

HISTORICA

REVUE PRO HISTORII A PŘÍBUZNÉ VĚDY

ROČNÍK 2

2011/1

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS
Facultas Philosophica

REDAKČNÍ RADA

Prof. PhDr. Dr. h. c. Milan Myška, DrSc. (*předseda, Ostravská univerzita v Ostravě*)
Doc. PhDr. Aleš Zářický, Ph.D. (*místopředseda, Ostravská univerzita v Ostravě*)
Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D. (*tajemník, Ostravská univerzita v Ostravě*)
Prof. Gary B. Cohen (*University of Minnesota, Minneapolis, USA*)
Prof. zw. dr. hab. Waclaw Długoborski (*Muzeum Holokaustu, Oświęcim, Polsko*)
Prof. zw. dr. hab. Ryszard Kaczmarek (*Uniwersytet Śląski, Katowice, Polsko*)
Prof. PhDr. Jan Keller, CSc. (*Ostravská univerzita v Ostravě*)
Doc. PhDr. Marián Skládany, CSc. (*Univerzita Komenského, Bratislava, Slovensko*)
Dr hab. Janusz Spyra (*Uniwersytet Śląski, Katowice, Polsko*)
Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D. (*Slezská univerzita v Opavě*)
Prof. PhDr. Josef Válka, CSc. (*Masarykova univerzita, Brno*)
Prof. PhDr. Vladimír Wolf, CSc. (*Univerzita Hradec Králové*)

REDAKČNÍ KRUH

Prof. PhDr. Lumír Dokoupil, CSc. (*Ostravská univerzita v Ostravě*)
Prof. PhDr. Jiří Staif, CSc. (*Univerzita Karlova v Praze*)
Doc. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D. (*Masarykova univerzita, Brno*)
Doc. PhDr. Radek Fukala, Ph.D. (*Univerzita Hradec Králové*)
Doc. PhDr. Tomáš Krejčík, CSc. (*Ostravská univerzita v Ostravě*)
Doc. PhDr. Bohumír Smutný, Dr. (*Moravský zemský archiv v Brně*)
PhDr. Jan Hájek, CSc. (*Historický ústav AV ČR, Praha*)
PhDr. Jana Machačová, CSc. (*Slezské zemské muzeum, Opava*)
PhDr. Daniela Rywiková, Ph.D. (*Ostravská univerzita v Ostravě*)
Mgr. Jana Grollová, Ph.D. (*Ostravská univerzita v Ostravě*)

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

BOGUSŁAW CZECHOWICZ

- 1 Wokół początków Księstwa Oławskiego.
Przyczynki do badań tytulatury książęcej
na Śląsku w XV wieku

TOMÁŠ KNOFLÍČEK

- 11 Zázračná mše sv. Martina z kostela sv. Anny
v Přibyslavicích u Třebíče

ANDREA POKLUDOVÁ – PAVEL KLADIWA

- 23 Pomníky rozdělující a spojující

MARTIN JEMELKA

- 41 Závodní kolonie jámy Jindřich v Moravské Ostravě

MATERIÁLY

PETR GÁBA

- 60 „Takové mezi sebou nechceme!“
Formování negativního obrazu špatného
pracovníka v hornictví a jeho prezentování
na stránkách *Havířské pravdy*

KAREL STEINMETZ

- 67 Ivo Stolařík.
Portrét vědce, publicisty a člověka (1923–2010)

OBZORY

RYSZARD KACZMAREK

- 74 Bádání o nejnovější polské historii
na počátku 21. století

LITERATURA

Recenze

- 102 BABIC, Marek: *Od antiky k stredoveku : Dejiny neskorého rímskeho cisárstva medzi rokmi 284–476*.
Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury,
2009, 331 s. ISBN 978-80-7325-202-1 (Tomáš Klokner)
- 103 LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš –
MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti : Život
v 19. století*. Praha : Karolinum, 2010, 430 s.
ISBN 978-80-246-1683-4 (Radek Lipovskí)
- 105 PELC, Martin: *Struktury opavského sportu 1850–1938*.
Acta Historica Universitas Silesianae Opaviensis. Supp-
lementa Tomus VI. Opava : Slezská univerzita v Opavě,
2009, 201 s. ISBN 978-80-7248-549-9 (Radoslav Daněk)
- 106 HOLUBEC, Stanislav: *Lidé periferie : Sociální postavení
a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*.
Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni 2009, 329 s.
ISBN 978-80-7043-834-3 (Martin Jemelka)
- 108 JANAS, Karol: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike
(1939–1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010,
112 s. ISBN 978-80-89335-30-50 (Jan Knejp)
- 110 ŠMIGEL, Michal (ed.): *UPA vo svetle slovenských
a českých dokumentov (1945–1948)*, kniha 1. *Letopis
Ukrajinskej povstaleckej armády*. Tomus 48 : Toronto 2010.
861 s. ISBN 978-1-897431-16-0 (Nina Pavelčíková)
- 113 Zprávy o literatuře
- 122 KRONIKA

Wokół początków Księstwa Oławskiego

Przyczynek do badań tytulatury książęcej na Śląsku w XV wieku

BOGUSŁAW CZECHOWICZ

Czechowicz, Bogusław: On the beginnings of the Oława principdom. Contribution to the research on the noble title of prince in 15th century Silesia

Article tells about conditions, in which at the beginning of 15th century, two Silesian duchies Legnica Duchy and Brzeg Duchy were divided. These duchies were joined by law of common succession of descendants of dukes Wenceslaus II (died 1364) and Luis II (died 1398). After this stability period Henry IX waged war (1411–1414) with his brother Luis II on division their father Henry VIII's legacy. Duchy Oława permanently came into existence and titulatur in sigillum of Luis III between 1420 and 1424. Analysis of documents and seals could also state more precisely that Henry IX died in 1419 between 19th January and 17th July.

Key words *Silesia * Oława * Piast dynasty * late Middle Ages * sigillography*

Contact *Univerzita Hradec Králové; boguslaw.czechowicz@uhk.cz*

W tomie *Ludzie Oławy. Studia, szkice i materiały* z 1992 r. na pierwszym miejscu zamieszczono artykuł Westyny Gładkiewicz *Władcy średniowiecznej Oławy*. Autorka, kończąc tę popularną w gruncie rzeczy, bo przecież nic nie wnoszącą do nauki prezentację książąt Śląska, władców Księstwa Wrocławskiego, a potem Brzeskiego na osobie Ludwika I (†1398) stwierdziła: *Wraz ze śmiercią Ludwika I kończy się okres świetności Oławy. Następcy Ludwika: Henryk VIII z Blizną (ur. 1343–1345, zm. 1399), Henryk IX (ur. 1360–1368, zm. 1419), Waclaw (ur. około 1400, zm. 1423) i Ludwik III (ur. 1405, zm. 1441) używający nawet tytułu książąt oławskich, losami miasta nie interesują się specjalnie*¹. Tymczasem wydaje się, że kiedy mowa o władcach oławskich, to właśnie owo „używanie tytułu książąt oławskich” powinno skłonić do bliższego spojrzenia na plejadę tych książąt, pod władzą których utrwałała się pozycja Oławy jako tytularnej siedziby książęcej, czyli w pierwszej połowie XV w. Postawa cytowanej autorki jest wszakże w tym zakresie typowym wytworem wrocławskiej mediewistyki powojennego ponad półwiecza, gdzie – poza bardzo nielicznymi wyjątkami – nie potrafiono wyjść poza górną granicę XIV w., trzymając się kurczowo horyzontu poznawczego wyznaczonego przez wiekopomną i monumentalną *Historię Śląska* stworzoną we lwowskim ośrodku naukowym przed drugą wojną światową². Wiek XV pozostawał nieomal tematem tabu i niewiele się w zasadzie w tym

¹ GŁADKIEWICZ, W.: Władcy średniowiecznej Oławy. In: MATWIJOWSKI, K. (ed.): *Ludzie Oławy : Studia, szkice i materiały*. Wrocław 1992 (Acta Universitatis Wratislaviensis, 1282, Historia, 91), s. 5–10, cytat ze s. 9.

² *Historia Śląska*. 1–3. Kraków 1933–1936. O powojennej mediewistyce wrocławskiej ostatnio CETWIŃSKI, M.: *Metamorfozy śląskie : Studia źródłoznawcze i historiograficzne*. Częstochowa 2002, s. 431–454.

zakresie do dziś w piśmiennictwie polskojęzycznym zmieniło (chlubnym wyjątkiem byli i są badacze historii Kościoła)³, a próby szerszej zakrojonego wypełniania tej pustki oraz – siłą rzeczy – przewartościowań stereotypów często napotykają na niezrozumienie i opór autorów uformowanych intelektualnie w duchu rzeczowej pracy sprzed blisko 80 lat⁴. Niemniej, nie poddając się tej sytuacji, należy dążyć do tworzenia podstaw do dyskusji wykraczającej poza stan wiedzy z czasów już bardzo odległych.

Problematykę tego artykułu przedstawił niedawno w szerszym horyzoncie czasowym i terytorialnym Marek L. Wójcik⁵. Jego artykuł poświęcony tytułaturze książąt z linii legnicko-brzeskiej – doprowadzony, co charakterystyczne, do początków XV w. – nie zawiera jednak przypisów i odesłania do źródeł, a jedynie bibliografię. W zasadniczy sposób utrudnia to weryfikację tez autora i sprawia, że praca ta nie spełnia wymogów stawianych publikacjom naukowym. Ma jedynie walor opracowania pomocniczego.

O ile rok 1311 można bez większych obaw popełniania błędu wskazać jako początek istnienia w strukturze Śląska Księstwa Brzeskiego, tak znacznie trudniej uchwycić moment, w którym na podobnych zasadach wyodrębniło się z niego władztwo oławskie. Za kryterium pozwalające mówić o istnieniu jakiegoś księstwa proponowano uznać w literaturze nie tylko pojawienie się partykularnej tytułatury jakiegoś księcia (w naszym przypadku – oławskiego), ale potwierdzenie tego stanu w akcie lennym nadania inwestytury na księstwo⁶ – to rzecz jasna w dobie podległości Śląska królom czeskim, a od 7 kwietnia 1348 r. – proklamowanej wtedy Koronie Królestwa Czech⁷. Trudno natomiast o spełnienie tego warunku w dobie formalnej podległości Śląska Królestwu Polskiemu, kiedy księstwa Legnickie, Głogowskie czy nawet Brzeskie rodziły się spontanicznie i nie istniał mechanizm prawny nadawania inwestytury⁸. Sądzę jednak, że akceptacja wewnętrznych podziałów księstw Śląskich dokonana przez kancelarię królewską w Pradze nie musi być warunkiem dla uznania prawowitości decyzji podziałowych książąt, zwłaszcza w dobie osłabienia władzy centralnej za rządów Wacława IV czy bezkrólewia po śmierci Albrechta Habsburga. Istotnym wydaje się natomiast trwałość występowania partykularnych ty-

³ Np. URBAN, W.: *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*. Wrocław 1959; DOLA, K.: *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku: Ustrój – skład osobowy – działalność*. Lublin 1983; DRABINA, J.: *Kontakty Wrocławia z Rzymem w latach 1409–1517*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981; TENŽE: *Idee koncyliaryzmu na Śląsku: Wkład miejscowych środowisk intelektualnych i ich rozposzechnienie*. Kraków 1984.

⁴ Zob. CZECHOWICZ, B.: *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*. Warszawa 2005 oraz EYSYMONTT, R. – KACZMAREK, R. – WITKOWSKI, J.: Nowa publikacja na temat mecenatu książęcego na Śląsku. Bogusław Czechowicz – „Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza”, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2005. *Quart. Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego*, 2006, nr 1 (1), s. 88–94; CZECHOWICZ, B.: Odpowiedź na recenzję mojej książki „Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza” napisaną przez Rafała Eysymonta, Romualda Kaczmarka i Jacka Witkowskiego. *Tamże*, 2007, nr 1 (2), s. 93–102; Książęcy mecenat [...]. *Kwartalnik Historyczny*, 2007, R. 114, nr 4, s. 122–126; CZECHOWICZ, B.: Odpowiedź na recenzję mojej książki *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza* autorstwa Przemysława Wiszewskiego. *Tamże*, 2009, R. 116, nr 4, s. 143–149.

⁵ WÓJCIK, M. L.: Tytułatura książąt legnicko-brzeskich do początku XV wieku. In: PASZKIEWICZ, B. (ed.): *Silesia numismatica Ducatus Lignicensis et Bregensis: Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Miedzi w Legnicy, 24–25 listopada 2000 r.* Legnica 2001 (Źródła i materiały do dziejów Legnicy i Księstwa Legnickiego, 2), s. 27–38.

⁶ Zob. RAJMAN, J.: Kilka uwag o tzw. księstwie siewierskim. *Studia Historyczne*, 1989, 30, 135–142.

⁷ BOBKOVÁ, L.: 7. 4. 1348. *Ustanovení Koruny království českého: Český stát Karla IV*. Praha 2006.

⁸ Ogólnie o sytuacji prawno-politycznej śląskich księstw w XIV w. ostatnio ORZECZOWSKI, K.: *Historia ustroju Śląska 1202–1740*. Wrocław 2005 (Acta Universitatis Wratislaviensis, 2806), s. 67–70.

tułów w dokumentach śląskich ksiąząt w dłuższym przedziale czasowym, przynajmniej w czasie egzystencji jednej generacji. Za ważny element uznać można pojawienie się odrębności jakiegoś terytorium w tytulaturze napieczętej władcy oraz na dziełach plastyki nagrobnej (wobec istnienia zasady *renovatio monetae* mniejsze znaczenie mają tu numizmaty).

Te zastrzeżenia są w przypadku Oławy o tyle ważne, że poszukując momentu, w którym na mapie Śląska pojawiło się Księstwo Oławskie – a moment ten przypada na czas, gdy Śląsk był częścią *Coronae Regni Bohemiae* – warto pokusić się o wskazanie dróg wiodących to tego wyodrębnienia. Te zaś mają swój początek jeszcze w pierwszej połowie XIV w. i wiążą się nie tylko z polityką miejscowych ksiąząt piastowskich, ale także działaniami króla czeskiego oraz tytularnie polskiego Jana Luksemburskiego. Jak zauważyła praska historyczka Mlada Holá, terytorium z centrum w Oławie w 1337 r. wydzielił z Księstwa Brzeskiego ksiązę Bolesław III Rozrzutny, oddając je w zastaw swemu suwerenowi, królowi Janowi w zamian za dług 700 grzywien⁹. Rok później powstał związek obronny miast zawarty przez Wrocław, Środę Śląską, Głogów, Strzelin i Oławę oraz cztery miasta Górnych Łużyc – wszystkie były w tym czasie w bezpośrednim władaniu króla Jana¹⁰. Podobnie jak w roku 1339¹¹, w 1342 r. obszarem tym nadal administrował wrocławski starosta króla¹². Okoliczności i czas, w którym Oława powróciła do rąk ksiąząt brzeskich nie są jasne¹³. Raczej na pewno stało się to przed wydaniem przez Karola IV, już jako cesarza, rozszerzonej konfirmacji aktu inkorporacji Śląska i Górnych Łużyc do Korony Królestwa Czech, wydanego 7 kwietnia 1348. Konfirmacja ta, zwana też trzecim aktem inkorporacji Śląska do Korony Czeskiej (po akcie z 10 lutego 1352 r.), wydana została 9 października 1355 r. i szczegółowo wymienia miasta bezpośrednio podlegające władzy monarchy, ale wśród nich nie ma Oławy¹⁴. Być może o jej zwrot wystarał się po śmierci w 1352 r. Bolesława III któryś z jego synów: Waclaw I lub raczej przejmujący w czasem Brzeg, a władający wcześniej w Lubinie, Ludwik I.

Z osobą Ludwika I wiąże się budowę w Oławie nowego zamku¹⁵. Taki krok byłby w związku z opisaną wcześniej sytuacją zrozumiałą – nowa budowla byłaby czymś w rodzaju „mocnego postawienia nogi” na odzyskanym obszarze, zwłaszcza, że w tytulaturze zawartej w dokumentach księcia dość często występuje zwrot typu „ksiązę Śląska, pan Brzegu, Niemczy, Oławy etc.”¹⁶ Kwestie te – reprezentacja władzy za pomocą symboli,

⁹ Wspomina o tym tzw. ordynacja ziemska Księstwa Wrocławskiego; zob. KORN, G. (Hg.): *Breslauer Urkundenbuch*, 1. Breslau 1870, s. 139, nr 155; por. HOLÁ, M.: Bezprostřední majetky a zástavy českých králů ve Slezsku v letech 1331–1378 a jejich správa. In: DÁŇOVÁ, H. – KLIPA, J. – STOLÁROVÁ, L. (eds.): *Slezsko. Země Koruny české: Historie a kultura 1300–1740*. Praha 2008, s. 133.

¹⁰ KORN, G.: c. d., s. 144–145, nr 163; WUTKE, K. – RANDT, E. (Hg.): *Regesten zur schlesischen Geschichte: 1338–1342*. Breslau 1927 (Codex diplomaticus Silesiae, 30), s. 87, nr 6323.

¹¹ WUTKE, K. – RANDT, E. (Hg.): *Regesten*, s. 77, nr 6287.

¹² Tamże, s. 223, nr 6766.

¹³ Tak konstatowała HOLÁ, M.: c. d., s. 133.

¹⁴ Ostatnio o tym tamże, s. 140.

¹⁵ CZECHOWICZ, B.: *Ksiązęcy mecenat*, s. 217, tam przywołana starsza literatura.

¹⁶ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (APWr.), Rep. 21: Księstwo Brzeskie, nr 474 (Lehn und Erbe [landbuch okręgu brzeskiego, oławskiego, chojnowskiego i lubińskiego], 1358–1367, zawiera bardzo wiele odpisów ksiązęcych dokumentów. Dokumenty Ludwika I rejestrują prace RÖBLER, R.: *Urkunden Herzog Ludwig I. von Brieg*, I. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, 1866, 6, s. 1–96; TENŹE: *Urkunden Herzog Ludwig I. von Brieg*, II. *Tamże*, 1871, 11, s. 429–462; GRÜNHAGEN, C. (Hg.): *Urkunden der Stadt*

jakimi były rezydencje – były Ludwikowi I dobrze znane. Władca ten wznosił nowy zamek w Lubinie, a po objęciu Brzegu podniósł z ruin tamtejszą rezydencję ojca i macochy.

Ludwik I tytułu oławskiego używał jeśli nie epizodycznie, to na pewno niekonsekwentnie, np. 10 grudnia 1392 r. lub 6 lipca i 28 grudnia 1393 r.¹⁷ Ale 7 października 1393 r. książę wystąpił tylko jako pan Brzegu i Byczyny¹⁸. Partykularny tytuł oławski powrócił na dokumentach księcia z 23 grudnia 1394 r.¹⁹, 27 kwietnia i 6 czerwca oraz 9 sierpnia 1395 r.²⁰ Znowu nie ma go jednak na dokumencie z 10 maja 1396 r. (*Ludwig Herzog von Schlesien, Herr zum Brieg*)²¹ oraz na dokumencie z 8 lipca 1396 r., gdzie Ludwik I tytułował się jako książę Śląska, pan Brzegu, Kluczborka, Byczyny i Wołczyna²². O trwałym wydzieleniu Księstwa Oławskiego za jego rządów nie sposób więc mówić, a jakąś prawidłowość trudno tu wychwycić. W landbuchu ludwikowego władztwa z lat 1358–1367 znajdujemy wprawdzie zapisy w rodzaju *Goldberg un[d] Olauisch district*²³, jest to zatem raczej jednostka administracyjna, a nie wyodrębnione władztwo. Niewiele zdążył tu zmienić w trakcie swoich ledwie rocznych samodzielnych rządów syn i spadkobierca Ludwika – Henryk VIII z Blizną²⁴. Starszy z jego synów – Henryk IX używał własnej pieczęci już od 1398 r. Jej legenda brzmi: *S DVC HENRICI IVNIOR DI GRA DM I CRVCIBG* – tylko tu na pieczęciach książąt brzeskich pojawia się tytułatura kluczborska²⁵, nie ma jednak wciąż odrębnej tytułatury oławskiej. Nie ma jej także na dokumencie synów Henryka VIII z 23 kwietnia 1398 r. (współwystawcą był ich stryj Ruprecht, młodzi książęta mają tu tylko tytuł legnicki, brzeski i niemczański) oraz samego Henryka IX z 15 maja 1398 r. (tu tytuł brzeski i lubiński)²⁶. Okoliczności do wystąpienia tytułatury oławskiej

Brieg : Urkundliche und chronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, der dortigen Klöster, Die Stadt- und Stiftsgüter bis zum Jahre 1550. Breslau 1870 (Codex diplomaticus Silesiae, 9).

¹⁷ APWr., Rep. 3, nr 476, Rep. 132a, nr 41 oraz Rep. 66, nr 322; STELMACH, R. (ed.): *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska*, 7: 1392–1400. Wrocław 1993, s. 19, poz. kat. 52, s. 25, poz. kat. 82; s. 32, poz. kat. 115.

¹⁸ APWr., Rep. 3, nr 601; STELMACH, R.: c. d., s. 28, poz. kat. 96.

¹⁹ APWr., Rep. 3, nr 382; STELMACH, R.: c. d., s. 42, poz. kat. 161.

²⁰ APWr., Rep. 66, nr 326 i 327 i Rep. 3, nr 708; STELMACH, R.: c. d., s. 45, poz. kat. 179, s. 46, poz. kat. 184, s. 49, poz. kat. 198.

²¹ Archiwum Państwowe w Opolu (APO), Akta miasta Brzegu, nr tymczasowy 4; BARCIAK, A. – MÜLLER, K. (eds.): *Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku / Regesty listin uložených v Horním Slezsku*, 1.: Do roku 1400. Wrocław – Opava 2004, s. 98, nr 213.

²² APWr., Rep. 3, nr 464; STELMACH, R.: c. d., s. 61, poz. kat. 254. Przykładem niestabilności tytułatury Ludwika I mogą być dwa dokumenty z 6 lipca 1387 r., na jednym z nich (APWr., Rep. 3, nr 613; STELMACH, R.: c. d., s. 87, poz. kat. 430) wystąpił jako książę Śląska, pan Brzegu i Byczyny, na drugim (APWr., Rep. 12, nr 11; STELMACH, R.: c. d., s. 87, poz. kat. 432) jako książę Śląska, pan Brzegu i Kluczborka.

²³ APWr., Rep. 21, nr 474 (jak w przyp. 16), s. 45r.

²⁴ O nim monograficznie RÖßLER, R.: *Das Leben Herzog Heinrichs VIII. von Brieg : Ein Beitrag zur schlesischen Geschichte.* Breslau 1869.

²⁵ WÓJCIK, M. L.: c. d., s. 36. Już 5 lipca Ludwik I przekazał wnukowi Kluczbork, Byczynę i Wołczyn we władanie, nie oznaczało to jednak wyłączenia ich z Księstwa Brzeskiego. 20 września tego roku miasta te stały się trzonym wdowiej oprawy zony Henryka IX, Anny z Piastów cieszyńskich; KSYK-GĄSIOROWSKA, P.: Henryk IX. In: SZCZUR, S. (ed.): *Piastowie : Leksykon biograficzny.* Kraków 1999, s. 466–468. Cytując w niniejszym artykule napisy napieczątne rozwijano jedynie oznaczone abreviacje.

²⁶ APWr., Dokumenty majątku Schaffgotschów, Fach. XXXVIII, nr 10 oraz Rep. 12, nr 16; STELMACH, R.: c. d., s. 45, poz. kat. 179, s. 90, poz. kat. 406, s. 90–91, poz. kat. 409.

zaistniały w 1400 r., kiedy to dwaj synowie Henryka VIII – Henryk IX i Ludwik II – dokonali podziału ojcowizny. Starszy Henryk IX objął Lubin, Chojnów i Oławę z okręgami, a młodszy Ludwik II – Brzeg²⁷. Dlatego też na kolejnej swej pieczęci, przywieszanej do dokumentu z 9 lutego 1402 r., władca umieścił tytułaturę lubińską (*S. DVC. HENRICI [...] LVBINO [?]*), zaś w dokumencie do jakiego pieczęć przywieszono wystąpił jeszcze tytuł niemczyński²⁸.

Tytuł oławski pojawi się na dwóch dokumentach Henryka IX i Ludwika II z 26 kwietnia oraz 28 kwietnia 1400 r., gdzie obaj bracia określani zostali jako książęta Śląska, panowie Brzegu i Oławy²⁹. Tytuł ów nie był jednak „stabilny”, bowiem w tym samym roku Henryk IX w dokumencie z 19 kwietnia to *Henricus dux Slezie dominus Bregenses*³⁰. Także w 1403 r. Henryk IX występował jeszcze jako *Wir Heinrich von gottis gnaden herzog von Brige her zu loby und erbhling zu legnitz [...]*³¹. Dopiero w 1417 r., ponownie pojawiła się intytulacja: *Wir Heinrich von gotis gnade in Schlesien herzog herr zu lobin und zur olaw [...]*, (pogr. B. C.)³². Nieco wcześniej, w 1410 r., wystąpił w podobnym znaczeniu Chojnów³³, a później – w tytułaturze Ludwika II legnicko-brzeskiego – Strzelin (*Wir Ludwig von Gotes genaden Herzog in Slesien zum Brege zu Ligniz und zu Strelen [...]*)³⁴. Zatem nie można zgodzić się z twierdzeniem Mariana Ptaka, że wydzielenie Księstwa Oławskiego nastąpiło dopiero w 1420 r.³⁵ Proces ten niejako narastał, a sankcjonowały go podziały dokonane przez synów Henryka VIII. Wciąż nie był jednak trwały, bowiem 4 grudnia 1418 r. Henryk IX tytułował się „tylko” jako książę brzeski, pan Lubina i dziedzie Legnicy.³⁶ Podobnie jego trzech synowie 17 lipca 1419 r. wystąpili jako panowie Lubina i Chojnowa.³⁷ Tytuł oławski pojawił się dopiero u Waclawa III i Ludwika III na dokumencie z 18 listopada 1420 r.³⁸

Występowanie w książęcej tytułaturze Henryka IX Oławy i nieco wcześniej Chojnowa przypało na okres walk toczonych z młodszym bratem, Ludwikiem II. Przyczyną konfliktu

27 GRÜNHAGEN, C. – MARKGRAF, H. (Hg.): *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, 1. Leipzig 1881 (Publikationen aus den K. Preussischen Stadtarchiven, 17), s. 352–353, nr 52; KSYK-GĄSIOROWSKA, P.: c. d., s. 466–467.

28 APWr., Rep. 12, nr 18.

29 Tamże, Rep. 3, nr 685 b oraz Rep. 12, nr 17; zob. STELMACH, R.: c. d., s. 128, poz. kat. 589 i 592.

30 APO, Akta miasta Brzegu, nr tymczasowy 21; BARCIAK, A. – MÜLLER, K.: c. d., s. 103, nr 227.

31 APWr., Rep. 3, nr 383.

32 Tamże, Rep. 3, nr 427, dokument z 8 maja 1417 r.

33 Tamże, Rep. 3, nr 727, dokument Henryka IX z 2 sierpnia 1410 r.

34 Tamże, Rep. 3, nr 26; dokument z 6 marca 1429 r.

35 PTAK, M.: Czy istniało Księstwo Legnicko-Brzeskie? Ustrój polityczny i prawny władztwa Piastów legnicko-brzesko-wołowskich w XVI i XVII wieku. In: HARASIMOWICZ, J. – LIPIŃSKA, A. (eds.): *Dziedzictwo reformacji w Księstwie Legnicko-brzeskim / Das Erbe der Reformation in den Fürstentümern Liegnitz und Brieg : Materiały z Międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 8–10 grudnia 2006 r. w Muzeum Miedzi w Legnicy*. Legnica 2007 (Źródła i materiały do dziejów Legnicy i Księstwa Legnickiego, 4), s. 17. Badacz miał zapewne na myśli dokument z 13 listopada 1420 r. o podziale ojcowizny między Ruprehta II, Waclawa III i Ludwika III; zob. GRÜNHAGEN, C. – MARKGRAF, H.: c. d., 366–368, nr 63 (*So sullen herzog Wenczlaw und herzog Ludwig habin und erblihen besitzcern Olaw und Nymptsch mit allen geistlichen und wertlichen leben [...]*).

36 APWr., Rep. 3, nr 383; ŻERELIK, R. (ed.): *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska*, 9: Archiwa książęce i drobne akcesje. 1: (1401–1500). Wrocław 1998, s. 27, poz. kat. 129.

37 APWr., Rep. 3, nr 256; ŻERELIK, R.: c. d., s. 28–29, poz. kat. 138.

38 APWr., Rep. 3, nr 462; ŻERELIK, R.: c. d., s. 30, poz. kat. 151.

było rozporządzenie ich krewnego, księcia legnickiego i biskupa wrocławskiego Wacława II, który – wyraźnie faworyzując Ludwika II – w marcu 1409 r. zapisał mu Księstwo Legnickie i połowę Złotoryi. Henryk IX miał się zadowolić połową Legnicy i okregu legnickiego (z czynszami) z zastrzeżeniem, że Złotoryja miała przypaść temu z braci, który spłaci drugiemu połowę miasta. Konflikt zbrojny między Henrykiem IV i Ludwikiem II trwał trzy lata (1411–1414) i to pomimo mediacji biskupa wrocławskiego Wacława, stryja poróżnionych książąt. Zakończyła ją interwencja suwerena, króla rzymskiego i czeskiego Wacława IV, który zakazał lennikom dalszych walk. W konsekwencji bracia zawarli pokój i podpisali układ o wzajemnym dziedziczeniu, zaś poddani ze spornych terytoriów złożyli hołd lenny obu pogodzonym synom Henryka VIII³⁹.

Wydzielenie Chojnowa z okręgiem, a potem Oławy, podobnie jak w przypadku innych „małych” księstw (np. Chojnowskiego czy Niemczańskiego), nie oznaczało polityczno-prawnej destabilizacji „dużego” Księstwa Brzeskiego czy Legnickiego. Terytoria te rządzone były w ramach jednej linii jako wieczyste, dziedziczne lenno (*in lehensweis zu gesambter hand*) – w zasadzie uprawnione jest mówienie *o uni personalnej w ramach jednej linii dynastycznej*⁴⁰. Miało to interesujące konsekwencje w heraldyce potomków Wacława I i Ludwika I. To dość złożone zagadnienie wyświetliłem w innym miejscu⁴¹.

W kolejnych latach oławska tytułatura utrzymywała się. Jak wspomniano, 18 listopada 1420 r. trzech synowie Henryka IX tytułowali się jako panowie Oławy i Niemczy⁴². Najstarszy i najmłodszy syn Henryka IX, Rupert II i Ludwik III, określali się w dokumencie z 9 kwietnia 1424 r. *Wir Ludwig und Ruprecht gebruder Von gotes gnaden Herzoge in Slesien zu Olaw Nymptsch und Lobin* [...], pogr. B. C.]⁴³. Kolejnym ważnym potwierdzeniem znaczenia Oławy w rodzinnych działach jest wprowadzenie jej do tytułatury napieczętej. Uczynił to Ludwik III na pieczęci (zob. foto nr 1) przywieszonej do dokumentu wystawionego wspólnie z bratem Ruprechtem w dnia 9 kwietnia 1424 r. W otoku czytamy: *s. ludwici. ducis – olawien . e . nympcz* [pogr. B. C.] i podobnie w intytulacji dokumentu: *Wir Ludwig und Rupert gebruder von Gotes gnaden Herzoge In Slezien zur Olaw Nimptsch und loben...* [pogr. B. C.]⁴⁴. To samo dotyczy pieczęci jego żony, Małgorzaty z Piastów opolskich (zob. foto nr 2). Napis w otoku brzmi: *Sigillum margareta* [napis zniszczony...] *olaviensis et nympcznsi* [pogr. B. C.], co pozostaje w zgodzie z tytułaturą na dokumencie opatrzonym tą pieczęcią: *Wir Margaretha von gotis gnaden Herzoginne in Slesien und frawe zur Olaw und Nymptsch und Wir Johannes und Heinrich gebruder von der sel; bigen gotis gnaden Herzogen in Slezin und Herren zum Brege Erbling zur Olaw und Nymptsch* [pogr. B. C.] – współwystawcami dokumentu byli synowie Ludwika III i Małgorzaty – Jan I i Henryk X –

³⁹ GRÜNHAGEN, C. – MARKGRAF, H.: c. d., s. 357–358, nr 54 oraz s. 363–364, nr 60; KSYK-GAŚSIOROWSKA, P.: c. d., s. 466–468. O Ludwiku II monograficznie SZAFRAŃSKI, F.: *Ludwik II brzesko-legnicki : Feudal śląski z doby późnego średniowiecza*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972.

⁴⁰ PTAK, M.: c. d., s. 16–17.

⁴¹ CZECHOWICZ, B.: *Książęcy mecenat*, s. 279–281.

⁴² Zob. przyp. 38.

⁴³ APWr., Rep. 3, nr 22. W dokumencie z 17 kwietnia 1424 r. Ludwik III wystąpił jako *Wir Ludwig von gottis gnaden herzog in Slezien zur Olaw und zu Lobin* [...]; GRÜNHAGEN, C. – MARKGRAF, H.: c. d., s. 359–360, nr 65.

⁴⁴ APWr., Rep. 3, nr 22 (tu także pieczęć Ruprechta II) oraz odlew w Muzeum Narodowym we Wrocławiu, Gabinet Numizmatyczno-Sfragistyczny, nr inw. S.X. 63.

Pieczęć księcia śląskiego, pana Oławy i Niemczy, Ludwika III, przywieszona do dokumentu wystawionego wraz z bratem Ruprechtem w Legnicy 9 kwietnia 1424 r. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 2, nr 22.

Foto autor

Pieczęć księżnej śląskiej, pani Oławy i Niemczy, Małgorzaty z Piastów opolskich, żony Ludwika III, przywieszona do jej dokumentu wystawionego we Wrocławiu wraz z synami Janem I i Henrykiem X w przedziale lat 1441–1445, pomiędzy 9 marca a 1 kwietnia. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 2, nr 697. Foto autor

którzy przywiesili doń swoją pieczęć⁴⁵. Eksponuje ona napis: *S. johis et Henric . do[mi]ni . lob[...?] – zob. zob. foto nr 3)*⁴⁶. Późniejsze, osobne pieczęcie tych książąt mają już tylko brzeską tytulaturę: [S?] *hans . ducis . brigen* na pieczęci Jana i *S. henrici . ducis . brigen* na pieczęci Henryka IX. Nie całkiem odpowiada to ich tytulaturze stosowanej w dokumencie z 15 czerwca 1445 r., do którego obie te pieczęcie przywieszono. Po typowym tytule *książę Śląska* następuje tu zwrot: *herzoge und heren zum Brege zu Loben und zu Haynow*⁴⁷. Brak wszakże Oławy. Znika ona także z intytlacji dokumentów Jadwigi, żony Jana. Najpewniej nie ma jej też na pieczęci księżnej, gdzie na znanym mi egzemplarzu udało się odczytać tylko *S . Hedwigis . d . Herzogine . [...]*⁴⁸. Tytuł oławski powrócił natomiast

⁴⁵ APWr., Rep. 3, nr 697, dokument datowany na 9 marca – 11 kwietnia 1441–1452 – tak ŻERELIK, R.: c. d., s. 76, poz. kat. 463. Datowanie to można zawęzić do lat 1441–1445, ponieważ przy dokumencie z 15 czerwca 1445 r. obaj bracia przywiesili już swoje odrębne pieczęcie, o czym w dalszej części niniejszego artykułu, zob. przyp. 47. Inna wspólna pieczęć Jana I i Henryka X – zob. APWr., Rep. 3, nr 401, dokument z 8 października 1447 r.

⁴⁶ APWr., Rep. 3, nr 697. Dawniej sądziłem, że końcowa część tego napisu, trudno czytelna, może dotyczyć Oławy ([...] *Ola[...]*) (CZECHOWICZ, B.: *Książęcy mecenat*, s. 284), obecnie jednak uważam, że takie jego odczytanie nie wchodzi w rachubę. Inna pieczęć obu książąt eksponuje napis w otoku: *S. iohes . et . henrici – dom . [...]* *sin* – zob. APWr., Rep. 3, nr 32, dokument z 9 maja 1446 r. (intytlacja: [...] *herren zum Brige [...]*); podobnie – Rep. 3, nr 432, dokument z 22 maja 1449 r. (w dokumencie [...] *in Slezien herzoge herren zum Brege und rechte hoben zur Olaw [...]*, pogr. B. C.).

⁴⁷ APWr., Rep. 3, nr 31.

⁴⁸ Tamże, Rep. 3, nr 712, dokument z 1 czerwca 1451 r.; Rep. 3, nr 195, dokument z 13 czerwca 1454 r.; Rep. 3, nr 436, dokument z 23 lipca 1458 r.; Rep. 3, nr 386, dokument z 28 lutego 1458 r.; Rep. 3, nr 722, dokument z 29 marca 1465 r.; Rep. 3, nr 729, dokument z 17 września 1470 r. Księżna używała w tych dokumentach na

Pieczęć książąt śląskich, panów Lubina i Oławy (?), Jana I i Henryka X, synów Ludwika III i Małgorzaty, przywieszona do ich dokumentu wystawionego we Wrocławiu wraz z matką w przedziale lat 1441–1445, pomiędzy 9 marca a 11 kwietnia. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 2, nr 697. Foto autor

w dokumentach Fryderyka I, np. 4 sierpnia 1477 r.: [...] *herre Zu Liegnitz, Goltberg und Olaw* [pogr. B. C.]⁴⁹; 26 lutego 1482 r.: *Wir Friedrich von gotis gnaden Inn Slezien herczog und herre zu Legnicz, Brege, Nymptsch und Strele etc* [...], tu Oława niejako w domyśle – uwaga B. C.])⁵⁰. Znacznie skromniej wygląda to na pieczęci władcy: *S. Frederici . dei . gracia . ducis . Bregensi* [...] . *et . Liegnicz*⁵¹. Tytuł napieczętny miał charakter bardziej oficjalny i zawierał element roszczeniowy (kwestia Brzegu, okresowo zastawianego głównie u książąt opolskich), zaś tytuł w dokumencie niejako precyzował faktyczny zakres władzy księcia jako pana na Legnicy, Złotorzy i Oławy.

Reasumując można stwierdzić, że wydzielenie Księstwa Oławskiego sygnalizowały już tytuły Ludwika I. Tendencje tę utrwaliły podziały z 1400 r. dokonane między jego wnukami, a potem rządy Henryka IX. Za „kropkę nad i” tego procesu uznać należy pojawienie się tytułu oławskiego na pieczęci Ludwika III znanej z odcisku z 1424 r. Na awans Oławy wpływ miał zapewne fakt zbudowania przez dziadka

księcia, Ludwika I, zamku w tym mieście, dzięki czemu mogło być ono jedną z książęcych rezydencji. To zaś było chyba konsekwencją odzyskania miasta z okregiem, zastawionego przez Bolesława III u króla czeskiego Jana. Nowy zamek budował prestiż księcia. Do idei tej nawiązał syn i następca Fryderyka I – Fryderyk II, który zainicjował rozbudowę oławskiej rezydencji⁵². Niebawem, już w drugiej połowie XVI w., znów stała się ona siedzibą Księstwa Oławskiego z jego osobnym władcą. Brakuje nam wciąż potwierdzenia faktu istnienia Księstwa Oławskiego na dokumencie powstałym w królewskiej kancelarii, choć nasuwa się retoryczne pytanie, czy w dobie rozprzężenia władzy centralnej u schyłku rządów Wacława IV akt taki jest tu niezbędny.

ogół tytułatury: *Inn Slezienn Herzoginne unnd Fraw* czy *Lignitz unnd czu goltberge* (tak w 1465 r.), jedynie w 1454 r. [...] *herzoginne vom Brege, Goldberg und Haynaw*.

⁴⁹ APWr., Rep. 3: nr 567, dokument z 4 sierpnia 1477 r.

⁵⁰ Tamże, Rep. 3: nr 677, dokument z 26 lutego 1482 r. (pieczęć uszkodzona).

⁵¹ Tamże, Rep. 3: nr 577, dok. 5 września 1475 r. (pieczęć uszkodzona); sygn. 403, dokument z 11 stycznia 1476 r. (starty napis napieczętny); sygn. 280, dokument z 18 lipca 1477 r.; sygn. 457, dokument z 22 września 1477 r. (pieczęć uszkodzona); sygn. 510a, dokument z 25 stycznia 1484 r. (pieczęć uszkodzona); sygn. 40, dokument z 20 maja 1482 r.; sygn. 42, dokument z 9 marca 1483 r.; sygn. 47, dokument z 23 lutego 1488 r. (pieczęć uszkodzona); sygn. 939, dokument z 6 czerwca 1478 r.; Rep. 9, nr 283, dokument z 25 stycznia 1480 r. (pieczęć uszkodzona).

⁵² CZECHOWICZ, B.: *Książęcy mecenat*, s. 218.

Warto zaznaczyć, że przezorna polityka Ludwika I zapewniła jego potomkom niepodzielność całego, dramatycznie rozdrobnionego w pierwszej połowie XV w. legnicko-brzeskiego dziedzictwa Bolesława III. Ludwik I, jego syn oraz trzej cztery bratankowie (...hochbornen Ludwig und Heinrich seyn son herczogen zum Brige, der erwirdig Wenczlav bischoff zu Lubus, hochgebornen Ruprecht Boleslaw und Heinrich techant zu Breslab gebruder herczogen zu Lignitz...) uzyskali 21 maja 1379 r. od suwerena, króla rzymskiego i czeskiego Wacława IV, potwierdzenie praw do wzajemnego dziedziczenia Legnicy i Brzegu wraz z przysługującymi im ziemiami i zamkami przez potomków Wacława I i Ludwika I (*als gemein erben*)⁵³. Przywilej ten król potwierdził 6 stycznia 1383 r.⁵⁴

Jak zatem wynika z powyższej analizy dokumentów, nie dają one wystarczających przesłanek do mówienia o wyodrębnieniu się jakiegoś terytorium. Tytułatura książąt brzeskich i legnickich w okresie między połowami XIV i XV w., czyli w dobie silnego rozdrobnienia obu władztw, pojawiała się i okresowo zanikała dość dowolnie. Kwestie przyczyn takiego stanu rzeczy mogły by rozstrzygnąć szczegółowe badania nad kancelariami owych książąt. Tymczasem za istotną, poniekąd normotwórczą należy uznać decyzję księcia o wprowadzeniu jakiegoś tytułu na pieczęć. Skutkiem takiej decyzji jest permanentne eksponowanie jakiegoś stanu prawnopolitycznego (lub roszczeń do niego zgłaszanych) w dłuższym okresie czasu posługiwania się daną pieczęcią. Konkluzja powyższa dotyczy także wszelkich monumentalnych ostentacji pozycji publicznoprawnej księcia, takich jak sepulkralia oraz malarskie i rzeźbiarskie dekoracje rezydencji czy patronackich świątyń, względnie dekoracje ksiąg. Książęta władający w pierwszej połowie XV w. Oławą – potomkowie Henryka IX – nie byli jednak w stanie dorównać dokonaniom mecenasowskim Ludwika I oraz Ludwika II i żadnych takich dzieł po sobie nie pozostawili. Braki te zrekonsenowały późniejsze generacje, od Fryderyka I począwszy. Tym bardziej istotne są badania nad sfragistyką tych „małych książąt”, zwłaszcza że ich pieczęcie prezentują na ogół bardzo wysoki poziom artystyczny⁵⁵.

Dodajmy na zakończenie, że przejrany materiał pozwala dokonać drobnej korekty daty śmierci księcia Hneryka IX. Dotąd podawano, że zmarł on między 19 stycznia 1419 a 5 kwietnia 1420 r.⁵⁶ Tymczasem 17 lipca 1419 r. wystawcami dokumentu byli wspólnie trzej synowie Henryka IX – Rupert II, Wacław III i Ludwik III⁵⁷. Śmierć ich ojca nastąpiła zapewne krótko przed tą datą, gdyż nie mieli oni wówczas jeszcze wspólnej pieczęci, którą przywiesili do dokumentu z 19 kwietnia 1420 r.⁵⁸ Najwyraźniej nie była jeszcze gotowa.

⁵³ GRŮNHAGEN, C. – MARKGRAF, H.: c. d., s. 345, nr 44; HAAS, A. (ed.): *Archiv Koruny české*, díl 5.: Katalog listin z let 1378–1437. Praha 1947 (Český zemský archiv. Katalogy, soupisy, registáře a rozborly jeho fondu, 1), s. 4, nr 5; s. 7, nr 9; zob. też s. 13, nr 18, s. 22–23, nr 29 i 30; CHMIELEWSKA, M. (ed.), *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska*, 6: 1380–1391. Wrocław 1995, s. 38, poz. kat. 154 i 155; PTAK, M.: c. d., s. 16.

⁵⁴ GRŮNHAGEN, C. – MARKGRAF, H.: c. d., s. 346–348, nr 45 i 46; HAAS, A.: c. d., s. 22, nr 29. O okolicznościach wystawienia tego aktu CZECHOWICZ, B.: *Querendo episcopos : Ryczyńskie aspekty sporu o Wrocław u schyłku XIV wieku*. In: GALWIACZEK, T. (ed.): *800 lat historii Oławy : Studia i materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Oławie 12–13 marca 2009 r.* Wrocław 2010, s. 17–28.

⁵⁵ Szerzej na ten temat CZECHOWICZ, B.: *Książęcy mecenas*, s. 164–291, o sfragistyce – s. 279–286.

⁵⁶ JASIŃSKI, K.: *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*. Wrocław 1973, s. 203; KSYK-GĄSIOROWSKA, P.: c. d., s. 468 podała błędnie 9 stycznia 1419 r.

⁵⁷ Zob. przyp. 32.

⁵⁸ APWr., Rep. 3, nr 353, z napisem otokowym: *Reupertii . Wenceslai . Lodowi[ci?] . Haynaw . lobinens [nim?...] .*

Omawiany materiał dyplomatyczny i sfragistyczny pozwala dość szczegółowo wniknąć w podziały dwóch połączonych prawem do wzajemnego dziedziczenia księstw śląskich – Legnickiego i Brzeskiego – w dobie, gdy proces ten osiągnął swoje apogeum. Powstawały wówczas miniaturowe i efemeryczne księstwa odpowiadające często okręgom miejskim (sądowym) – weichbildom – i istniejące niekiedy jedną generację. Proces ten, znany także z Górnego Śląska oraz Opawszczyzny, prawdopodobnie rządził się jakimiś regułami. Ich wychwycenie i precyzyjniejsze opisanie musi pozostać zadaniem na dalsze badania, które – miejmy nadzieję – bardziej śmiało wkroczą w jakże wciąż zaniedbywany – szczególnie w odniesieniu do Dolnego Śląska – wiek XV.

Zusammenfassung

Über die Anfänge des Fürstentums Ohlau

Bogusław Czechowicz

In der vorliegenden Untersuchung setzt man sich mit der Kritik des bisherigen Forschungsstandes auseinander, in dessen Rahmen die politischen Geschichte Schlesiens im 15. Jahrhundert kaum berücksichtigt werden. Ein bescheidenes Ziel dieses Aufsatzes ist die Klärung des Entstehungsdatums von Fürstentum Ohlau. Man basierte auf der Analyse der in den Urkunden sowie auf den Siegeln gebrauchten Titulatur. Ausgewertet wurden vor allem diejenigen Quellen, die sich in den Beständen des Staatsarchivs von Breslau befinden.

Das Fürstentum Ohlau entstand im Zuge der seit dem Ende des 14. Jh.s schnell fortschreitenden Teilung der „großen“ Herzogtümer Liegnitz und Brieg. Entstanden sind folgende „kleine“ Fürstentümer: Kreuzburg, Pitschen, Nimptsch, Strehlen, Haynau und Ohlau. Der Ohlauer Titel kam episodisch im 14. Jh. (z. B. in den Jahren 1392, 1395 oder 1400) vor, wird aber eine Zeitlang nicht gebraucht. Etwa im Jahre 1403 trat der Herzog Heinrich IX noch als „Wir Heinrich von gottis gnaden herzog von Brige her zu loby und erbhling zu legnitz [...]“ auf. 1417 erschien die Titulatur: „Wir Heinrich von gottis gnade in Schlesien herzog herr zu lobin und zur olaw“. Den Prozess der Stabilisierung des Ohlauer Fürstentitels war mit dem Erscheinen auf dem Siegel Ludwig III. in der Inschriftform: „s. ludwici . ducis – olawien . e . nympcz“ zu Ende. Bald darauf (zwischen 1441–1452) gebrauchte ihn auf ihrem Siegel die Witwe Ludwigs, Margarete, schließlich auch ihre Söhne Johann I. und Heinrich X. Was weiterhin fehlt, ist die schriftliche Bestätigung der Existenz des Fürstentums Ohlau, die in der königlichen Kanzlei verfasst wurde. Man muss sich aber überhaupt Fragen, ob im Zeitalter der Schwächung der zentralen Macht eine solche Verbriefung zwingend entstehen musste.

Der analysierte Korpus erlaubt m. E. ebenfalls die Präzisierung des Sterbedatums Heinrich IX. Bislang nahm man an, dass er zwischen dem 19. Januar 1419 und dem 5. April 1420 verstorben ist. Da als Aussteller der Urkunde vom 17. Juli 1419 seine drei Söhne gelten – Rupert II, Wenceslaus III und Ludwig III, dürfte man dementsprechend das Todesdatum ihres Vaters wahrscheinlich vor diesem Datum voraussetzen. Zu diesem Zeitpunkt gebrauchten sie noch nicht das gemeinsame Siegel, das an die Urkunde vom 19. April 1420 angehängt ist, da dieses vermutlich zu diesem Datum noch nicht fertig war.

Zázračná mše sv. Martina z kostela sv. Anny v Přibyslavicích u Třebíče

TOMÁŠ KNOFLÍČEK

Knoflíček, Tomáš: The Miraculous Mass of St Martin of the Church of St Anna in Přibyslavice near Třebíč

The pioneering study specifically analyzes the fragments of the medieval omural paintings of the church of St Anna in Přibyslavice discovered at the early 70s of the 20th century. In particular, it focuses on the scene situated above the sanctuary and construes it as the depiction of the miraculous mass of St Martin which is quite rare in the context of Czech and European production respectively. Its attractiveness is advanced by the eucharist tone of the scene given by the setting as well as the presence of the subtle figure of the crucified Christ. In the connection with the Legend of St Martin it represents an entirely unique motive, however, it may be considered that in this context it represents a substitution of the absent motive of the revelation of the golden sphere which is mentioned by Sulpicius Severus, the first biographer of St Martin.

Key words *mural painting * St Martin, eucharist * medieval iconography*

Contact *Ostravská univerzita v Ostravě; tomas.knoflicek@osu.cz*

Součástí dnes převážně pozdně barokního poutního komplexu v Přibyslavicích je i v jádru románský kostel sv. Anny. Přitažlivost této stavby, považované za jeden z nejstarších příkladů tribunového kostela na západní Moravě, umocňuje bezprostřední sousedství patrové, původně pravděpodobně profánní budovy opevněného sídla.¹ Ze stavebně-historického průzkumu, prováděného v Přibyslavicích v letech 1968–1973, vyplynulo, že ke sloučení obou staveb došlo zřejmě v druhé třetině 13. století rozšířením staršího apsidového kostela. Hypotézu spatřující v úloze stavebníka královnu Konstancii sice nelze s jistotou potvrdit, v každém případě však v této době kostel poprvé registrují písemné prameny (1224).² Dnes má svatyně podobu podélné jednolodní stavby s pravoúhle uzavřeným presbytářem a mohutnou hranolovou věží v průčelí. Především její interiér doznal

¹ K stavebnímu vývoji kostela ve středověku více RICHTER, V.: Archivní materiále k západomoravské topografii. *Časopis vlastivědného spolku muzejního v Olomouci*, 1932, roč. 45, s. 90–102; TÝŽ: Románský kostel v Přibyslavicích. *Zprávy památkové péče*, 1957, roč. 17, s. 39–41; KUDĚLKA, Z.: Stavební vývoj románského kostela v Přibyslavicích. *Umění*, 1982, roč. 30, č. 1, s. 43–50; ZAORALOVÁ, M.: Kapitoly z dějin Přibyslavic. *Vlastivědný věstník moravský*, 1992, roč. 44, s. 156–168; UHLÍŘ, J.: *Zeměpanské Přibyslavice*. Třebíč 1998, zde i odkazy na případnou další literaturu.

² ŠEBÁNEK, J.: Listiny přibyslavické. *Časopis Matice moravské*, 1933, roč. 57, s. 1–58; v listině z roku 1231 papež Řehoř IX. přijímá všechny věnné statky královny Konstancie pod svoji ochranu. Viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, II. Brno 1939, s. 274.

v následujících stoletích řady změn. K těm nejvýraznějším nutno přiřadit renesanční dostavbu severní lodi a především celkovou barokizaci, obnášející nové zaklenuť, prolomení oken a nahrazení románské tribuny kruchtou. Ve stejné době došlo i ke změně statusu přízemního prostoru profánního přístavku, sloužícího nadále jako sakristie.

K výsledkům stavebně-historického průzkumu lze počítat také odkryv středověkých nástěnných maleb. Značně torzální výzdoba, omezující se na severní stěnu presbytáře, pochází z několika časových vrstev.³ Zvláštní pozornost si však v jejím rámci zaslouží výjev mše nacházející se nad původním kamenným sanktuáriem.⁴ Kompozici dole a po stranách vymezuje dnes fragmentární červený rám s úponky zakončenými bobulemi, jež nahoře přechází ve tři segmentové červeno-bílo-zelené oblouky symbolizující nebeskou sféru. Scéně vévodí prostovlasý světec zachycený v okamžiku elevace. Stojí před oltářem zdobeným kazetovým vzorem s motivem kvadrilobu, na kterém spočívá kalich zakrytý korporálem. V rukou s největší pravděpodobností drží hostii, nad kterou lze částečně rozlišit drobnou postavu ukřižovaného Krista. Kompozici po stranách doplňují andělé se svícemi a kadidelnicemi v rukou.

Popsaná scéna nebyla dosud podrobena zevrubnější ikonografické a formální analýze, o čemž svědčí i skutečnost, že se v literatuře prozatím objevila jediná možnost interpretace ve smyslu mše sv. Řehoře.⁵ Takový výklad je ale nepravděpodobný. Odhlédneme-li od faktu, že malba je bezpochyby starší než první příklady této ikonografie objevující se na konci 14. století, je to především absence zobrazení Bolestného Krista obklopeného nástroji umučení, která činí tuto hypotézu v zásadě nepřijatelnou. Současně na obraze nalezneme indicie, z nichž lze vyjít při hledání vhodnějšího námětu, byť třeba v českém pro-

³ Tento příspěvek nemá ambici analyzovat všechny malby odkryté v Přibyslavicích, proto zde připojuji alespoň jejich zběžný výčet. Nejstarší časovou vrstvu reprezentují fragmenty dvou obtížně interpretovatelných vyobrazení. První, situované v presbytáři nad vchodem do postranní lodi, zachycuje rudkou provedenou postavu dábla drápy se zatínajícího do neurčitěho předmětu u jeho nohou. Druhé, umístěné dále vpravo, je dnes zcela nesouvislé a sestává pouze ze čtyř do omítky vyrytých kruhů uspořádaných do podoby kříže, pod nimiž se vedle několika nejasných tahů štěce objevuje pozůstatek horizontálního prutu (?) na pravém konci se rozštěpujícího do tří zavíjejících se úponků. Kresebný charakter obou zlomků formálně koresponduje s tzv. lineárním slohem, dobu jejich vzniku lze proto rámcově vymezit první polovinou 14. století. Výjev, jemuž je věnován tento text, reprezentuje druhou časovou vrstvu, tj. cca padesátá, šedesátá léta 14. století. Do stejné vrstvy pak spadá i ornamentální výzdoba vnitřní plochy vítězného oblouku. Konečně třetí, nejmladší vrstvu zastupují dva torzálně dochované novozákonní výjevy. Prvním je Ukřižování, které doplňují po levé straně a nahoře nad příčným břevnem kříže umístěná erbovní znamení (štíty s českým lvem, hvězdou a pětistlou růží). Tato malba, původně překrývající výše připomenuté fragmenty rytých kružnic, byla v sedmdesátých letech z důvodu špatného stavu omítky sňata a transferována na východní závěrovou stěnu. Druhým výjevem je scéna Smrti P. Marie, která zůstala na původním místě, vlevo nad vchodem do sakristie. Malby, jež se vyznačují poněkud rustikálním zpracováním s řadou tvarových zjednodušení, pravděpodobně vznikly kolem poloviny 15. století.

Dnes známé malby jsou pozůstatkem mnohem rozsáhlejší středověké výzdoby, jež se neomezovala jen na interiérovou barokní kaple, která měla ochránit před povětrnostními vlivy malbu P. Marie, zdobící vnější jižní stěnu románského kostela (malba poznamenaná četnými přemalbami je dnes umístěna na hlavním oltáři poutního kostela). V dopise heraldického faráře fundátoru kaple hraběti Collaltovi z konce roku 1720 doslova stojí: *S pokornou úctou ponížěn oznamuji, že Nejblahoslavenější Panna od věku podivuhodně na vnější zdi Přibyslavického kostela vymalovaná, přes nepřízeň se počasí uchovává, tolik uchvacuje zbožnost lidí, že nikdo nevstoupí a nikdy nevjde z kostela, kdo by jí pokleknutím neuctil* (Moravský zemský archiv v Brně, sg. VII/16/5). V jiném farářově dopise z ledna roku 1725 se pak objevuje zmínka ještě o dalších malbách na této stěně, o jejich ikonografii se však pisatel nezmiňuje (Moravský zemský archiv v Brně, sg. VII/16/13).

⁴ Jeho vznik spadá do první poloviny 14. století.

⁵ KUDĚLKA, Z.: Stavební vývoj románského kostela v Přibyslavicích, s. 45; UHLÍŘ, J.: *Zeměpanské Přibyslavice*, s. 45.

Mše sv. Martina, 50–60. léta 14. století, nástěnná malba,
Přibyslavice, kostel sv. Anny. Foto autor

středí neobvyklého. Klíčovou se pro výklad scény ukazuje především postava anděla v pravém horním rohu. Podrobnější průzkum poškozené malby odhalí, že se nad oltář snáší nikoli pouze s kadidelnicí, nýbrž i s částí jakési textilie, patrně kněžského roucha. Událost, jež by nejlépe odpovídala takovému popisu, nalezneme v legendě ze života sv. Martina.⁶ Jistého dne měl tento světec – tehdy již biskup v Tours – na své pravidelné cestě do kostela potkat žebráka třesoucího se zimou. Nařídil proto arciděkanovi, který jej doprovázel, aby nuzáka oblékl; protože se k tomu ale neměl, věnoval sv. Martin žebrákovi svoji vlastní

⁶ Ke kultu a ikonografii sv. Martina obecně: DE LA MARCHE, L.: *Saint Martin*. Tours 1881; BAS, H.: *Saint Martin*. Tours 1897; SAUVEL, T.: Les miracles de Saint-Martin. *Bulletin Monumental*, 1956, roč. 64, s. 153–179; KÜNSTLE, K.: *Ikonographie der Heiligen*. Freiburg im Breisgau 1926, s. 438–444; RÉAU, L.: *Ikonographie de l'art chrétien*, III/2. Paris 1958, s. 900–917; *Saint Martin dans l'art et l'imagerie – exposition nationale*. Tours 1961; KIMPEL, S.: Martin von Tours. In: KIRCHBAUM, E. – BRAUNFELS, W. (eds.): *Lexikon der christlichen Ikonographie*, VII. Freiburg im Breisgau 1974, sl. 572–579; GERETTI, A. (ed.): *Martino : Un santo e la sua civiltà nel racconto dell'arte*. Milano 2006.

tuniku, v níž se chystal sloužit mši. Bohoslužbu pak začal celebrovat v narychlo sehnaném, špatně padnoucím rouchu, jež mu při pozdvihování svátosti odhalovalo paže. Podle legendy se proto z nebes snesli andělé a Martinovy ruce zahálili zlatými rukávy posázenými drahými kameny. Tuto událost zaznamenává již první životopisec a současně žák sv. Martina, Sulpicius Severus.⁷ V 2. a 3. dialogu jeho knihy *De vita beati Martini* se sice dosud výslovně nezmiňuje o andělovi, připomíná ale svědectví ex-prefekta Arboria, který během mše na Martinových rukou spatřil perly.⁸ Shodně je událost zaznamenána i v dalších hagiografických dílech sepsaných Řehořem z Tours (*Libri IV de virtutibus Sancti Martini*, 5. století) či Venatiem Fortunatem (*De vita Sancti Martini*, 6. století). Anděl přinášející zlaté, perlami zdobené řetízký se objevuje teprve v pozdějších verzích legendy a je připomínán i v nejvýznamnějším hagiografickém textu středověku, Voraginově *Zlaté legendě*.⁹ Součástí líčení většiny životopisců se stal také zázrak, jenž tomuto okamžiku bezprostředně předcházela. Nad Martinovou hlavou se měla v jisté chvíli objevit ohnivá koule. Úkazu byl přikládán velký význam především pro jeho podobnost s novozákonním Sestláním ducha svatého. Stal se také hlavním argumentem vedoucím k pozdějšímu prohlášení sv. Martina za apoštola Galů.¹⁰

Do výtvarného umění se výjev Martinovy zázračné mše dostává ve 13. století zejména prostřednictvím rozsáhlých narativních cyklů zdobících okna francouzských katedrál (vitraje z Tours, Bourges či Le Mans).¹¹ Současně lze jeho výskyt doložit i mimo Francii, v polovině 13. století se kupříkladu objevuje na antependiu z katalánského Sant Martí di

Mše sv. Martina, polovina 13. století, vitraj, katedrála v Tours. Foto autor

⁷ PUTNA, M. C. (ed.): *Sulpicius Severus: Život svatého Martina*. Praha 2003.

⁸ Tamtéž, s. 213–215, 246–247.

⁹ Mezi pozdější svatomartinské texty patří hymnus *Iste confessor*, panegyrik od Alcuina a Bernarda z Clairvaux, sekvence od Notkera Balbula nebo francouzsky psaná poéma tourského kanovníka Pëara de Gastineau. JAKUB DE VORAGINE: *Legenda aurea*. Anežka Vidmanová (ed.). Praha 1998, s. 324.

¹⁰ Podle životopisců se sv. Martin narodil mezi lety 316–336 v Panonii, v patnácti letech nastoupil kariéru vojáka, kterou však zanedlouho opustil, a stal se duchovním. Ještě jako voják proslul milosrdenstvím; z této doby pochází také patrně nejznámější epizoda z jeho života, podarování zimou trpícího žebráka polovinou pláště před branami Amiens. V roce 371 je sv. Martin jmenován biskupem v Tours. Vedle skutků milosrdenství se proslavuje i četnými zázraky – mezi jinými kříšením mrtvých – a potíráním pohanství. Umírá v roce 397. Více k životu sv. Martina především BABUT, E. Ch.: *Saint Martin de Tours*. Paris 1912; DELEHAYE, H.: *Saint Martin et Sulpice Severe*. *Analecta Bollandiana*, 38. Bruxelles – Paris 1920, s. 5–136; český s odkazy na další literaturu PERNOUDOVÁ, R.: *Martin z Tours*. Praha 2000 a především výše citovaný *Život sv. Martina* (pozn. 7). Právě v Sulpiciově textu se poprvé objevuje spojení sv. Martin, apoštol Galů, s. 126.

¹¹ KIMPEL, S.: *Martin von Tours*. In: KIRSCHBAUM, E. – BRAUNFELS, W. (eds.): *Lexikon der christlichen Ikonographie*, VII. Rom – Freiburg – Basel – Wien 1994, sl. 575.

Mše sv. Martina, 30. léta 14. století, nástěnná malba, Grossbundenbach, kostel sv. Martina. Foto autor

Gia¹² a přibližně ve stejné době i na skandinávské výšivce s legendou sv. Martina, dnes přechovávané v pařížském Musée de Cluny.¹³ V Itálii patří k nejznámějším příkladům této ikonografie nástěnná malba Simone Martiniho tvořící součást svatomartinského cyklu ve stejnojmenné kapli dolního kostela San Francesco v Assisi¹⁴ a objevuje se i na freskách v katedrále v Piacenze či na polyptychu z Oratoria di S. Martino připisovaném Paolu Venezianovi.¹⁵ V českém prostředí můžeme prozatím kromě přibyslavického výjevu uvažovat jen o jeho hypotetickém výskytu ve Křtěnově,¹⁶ v rámci celé střední Evropy je nicméně zdokumentován například prostřednictvím nástěnných maleb z Leobenfeldu,¹⁷ Grossbundenbachu,¹⁸ St. Martin in Kampill,¹⁹ Gnadenwaldu,²⁰ případně reliéfu z křídlového oltáře ze St. Martin in Göflan aj.²¹

Pojetí Martinovy mše není ve všech uvedených případech identické a ne vždy se také uplatňují všechny legendárními texty popsané průvodní znaky zázraku. Pro nás může být důležité, že podobně jako na přibyslavickém výjevu, kde pravděpodobně absentuje zobrazení ohnivé koule, se

¹² *Mše sv. Martina*, antependium, pol. 13. stol., Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya. Provenience Sant Martí di Gia: GERETTI, A. (ed.): *Martino*, s. 100–101.

¹³ *Mše sv. Martina*, pol. 13. stol., Musée de Cluny, Paris: KIMPEL, S.: *Martin von Tours*, sl. 575.

¹⁴ Simone Martini, *Mše sv. Martina*, kaple S. Martino v dolním kostele S. Francesco v Assisi, před rokem 1319, nebo po 1322: Více k této nástěnné malbě MARTINDALE, A.: *Simone Martini*. Oxford 1988, kat. no. 4.

¹⁵ *Mše sv. Marina*, dóm v Piacenze, emiliánská škola, poč. 15. století: KAFTAL, G.: *Saint in Italian Art: Iconography of the Saints in the Painting of North East Italy*. Sansoni – Florence 1972, s. 892; Paolo Veneziano (?), *Mše sv. Martina*, pol. 14. století, Chioggia, Oratorio di S. Martino: Tamtéž, s. 891.

¹⁶ *Mše sv. Martina* (?), dvacátá léta 14. století, Křtěnov, kostel sv. Prokopa. Podle Petra Pavelce by ve Křtěnově mohlo hypoteticky jít o celý svatomartinský cyklus, čítající kromě výjevu *Mše sv. Martina* a obvyklého znázornění sv. Martina děličiho se s žebřákem o plášť i o scény *Sv. Martin křísí mrtvého* a *Sv. Martin rozmlouvá s Pannou Marií*. Viz PAVELEC, P.: Gotické nástěnné malby v kostele sv. Prokopa ve Křtěnově na Českosobudějovicku. *Zprávy památkové péče*, 1997, roč. 57, s. 188. Podle laskavého sdělení Zuzany Všetečkové nelze teoreticky vyloučit interpretaci v duchu ikonografie *Mše sv. Martina* ani v případě nástěnné malby zachycující *Mši* z Českého Rudolce z šedesátých let 14. století.

¹⁷ *Mše sv. Martina*, 1235–1240, Leobenfeld, klášterní kostel: NUTZ, G.: *Die mittelalterlichen Wandmalereien der ehemaligen Klosterkirche Leobenfeld*. Petersberg 2002, s. 65–66, 80–81, tab. 6.

¹⁸ *Mše sv. Martina*, 1330/1340, Grossbundenbach, kostel sv. Martina: WEBER, W.: *Mittelalterlichen Wandmalereien in der Pfalz*. Kaiserslautern 1976, nečíslováno. Zde je ovšem výjev nesprávně interpretován jako *Zvěstování Zachariášovi*.

¹⁹ *Mše sv. Martina*, kolem 1403, St. Martin in Kampill, kostel sv. Martina: ANDERGASSEN, L.: *Martin von Tours in Tirol. Der Schlern*, 2006, roč. 80, č. 11, s. 75.

²⁰ *Mše sv. Martina*, konec 14. stol., Gnadenwald, kostel sv. Marina: Tamtéž, s. 70.

²¹ Hans Weiss (?), křídlový retábl ze St. Martin in Göflan, 1479: GERETTI, A. (ed.): *Martino*, s. 112–113.

tento motiv neuplatňuje ani na řadě dalších příkladů, a není tedy pro toto ikonografické schéma závazný.²² Z uvedeného výčtu příkladů rovněž vyplývá, že toto zobrazení nemuselo být nezbytně součástí širšího narativního celku. V Příbyslavicích je navíc situace ozvláštněna tím, že je kompozice umístěna nad sanktuáriem a že její již tak silně zdůrazněný eucharistický obsah umocňuje přítomnost drobné postavičky ukřižovaného Krista. Výjev proto zjevně nemůžeme chápat jen jako doklad lokálního kultu světce, nýbrž i jako reflexi v této době aktuální diskuze na téma transsubstanciacie.

Vedle sporu o povaze eucharistie, jehož významným stimulem bylo v počátcích zejména heretické učení Berengara z Tours, měla svoje místo také čistě procedurální otázka řešící sled kněžských úkonů během mše, zvláště v okamžiku konsekrace chleba a vína.²³ Přibližně do 12. století pozdvíhal kněz hostii připravenou ke konsekraci lehce nad úroveň svých prsou. Od druhé poloviny století však toto gesto začínalo nabývat na výraznosti a ještě neproměněná hostie byla pozdvíhována stále výše tak, aby ji věřící, shromáždění za zády kněze, mohli snáze spatřit. V takovém případě ovšem hrozilo riziko, že nebudou adorovat již proměněné tělo Krista, nýbrž pouhý chléb, a nevědomky se tak vlastně stanou účastníky modloslužebnictví. Otázka, kdy dochází k samotné transsubstanciaci, se stala zásadní a diskuze řešící toto téma zaměstnávala řadu teologů. V liturgických souvislostech se jako jeden z prvních k tomuto problému na přelomu 12. a 13. století vyslovil pařížský biskup Eudes de Sully, jenž uznal výrazné, z dálky viditelné gesto pozdvíhování hostie za žádoucí, nařídil však, aby kněz sloužící mši skrýval hostii před zraky věřících až do té doby, než pronese větu *Hoc est corpus meum*.²⁴ Nařízení vycházelo z předpokladu, že k transsubstanciaci dochází již po prvním prolatio, což ale nebyl názor přijímaný zdaleka všemi skupinami. I když pomineme dosti početný tábor těch, kterým samo přijetí nauky o transsubstanciaci činilo značné obtíže (například nominalisté), musíme počítat s těmi, kteří zastávali přesvědčení, že je proces transsubstanciacie dokonán teprve v okamžiku druhého prolatio, proneseného nad vínem. K stoupencům takového názoru, zdůrazňujícího nutnost završení obou procedur, patřili znovu především pařížští teologové, v první řadě Petr Cantor a Petr Manducator.²⁵ Jiní se zase snažili jednoznačně položenou otázku obcházet tím, že se, podobně jako třeba Petr Jedlík, spokojili s konstatováním *quando totum dictum est, totum factum est*, jímž se ale de facto opět rozumí, že svátost je úplná až v okamžiku vyslovení druhého prolatio.²⁶ Na rozdíl od spekulací týkajících se samotné povahy zázraku eucharistie nechávala církev těmto diskuzím relativně volný průběh. Z možných variant však nakonec převážila první, předpokládající, že svátost je úplná již působením prvního prolatio (aniž by tím ale ztratilo na významu druhé).²⁷ Oprávněnost

²² Tak je tomu například v Tours, St. Martin in Kampill aj.

²³ Více k tématu eucharistie s odkazy na další literaturu např. DEVLIN, D. S.: *Corpus Christi: A study in Medieval Eucharistic Theory, Devotion and Practice*. Chicago 1975; RUBIN, M.: *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*. Cambridge 1991; MACY, G.: *Treasures from Storeroom: Medieval Religion and Eucharist*. Minneapolis 1999; McCORD ADAMS, M.: *Some Later Medieval Theories of the Eucharist: Thomas Aquinas, Gilles of Rome, Duns Scotus, and William Ockham*. Oxford 2010.

²⁴ PONTAL, O.: *Les Statuts synodaux français du XIII siècle, précédés de l'histoire du synode diocésain depuis ses origines*, I. Paris 1971, s. 79–83.

²⁵ S podobným názorem se můžeme setkat i u Petra z Poitiers prohlašujícího, že ... *dicunt quidam ... quod non facta est transsubstantiatio panis in corpus donec prolata sint haec verba <Hic est sanguis>*. KENNEDY, V. L.: *The Moment of Consecration and the Elevation of the Host. Mediaeval Studies*, 1944, roč. 6, s. 121–150.

²⁶ MICHEL, N.: *Cult und Controversy*. Tucson 1990, s. 152.

²⁷ Šlo o názor zastávaný třeba již sv. Bernardem.

takového názoru mělo dotvrzovat také tradiční pokleknutí kněze po prvním prolatio. Štěpán Langton, canterburský arcibiskup, na základě toho usoudil, že kdyby v této chvíli nebyla svátost úplná, tj. že by tělo Krista bylo pouhým korpusem bez krve, nemělo by smysl poklekat. Byl to právě tento argument, který později vedl ke zrušení pozdvihování ještě neproměněné hostie a naopak k jasnému doporučení slavnostního pozdvihování těla Krista. Gesto elevace se stalo symbolem mešního zázraku a od 13. století se také stále častěji uplatňovalo ve výtvarném umění. K jeho nejvýraznější reflexi patří bezpochyby reliéf Andrey Pisana z kampanily florentského dómu, kde je kněz zachycen zezadu, z pohledu věřícího.²⁸ K mnohem obvyklejším však patří ty příklady, k nimž se řadí i přibyslavické zobrazení, tedy nabízející pohled na kněze z boku. Vzhledem k poměrně značnému množství známých příkladů se při jejich výčtu omezíme jen na český, případně středoevropský kontext. Z prostředí nástěnné malby k nim ve 14. století patří zejména zobrazení z Kašperských Hor,²⁹ nalezneme je ale i v Českém Rudolci,³⁰ Stříbře,³¹ Průhonicích (?),³² v dolnorakouských lokalitách Dross,³³ Langenlois,³⁴ štyrském Murau,³⁵ Krakově³⁶ aj.³⁷ Vrátime-li se nyní k přibyslavickému vyobrazení, zjistíme, že ve srovnání s uvedenými příklady vystihuje procesualnost proměny hostie v Kristovo tělo mnohem názorněji. To, že k němu dochází již během prvního prolatio, dostatečně jasně připomíná drobná postavička ukřížovaného Krista; aby však tento vjem malíř ještě umocnil, neopomněl na oltář umístit kalich dosud zakrytý korporálem.

V průběhu vrcholného středověku se vyprofilovalo hned několik způsobů, jak eucharistický zázrak vizualizovat. Mezi ty nejobvyklejší patřila transformace hostie v část lidského těla, dítěte či dospělého Krista, tedy v podstatě to, co můžeme spatřit v Přibyslavicích.

²⁸ KIRSCHBAUM, E. – BRAUNFELS, W. (eds.): *Messe- Messeopfer*. In: KIRSCHBAUM, E. – BRAUNFELS, W. (eds.): c. d., sl. 251. Doloženy jsou i starší zobrazení pozdvihování hostie jako například na samostatném listu z neznámého německého rukopisu z poloviny 12. století, Berlin, Dahlem Museum, katalog Paula Weschera, č. 637. Ty však dokumentují samotnou konsekraci v podobě tzv. malého pozdvihování.

²⁹ *Mše svatá*, kolem roku 1330, Kašperské Hory, kostel sv. Mikuláše: DVORÁKOVÁ, V.: Kašperské Hory – hřbitovní kostel sv. Mikuláše. In: PEŠINA, J. (ed.): *Gotická nástěnná malba v zemích Českých*, I. Praha 1958, s. 198–206.

³⁰ *Mše svatá*, kolem roku 1360, Český Rudolec, kostel sv. Jana Křtitele: VŠETEČKOVÁ, Z.: *Český Rudolec*, nepublikované heslo připravovaného korpusu středověké nástěnné malby v českých zemích.

³¹ *Mše svatá*, 30.–40. léta 14. století, Stříbro, kostel sv. Petra a Pavla: VŠETEČKOVÁ, Z.: Stříbro (kat. 19). In: FAJT, J. (ed.): *Gotika v západních Čechách (1230–1530) : Katalog výstavy*. Praha 1995–1996, s. 432–433.

³² *Mše svatá*, kolem roku 1340, Průhonice, kostel Narození Panny Marie: VŠETEČKOVÁ, Z.: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Průzkumy památek – příloha 1999*, s. 140–146.

³³ Dross, kolem roku 1330, Dross, hradní kaple: LANC, E.: *Die Mittelalterlichen Wandmalereien in Wien und Niederösterreich*. Wien 1983, s. 67–73.

³⁴ *Mše svatá*, 2. čtvrtina 14. století, Langenlois, kostel sv. Vavřince: LANC, E.: c. d., s. 141–144.

³⁵ *Mše svatá*, 1330–1340, Murau, kostel sv. Matouše: LANC, E.: *Die Mittelalterlichen Wandmalereien in der Steiermark*. Wien 2002, s. 272–289.

³⁶ *Mše svatá*, kolem roku 1440, Kraków, klášterní kostel sv. Františka: MAŁKIEWICZÓWNA, H.: *Kościół franciszkanów*. In: LABUDA, A. S. – SECOMSKA, K.: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, II. Warszawa 2004, s. 58–61.

³⁷ Z dalších jistě za zmínku stojí zobrazení svátosti eucharistie jako součásti vyličení *Sedmí svátostí*. V českém prostředí jde o příklady z kostela sv. Anny v Praze a Zdětína. Více k oběma lokalitám s odkazy na další literaturu: VÍTOVSKÝ, J.: *Nástěnné malby v bývalém klášterním kostele sv. Anny na Starém Městě v Praze a některé otázky ikonografie českého monumentálního malířství předhusitské doby*. *Acta Universitatis Carolinae : Philosophica et Historica*, 1980, 4, s. 75–106; VŠETEČKOVÁ, Z.: *Ikonographische Aspekte zu Moraldarstellungen der Wandmalereien in der Kirche in Zdětín*. *Umění*, 1992, roč. 40, č. 4–5, s. 290–300; TÁŽ: *Středověká nástěnná malba*, s. 193–197.

Mše sv. Martina (?), první třetina 14. století, nástěnná malba, Vídeň, kostel sv. Michala.

Foto autor

Ve spojení se svatomartinskou mší je to motiv samozřejmě mnohem vzácnější, paralely přesto existují. Časově i geograficky má k přibyslavickému výjevu nejbližší nástěnná malba z kostela sv. Michala ve Vídní.³⁸ Patrně ještě poučňější srovnání však poskytne již připomínaná *Mše sv. Martina* z počátku 15. století ze St. Martin in Kampill v Tyrolsku.³⁹ Ta se na rozdíl od vídeňské kompozice dochovala ve stavu umožňujícím jednoznačnější soud. Sv. Martin na ní rukama obnaženými až k loktům pozvedá metamorfovanou hostii v podobě malého Ježíše, k níž se z nebes snáší anděl. Spolu s ním se také nad světcovou hlavou objevuje holubice Ducha svatého a polopostava Boha Otce. Zdůraznění trinitářské symboliky zde má své opodstatnění. Právě skrze sílu Ducha svatého totiž podle církevních představ docházelo k zázraku transsubstanciacie.⁴⁰ Skutečností ovšem zůstává, že pro takové pojetí chybí opora ve svatomartinských legendárních textech. Jako v podstatě jediné možné se proto jeví vysvětlení, že se v období vrcholného a pozdního středověku stal zázračný průběh svatomartinské mše vhodným ke vkládání nových, aktuálních významů. Za tímto účelem snad mohlo do-

cházet i k určitým změnám původní podoby obrazu. V našem případě, stejně jako u obou dalších připomínaných vyobrazení, lze kupříkladu spekulovat o tom, že je tímto způsobem vizualizovaný eucharistický zázrak de facto modifikací v legendě připomínaného, zde nicméně absentujícího, zjevení ohnivě koule. Ať už ale zdůvodníme Kristovu přítomnost na obraze jakkoli, musíme jí vnímat především jako výraz rostoucího významu eucharistie v životě běžného věřícího. K jejím akcentování rozhodnou měrou přispěl svátek Božího

³⁸ *Mše sv. Martina*, první třetina 14. století, Vídeň, kostel sv. Michala. Interpretace světce na obraze není sice jednoznačná, podle LANC, E.: *Die mittelalterlichen Wandmalereien in Wien und Niederösterreich*. Wien 1983, s. 23, však v podstatě přicházejí v úvahu pouze sv. Martin, případně sv. Leonard.

³⁹ ANDERGASSEN, L.: *Martin von Tours*, s. 75.

⁴⁰ Vyjádření představy Krista jako živé hostie v souvislosti s Nejsvětější trojicí můžeme ve středověkém umění doložit například i prostřednictvím zobrazení vycházejícího z byzantské kompozice *Paternitas*, v níž Bůh Otec drží Krista v podobě dítěte či obvykleji ukřižovaného na klíně. V českém prostředí patří k nejstarším dokladům tohoto typu iluminace z *Ostrovského žaltáře*, fol. 83, kolem roku 1200, Praha, Kapitulní knihovna, A 57/1. Pojetí, jež by se alespoň částečně blížilo zobrazení ze St. Martin in Kampill, můžeme v českém prostředí doložit až v závěru 15. století prostřednictvím iluminace z brněnského graduálu, fol. 26, 1493–1494, Brno, Archiv města Brna SK, č. I/1,2 zachycující ojediněle pojednanou scénu mše sv. Řehoře. Na ní se také před klečícím světcem objevuje malý Ježíš s holubicí Ducha svatého, vznášející se nad jeho hlavou, stejně jako Bůh Otec provedený technikou modré grisaille (více s odkazy na další literaturu ČERNÝ, P.: Knížní malba na jižní Moravě. In: CHAMONIKOLA, K. (ed.): *Od gotiky k renesanci*, II. Brno 1999, s. 516–517.

těla ustavený papežem Urbanem IV. roku 1264 a po Evropě rozšířený na počátku 14. století v souvislosti s konáním koncilu ve Vienne (1312–1317).⁴¹ V důsledku jeho zavedení se začínají ve výtvarném umění šířit nové ikonografické typy – především zobrazení Bolestného Krista, nezřídka doplněné nástroji jeho umučení. Souvislost přibyslavického zobrazení mše sv. Martina s těmito spirituálními proudy je nezpochybnitelná. V tomto smyslu lze proto vnímat i jako určitý předobraz pozdější kompozice mše sv. Řehoře, jejíž pojetí je rovněž v řadě aspektů pozdně středověkým konstruktem, které nemá jednoznačné ukotvení v legendárních textech, včetně *Legendy Aurey*.⁴²

Bohužel, za daného stavu se pravděpodobně nepodaří rozřešit otázku, proč se výjev zázračné mše sv. Martina objevuje právě v Přibyslavicích. Mnohé by v tomto směru mohlo

Mše sv. Martina, kol. 1403, nástěnná malba,
St. Martin in Kampill, kostel sv. Martina.
Foto archiv autora

napovědět odpovídající patrocinium kostela. Prameny však připomínají teprve jeho zasvěcení sv. Gothardovi, pocházející z období 30leté války.⁴³ Na druhou stranu patřil sv. Martin po celý středověk k vůbec nejoblíbenějším světcům – nemučedníkům.⁴⁴ V obecné rovině se kult sv. Martina opíral především o dva pilíře – jeho milosrdenství, pokoru a skromnost. Míru Martinova milosrdenství zdůrazňuje i náš výjev, respektive scéna s podarovaným žebrákem, která zázračné mši bezprostředně předcházela. Ve své podstatě není tento skutek ničím jiným než variací na emblematickou epizodu legendy, v níž se světec podělil s žebrákem o polovinu svého pláště. Poprvé tak však učinil ještě jako voják, podruhé již jako duchovní autorita – biskup. Každá z událostí vlastně reprezentuje určitou životní etapu světce a význam obou ještě podtrhuje jejich zázračné vyústění.⁴⁵ Sv. Martin byl pro své vlastnosti a životní osud uctíván v podstatě všemi společenskými vrstvami, zvláštěního

⁴¹ DEVLIN, D. S.: *Corpus Christi: A study in Medieval Eucharistic Theory, Devotion and Practice*. Chicago 1975, s. 291.

⁴² Pavel Diakon, jeden z prvních životopisců Řehoře Velikého, se zmiňuje o tom, že během celebrování mše se světci na oltáři proměnili hostie v krvavý prst. Průběh mše byl později pozměněn snad i vlivem vzrůstající obliby obrazu Bolestného Krista z římského kostela Sta Croce, který podle legendy kostelu věnoval právě sv. Řehoř.

⁴³ Současné patrocinium sv. Anně pochází pravděpodobně z poloviny 18. století. K patrociniu sv. Gothardovi především zpráva ve *Visitatio decanatus Telcensis* z roku 1662, fol. 33. Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 Sbirka rukopisů Zemského archivu, inv. č. 179. K otázce patrocinia též KUDĚLKA, Z.: Stavební vývoj románského kostela v Přibyslavicích, s. 49, pozn. 9.

⁴⁴ Již ve druhém listu Sulpicia Severa se obhájí teze, že ač nemučedník, je Martin martyřum roven: *Ačkoliv mu doba nedovolila podstoupit mučednictví, dostane se mu slávy mučedníků, protože moci i touhou mohl a chtěl být mučedníkem* (Ep II, 9). PUTNA, M. C. (ed.): c. d., s. 164–165.

⁴⁵ V prvním případě se následující noci zjevil Martinovi Kristus zahalený do pláště, kterým předtím žebráka podaroval, v druhém došlo na výše popsaný zárak s ohnivou koulí a andělem.

postavení se mu ale dostalo mezi prostým lidem, kterému vedle dobročinnosti imponovala i jeho pokora a skromnost, vyjádřené kupříkladu nezájmem o svůj zevnějšek. Jako potvrzení takového postoje můžeme vnímat i Martinovo rozhodnutí sloužit mši ve špatně padnoucí tunice. Jeho vystupování je příkladem vzdoru vůči stávajícím poměrům v církvi, jejíž představitelé se vzdělili původním křesťanským hodnotám (nakonec příčinou Martinova nedůstojného odění byl klerik, který žebráka odmítl podarovat, a teprve když tím světec podmínil svoji účast na mši, zakoupil na trhu laciný oděv; netušil však, že jej místo žebráku vlastně kupuje pro sv. Martina).⁴⁶ Martinovy výhrady vůči pokleslým mravům kléru, případně jeho zálibě v přepychu, došly sluchu zvláště v období pozdního středověku. Do výtvarného umění se v té době dostávají nové epizody z jeho života, za jejichž rozšířením dílem stojí i poukaz na uvedené církevní neduhy. K takovým scénám patří například sv. Martin pokoušený ďáblem, kde světec odhalí ďábla vydávajícího se za Krista na základě toho, že byl oblečen do bohatě zdobeného královského šatu. Na ďáblu výzvu, aby v jeho přítomnost uvěřil, mu Martin odvětil: *Pán Ježíš nepředpověděl, že přijde oděn do purpurového šatu, ani že bude ověnčen diadémem. Já neuvěřím, že Kristus přišel, dokud ho neuvidím tak, jak trpěl na kříži, a dokud nespátřím rány po hřebech.*⁴⁷ V kontextu této studie je na uvedené epizodě zajímavé, že vedle zřejmého morálního rozměru nabízí i výklad v duchu mystiky kříže. Byl to v první řadě Venantius Fortunatus, který Sulpiciův *Život sv. Martina* převyprávěl právě s poukazem na tyto duchovní aspekty.⁴⁸ Venantius za svůj život vytvořil několik křížových poem a rovněž dvojici známých hymnů, *Pange lingua* a *Vexilla regis*, které nezaprou inspiraci duchovním ovzduším Radegundina kláštera sv. Kříže v Poitiers, jednoho z nejvýznamnějších raně středověkých center pěstujících kult sv. Kříže.⁴⁹ Tato skutečnost, stejně jako v životopisech zdůrazňované Martinovo imitatio Christi, mohly být dobrým důvodem k tomu, aby odpovídající scéna z jeho života – v našem případě zázračná mše – byla využita k přiblížení eucharistického zázraku laikům. Je samozřejmě značně spekulativní uvažovat primárně o takovém názorovém pozadí na konkrétním případě přibyslavického vyobrazení. Další příklady obdobné ikonografie nicméně dokládají, že se svatomartinská mše – snad i pro svůj sociální akcent – stala nositelem nových významů, jež mohly být v první řadě adresovány prostým věřícím.

V tuto chvíli zbývá zařadit přibyslavickou malbu do kontextu dobové monumentální produkce. Stav, v němž se nachází, ovšem její formální zhodnocení poněkud relativizuje. Téměř beze zbytku absentující svrchní modelační vrstva a nezřetelné kontury ukrojily výrazně z argumentů, jež by mohly vést k jednoznačné interpretaci. Spoléhat tak lze většínou na formální aspekty obecnějšího rázu, jakými jsou celkové kompoziční uspořádání, typika postav, popřípadě barevná skladba. K nejlépe dochovaným figurám patří především trojice andělů po pravé straně kompozice. Zběžný pohled spočine nejprve na jejich mohutných perutných křídlech, podaných svižnými, místy až překvapivě uvolněnými tahy štětce. Po čase však před divákem částečně vyvstanou i rysy jejich tváří. Oválným

⁴⁶ I zde je určitá podobnost s amienskou epizodou. Ani v jednom případě totiž nebyl adresátem pláště skutečný žebrák; kritika kléru je silně akcentována zejména v Sulpiciově *Životě sv. Martina*.

⁴⁷ *Život sv. Martina* (kap. 24), s. 147–148. K tomu tématu například GERÁT, I: Zriedková téma zo života sv. Martina v Čerine. *Ars*, 2002, roč. 35, s. 241–243.

⁴⁸ Venantius Fortunatus, *De vita sancti Martini*. In: LEO, F. (ed.): *Opera Poetica*, IV. Berlin 1881, s. 630–680; K tomuto autorovi též MEYER, W.: *Der Gelegenheitsdichter Venantius Fortunatus*. Berlin 1901.

⁴⁹ K založení kláštera sv. Radegundou napomohlo právě získání relikvie sv. Kříže. K tomu též PUTNA, M. C.: Sulpicius Severus a jeho svatý Martin mezi antikou a středověkem. In: PUTNA, M. C. (ed.): c. d., s. 89–94.

obličejům, lemovaným plavými parukovitě zastříženými vlasy, vévodí široce rozevřené oči a plná, i když poněkud úzká ústa. Původně zřejmě jemná modelace je dnes zapomenuta, přesto při pohledu na vybrané partie malby vytušíme, že zde důraz na linii, obvyklý v malířství první poloviny 14. století, ustoupil novému výtvarnému názoru, více akcentujícímu objemovou modelaci. Tatáž charakteristika v zásadě platí i pro ústřední postavu sv. Martina. Přičteme-li k tomu určitou strnulost postav, redukci gest a konečně i barevnost – jíž vévodí růžové a malachitově zelené tóny – získáme dostatek argumentů k tomu, abychom hypotetický vznik maleb umístili do padesátých, případně šedesátých let 14. století. V té době charakter českého monumentálního malířství určovala nezanedbatelnou měrou italská produkce. Ve venkovském prostředí je tento vliv spíše latentní. Posun od lineárního směrem k malířsky exponovanějšímu projevu – k němuž v té době došlo – však dílem zapříčinily právě intenzivnější kontakty země s italským prostředím. Přibyslavický výjev lze zařadit do téže skupiny jako například malby v Černovičkách,⁵⁰ Nebovidech⁵¹ (starší vrstva maleb v presbytáři), Starém Svojanově⁵² či v Mostišti.⁵³ Povaha těchto maleb je samozřejmě jiného druhu než u monumentální produkce tehdy se rodícího dvorského okruhu. Můžeme u nich postrádat být jen obecnější italismy typu iluzivních architektonických rámců, plastických elementů (pastiglií) apod. Jejich stylová determinace pramení především z povahy postav, z jejich pohybové zdrženlivosti místy hraničící s hieratičností, z jejich tvarové lapidárnosti a objemové uzavřenosti. Lze je vnímat především jako alternativu k lineárnímu slohu, jenž dosud ve venkovském prostředí dominoval. Ohlašují změnu priorit, a to zdaleka nejen v morfologické oblasti. Změnou je i částečný ústup od primárně vyprávěcího způsobu líčení. Narativní sdělnosti, jež v případě lineárního slohu hrála jednu z klíčových rolí, bylo samozřejmě i nadále zapotřebí k naplnění didaktické funkce maleb. Na stále větším významu – pravděpodobně i pod vlivem dvorské malby – však přinejmenším od poloviny století získávala také funkce reprezentativní a konečně i funkce devoční.

Přibyslavický výjev lze považovat za příklad ilustrující rostoucí potřebu výtvarné reflexe soukromé či sdílené devoce. Jeho v českém prostředí jedinečná ikonografie, obohacená navíc o aktuální diskurz na téma oprávněnosti nauky o transsubstanciaci a reálné přítomnosti Krista ve svátosti oltářní, z něj činí cenný pramen k poznání místního prostředí v období vrcholného středověku. Stále jsou však s ním spjaty i četné otázky, a to především ty, jež se týkají pravděpodobného objednavatele malby. Z doby jejího předpokládaného vzniku bohužel žádné pramenné záznamy nepocházejí. Do první třetiny 14. století patřily Přibyslavice ke zboží české královny a místní farář byl současně jejím kaplanem. Později, mezi lety 1330–1342, se fara stala prebendou brněnské kapituly, kterou zůstala do roku 1577.⁵⁴

⁵⁰ Čermovičky, kostel sv. Vavřince, nástěnné malby, po roce 1350: VŠETEČKOVÁ, Z.: *Středověká nástěnná malba*, s. 23–24.

⁵¹ Nebovidy, kostel sv. Kříže, nástěnné malby, 60. léta 14. století: KNOFLÍČEK, T.: *Nástěnná malba za vlády Lucemburků na Moravě*. Olomouc 2009, s. 117–129.

⁵² Starý Svojanov, kostel sv. Mikuláše, nástěnné malby, třetí čtvrtina 14. století: KOŘÁN, I.: Starý Svojanov. In: POCHE, E. (ed.): *Umělecké památky Čech*, III. Praha 1980, s. 423.

⁵³ Mostišť, kostel sv. Marka, nástěnné malby, po roce 1360: KNOFLÍČEK, T.: c. d., s. 114–116.

⁵⁴ TENORA, J.: Prebenda kapituly brněnské v Přibyslavicích. *Časopis Matice moravské*, 1933, roč. 57, s. 211. V záznamech brněnské kapituly chybí záznamy o prebendě v Přibyslavicích v období mezi lety 1343–1148; ŠEBÁNEK, J.: *Listiny přibyslavické*, s. 1–58.

*Zusammenfassung****Wundermesse des Heiligen Martin in der St. Anna Kirche in Przibislawitz bei Trebitsch
Tomáš Knořlíček***

Zu Anfang der 70. Jahre des vorigen Jahrhunderts wurden bei der bauhistorischen Untersuchung in der St. Anna Kirche in Przibislawitz bislang unbekannte Fragmente der mittelalterlichen malerischen Wandmalereien entdeckt. Darunter befindet sich auch eine ungewohnte Messedarstellung aus den 50. oder 60. Jahren des 14. Jahrhunderts, die aufgrund des Textes der St. Martins Legende als Wundermesse des Heiligen Martin interpretiert wurde. Die prononcierte eucharistische Färbung der Darstellung, die bereits durch ihre Lage über dem Sanktuarium gegeben ist, erhöht noch die kleine Gestalt von Christus als Hinweis an seine Anwesenheit im Messopfer. In Verbindung mit der Martinslegende gilt dieses Motiv als selten, dennoch finden wir auch mitteleuropäische Analogien und zwar z. B. in St. Martin in Kampill in Tyrol oder in der St. Michaelerkirche in Wien (?). Der Grund, warum dieses Sujet zur Abbildung des eucharistischen Wunders gewählt wurde mag mit der Erscheinung der Goldenen Kugel zusammenhängen, zu der es laut der hagiographischen Erzählung kam, als der Heilige Martin die Messe zelebrierte.

Pomníky rozdělující a spojující

ANDREA POKLUDOVÁ – PAVEL KLADIWA

Pokludová, Andrea – Kladiwa, Pavel: The memorials of unity and division

The submitted study introduces a theme from the field of the commemorative culture, particularly the memorials formerly dividing and uniting the population of the multiethnic regions. We demonstrate this issue on the example of the memorials of Josef II and Hans Kudlich erected in the German-speaking regions of the Czech lands at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. These memorials, representing the symbols of unity of the German-speaking population, widened the cultural gap between the Czech and German inhabitants. Subsequently, we outline the fate of the memorials during the times of changes of political systems in the Czech lands (1918, 1945). The final section of the study is centred around the two selected memorials that were restored after 1989 and have thus become a sort of symbol of reconciliation with the past.

Key words *Czech lands * Hans Kudlich * Monuments * Collective Memory * Czech-German Relationships*

Contact *Ostravská univerzita v Ostravě; andrea.pokludova@osu.cz, pavel.kladiwa@osu.cz*

Motto: *A statue alters the temporality associated with the person, bringing him into the realm of the timeless or the sacred.*¹

*Protože jsou pomníky konstruovány z trvanlivých materiálů, jsou nejkonzervativnější formou komemorace, poskytují pevný bod, jenž stabilizuje reálnou a poznávací krajinu. Proces komemorace vede často ke konfliktu právě proto, že během definování minulosti je definována také přítomnost. Pomníky – vzhledem ke svému významu deponují paměti a mýtů – nejsou jen uměleckými díly nebo symboly diskutované minulosti. Jako místa paměti, jež spojují minulost s přítomností, jsou také ideálním způsobem vytýčení teritoriálních nároků. Zvláště pomníky situované do veřejného prostoru a určené masovému publiku – na náměstích nebo před vládními budovami či jinými stavbami kulturní dominance – se stávají částí společné přítomnosti a mohou být naplněny v pokračujícím sporu politickým významem. Proto jsou v dobách historických kontroverzí vynikajícím cílem k počmáraní, zničení nebo odstranění.*²

¹ VERDERY, K.: *The Political Lives of Dead Bodies*. New York 1999, s. 5.

² WINGFIELD, N: M.: *Flag Wars and Stone Saints. How the Bohemian Lands Became Czech*. Cambridge – London 2007, s. 39. V originálu: *Constructed of durable materials, monuments are the most conservative form of commemoration because they provide a fixed point, stabilizing the physical and cognitive landscape. The process of commemoration often leads to conflict precisely because in the process of defining the past, the present is also defined. Owing to their significance as depositories for memories and myths, monuments are not simply works of*

Tento citát plně vystihuje roli pomníků Josefa II. a Hanse Kudlicha v oblasti Sudet, především v západních, severních a severovýchodních Čechách. Pomníky věnované těmto osobnostem představují kulturní dědictví, na jehož základě je možné postihnout rozličné vrstvy dějinných událostí. Byly a stále jsou podstatnou součástí kolektivní paměti. V době jejich slavnostního odhalování, tedy v čase eskalujícího nacionalismu (od 80. let 19. století), měly tyto pomníky manifestovat (a vlastně i formovat) identitu německého obyvatelstva českých zemí. Po druhé světové válce nastala éra jejich systematického odstraňování jako do kamene vytesaných vzpomínek na vyhnání³ německé obyvatelstvo. A dnes? Obnovené pomníky, jež kdysi vzbuzovaly nacionální vášně, dnes tvoří mosty k obnovené multietnické paměti lokálního prostředí. Tuto problematiku chceme demonstrovat na příkladu osudů pomníku Josefa II. v Trutnově a Hanse Kudlicha v Úvalnu.

Vzpomínky, paměť a vzpomínková kultura se stávají jedním z aktuálních témat evropských kulturních dějin a patří k centrálním konceptům humanitních věd.⁴ Institucionální počátek daného směru interdisciplinárního bádání se klade k roku 1989, kdy začal vycházet časopis *History & Memory*. Vydávání nového periodika reagovalo na vyvstalou celospolečenskou poptávku volající po nových aspektech poznávání minulosti. Po boomu ochrany kulturního dědictví v 70. letech 20. století se totiž evropská občanská společnost posunula od zachování hmotných artefaktů minulosti k vyrovnávání se s komplikovanou minulostí poloviny 20. století; vyrovnání se a smíření s minulostí představuje nosný pilíř evropské integrace.

Ačkoliv M. Halbwachs vyjádřil ve svém základním díle o kolektivní paměti velké pochybnosti o možnostech historie uchopit kolektivní paměť,⁵ nové přístupy kulturní historiografie se zabývají kolektivní pamětí jako historickým pramenem přispívajícím k poznání skupinové mentality⁶ zkoumaných společenství v minulosti. Historik soudobých dějin využívá metody *oral history*. Historik analyzující skupinové mentality obyvatelstva na přelomu 19. a 20. století tuto možnost nemá, a tak obrací svou pozornost mj. k vzpomínkové kultuře. Památná místa v pojetí P. Nory, monumenty a zásobní paměť (dobová žurnalistika, ikonografické prameny, pamětní spisy, memoáry) představují v národních politických historiografiích opomíjený pramen, avšak jsou neocenitelným pramenem při rekonstruování složité historie multietnických regionů. Historik zpracovávající výše uvedené prameny a témata z oblasti multietnické minulosti regionů musí být však

art or symbols of a disputed past. As sites of memory, relating the past to the present, they are also an ideal way to stake out territorial claims. Especially those monuments located in public spaces and meant for mass audiences – on market squares or in front of government buildings and other edifices of cultural dominance – become part of a shared present and can be imbued with political significance in ongoing dispute. They therefore make excellent targets for defacement, destruction, or removal in times of historical contestation.

³ Tento přívlastek používáme ve studii celkem čtyřikrát. Je odvozen z podstatného jména „vyhnání“ (*Vertreibung*). Jsme si vědomi jeho diskutabilnosti, jakož i skutečnosti, že bývá používán hlavně v (sudeto-) německé historiografii, zatímco naše historická věda volí spíše označení „odsun“ nebo „vysídlení“ (*Transfer, Aussiedlung*). Na rozdíl od zažitého úzu se podle našeho názoru nemá volba termínu vztahovat k citovému hodnocení (kladné či záporné konotaci, tedy schvalování odsunu či odmítání vyhnání), nýbrž ke způsobu provedení – Němci odešli z českých zemí nedobrovolně, byli tedy de facto vyhnáni. Jestli „zasloužené“, či „nezasloužené“, je věc jiná. Užíváním přívlastku *vyhnání/vyhnání* nechceme vytrhávat události roku 1945–1946 z kontextu.

⁴ BEREK, M.: *Kollektives Gedächtnis und die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Theorie der Erinnerungskulturen*. Wiesbaden 2009 (Kultur- und sozialwissenschaftliche Studien 2), s. 9.

⁵ HALBWACHS, M.: *Kolektivní paměť*. Praha 2010, s. 123–132.

⁶ HAVELKA, M. – TUČEK, M. – ČERNÝ, J. – ČESAL, J. – HUDEMA M.: *Skupinové mentality: Sociologické studie*. Praha 2002.

schopen percipovat minulost bez autostereotypů ve vnímání „našich“ a heterostereotypů při poznávání skupinové mentality „těch druhých“.

Německé obyvatelstvo v českých zemích, stejně jako Češi, si vytvářelo spíš chtěný než reálný obraz „národních“ dějin: *Národní příběhy jsou svěbytná vyprávění, v nichž nejde v prvé řadě o historickou skutečnost odpovídající autentickým pramenům. Důležitější je pro ně vyhovující podoba národních dějin, korespondující s aktuálními potřebami společnosti, která se jimi chce obsluhovat. Spíše než 'pravdivá' historická realita je pro ně zásadní chtěný obraz, byť za cenu účelové fikce.*⁷ Josef II. i Hans Kudlich se stali symbolem česko-německého národnostního konfliktu kvůli politickému obsahu, který němečtí národní aktivisté vložili do jejich fyzické prezentace v českých zemích v posledních desetiletích existence monarchie a v případě Hanse Kudlicha i za 1. republiky. Není nelogické, že k tomu došlo od 80. let 19. století. V této době probíhala proměna celkové sociální struktury českých zemí, a to v souvislosti s přechodem od stavovsko-agrární společnosti k industrializované moderní společnosti, jež se vyznačuje horizontální i vertikální mobilitou. Jednotlivé společenské skupiny hledaly ideové zdůvodnění své existence. Toto zdůvodnění jim poskytovalo zejména dějinné vědomí, které nemohlo být v jejich případě individuálně-genealogické, jako je tomu u šlechty, nýbrž muselo být kolektivní, tedy muselo mít formu národní paměti. Tímto způsobem vznikl historizující nacionalismus jako adekvátní forma identity občanských (tedy nešlechtických) vrstev, které se draly k moci. Proto se tehdejší doba vyznačovala tak úzkým sepětím historie a politiky – čím bohatší byla „anektovaná“ historická paměť národa, tím oprávněněji vypadaly jeho politické požadavky v době rozšiřujícího se volebního práva.

Komemorace Josefa II. i Hanse Kudlicha v prostředí českých Němců balancovala na pomezí mezi realitou a mýtem. V habsburské monarchii došlo během 19. století ke zformování jednotlivých národních společností, jejichž identity byly vůči sobě více či méně ostře kulturně vyhraněny. Právě v tomto procesu sehrávaly svoji nezastupitelnou roli mýtotvorné procedury. Mýty v nás vzbuzují emoce kolektivní sounáležitosti, jsou to obrazotvorné legendární příběhy, jejichž hlavními představiteli jsou příkladní hrdinové a hrdinky. Mýty jsou vedle vyjádření barvitých příběhů rovněž hodnotovými paradigmaty.⁸ V tomto smyslu jsou památníky oslavující „národní“ postavy, třeba Josefa II., Kudlicha, Husa či Palackého, také výsledkem působení mýtotvorných procedur.

* * *

Císař Josef II. (1765–1780 spoluvladař v českých zemích, 1780–1790 samostatná vláda) se snažil vybudovat v podstatě jednotný, standardizovaný stát. Němčinu si vybral jako *lingua franca*, protože byla nejrozšířenější a měla spisovnou tradici. Zatímco jeho úmysly nebyly nacionální, jeho centralizační politika si zneprátelila šlechtické představitele neněmeckých zemí. Z jeho aktivit připomeňme zrušení nevolnictví, toleranční patent a berní a urbaniální patent, jenž by mj. přinesl relucii robot, kdyby ovšem byl býval vstoupil v platnost. I mnozí Češi, obzvláště z venkovských oblastí, dlouho uctivali Josefa II. jako lidového císaře, *Volkskaisera*. Svědčí o tom slavíkovický pomník z roku 1770 (vzpomínka na událost ze srpna roku 1769, při které císař na jedné ze svých inspekčních cest během

⁷ RANDÁK, J.: O národních příbězích. In: ŘEPA, M. (ed.): *19. století v nás : Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly*. Praha 2008, s. 139.

⁸ ŠTAIF, J.: *František Palacký : Život, dílo, mýtus*. Praha 2009, s. 7–15.

neplánované přestávky způsobené poruchou ekvipáže vlastnoručně vyoral několik brázd na poli poblíž jihomoravských Slavíkovíc). V předbřeznové době přežila i reputace Josefa II. jako imperiálního reformátora, jenž se snažil omezit feudální privilegia a moc církve, byť jeho oficiální komemorace vypadala jinak, jak dosvědčuje jezdecká socha na prostranství Josefsplatz ve Vídni z roku 1807. Ta znázorňuje císaře jako imperiálního vládce a obsahuje na soklu medailony představující činy Josefa II., včetně zrušení nevolnictví a podpory obchodu. Ty akce Josefa II., které nekorespondovaly s principy vlády jeho synovce Františka I., se na pomníku neobjevily, například zrušení cenzury (tento Josefův čin byl naopak oslavován v revolučních březnových dnech roku 1848).

13. března 1848, kdy vypukla revoluce ve Vídni, připadlo náhodou na výročí narození Josefa II. Význam data nebyl neznámý měšťanům, studentům a dělníkům, kteří se shromáždili o den později u jezdecké sochy Josefa II. a dovolávali se při svých protivládních protestech jeho jména. Patnáctého března oslavovali Vídeňané u této sochy pád Metternicha. Od počátku konstituční éry, tedy od 60. let 19. století, hrálo dědictví Josefa II. ve formě josefinismu důležitou roli v *Kulturkampf*u, tedy v pokračující ideologické bitvě mezi liberály a konzervativci v Předlitavsku o vztazích státu a církve a o místu pro náboženství v moderní společnosti.⁹

Vrcholně politický obsah získal odkaz Josefa II. v 80. letech 19. století, kdy začaly růst jeho sochy v českých zemích a v Dolních Rakousech jako houby po dešti. Toto nacionální hnutí souviselo s přechodem německých liberálů do opozice a s nástupem vlády železného kruhu pravice v čele s hrabětem Eduardem Taaffem. Podle mínění Němců tato vláda ohrožovala privilegované postavení německé kultury a německého jazyka v monarchii (viz tzv. Stremayrova jazyková nařízení pro Čechy a Moravu z roku 1880). Jelikož součástí vládní koalice byly i konzervativně-klerikální elementy, němečtí liberálové zdůrazňovali vedle centralistického a liberálního odkazu Josefa II. i antiklerikální elementy jeho vlády. Josef II. byl v jejich očích opakem profederalistické a proslovanské současnosti. Němečtí liberálové chtěli budováním pomníků Josefa II. udržet kontrolu nad veřejným prostorem, o nějž začali soutěžit i jiné národnosti a sociální skupiny.¹⁰ Jak poznamenal antropolog Myron J. Aronoff: *Politické mýty tíhnou k tomu, aby sehrály obzvláště klíčovou roli v době krizí. V časech sociálních nepokojů nebo za ohrožení sociálního řádu je využití mýtů důležitým prostředkem mobilizace kolektivních akcí, které mají vytvářet kolektivní odezvy na kolektivní závazky a povinnosti.*¹¹ Proto oslavy stoletého výročí nástupu Josefa II. na trůn v roce 1880 vyjadřovaly liberální interpretaci císařových centralizačních reforem jako posla přinášejícího moderní, liberální, německy dominantní rakouský stát. Zdůrazňovaly četné snahy Josefa II. o nastolení ekonomického, vzdělávacího a politického pokroku v Rakousku prostřednictvím německojazyčných dědičných zemí. Argumentovaly, že dokud vydrží vzpomínka na císaře, Rakousko zůstane jednotné, německé a nábožensky tolerantní spíše než federální, slovanské a římskokatolické.¹²

⁹ WINGFIELD, N. M.: Emperor Josef II in the Austrian Imagination up to 1914. In: COLE, L. – UNOWSKY, D. L. (eds.): *The Limits of loyalty: imperial symbolism, popular allegiances, and state patriotism in the late Habsburg monarchy*. New York – Oxford 2007, s. 64, 67, 68.

¹⁰ WINGFIELD, N.: *Flag Wars*, s. 23–24.

¹¹ ARONOFF, M. J.: Ideology and Interest: The Dialectics of Politics. *Political Anthropology Yearbook*, 1980, sv. 1, s. 17–18.

¹² WINGFIELD, N. M.: *Emperor Josef II*, s. 70.

Socha Josefa II. na trutnovském náměstí počátkem 20. století /www.trutnovinky.cz/

Přetvoření odkazu Josefa II. do podoby národního symbolu německy hovořícího obyvatelstva nabízí excelentní příklad kolektivní paměti jako etnicky konstruovaného diskurzu. Vznikly dvě národní kolektivní paměti – česká a německá – ve vzájemné opozici a paralelně vůči sobě. Němci překonali jiné, dřívější interpretace Josefa II. a uspěli v přetvoření *Volkskaisera* na císaře německého lidu (*Kaiser des deutschen Volkes*). Vždyť nápisy na všech Josefových pomnících jsou v němčině, a to i v etnicky smíšených regionech.¹³ Sochy Josefa II. byly umístovány z velké části na náměstích nebo na jiných důležitých veřejných místech. Slavnostní odhalení manifestovala naději na posílení německého národního sebevědomí, sochy rovněž označovaly národnostně spornou půdu, obzvláště v severních Čechách, jako německou.

Hnutí Josefa II. bylo součástí německého boje za zachování toho, co označovali jako národní država (*Nationalbesitzstand*). V roce 1897 se Němci v českých zemích nejprve shromažďovali u soch Josefa II., když vyžadovali rezignaci premiéra Badeniho, i později, když ji oslavovali.¹⁴ Nejmonumentálnější pomník vznikl v roce 1909 v Teplicích.

Ve druhé polovině 19. století se o Josefovi II. uvažovalo stále více v nacionálních termínech. Když začali Němci (liberálové a později i nacionálové) uctívat Josefa II. jako zastánce Němců a němectví, Češi ho začali se stejným zdůvodněním odsuzovat.¹⁵ Projevilo se to i v dosud nejobsáhlejší české encyklopedii, v níž se čtenář v hesle „Josef II.“ mj. dozvěděl, že pro Čechy měly reformy josefinismu škodlivé následky, neboť jejich hlavními zásadami byly centralizace a germanizace – obě šly ruku v ruce, obě usilovaly o úplné vykořenění českého živlu. Autor hesla zdůraznil úspěchanost josefínských reforem a germanizaci škol kromě triviálních (přitom nevyčísil, jak malého procenta populace se vyšší vzdělání týkalo). Josef II. prý negermanizoval triviální školství jen z důvodu houževnatého odporu českého rolníka a nedostatku učitelů znalých němčiny. Hlavní optikou pro hodnocení císaře v *Ottově slovníku naučném* bylo postavení politického národa českého, a tak nebyl rádně vyzdvížen kladný přínos josefínských reforem pro lid, spočívající hlavně v omezování svévole pozemkových vrchností.¹⁶

¹³ WINGFIELD, N. M.: Statues of Emperor Joseph II as Sites of German Identity. In: BUCUR, M. – WINGFIELD, N. (eds.): *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*. West Lafayette 2001, s. 178–205, zde s. 179. Jen třetí varianta pomníku ve Slavíkovcích na jižní Moravě měla nápisy ve třech jazycích – vedle němčiny i v latině a v češtině. V tomto případě se však jedná o „přednacionální“ pomník z roku 1836.

¹⁴ WINGFIELD, N. M.: *Emperor Josef II*, s. 78.

¹⁵ WINGFIELD, N. M.: *Flag Wars*, s. 18, 25, 26, 30.

¹⁶ *Ottův slovník naučný*. Díl XIII. Praha 1898, s. 623–624.

Německou kolektivní paměť z konce 19. století vztahující se k postavě Josefa II. chceme demonstrovat na příkladu Trutnova (něm. Trautenau). Město nacházející se v severovýchodních Čechách pod východním hřebenem Krkonoš mělo výraznou německou většinu obyvatelstva a přidalo se k řadě měst a obcí z oblasti Sudet, jež v osmdesátých letech 19. století okrášlila své náměstí sochou Josefa II. Impulz k výstavbě pomníku vzešel čtyři roky před její realizací. Díky peněžní sbírce bylo možné rozšířit původní projekt a namísto zprvu plánované Josefovy busty zhotovil vídeňský sochař profesor Pönninger 2,3 metru vysokou bronzovou sochu spočívající na mramorovém soklu zhotoveném v Salcburku. Na soklu byly vyryty nápisy *Josef II a 1886*. Celkové náklady dosáhly částky 10 000 zlatých.

Osłavy spjaté s odhalením pomníku trvaly od pátku 21. do neděle 23. srpna 1886. Když místní noviny oznamovaly konání akce, zdůraznily Josefovy záslužné aktivity v době hládomoru v Čechách na počátku 70. let 18. století, jakož i fakt, že panovník musel tehdy zlomit odpor pozemkové šlechty, která nechtěla uvolnit své zásoby obilí. Když Josef II. opustil zachráněnou zemi, zasloužil si požehnání lidu a nenávisť těch, kteří sledovali jen vlastní prospěch. Poté, co nastoupil samostatnou vládu, narazily jeho reformy na odpor *šlechtických trýznitelů rolníků spolupracujících s kněžími*. Novinový článek pak plynule přechází do kritiky soudobých politických poměrů: Snahy opozice tehdy a dnes jsou stejné. Ačkoliv je dnes zajištěna autonomie a rovnoprávnost, o čemž tehdy nemohlo být ani řeči, je slyšet stejné stížnosti – o ničení náboženství, o opomíjení šlechty, o germanizaci. Ale člověk již zná krásné masky. Vysoká šlechta by ráda získala to, co ztratila za Josefa II. Co chtějí ultramontanisté, to se ví z doby platnosti konkordátu, a Čechům se může dát cokoliv, ale zítra budou říkat: *Nyní máme všechno, ale chceme ještě více*.¹⁷ Tytéž noviny otiskly i text krátké divadelní hry o Josefu II., v níž kromě panovníka vystupují tři Grácie a chór. Komemorace Josefovy osobnosti v této divadelní hře už byla evidentně německonacionální. Autor hry vložil do úst císaře mj. slova: *Deutsch war stets mein Herz, um Deutsch zu fühlen, / Deutsch war auch mein Geist, um Deutsch zu sein. / Die vereint nur konnten das erzielen, / Was für alle gut und zum Gedeih n!*¹⁸

Trutnovská obecní samospráva ustavila z řad svých členů speciální slavnostní výbor (*Komitee*), jenž týden před zahájením akce informoval o stavu příprav a o plánech akce. Pozvánky na slavnost se zasílaly německým okresním a obecním samosprávám okolních okresů, stejně jako spolkům. Vydán byl slavnostní spis, jehož se údajně prodalo přes 1800 exemplářů, a musel být dokonce objednan dotisk. Plánovala se velká lidová slavnost. Místo určené pro její uspořádání – Střelníční park – mělo pojmut kolem 3 000 lidí. Slavnost se neobešla bez stánků šesti restaurací, bavorské pivnice, hudebního pavilonu, tanečního parketu, kabinetu rarit, bosenské kavárny či „elektrické“ železnice o celkové délce 143 metrů, na každé straně s jednou zastávkou. Akci měl zpestřit i „indián“, o němž tisk v nadsázce informoval, *že mu bylo povoleno procházet se během slavnosti na místě konání jen pod podmínkou, že bude držet na uzdě svou pravou indiánskou bestialní divokost a rezignuje na krvelačné choutky, a rovněž nebude moci zakrýt své slabiny pouze barevným nátěrem*.¹⁹ Pátečního pochodňového průvodu se mělo účastnit asi 300 nosičů lampiónů,

¹⁷ *Trautenauer Zeitung*, 22. 8. 1886, č. 34, s. 2.

¹⁸ *Mé srdce bylo stále německé, abych cítil německy, také můj duch byl německý, abych byl Němcem. Pouze sjednocení mohou dosáhnout toho, co je pro všechny dobré a ku prospěchu*. Tamtéž, s. 1.

¹⁹ V originále: *...jedoch muss er seiner ans echt indianische grenzenden bestialischen Wildheit einen Zaum anlegen und auf eine blutigsten Gelüste verzichten; auch darf er zur Deckung seiner Blößen nicht lediglich einen Farbenanstrich benützen*. *Trautenauer Zeitung*, 14. 8. 1886, č. 33, s. 1.

kteří se měli shromáždit v 19.00 na střelnici, velkého sobotního průvodu pak zhruba 1600 členů z různých spolků s 5 hudebními tělesy a 14 prapory, přičemž další přihlášky se ještě očekávaly v posledních zbývajících dnech do zahájení akce.²⁰

V době konání slavnosti bylo celé město slavnostně vyzdobeno. Noviny poznamenaly, že dokonce i z české obecné školy vlaje černo-červeno-zlatá vlajka. K miniželeznici tisk připojil antisemitskou poznámku: *Můžeme dát potěšující ujištění, že je to první dráha, která je v křesťanských rukou.* Sobotního slavnostního průvodu se údajně účastnilo na 6 000 lidí, kromě již uvedených členů mnoha spolků a korporací z Trutnova a dalších obcí trutnovského okresu i delegace obecních výborů ze všech německých obcí z okolí. V pořadí průvodu stály za heroldem a selskou krojovanou jízdou na prvním místě zemědělské spolky. Slavnostním řečníkem byl říšský poslanec dr. Hallwich. Josefův odkaz interpretoval nacionálně, když mj. prohlásil: *Německou výchovou, kázní a vzděláním zesílil Josef II. na těle i na duchu.* Co muselo podle něj vzbudit z Josefových politiky největší ohlas v Německu, to byla jeho národní německá politika. Jednotné Rakousko mělo podle něj být kulturním státem, a proto se mělo opírat o nejkultivovanější národní kmen: německý stát. Svůj projev ukončil slovy: *Voláme v Josefově duchu z celého srdce třikrát sláva Německu, věrnosti, svobodě! Sláva! Sláva! Sláva!*²¹ Po sobotním večerním ohňostroji se v neděli odpoledne sešly spolky ve dvě hodiny před radnicí a pokračovaly na střelnici, kde se od tří hodin konala zábava. Na nedělním Festcommersu (slavnostní recepce – pozn. aut.) Hallwich podle tisku uvedl: *Rakousko si nechceme nechat vzít a nenecháme vzít. Neznáme jiné Rakousko, Rakousko neněmecké, založené na neněmeckém, na slovenském, českém nebo slovinském základu. Proti takovému Rakousku bojujeme a buďte přesvědčeni, že umíme jednat v zájmu našich voličů, jejichž zástupci jsou v takovém Rakousku nejsilnější, nejneoblomnější opozici...*²² V novinách byly otištěny i další bojovné projevy a zdravice a také pozdravné telegramy. To vše přispívalo k mobilizaci mas pro německonacionální hnutí.

V prvních letech existence Republiky československé se monumenty a pomníky na německém či smíšeném sídelním území staly ohniskem bitvy o to, co by mělo být součástí vizuality kulturní krajiny nového státu. Po vzniku ČSR pomáhala národní paměť legitimizovat nový stát prostřednictvím oslav protihabsburských vůdců v boji za nezávislost a očerňováním dřívějších habsburských panovníků. V říjnu a v listopadu 1920 se sochy císaře Josefa II. staly symbolem česko-německého národního konfliktu v nejznámějším případě politického obrazoborectví za I. republiky, v tzv. válce o sochy. Na podzim toho roku bylo strženo mnoho soch v severních a západních Čechách. Například 23. října 1920 si legionáři vynutili odstranění sochy Josefa II. v Ústí nad Labem a 13. listopadu 1920 asi dvě stě ozbrojených českých vojáků svrhlo sochu Josefa II. na chebském náměstí. 18. listopadu 1920 odstranili legionáři bronzovou sochu Josefa II. v Aši. Němečtí obyvatelé se následně pokusili vrátit sochu na podstavec před školní budovou. Čeští vojáci v následné konfrontaci s německými civilisty použili střelné zbraně a došlo k usmrcení tří Němců a zranění více než dvaceti lidí (Němců i Čechů). Načasování útoků na sochy

²⁰ Tamtéž.

²¹ V originále: *Wir rufen aus vollem Herzen im Geiste Josefs ein dreimaliges hoch dem Deutschtum, der Treue, der Freiheit! Hoch! Hoch! Hoch!* Tamtéž, 22. 8. 1886, s. 5–7.

²² Tamtéž, s. 1–4. V originále: *Das Österreich wollen wir und das lassen wir uns nicht nehmen. Ein anderes Österreich, ein Österreich auf nichtdeutscher, auf slowakischer oder tschechischer oder slowenischer Grundlage kennen wir nicht, das bekämpfen wir, und da seien Sie überzeugt, wir wissen im Sinne unserer Wähler zu handeln, Ihre Vertreter sind einem solchen Österreich stärkste, unbeugsamste Opposition...*

Josefa II. nebylo náhodné – odehrávalo se okolo výročí vzniku ČSR (28. října) a bitvy na Bílé hoře (7. listopadu), přičemž v jejich interpretaci se Češi a Němci radikálně rozcházeli. Některé sochy Josefa II. byly odstraněny už o rok dříve, jak tomu bylo například v Teplících nebo v Brně. Povalení sochy Josefa II. v Brně českými legionáři předcházely na jaře 1919 početné případy protiněmeckých aktivit včetně zničení německojazyčných tabulek na domech a vývěsních štítů. 23. a 24. srpna 1919 pořádali brněnští Němci mítinky v Německém domě, na nichž vyjadřovali svůj protest proti školské politice a české vládě síly. Po prvním z těchto mítinků se několik desítek mladých Němců, hlavně studentů, shromáždilo před sochou Josefa II. stojící před Německým domem a zpívalo *Wacht am Rhein* a *Wenn alle untreu werden*. Útok českých legionářů na sochu následoval o čtyři dny později.²³

Osud zbylých soch císaře byl zpečetěn v roce 1923. Základem právního rozhodnutí se stal zákon na ochranu republiky vydaný dne 19. dubna v reakci na atentát na ministra financí Aloise Rašína, konkrétně jeho 23. paragraf. Zákon vyžadoval odstranění soch, nápisů a památníků, jež měly protistátní charakter nebo se vztahovaly ke členům habsburské a hohenzollernské dynastie, z veřejného prostoru.²⁴ Tak se tomu stalo i na trutnovském náměstí dne 25. května 1923. Kronika stále převážně německého města obsahuje zápis: *Dnes odpoledne mezi čtvrtou a půl pátou byl pomník Josefa II. v Trutnově tichým a klidným způsobem odklizen na základě úředního nařízení poté, co již o dva dny dříve byl zakryt tesařským mistrem Johannem Adamem. Aniž by byl čas odstranění pomníku úředně vyhlášen, sešly se na náměstí stovky lidí, aby přihlížely smutnému aktu. Pomník našel dočasné úložiště v městské elektrárně.*²⁵

Demontáž sochy Josefa II. v Trutnově v roce 1923.
SOKA Trutnov, Niemschova sbírka fotodesek

Na uprázdněný podstavec byla o rok později umístěna busta trutnovského básníka a revolucionáře z roku 1848 Uffo Horna, která tam vydržela až do konce druhé světové války. Přesto se v Trutnově na Josefa II. nezapomnělo. Na výročním mítinku celozemské organizace Bund der Deutschen v Trutnově v červenci 1930 se za účasti asi

²³ WINGFIELD, N. M.: *Flag Wars*, s. 156, 158, 160; TÝŽ: *Attacks on Statues of Joseph II in the Bohemian Lands after the Great War. Austrian History Yearbook*, 1997, s. 147, 150, 154; WINGFIELD, N. M.: *Statues of Emperor*, s. 197.

²⁴ Zákon na ochranu republiky: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, 50/1923. Praha 1923, s. 207–217.

²⁵ *Gedenbuch der Stadt Trautenau: Beginnend mit der Periode des Umsturzes nach dem Weltkriege 1914–1918*, 6. Band, s. 577–578.

8 000 lidí v průvodu objevily i alegorické vozy představující současná i minulé německá témata včetně pocty tradičním německým hrdinům Hansi Kudlichovi a Josefu II.

Češi povalováním a později „zákonným odstraňováním“ soch vlastně neodsuzovali dobu, v níž žil Josef II., ale dobu, v níž byly sochy odhaleny, a to, co symbolizovaly – stal se symbolem převahy německého lidu a jazyka v monarchii. Pomníky totiž poskytují příklady z minulosti jako sociální konstrukci formovanou záležitostmi a potřebami přítomnosti.²⁶

Po druhé světové válce československý stát a společnost nesnesly ve veřejném prostoru připomínky na vyhnané německé obyvatelstvo. Sochy Josefa II., které nebyly zničeny, byly deponovány v muzejních depozitářích či na jiných místech ukrytých před zraky veřejnosti. Až po pádu železné opony se situace mohla změnit. Zmizely pomníky komunistických pohlavářů, znovu se objevily pomníky vztahující se k prvorepublikové minulosti, avšak po obnovení pomníků Josefa II. nebyla a není společenská poptávka. Přesto se najde několik výjimek potvrzujících pravidlo: V roce 1999 byl zrestaurován a vrácen na původní místo před budovu gymnázia pomník Josefa II. v Hostinném,²⁷ o rok později i socha v Uničově.²⁸ Dne 3. července 2004 byl v Luhu pod Smrkem odhalen obnovený pomník císaře Josefa II. Hlavním iniciátorem bylo občanské sdružení Frýdlantsko.²⁹ V rámci slavnostního zahájení Dnů evropského dědictví byla v Trutnově 12. září 2009 na Krakonošově náměstí slavnostně odhalena nově instalovaná socha Josefa II. Jako předloha posloužil originál sochy, který stál dlouhá léta v přízemí Muzea Podkrkonoší. Bronzový odlitek sochy vyrobila slévárna HVH v Horní Kalné. Obnova pomníku stála město téměř dva miliony korun, z toho 700 tisíc korun poskytl ve formě dotace *Euroregion Glacensis*.

Hlavním iniciátorem návratu císařovy sochy byl profesor Vladimír Wolf, historik a trutnovský patriot, jenž bojoval za obnovu památníku řadu let a argumentoval mj. třemi návrhy císaře v regionu. Nezamlčoval přitom ani důvody vzniku pomníku v roce 1886, kdy v *nacionálně vypjatých poměrech a střetech české a německé politické reprezentace a života vůbec se německé šovinistické kruhy chopily příležitosti a zaštitovaly se Josefem II. jako ochráncem německého etnika... Tento argument je však nesprávný a v podobě ještě komičtější (revanšista!) byl městskému zastupitelstvu už před 15 lety [1994 – pozn. aut.], při projednávání podobného návrhu, předhazován. Tato historická postava nemá samozřejmě s revanšistickým hnutím vůbec nic společného. Josef II. prosazoval němčinu jako státní jazyk, jímž by se měli domluvit všichni obyvatelé mnohonárodnostní rakouské monarchie. V 70. letech, kdy byly Čechy postiženy velkými suchy, nařídil otevřít panské sýpky a rozdat obilí mezi poddané, a zachránit je tak před hladomorem. Jeho cesty po krajích a bezprostřední kontakt s obyvatelstvem mu vynesly přívlastek „lidový císař“. *Jak je tedy patrné, dnešní hodnocení tohoto rakouského císaře je hodně vzdálené prvorepublikovému nazírání a zejména jeho hodnocení v předlistopadovém období, kdy bylo v duchu tehdejší nízké myšlenkové kultury možné označit jej za reakcionáře, ba revanšistu, což je naprosto nesmysl. Josef II. byl velký panovník, který modernizoval monarchii, a to i přes odpor**

²⁶ SCHWARTZ, B.: Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington. *American Sociological Review*, April 1991, 56, s. 221–222.

²⁷ *Pomník císaře Josefa II.* Online, cit. 1. 2. 2011, dostupné na <http://www.ergis.cz/krkonose/index.php?lang=cz&menu=3&navid=166&ID=1803>

²⁸ GRISA, I.: *Pomník Josefa II.* Uničov. 12. 5. 2009. Online, cit. 1. 2. 2011, dostupné na <http://www.hrady.cz/?OID=7772>

²⁹ ŘEZÁČ, L.: *Obnovený pomník císaře Josefa II.* Online, cit. 1. 2. 2011, dostupné na <http://patron.bdnct.cz/clanek-53>.

Usazování nové trutnovské sochy Josefa II. na podstavec v roce 2009
/www.trutnovinky.cz/

*konzervativní šlechty a duchovenstva. Že jeho dílo i myšlenky byly zneužívány šovinisty i nacionalisty 19. století, to je už věc jiná. Každopádně tu máme velký dluh, který by měl být ve sjednocující se Evropě odstraněn.*³⁰ Trutnovský starosta Mgr. Ivan Adamec při slavnostním odhalení sochy vysvětlil: *Socha Josefa II. na trutnovské náměstí patří nejen pro svou tradici, ale především jako upomínka na panovníka, který kromě hospodářského povznesení monarchie pomohl reformami zkvalitnit i život jejích obyvatel.*³¹

V poslední třetině 19. století se odhalené pomníky císaře Josefa II. bezesporu staly symbolem duality lokálního nacionalismu. Na jedné straně se konaly inscenované slavnosti odhalení a každoroční vzpomínkové oslavy za účelem posilování národní identity německého obyvatelstva, na straně druhé se tím vytvářely kulturní bariéry k těm druhým, tj. k česky hovořícímu obyvatelstvu. Na přelomu 19. a 20. století se monumenty staly nepřehlédnutelným symbolem ovládnutí veřejného prostoru, a to včetně nekulturního aktu stržení pomníku.

V současné kolektivní paměti obyvatel Opavy, bývalého zemského hlavního města Rakouského Slezska, se vzhledem k přerušení kontinuity po II. světové válce jen obtížně nacházejí stopy pomníkové kultury lokality konce 19. a počátku 20. století. Málokdo ví, že dne 6. července 1890 byl v městském parku slavnostně odhalen pomník císaři Josefu II. Slavnostní odhalení se mělo nejprve konat v duchu radikálního německého nacionalismu inklinujícího k idejím všenněmectví, avšak poté, co se do zinscenování slavnostního aktu vložila nejvyšší místa zemské vlády, slavnost vyzněla v patriotickém, tj. rakouském dynastickém duchu. Ve výzdobě pietního místa převládaly rakouské prapory nad německými a namísto skladeb *Deutsches Lied* nebo *Wacht am Rhein*, obvykle zpívaných při místních slavnostech, zazněla rakouská hymna. Slavnostní odhalení monumentu zanechalo stopu jak v kolektivní paměti pozvaných účastníků, tj. německého obyvatelstva města, tak v povědomí menšinového českého obyvatelstva v této lokalitě, které nebylo na slavnost pozváno. Český tisk čtenáře o průběhu akce detailně informoval. Komentátor dění neopominul zmínit fakt, že císař Josef II. byl nejen panovníkem Němců, ale i Čechů.³² Děním spojeným s odhalením pomníku se prohloubily averze českého obyvatelstva ke kulturním aktivitám německého obyvatelstva. Kolem pomníku Josefa II. umístěného v městském parku se každodenně procházely páry milenců nebo rodiny místních středních vrstev a společenských elit, aniž by pomníku věnovaly větší pozornost. Do hlubšího povědomí usedlíků se dostával v době konání početných vzpomínkových slavností, středem pozornosti se v místním německo-českém stýkání a potýkání stal krátce po

³⁰ WOLF, V.: *Proč patří pomník Josefa II. na trutnovské náměstí?* 14. 7. 2009. Online, cit. 1. 2. 2011, dostupné na <http://www.trutnovinky.cz/index.php?gid=17923>

³¹ CAJTHAML, P.: *Slavnostní odhalení sochy rakouského císaře sledovaly na náměstí stovky lidí.* 12. 9. 2009. Online, cit. 1. 2. 2011, dostupné na <http://www.trutnovinky.cz/index.php?gid=18688>

³² *Opavský Týdeník*, 9. 7. 1890, č. 53, s. 2: Pomník Josefa II. v Opavě.

vytvoření Československé republiky. Už v roce 1919 vznesli představitelé české politické scény požadavek odstranění pomníku z veřejného prostoru; pomník se stal i objektem vandalismu. Německé vedení města se stržení pomníku bránilo zákonnými prostředky, tj. peticemi postupovanými na vyšší místa, ve kterých dobrozdání lokálních znalců umění vyzdvihovala kulturněhistorickou hodnotu monumentu. Navzdory početným snahám zachránit monument *in situ* veřejného prostoru byl pomník odstraněn na základě výnosu slezské zemské vlády ze dne 17. září 1920. Na doporučení vyšších míst byl deponován na veřejně nepřístupném místě, aby nerušil veřejný pořádek v lokalitě a nedotýkal se citění českého obyvatelstva. Na rozdíl od výše uvedeného pomníku císaře Josefa II. v Trutnově se v Opavě neuskutečnilo v minulých letech znovuodhalení pomníku, zůstává tak „zapomněnkem“ německo-českých vztahů v této lokalitě, který by si zasloužil důstojnou zmínku v současném prostoru městského parku.

* * *

Jiný monument pro území bývalého Rakouského Slezska symbolizuje vzájemné smíření česky a německy hovořícího obyvatelstva s lokální multietnickou minulostí. Nejedná se o pomník umístěný v městském prostoru, ale o rozhlednu Hanse Kudlicha v Úvalnu – malebné podhorské obci na úpatí Jeseníků, která byla slavnostně otevřena v roce 1913 a původně se nazývala *Hans Kudlich-Warte*. Na první pohled by se mohlo zdát, že název zůstal po sto letech existence monumentu stejný, ale i on vyjadřuje uskutečněný posun v česko-německých vztazích. Z německé *Warte* (strážní věže) první poloviny 20. století se v českém pojetí stala na počátku 21. století *Rozhledna Hanse Kudlicha*. Termínu „rozhledna“ užívají i některé současné německé texty, ale v kolektivní paměti původního německého obyvatelstva regionu zůstává zachováno původní označení *Warte*. Rozhledna, tj. vyhlídková věž, postavená na počest osobnosti představuje v kulturní krajině nepřehlédnutelný monument a nejinak je tomu v případě rozhledny Hanse Kudlicha na kopci Strážišť (něm. Wachberg), který se tyčí nad jeho rodným Úvalnem. Osobnost Hanse Kudlicha je poměrně dobře zpracována německou historiografií a také v české historiografii nacházíme několik případových studií,³³ ale nikde není zasazena do širších historických souvislostí interakce obyvatelstva multietnických regionů českých zemí. Hans Kudlich (* 25. 10. 1823, † 11. 11. 1917) se během svého dlouhého života nasmazatelně zapsal do kolektivní paměti německy hovořícího obyvatelstva Sudet. Proč však byl kult osobnosti revolucionáře a poslance roku 1848 v závěru 19. a na počátku 20. století tak živý? Na vznesenou otázku se poměrně obtížně hledá jednoznačná odpověď. Jistou roli sehrála skutečnost, že pocházel z tohoto široce pojímaného regionu. Významnější je v dané souvislosti jeho krátká poslanceká kariéra, která byla spojena s legislativním procesem zrušení poddanství, tj. právního aktu, který se týkal venkovského obyvatelstva monarchie. Hanse Kudlicha s obyvatelstvem agrárních regionů, které mu odhalovalo pomníky, spojovala etnická příslušnost, sociální původ plus přímé společenské dopady jeho návrhu na zrušení poddanství. K obyvatelstvu měst měl zase blíže dosaženým univerzitním vzděláním

³³ PRINZ, F.: *Hans Kudlich : Versuch einer historisch-politischen Biographie*. München 1962; GAWRECKÁ, M.: Hans Kudlich v revoluci 1848–1849. In: HARNA, J. (ed.): *Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě*. Kroměříž 1998, s. 167–177; GAWRECKÁ, M.: Hans Kudlich – vzpomínky a návraty. In: *Cesty a návraty v dějinách* (Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis, 2010, 3), s. 83–94; KLADIWA, P.: „Bauernbefreier“ Hans Kudlich – součást národního příběhu českých a rakouských Němců. In: *Paměť míst, události a osobností : Historie jako identita a manipulace* (v tisku).

a výkonem svobodného povolání. S německy hovořícím městským obyvatelstvem, tj. především lokálními politickými elitami, jej také v 70. a 80. letech 19. století spojovalo liberální politické smýšlení. A byli to němečtí liberálové, kteří sehráli klíčovou roli při prosazování kultu jeho osobnosti mezi obyvatelstvem agrárních regionů, a to za účelem posilování vlastních politických pozic. Pro silici německý nacionální tábor se Hans Kudlich stal po počátečním odstupu přijatelným ke konci 19. století. Nacionálům hrály do noty Kudlichem celoživotně proklamované politické názory, které měly blízko k všenněmecké ideologii. Na rozdíl od všenněmců však Kudlich nebyl stoupencem antisemitismu, ale naopak tento patologický jev šířící se německou společností ostře odsuzoval. Obraz Hanse Kudlicha jako vytrvalého bojovníka za svobodu, tj. především svobodu německého obyvatelstva, byl v meziválečných letech cíleně posilován v německých příhraničních regionech. Pomníky Hanse Kudlicha nahradily na mnoha místech monumenty císaře Josefa II. (jejich odstranění z veřejného prostoru v ČSR nařídil tzv. zákon na ochranu republiky z roku 1923); tento akt lze chápat i v symbolické rovině kolektivní paměti. Vzpomínka na historické činy císaře Josefa II. stržením nekončí, jen symbol německého lidového císaře – reformátora venkovského života – překrývá pokračovatel v jím zahájeném reformním díle, tj. Hans Kudlich, který byl takto vnímán v německém agrárním prostředí. Tím, jak sílil vliv kultu osobnosti Hanse Kudlicha v řadách německého obyvatelstva v českých zemích, vyhrcovaly se v českém politickém táboře postoje k této osobnosti, což můžeme sledovat z dobových polemik na stránkách českého tisku. Hans Kudlich a jeho osobě věnované pamětní desky a pomníky a především *Warte* etnicky rozdělovaly veřejný prostor a kulturní krajinu v poslední třetině 19. a v první třetině 20. století. Věnujme bližší pozornost historickým mezníkům v dějinách *Hans Kudlich-Warte* v Úvalnu, která na první pohled vyvolává impresi nedobytného donjonu středověkého hradu. Monument postavený Hansi Kudlichovi v jeho rodišti překvapivě nepatří do skupiny nejstarších pomníků odhalených jeho osobě, spíše jej řadíme do skupiny posledních realizací na sklonku monarchie. Proč mu byl v rodné obci vybudován monument tak pozdě, nelze z pramenné základny vyvodit. Jistou roli mohl sehrát psychologický aspekt, že mimo rodiště představoval Hans Kudlich pro iniciátory zřízení pomníku živou legendu, někoho, koho místní osobně neznali, ale v rodné obci by odhalili pomník „jednomu z nás“, a to přestože žil v emigraci. Možná právě proto tam nastala správná doba k jeho uctění až na závěr jeho dlouhého života, když už do vlasti nejezdil a z vrstevníků v rodném kraji žil málokdo. V únoru roku 1899 se Úvalenští pod vedením starosty Wilhelma Salzmannna usnesli, že vyslyší touhy slezských venkovanů a vybudují rodákovi Hansi Kudlichovi jednoduchý a důstojný pomník. Uvažovalo se o monumentu ve formě busty nebo pamětního kamene, který by byl situován v blízkosti železniční trati.³⁴ Po prvním povolání k německému slezskému lidu shromáždili iniciátoři pomníku jen omezené finanční prostředky, takže i z tohoto pragmatického důvodu se stěží mohlo pomýšlet na nákladný monument. Posun od jednoduché formy pomníku k monumentální vyhlídkové věži nastal o rok později, kdy se přesunula iniciativa zřízení pomníku z Úvalna do nedaleké Opavy. V hlavním městě země se jí chopily místní liberálně smýšlející politické kruhy. Na stránkách německého tisku se o pomníku ve formě *Warty* psalo od podzimu roku 1900, kdy tisk připomínal výročí Kudlichova narození a apeloval na čtenáře, aby v hojně míře přispěli na pomník. *Deutsche*

³⁴ *Freie Schlesische Presse*, 20. 9. 1913, č. 217, s. 3: Die Entstehung des Robotbefreiungs-Denkmal; *Deutsche Wehr*, 20. 9. 1913, č. 217, s. 3: Geschichte der Entstehung der Hans Kudlich Warte.

Wehr, tiskový orgán německých nacionalů, vyzdvihoval význam *Warty* nejen jako pietního místa, ale také jako atraktivního turistického cíle: *Hans Kudlich včera oslavil 77. narozeniny. Z tohoto podnětu chceme všem Němcům ve Slezsku, kteří na něj ještě dnes srdečně vzpomínají, připomenout, že vznikl Kudlich-Denkmalfond, který je velice skromný a obdržel rozmanité obnosy, a to za stanoveným účelem. Chceme v Úvalnu na místě Wachberg postavit pomník v podobě cca 20 m vysoké Warty. Kudlich-Warte bude všem přátelům přírody poskytovat nádherné výhledy. Zvláště bude, co se krás přírody týče, přitažlivá pro obyvatele hlavního zemského města, protože bude rychle a pohodlně dosažitelná. Warta bude mít nadlokální význam.*³⁵ V roce 1901 byl v Opavě ustanoven výbor Ausschus zur Errichtung einer Kudlichwarte am Wachberge, který proklamoval vybudování monumentu v Úvalnu jako památníku ve formě strážní věže vyhlížející nad krajinou. Byla vypsána veřejná architektonická soutěž, ve které z 27 obeslaných návrhů zvítězil návrh architekta Oskara Fegela. Mramorový model monumentu byl v následujícím roce představen veřejnosti. Z architektonické skici a modelu bylo evidentní, že se bude jednat o monumentální a nákladné dílo; investice spojené s výstavbou byly odhadovány na výši 23 000 K. Finanční stránka budování rozhledny byla alfou a omegou realizace díla. Hans Kudlich byl sice německým obyvatelstvem Rakouského Slezska pojmán za významného krajana, ale i v rámci takto vymezené sociální skupiny měli k němu např. ambivalentní vztah němečtí nacionalové, kteří preferovali zřizování pomníků otci německého turnerstva Jahnovi. Od vyhlášení výsledků veřejné soutěže k položení základního kamene monumentu uběhlo několik let, která se nesla ve znamení početných sbírkových akcí. O uskutečněných sbírkách, výnosech z nich a výši získaného kapitálu informoval veřejnost místní tisk.³⁶ Potřebný kapitál se fakticky soustřeďoval po korunových částkách. Přispívaly jak fyzické osoby, tak právní subjekty. Nejvyšší jednorázové příspěvky ve výši 1 000 K poskytly město Opava, zemský výbor a městská spořitelna v Opavě. O finanční stránce zamýšlené výstavby *Warty* zpravoval výbor nejen veřejnost, ale i stárnoucího Hanse Kudlicha.³⁷ V jeho korespondenci se např. dochoval text provolání výboru k venkovským obcím Rakouského Slezska, ze kterého stojí za zmínku poznámka, že v mnohých obcích jsou odhalovány pomníky císaře Josefa II., což není podle autorů provolání špatně, ale přece jen nebyl rolnickým synem jako Hans Kudlich, na jehož pomník se soustřeďují potřebné finance zdlouhavě. V provolání adresovaném městským spořitelnám byl zase vyzdvihován ekonomický přínos zrušení poddanství, tj. doslovně *osvobození sedláků z roboty umožnilo jejich ekonomickou emancipaci, a mohli se tedy stát klienty spořitelny*.³⁸ Iniciátoři výstavby pomníku vkládali značné naděje do oslav 80. narozenin osobnosti konaných v roce 1903, ale sbírky nepředčily očekávání. Možná proto byla dne 25. října 1903 umístěna na Kudlichův rodný dům pamětní deska s nápisem *In diesem Hause wurde der Bauernbefreier Dr. Hans Kudlich am 25. October 1823 geboren*.³⁹ Místní asi přestávali věřit, že bude někdy zahájena výstavba *Warte*. Když o dva roky později napsal člen výboru E. Kothny Hansi Kudlichovi, že se prozatím podařilo soustředit jen 7 000 K, odpověděl mu Hans Kudlich: *...náš lid je chudý,*

³⁵ *Deutsche Wehr*, 24. 10. 1900, č. 85, s. 4: Hans Kudlich.

³⁶ *Deutsche Wehr*, 17. 1. 1900, č. 13, s. 2–3: Spendeausweis für das Kudlich-Denkmal Lobenstein.

³⁷ International Institute for Social History (IISH) Amsterdam, Kudlich Papers, inv. č. 391.

³⁸ Tamtéž, inv. č. 428.

³⁹ *Freie Schlesische Presse*, 24. 10. 1903, č. 241, s. 3: Dr. Kudlich achtziger Geburtstag; *Troppauer Zeitung*, 19. 11. 1903, č. 272, s. 3: Kudlichfeier.

*platí ze svých příjmů vysoké daně, náš lid není politickým národem – rok 1848 je dávno zapomenut – a bohatí lidé průmyslu a obchodu se nezajímají o staré velezrádce z roku 1848! A za daného stavu sotva pěkně položená Wachberg ponese na svých zádech pomník svobody. A pokud si vzpomínám, rolník nemá peníze, a pokud něco vydělá, tak chodí v sobotu do hospody. Pivovarník, lihovarník a hostinský také chtějí žít.*⁴⁰ Z dobového tisku se nám kult osobnosti Hanse Kudlicha v Rakouském Slezsku jeví jako poměrně silný,⁴¹ ale zdlouhavé soustředování financí na výstavbu předimenzovaného monumentu v Úvalnu vrhá na dění poněkud jiné světlo. Po počátečním nadšení se kolem roku 1905 začínaly na stránkách novin objevovat obavy, zda budou potřebné finanční prostředky někdy soustředěny.

Výstavba monumentu byla zahájena v průběhu roku 1908, kdy se vedení výboru usneslo, že při příležitosti 60tého výročí zrušení poddanství slavnostně položí základní kámen *Warte* – navzdory faktu, že nejsou soustředěny potřebné finance. O záměru zpravili Hanse Kudlicha, který dne 16. června 1908 odpověděl, že doufá, že nezůstane jen u položení základního kamene. Pomník vnímal jako *vzpomínku na osvobození z roboty slezským rolnickým synem*.⁴² Slavnostní položení základního kamene se uskutečnilo dne 21. září 1908; mezi poklepáním na základní kámen a dokončením stavby uběhlo pět let. Slavnostní otevření *Warty* proběhlo ve dnech 20.–21. září 1913 a zařadilo se mezi velkolepě zinscenované nacionální slavnosti.⁴³ Dvoudenní oslavy byly zahájeny v předvečer uložení posledního kamene stavby *Warty* pochodňovým průvodem k rodnému domu Hanse Kudlicha. Slavnost pokračovala pro vybrané čestné hosty večerním banquetem a následujícího dne ráno číší vína o desáté. Zatímco čestní hosté rozjímalí v ústraní nad sklenicí vína, proudily po celé dopoledne do Úvalna davy účastníků akce z Opavy a Krnova; dráhy dokonce vypravily mimořádné spoje. Počty aktérů oslav se podle zpráv v tisku pohybovaly v rozmezí 7 000–10 000 osob. Kolem poledne se seřadil slavnostní průvod, který v jednu hodinu vyrazil k rozhledně vypínající se hrdě nad obcí. V čele průvodu jela selská krojovaná jízda, za ní šly krojované dívky a panny v bílém, pak následovala *konfrontace starého robotujícího rolníka se zastaralým pluhem se svobodným zemědělcem dnešních dnů s moderním zemědělským strojem*; výjev doprovázel obilný vůz a alegorický vůz bohyně Ceres. Jakmile průvod dorazil k *Wartě*, německé pěvecké spolky zapěly chórovou skladbu sv. Michal a následně dědičný rychtář Krebs ze Svatoňovic (něm. Schwansdorf) zahájil oficiální část slavnosti. Z čestných hostů byli kromě syna Hanse Kudlicha, dr. Tella Kudlicha,

⁴⁰ *Freie Schlesische Presse*, 10. 9. 1908, č. 206, s. 1–2: Erinnerungen an Hans Kudlich; *Troppauer Zeitung*, 22. 9. 1908, č. 217, s. 3: Grundsteinlegung.

⁴¹ IISH Amsterdam, Kudlich Papers, i. č. 428, Ausschuss zur Errichtung einer Hans Kudlich-Warte bei Lobenstein an die Gemeindevorstände und die Sparkassen. Ukázka z konceptu provolání v tisku: *Deutsche Oesterreichs! Deutsche Bürger, Deutsche Bauern. Einer Ehrenpflicht des deutschen Volkes in Oesterreich gilt es zu genügen. Auf dem Wachberge bei Lobenstein in Schlesien, seinem Heimatsorte, soll einem Denkmal entstehen für Hans Kudlich, den Kämpfer von 1848, den Befreier Bauern vom Joche der Robot, den deutschen Mann von echten Schrot und Korn, den getreueren Eckart der Deutschen Oesterreichs*.

⁴² *Freie Schlesische Presse*, 10. 9. 1908, č. 206, s. 1–2: Erinnerungen an Hans Kudlich; *tamtéž*, 22. 9. 1908, č. 216, s. 2: Grundsteinlegung für das Robotbefreiungsdenkmal.

⁴³ *Freie Schlesische Presse*, 20. 9. 1913, č. 217, s. 1: Auf nach Lobenstein. Die Entstehung des Robotbefreiungsdenkmal; *tamtéž*, 21. 9. 1913, č. 218, s. 1–2: Denkmale – Zur Schlußsteinlegung des Robotbefreiungsdenkmal bei Lobenstein am 21. September 1913; *tamtéž*, 23. 9. 1913, č. 219, s. 2: Eröffnung der Kudlich-Warte bei Lobenstein; *tamtéž*, 25. 9. 1913, č. 221, s. 1–2: Das Robotbefreiungsdenkmal; *Deutsche Wehr*, 24. 9. 1913, č. 220, s. 3: Schlußsteinlegung der H. K. Warte in Lobenstein; *Troppauer Zeitung*, 24. 9. 1913, č. 221, s. 3: Die Schlußsteinlegung zur Kudlich-Warte auf dem Wachberge; *Die Neue Zeit*, 17. 9. 1913, č. 215, s. 1–2: Geschichte der Entstehung Hans Kudlich-Warte.

Slavnostní otevření Kudlichovy rozhledny na Wachbergu 21. září 1913. Archiv autorů

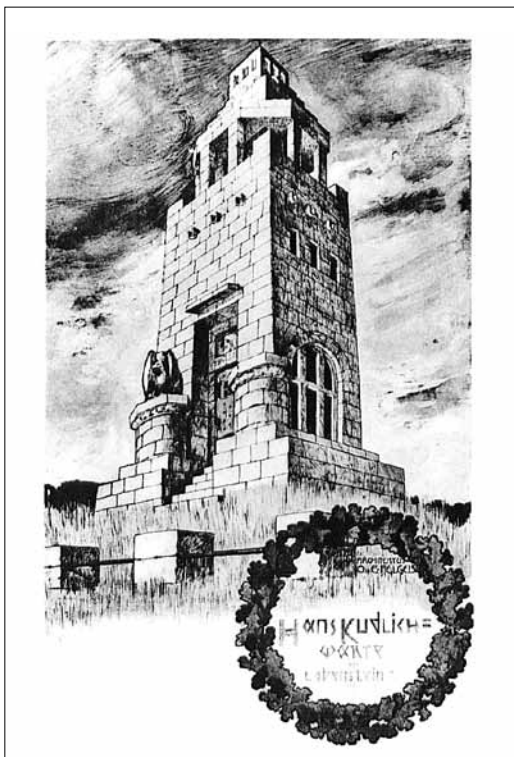
pozdravení přítomní říšští poslanci R. Sommer, H. Kudlich, Maixner, Ansorge, poslanec českého zemského sněmu Krzepek, poslanci slezského zemského sněmu dr. Neußer a Olbricht, představitelé vedení zemského hlavního města Opava W. Kudlich a dr. H. Krommer,⁴⁴ starosta a místostarosta blízkého Krnova pánové Kornel a Gismann, stavitel Warty J. Lundwall a umělecký poradce výstavby stavební rada Müller. Pozdravení a současně omluvení byli představitelé ministerstva práce a ministerstva zemědělství. Řečník neopominul zdůraznit, že zmíněná ministerstva *jsou pod českým vedením*. Jednalo se o typickou německou národní slavnost a za zmínkou o neúčasti českých představitelů uvedených institucí následovala slova, která dobová předtisková cenzura v některých periodikách zkonfiskovala, tedy: *Ve Vidni se konalo téměř ve stejnou dobu odhalení pomníku jednoho „svatého“, jehož se zúčastnil přirozeně i ministr (přesněji vlastně ministrant) kultu a vyučování společně s ještě vyšší osobností stojící pod zvláštní ochra-*

nou. Zkonfiskovaná novinová pasáž končila slovní hříčkou zaměřující Rakousko (Österreich) s klášterní říší: *O du mein Klösterreich!*⁴⁵ Hlavním slavnostním řečníkem byl poslanec a sekretář německé agrární strany v Čechách Krzepek, přičemž bruntálské noviny poněkud jedovatě poznamenaly, že by se snad našel i ve Slezsku rolník, jenž by vyslovil slova díky a úcty svému slavnému krajanovi. Poté se slova ujal dr. Tell Kudlich, jenž hovořil jménem otce, který prý netušil, že se v 90 letech dočká takové oslavy na Wachbergu a oslavu pojímal za *Erinnerungszeichen*, tedy znamení paměti. Krátký proslov pronesl stavitel Lundwall a dědičný rychtář Krebs. Po skončeném pásmu projevů uložili čestní hosté skříňku s pamětními texty ve vestibulu rozhledny za poslední stavební kámen. Monument nebyl zazděním posledního kamene zcela dokončen, protože portrét Hanse Kudlicha na stěně vestibulu byl jen provizorně načrtnut křídou. Po aktu zazdění kamene následovala lidová veselice a v podvečer zapálili studenti u Warty slavnostní oheň. Doboví žurnalisté

⁴⁴ Zemský poslanec Hans Kudlich, starosta města Opava Walter Kudlich a místostarosta města Dr. Hermann Krommer patřili k rozvětvenému příbuzenstvu Hanse Kudlicha.

⁴⁵ *Freie Schlesische Presse*, 24. 9. 1913, č. 220, s. 3: Das Robotbefreiungs-Denkmal. V obdobném článku publikovaném následujícího dne byl již text uvedený v citátu zkonfiskován.

psali, že pomník byl postaven díky německým rolníkům a svobodnému mužnému smýšlení. Redaktor novin *Deutsche Wehr* vyjádřil zvláštní poděkování místním rolníkům, kteří měli při stavbě pomáhat i po dobu letních zemědělských prací, a to bez nároku na peněžitou odměnu – zajisté se jedná o posilování kultu osobnosti mezi rolnictvem.⁴⁶ Napříč lokálním politickým spektrem panoval souhlas, že pomník byl vybudován za účelem ochrany a pěstování ideálů Kudličova, svobody a německví a jejich neohroženého a charakterově pevného hájení až do posledního dechu.⁴⁷ Komentátoři dění neopomenuli při této příležitosti publikovat Kudličovo životní krédo *Deutsche, haltet den Nacken steif (Němče, neohýbej svou šíjí)*. A ne jeden z pisatelů se ve dnech otevření *Warty* rozplýval nad krásným výhledem z vyhlídky, ze které měly být vidět Beskydy a v dálce na roviny sousední německé říše. V době otevření plnila *Warta* funkci vzpomínkového monumentu, který připomínal celospolečenské reformy nastolené revolučním

Nerealizovaný návrh Kudličovy rozhledny nad Úvalnem. Niederösterreichisches Landesarchiv St. Pölten, Nachlass Hans Kudlich

děním roku 1848, tj. především nabyté občanské svobody jako jeden z pilířů moderního svobodného státu. Hans Kudlich, jehož jméno *Warta* nesla, se za svého života stal pro německé obyvatelstvo Sudet symbolem nezdolného bojovníka za občanské svobody; později v užším pojetí vůdce německého nacionálního hnutí za nacionální práva německého obyvatelstva. V polovině 20. let 20. století, tj. za odlišného celospolečenského klimatu, se *Warta* stala poutním místem sudetoněmeckého obyvatelstva. Pietní funkci monumentu posílilo vybudování mauzolea Hanse Kudliča a jeho manželky v příměstí *Warty*. Když Hans Kudlich v roce 1917 umíral, jeho poslední přání znělo podle dobového tisku: *Ich möchte heim (Chci domů)*. V roce oslav stého výročí jeho narození, tj. v roce 1923, zahájil sudetoněmecký tisk kampaň za účelem soustředění prostředků potřebných na vybudování mauzolea v příměstí *Warty*. Opakované zdůrazňování Kudličova posledního přání zajisté posilovalo německou identifikaci obyvatelstva Sudet, protože i oni chtěli v nových státotvorných podmínkách domů, tj. do říše. Kult Hanse Kudliča nabývá ve dvacátých letech minulého století nový rozměr, stává se symbolem nacionální lásky k vlasti. V srpnu

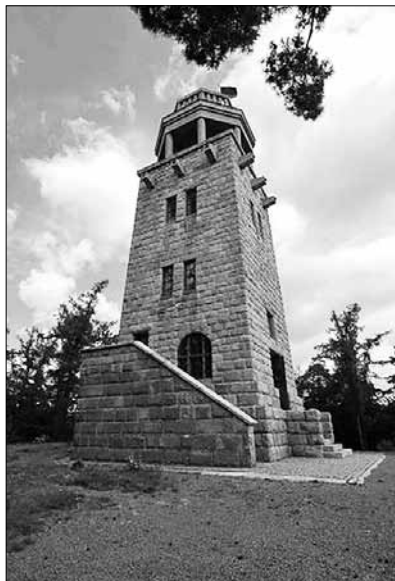
⁴⁶ *Deutsche Wehr*, 20.9.1913, č. 217, s. 3: Geschichte der Entstehung der Hans Kudlich-Warte.

⁴⁷ *Freudenthaler Zeitung*, 24.9.1913, č. 76, s. 1–2: Eröffnung der Hans Kudlich-Warte, des Robotbefreiungsdenkmal, auf dem Wachberge bei Lobenstein.

roku 1924 byly práce na výstavbě mauzolea zahájeny, pietní uložení ostatků se uskutečnilo za přítomnosti několika tisíc osob dne 11. října 1925. Vzpomínkový akt demonstroval nacionální citění účastníků.⁴⁸ *Hans Kudlich-Warte* představovala v první polovině 20. století vzpomínkový monument v krajině, který posiloval německou identitu návštěvníků. Je pro nás nepředstavitelné, že by se k ní uskutečnil některý z organizovaných výletů českých školních dětí, turistů nebo sokolů.

Nezpochybnitelnou funkci *Warte* – vzpomínkového a pietního místa německého obyvatelstva – potvrzují události spojené s poválečným vývojem. Mauzoleum Hanse Kudlicha bylo zdevastováno v průběhu roku 1945 a vyhlídková věž nad ním byla ponechána působení zubu času. Kulturněhistorická hodnota rozhledny byla oceněna až v nových politických podmínkách nastolených po roce 1989. V roce 1994 byl objekt zapsán Ministerstvem kultury České republiky do seznamu nemovitých kulturních památek regionu severní Morava a Slezsko. Ke konci 20. století nastal čas vyrovnávání se s minulostí a mezi zástupci vyhnaného německého obyvatelstva a představiteli obce Úvalno se začaly činit první kroky směřující k revitalizaci rodného domu Hanse Kudlicha a rozhledny. V roce 1999 byla otevřena pamětní síň Hanse Kudlicha v jeho rodném domě. Potřebné finanční prostředky byly shromážděny v Rakousku, v němž se část politické scény stále hlásí ke Kudlichovu odkazu. Slavnostní otevření rozhledny Hanse Kudlicha proběhlo 1. října 2000. Její rekonstrukce byla zaplácena z prostředků Česko-německého fondu budoucnosti, vlády České republiky, Nadačního fondu Hanse Kudlicha, zemské vlády Korutan, zemské vlády Dolního Rakouska, Kruhu přátel osvoboditele rolníků Hanse Kudlicha (*Freundeskreis Bauernbefreier Hans Kudlich e. V.*) a ze sponzorských darů z Německa a Rakouska. Obnovení monumentu je jedním ze symbolů smíření se s netolerantní nacionální minulostí; specifické postavení vzpomínkového místa si *Hans Kudlich-Warte* zachovává v kolektivní paměti vyhnaných Němců z regionu a jejich potomků.

Výše uvedené monumenty Josefa II. a Hanse Kudlicha mají mnoho společného. Odhalovány byly v době utváření moderní občanské společnosti, a to za účelem posilování národní identifikace německého obyvatelstva v českých zemích. V době konání vzpomínkových oslav sloužily k utváření kolektivní paměti aktérů dění, a kdyby byly všechny lokality s pomníky Josefa II. a Hanse Kudlicha zaneseny do mapy, znázorňovaly by pomyslné hranice německého veřejného prostoru vzhledem k prostoru českému. Na konci 19. a na počátku 20. století ostře rozdělovaly obyvatelstvo podle národnosti, což se projevilo averzí českého obyvatelstva k pomníkům Josefa II. ve dvacátých letech a poté, v poválečném období a v době totalitárního režimu, i k monumentům Hanse Kudlicha. V posledních letech se obnovy některých

Kudlichova rozhledna nad Úvalnem, dnešní stav /www.uvalno.cz/

⁴⁸ *Deutsche Post*, 13. 10. 1925, č. 238, s. 2: Hans Kudlich ruht in deutscher Heimerde.

z nich stávají symbolem vyrovnání se veřejnosti se složitou regionální minulostí, a plní tak funkci mostů spojujících kolektivní paměti minulých i současných obyvatel regionů. Patrné je tedy jedno – začíná být upozaděna nacionální konotace historie, nebo alespoň některých jejích nejextrémnějších projevů.

Zusammenfassung

Verbindende und trennende Denkmäler

Andrea Pokludová – Pavel Kladiwa

Die Auseinandersetzung mit der komplizierten Geschichte Europas wird zu einem der zentralen Themen des europäischen Integrationsprozesses. Die Historiker können mit ihrer spezifischen Fachkompetenz das gegenseitige Aussöhnen unter den Nationen Europas noch beschleunigen. In der vorgelegten Studie wurde das Thema der Memorial-Kultur ins Auge gefasst, explizite konzentrierte man sich auf die Denkmäler, die einst die Einwohner von multiethnischen Regionen verbunden und auch getrennt haben. Diese Problematik wird anhand der Beispiele der Denkmäler Josephs II. und Hans Kudlich untersucht, die in den deutschsprachigen Gebieten der böhmischen Länder im 19. und zu Anfang des 20. Jahrhunderts errichtet worden sind. Die Denkmäler, betrachtet als Symbole der Einheit der deutschsprachigen Einwohner, vertieften die kulturelle Kluft zwischen der deutschen und der tschechischen Einwohnerschaft. Anschließend werden die Schicksäle dieser Denkmäler in den politischen Wendezeiten weiterverfolgt (1918, 1945). Ganz zu Ende der Untersuchung richten wir unsere Aufmerksamkeit auf zwei ausgewählte Denkmäler, die nach 1989 erneuert wurden und stellen in ihrer Art ein Symbol der Aussöhnung mit der Vergangenheit dar.

Závodní kolonie jámy Jindřich v Moravské Ostravě

MARTIN JEMELKA

Jemelka, Martin: The Factory Colony “Jindřich’s Den” in Moravská Ostrava

The study about the factory colony of the Jindřich mine in Moravská Ostrava, the oldest workers’s colony in the urban area as a part of a wider research project, relates to some older research work of M. Myška and has been, so far, the only compact text on the already non-existent Jindřich colony. In the introduction of the study the workers’s colony is localized within the urban area, however, the major part of its text, drafted on the basis of the study of contemporary press, contemporaries’ narratives and the archive materials in several Moravian-Silesian archives, contains an excursion into the historical development of the colony’s architecture with the reflection of its housing conditions

Key words *historical topography * social history * working class * workers’s housing * Moravská Ostrava * Jindřich mine * Jindřich mine’s colony * 1852–1966*

Contact *Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava; martin.jemelka@usb.cz*

Úvod

Ostravské dělnické kolonie (dosud spíše kolonie hornické než hutnické či závodní osady jiných průmyslových podniků) patří k tradičním tématům ostravské regionální a sociálně orientované historiografie.¹ Při přehlédnutí dosavadní historiografické produkce však čtenáře zarazí chronologická a tematická disparátnost již publikovaných textů, které se až na metodologicky progresivní a stále inspirativní práce Milana Myšky ze sedmdesátých let 20. století² a až na studie autora těchto řádků, publikované po roce 2004 a usilující

¹ Přehled dosavadní historiografické produkce nalezne zájemce v sumarizující stati JEMELKA, M.: Stav a perspektivy výzkumu bydlení a života v dělnických sídlištích v českých zemích a na Ostravsku. *Slezský sborník*, 2007, roč. 105, č. 1, s. 45–60. Nejnovější příspěvky k tématu by měla reflektovat i připravovaná stať autora této studie, která bude publikována v kolektivní monografii vzešlé z konference *Problematika dělnictva v 19. a 20. století*, I.: *bilance a výhledy studia* (Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 14.–15. dubna 2011).

² BÍLKOVÁ, P. (MYŠKA, M.): Město a předměstí: srovnávací studie struktur obyvatelstva dvou ostravských čtvrtí po ukončení procesu průmyslové revoluce. *Český lid*, 1973, roč. 60, s. 214–228; NOUŠOVÁ, J. (MYŠKA, M.): Hornická osada: úvaha o potřebách a možnostech výzkumu hornických osad v souvislosti s dokumentací historického vývoje hornické osady Dolu Hlubina v Ostravě. *Muzejní a vlastivědná práce*, 1975, roč. 13, s. 185–194; TÁŽ (TÝŽ): Populace a společnost hornické osady dolu Hlubina v Ostravě (1890–1970). *Časopis Moravského muzea*, 1978, roč. 63, s. 267–284; TÁŽ (TÝŽ): Stavební vývoj hornické kolonie dolu Hlubina v Ostravě v letech 1868–1975. *Ostrava: Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 1977, sv. 9, s. 218–235.

o a priori komplexní, tematicky inovativní uchopení problému,³ omezily jen na zpracování dílčích témat.⁴ Sumarizující a nutně komparativní zpracování problému ostravských dělnických kolonií, resp. řešení bytové otázky ostravského dělnictva coby klíčového segmentu podnikové sociální politiky místních průmyslových gigantů kamenouhelného a hutního průmyslu ovšem nebude primárně možné bez detailního topografického studia jednotlivých lokalit, mapujícího jejich stavebně-architektonický, populační a společenský vývoj. Teprve důkladné zmapování přinejmenším nejvýznamnějších z přibližně pětadesáti ostravských dělnických kolonií může být předpokladem výzkumu, který by odhalil principální rozdíly v řešení sociální (bytové) politiky jednotlivými průmyslovými podniky, dosud artikulované jen na úrovni empiricky neověřených hypotéz. Předložená studie věnovaná nejstarší moravskoostravské dělnické kolonii kamenouhelného dolu Jindřich je tak sice jen deskripcí konkrétní dělnické lokality, zároveň je však součástí široce koncipovaného výzkumu, jehož výstupy by měla být trojice topografických monografií vydaných v letech 2011–2013 péčí Centra pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě.⁵ Trisvazková topografie s názvem Ostravské dělnické kolonie by pak měla být nutným předstupněm detailní analýzy bytové politiky místních průmyslových závodů coby jedné ze základních oblastí sociální firemní politiky, např. ve smyslu inspirativní monografie Susanne Hilger.⁶

Základní prostorové informace

Moravskoostravská Jindřišská nebo Jindřichova kolonie (osada), resp. kolonie U Jámy Jindřichovy, Osada jámy Jindřich, Kolonie Jindřichové jámy (německy *Heinrichschächter Colonie*, *Heinrichschachtkolonie*, *Heinrichskolonie*, mezi polskými obyvateli *Kolonia Henryka*) byla od několik metrů severovýchodně situovaného mateřského dolu Jindřich (původně Jáma X),⁷ pojmenovaného po roce 1856 po generálním sekretáři společnosti

³ JEMELKA, M.: *Lidé z kolonií vyprávějí své dějiny*. Ostrava 2009; TÝŽ: *Na Šalomouně: společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870–1950)*. Ostrava 2008 ad.

⁴ Příkladem budiž kolektivní monografie DOMBROVSKÝ, Z. (ed.): *Hornické kolonie Ostravy*. Ostrava 2009, která se v podstatě obešla bez studia archivních pramenů a jen napomohla další fixaci mylně tradovaných informací.

⁵ JEMELKA, M. (ed.): *Ostravské dělnické kolonie, I.: závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v moravské části Ostravy*. Ostrava 2011 (v tisku).

⁶ HILGER, S.: *Sozialpolitik und Organisation: Formen betrieblicher Sozialpolitik in der rheinisch-westfälischen Eisen- und Stahlindustrie seit der Mitte des 19. Jahrhundert bis 1933*. Zeitschrift für Unternehmensgeschichte, Beiheft 94. Stuttgart 1996.

⁷ ČAPEK, F.: Popis důlních podniků ostravsko-karvinského kamenouhelného revíru a jejich organisace. In: *Kamenouhelné doly ostravsko-karvinského revíru*. Svazek I. Moravská Ostrava 1929, s. 66–67; JIČINSKÝ, W.: *Bergmännische Notizen aus dem Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier*. Mährisch Ostrau 1898, s. 27; KLÁT, J.: Upřesnění počátku některých dolů v Ostravě. In: Klepek, O. (ed.): *Sborník přednášek z pracovních seminářů Hornického muzea a Klubu přátel Hornického muzea v Ostravě „Hornické památky na Ostravsku“ uskutečněných ve dnech 4. 12. 2003, 3. 12. 2004, 2. 12. 2005, 4. 12. 2006, 4. 12. 2007*. Ostrava 2009, s. 92–94; KLÁT, J.: Zaniklé doly. In: ČERNÝ, I. a kol.: *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava 2003, s. 215; KROČEK, M.: Z místopisu staré Moravské Ostravy. *Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 1987, sv. 14, s. 255; MATĚJ, M.: Památky hornické činnosti. In: ČERNÝ, I. a kol.: *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava 2003, s. 497–498; MYŠKA, M.: *Historie dobývání uhlí v důlním poli dolu Vítězný únor v úseku bývalého důlního pole Severní dráhy Ferdinandovy do roku 1880 (vývoj bývalých dolů František, Hubert, Albert, Jindřich a Jiří od založení do konce 70. let 19. století)*. Rkp. Opava 1986, s. 8–11, 26–44:

Jáma X na Nádražní třídě čp. 281, po zakoupení společností Severní dráha Ferdinandova za 338 814 zlatých od 15. prosince 1856 důl Jindřich (*Heinrich-Schacht*), byla hloubena erárem od roku 1848 (J. Klát nově uvádí od

Severní dráha Ferdinandova Heinrichu Sichrowském,⁸ oddělena rušnou Nádražní ulicí (Bahnhofstrasse, Jiřího Dimitrova), spojující Moravskou Ostravu s Přívozem. Rynek, dnes Masarykovo náměstí v centru Moravské Ostravy, byl od Jindřišské kolonie vzdálen přibližně 1100 m vzdušnou čarou. Jihovýchod nejstarší moravskoostravské hornické kolonie, postavené ve třech řadách řadové zástavby v místech vysušených rybníků na přibližné ploše 310 × 80 m, za rakouského mocnářství i první republiky lemovala ulice Grünwaldova (dnes Bieblova), západ kolonie po jejím vybudování ohraničoval a často zapáchající Valchařský potok (mezi válkami i dnes Valchařská ulice), severozápad kolonie lemovala ulice Liebknechtova (Chvalkovského, dnes Gorkého ulice) a severovýchod areálu ohraničovala Nádražní třída. Středem kolonie ve směru od jihovýchodu na severozápad procházela od konce dvacátých let ulice Poděbradova.

Kromě kamenouhelného dolu Jindřich skýtalo přibližně v letech 1880–1930 nejbližší okolí závodní osady řadu dalších pracovních příslušenství v blízkých průmyslových a živnostenských provozech, které se nacházely v okruhu méně než kilometru, jmenovitě přínejmenším ve strojárně ing. Ludvíka Blahuta (JV), Velkonákupním družstvu Budoucnost za blízkou tratí ostravsko-frýdlantské a montánní dráhy (JZ), městské plynárně, továrně na mýdlo J. Rotha, závodech na ústřední topení či parní cihelně, později parní pile a stolárně fy Jureček (SZ) anebo parní pile společnosti Eissler a bratří (SV) a Reimanově továrně na lepenkový a dehtový papír (V). Osada jámy Jindřich, ležící napůl cesty mezi

roku 1853), ovšem již v roce 1846 byly v budoucím důlním poli prováděny kutací práce. V létě 1848 byla kutací jáma přebudována na víceúčelovou důlní jámu č. X, podle níž byl důl původně pojmenován. V roce 1861 byla založena výdušná jáma s konečnou hloubkou 468 m. V roce 1932 byl důl Jindřich podzemím připojen k přívozkému dolu František, tou dobou již spojenému s jámou Jiří (od roku 1927), a plnil roli jeho pomocného dolu. Důl existoval v letech 1848 (1853)–1982, přičemž těžba uhlí probíhala v letech 1861–1933 s ročním objemem 92–126 tisíc tun uhlí v první třetině 20. století. Důl o rozloze 304 ha měl osm důlních pater a dvě jámy, jeho konečná hloubka byla asi 550 m. Na dole, vlečkou spojeném s nádražím báňské dráhy u dolu Jiří, se dobývalo plířováním se základkou nebo na zával v devíti slojích většinou 50–100 cm mohutných o sklonu 0–90° v jihozápadním směru. V roce 1929 závod Jindřich, který měl kromě třídírny i zámečnické a truhlářské dílny, zaměstnával dva inženýry, 18 důlních úředníků a dozorců, 16 povrchových úředníků a 107 povrchových, resp. 451 důlních dělníků (celkem 594 zaměstnanců). Postupná likvidace dolu Jindřich probíhala od roku 1960 v souvislosti s přestavbou dolu František a objekty dolu Jindřich byly předávány jiným uživatelům, zejména podniku Doprava OKR. Výdušná jáma byla zasypana v roce 1979, těžní jáma po určitých komplikacích o tři roky později. Až na jedinečnou jámovou budovu s těžní věží byly objekty dolu demolovány v souvislosti s výstavbou Hotelového domu Jindřich, dnes již také vyklizeného a připraveného k demolicí.

Původní areál dolu se skládal z jámové budovy, strojovny (1847), kotelny (1847), později založené větrné jámy a jednoduchého, tzv. splávkového prádla na čištění uhlí od příměsí, hlavně břidlice (1856–1857), a od roku 1860 i koksovny, která produkovala pecemi systému *Ringel* (v roce 1906 měla stále ještě 60 pecí), přičemž zrušena byla v letech 1909–1912 (po první světové válce místní kvalitní koksovateľné uhlí zpracovávala koksovna František v Přívoze). Jámová budova a objekty jámy byla na ohlubni osazena vodotěsným parním strojem a ventilátorem a ve strojovně byl umístěn stojatý vahadlový těžní stroj. Stávající jámová budova byla postavena v roce 1913 na místě původní zděné těžní budovy, později doplněné o pyramidální těžní věž. Po ukončení provozu dolu Jindřich byl těžní stroj *Siemens-Schuckert* s unikátními elektrickými brzdami převezen na důl Generál Jeremenko a strojovna, která tvořila s jámovou budovou s těžní věží souvislý technologický celek, byla zbořena. Zachování jámové budovy s těžní věží bylo před rokem 1989 prezentováno jako příklad koexistence průmyslových památek s novodobou výstavbou: přestože však zbytky důlního areálu jámy Jindřich tvoří zajímavou dominantu centra Moravské Ostravy a Na Nádražní třídě plní roli městotvorného prvku, dnes již k demolicí odsouzený Hotelový dům Jindřich svou hmotou a měřítkem zastihuje cenný průmyslový areál. Důl Jindřich měl přínejmenším v moravské části revíru několik prvenství: v roce 1864 byla při dole podle patentu A. Riegela založena první briketárna v revíru (vyhořela roku 1898, nová pracovala do roku 1911) a po požáru v roce 1872 byla na dole postavena první ocelová těžní věž. Jednu z nejstarších ostravských šachet dosud připomíná nedaleká ulice Na Desátém a sídliště panelových domů Jindřiška na Nádražní třídě v Moravské Ostravě.

⁸ MYŠKA, M.: c. d., s. 32.

hornickou kolonií jámy Jiří (stavěna od roku 1872, definitivně od roku 1889)⁹ a privátní dělnickou kolonií Krausovec v Moravské Ostravě (postavena 1870),¹⁰ byla dopravně dobře dostupná, protože do Nádražní ulice ústily od západu ulice Jesenského a od východu ulice Zborovská, při jejichž ústí do Nádražní třídy byly zřízeny stálé zastávky místní dráhy Přívoz–Moravská Ostrava–Vítkovice (1894).¹¹ Železniční stanice společnosti Severní dráha Ferdinandova (SDF), resp. po roce 1918 Československé státní dráhy, Moravská Ostrava Přívoz (dnešní stanice Ostrava hlavní nádraží) byla od Jindřišské kolonie vzdálena přibližně půldruhého kilometru.¹²

Stavební vývoj

Počátky závodní bytové výstavby pro zaměstnance Jámy X již před lety dostatečně osvětlil Milan Myška, autor průkopnické stati *K počátkům výstavby dělnických obydlí v ostravsko-karvinském kamenouhelném revíru*.¹³ Majitelé Jámy X – rakouský stát a po něm společnost SDF, která v roce 1856 důlní pole koupila – patřily v západní části ostravsko-karvinského revíru k pionýrům řešení problematické bytové otázky ostravského hornictva, a to nejen proto, že erár a společnost SDF disponovaly ve srovnání s jinými místními těžebními společnostmi velkým kapitálem. Již začátkem padesátých let 19. století pronajal dlouhodobě Horní inspektorát pro horníky Jámy X v Moravské Ostravě poblíž jámy činžovní dům vynálezce a stavitele jednoduchého typu koksovacích pecí Ringela a podnikatele Oderského, ovšem takřka paralelně s pronájmem cizích budov nebo výstavbou nouzových obydlí připravoval rakouský erár od roku 1852 výstavbu dělnických bytů v činžovních domech kasárenského typu.¹⁴

Již 23. 8. 1852 byla výnosem ministerstva financí ve Vídni čj. 12948/1154-II povolena výstavba činžovního domu Jámy X v Moravské Ostravě, první samostatné obytné budovy Jámy X, na jejíž výstavbu byla prelimitována dotace 7458 zlatých. Dvoupodlažní podsklepený cihlový dům se švýcarskou střechou s šindelovou krytinou byl postaven v letech 1853–1854 a do užívání byl dán na podzim 1854. Činžovní dům se zdvojenými okny v areálu dolu Jindřich (Nádražní ulice, resp. Nádražní ulice/Jindřišská kolonie čp. 293), jehož stavitelem byl místní stavební podnikatel a majitel realit Franz Georg Böhm (1825–1901), obsahoval celkem devět bytů – byt vrchního podúlního (kuchyň, komora, dvě světnice, sklep a stáj), šest bytů o kuchyni, komoře a jedné světnici, sklepu a stáji a dva byty jen

⁹ JEMELKA, M.: Závodní kolonie jámy Jiří v Moravské Ostravě. *Český lid*, 2011, roč. 98, č. 1, s. 1–30.

¹⁰ DOKOUPIL, L.: Ostravští Krausové a jejich příspěvek k řešení bytové nouze. In: DVOŘÁK, T. – VLČEK, R. – VYKOUPILOVÁ, L. (eds.): *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2003, s. 165–170.

¹¹ PAVELEK, R.: *100 let elektrické tramvaje v Ostravě – od Sanoku k Astrě*. Ostrava 2001, s. 9–25.

¹² Archiv města Ostravy (AMO), Sběrka map a plánů, Stadt Mährisch Ostrau mit Darstellung des Terrains durch Niveauschichten Linien im Stadt-Rayon, resp. in dem bei der Überschwemmung im August 1880 überflutheteten Stadtgebiete, 1880, 1 : 2880 (inv. č. 1303/V); Übersichtskarte von Mährisch Ostrau und Umgebung, 1880, 1 : 2880 (inv. č. 1304/V); Mährisch Ostrau, 1880, 1 : 7270 (inv. č. 1305/V); Situační plán města Moravské Ostravy, 1890, 1 : 7200 (inv. č. 1315/V); Situační plán města Moravské Ostravy, 1900, 1 : 10 000 (inv. č. 1327/V); Přehledný plán obcí ostravských, 1920, 1 : 10 000 (inv. č. 1341/V); Polohopisný plán obcí Moravské Ostravy, 1926, 1 : 2880 (inv. č. 1350/V); Stadt Mährisch Ostrau, 1940, 1 : 10 000 (inv. č. 1369/V); Statutární město Ostrava, 1946, 1 : 10 000 (inv. č. 1383/V).

¹³ NOUŠOVÁ, J. (MYŠKA, M.): K počátkům výstavby dělnických obydlí v ostravsko-karvinském kamenouhelném revíru. (Řešení bytové otázky horníků rakouským státem a Společností Severní dráhy Ferdinandovy ve 40. až 60. letech 19. století). *Zpravodaj komise pro dějiny závodů v ČSSR*, 1982, č. 11, s. 27–41.

¹⁴ Tamtéž, s. 29–31.

o jedné světnici bez kuchyně a dalšího příslušenství. Přízemní byty měly stropy omítnuté na rákos. Protože se u činžovního domu Jámy X objevily nečekané problémy (při srpnové povodni roku 1854 byly zatopeny sklepní prostory, které bylo zapotřebí odvodnit), náklady na jeho výstavbu se nakonec vyšplhaly na 8 133 zlatých, přičemž náklady na jeden byt vzrostly na 904 zlatých korunové měny.¹⁵ V roce 1860 byla k budově přistavěna stáj s bytem kočího, o devět let později parní kotelná. Další rozšíření proběhlo v roce 1896, kdy byla u domu čp. 293 přistavěna dvorní budova se skladem potravin (magazín) a místností pro vodní stříkačku. V roce 1901 pak byla přistavěna lampárna a místnosti váhy byly adaptovány na kancelářské místnosti. Podle sčítacích operátů ze sčítání obyvatel z let 1900–1921 bylo v domě sedm bytových jednotek (dvě v přízemí, jedna v mezipatře a čtyři v patře), které např. v roce 1900 obývaly rodiny strojního zámečnicka, vážného, dvou kovářských mistrů a důlních dozorců.¹⁶

Podle M. Kročka propůjčila SDF v roce 1893 přízemní byt v domě čp. 293 pro místnosti policejní expozitury, v nichž bylo v roce 1901 zřízeno i vězení, zrušené *pro veliký rámus, nečistotu a zahmyzení* již v roce 1903.¹⁷ Policejní expozitura sídlila v budově, jejíž osazenstvo si však v roce 1920 stěžovalo na nepříjemné obtěžování přemnoženým hmyzem. V lednu 1923 byla zkolaudována přístavba kanceláře ve dvoře jámy Jindřich, která měla jako provizorium sloužit dvacet let, a dva roky nato byl do správy obce předán chodník před domem. Další drobné adaptace a nutné renovace proběhly v letech 1936 (oprava střechy a klempířské práce), 1937 (oprava fasády a vymalování chodby), 1946 (odstranění válečných škod) a 1955 (oprava fasády). Stárnoucí budově na frekventované třídě Jiřího Dimitrova 74 se počátkem šedesátých let nevyhnuły zdravotní závady, kvůli nimž Správa sídlišť OKR v roce 1963 vedle tří obsazených bytových jednotek dvě bytové jednotky zrušila (další byla zrušena roku 1965). K posledním úpravám domu došlo v roce 1965, kdy byl probourán nový boční vchod a skladovací prostory adaptovány na svobodárnu. Datum demolice nebylo podle stavebního spisu dohledáno.¹⁸

Ještě na konci padesátých let 19. století byla společností SDF zahájena výstavba dalších dvou domů jámy Jindřich v bezprostřední blízkosti dolu, jmenovitě přízemního úřednického (inženýrského) domu čp. 311 (naposledy Nádražní 85/Gorkého 1) a přízemního úřednického domu čp. 319 (naposledy Jiřího Dimitrova 76, dříve 58). Stavba střídavě úřednického a úřednicko-dělnického domu čp. 311 (*Amtshaus*) s předzahrádkou a ozdobnou i zeleninovou zahradou byla povolena v září 1859, za rok byl dům zkolaudován a v roce 1861 k němu byly přistavěny dělnické byty. V roce 1900 byl dům obýván závodním inženýrem Jindřichem Wajdou a jeho rodinou, která měla k dispozici kromě kuchyně, komory a předsíně pět dalších obytných místností.¹⁹ V prosinci 1924 byla u domu dokončena přístavba koupelny, následujícího roku byl chodník před domem předán do správy obce a v letech 1936 a 1946 byly na budově provedeny opravy střechy a klempířské práce, resp. odstraněny válečné škody vyčíslené na 29 968 korun. Pominu-li pamětníky vzpomínané

¹⁵ NOUŠOVÁ, J. (MYŠKA, M.): K počátkům, s. 31.

¹⁶ AMO, Okresní úřad Moravská Ostrava (OÚ MO), Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva obce Moravská Ostrava v roce 1900, čp. 293 (kart. 4).

¹⁷ KROČEK, M.: c. d., s. 246.

¹⁸ Není-li uvedeno jinak, pocházejí informace o stavebním vývoji Jindřišské kolonie z následujících zdrojů: AMO, Sbírka stavebních spisů demolovaných domů, Moravská Ostrava, stavební spisy čp. 293, 311, 319, 323–326, 334–336, 391–410, 417 (kart. 61, 64, 66–67, 73–74).

¹⁹ AMO, OÚ MO, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva obce Moravská Ostrava v roce 1900, čp. 311 (kart. 5).

zmenšení zahrady za druhé světové války ve prospěch nových stavebních parcel,²⁰ došlo k posledním větším úpravám v letech 1952–1955, kdy byl nejprve nadměrný byt rozdělen na dvě dvoupokojové bytové jednotky a v polovině padesátých let renovována fasáda.

Prizemní dozorecký dům čp. 319 byl postaven patrně v roce 1859 a podle sčítacích operátů z roku 1890 byl neobydlen a sloužil coby závodní konzum (magazín),²¹ až byl v roce 1898 demolován a na jeho místě postaven jednopatrový obytný dům, který kromě hospodářského zázemí ve dvoře zahrnoval tři přízemní bytové jednotky a jeden byt v patře (všechny byty měly kuchyň a tři další místnosti), které podle sčítacích operátů v roce 1900 obývali koksářský mistr a tři dozorcí.²² Opravy na budově čp. 319 proběhly v letech 1936 (renovace fasády a výmalba chodby), 1946 (odstranění válečných škod ve výši 4 200 Kč) a 1955 (oprava fasády).

Koncepce výstavby velkých činžovních domů se původnímu majiteli Jámy X neosvědčila nejen v Moravské Ostravě: náklady na jednotlivý byt zůstávaly velmi vysoké, soužití velkého počtu rodin bylo komplikované a přistěhovalci z agrárního prostředí se jen těžce adaptovali v nových podmínkách činžovního bydlení. Proto již počátkem roku 1853 vypracoval ing. Rudolf Sauer návrh dalšího rozvoje bytového fondu Jámy X, konkrétně návrh prvních kotážových domů v ostravsko-karvinském revíru. Kotážová výstavba jedno- nebo dvoubytových domků s dvorkem a zahrádkou seskupených v pravidelném geometrickém útvaru a tvořících jakousi osadu, která měla nahradit výstavbu činžovních domů kasárenského typu, měla být situována v prostoru za ostravsko-přívozkou cestou naproti šachetní budovy, tedy v místech pozdější Jindřišské kolonie. V roce 1855 mělo dojít k zahájení výstavby – 1 000 zl. korunové měny bylo rezervováno na nákup pozemků a 12 000 na výstavbu čtyř malých kolonijních domků po dvou bytech – ovšem protože se již jednalo o prodeji státních dolů společnosti SDF, nebyl projekt první hornické kolonie domů kotážového typu při státních dolech a na území Moravské Ostravy uskutečněn.²³

Společnost SDF navázala na projekty rakouského státu (na léta 1856–1860 byla na výstavbu závodního bytového fondu preliminována částka 10 000 zlatých, což tvořilo přibližně 20 % celkových investičních nákladů)²⁴ a již v roce 1859 byly do užívání předány dvě dvoubytové kotáže čp. 323 a 324 (naposledy Chvalkovského 21 a 19), zčásti nebo zcela podsklepené přízemní domy s podezdívkou z lomového kamene, cihlovým zdívkem a sedlovou střechou s šindelem. V podélné ose byly domy rozděleny přepážkou na dvě samostatné poloviny s uzavřenými byty s relativně vysokým standardem. Byty byly tvořeny kuchyní (8,95 m²), světnicí (23,75 m²), komorou s přímým osvětlením (4,12 m²) a předsíní (4,12 m²), ze které vedlo dřevěné schodiště na půdu. V obou podélných frontách domů byla vždy čtyři okna, vchody do bytů byly situovány z protilehlých příčných front a vybavením bytů tvořil kuchyňský sporák a litinová kamna. Roční nájemné v přízemních domech, které stavěl moravskoostravský stavitel Franz Georg Böhm a jejichž náklady na výstavbu včetně stavebního pozemku se pohybovaly kolem 1926 zl. r. m., činilo

²⁰ Podle ústního sdělení Ludmily Kleinové (*1935) dne 5. března 2010: *Taky jsme znali služku závodního inženýra Otylku a jejich zahradníka, který se staral o pozemek, Němci za protektorátu zmenšují o parcely pro stavbu nových domů.*

²¹ Státní okresní archiv (SOkA) Frýdek-Místek, Okresní úřad Místek (OÚM), Sčítací operáty ze sčítání obyvatel obce Moravská Ostrava v roce 1890, Místní přehled, čp. 319 (inv. č. 1047, kart. 1567).

²² AMO, OÚ MO, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva obce Moravská Ostrava v roce 1900, čp. 319 (kart. 5).

²³ NOUŠOVÁ, J. (MYŠKA, M.): K počátkům, s. 31, 34.

²⁴ MYŠKA, M.: c. d., s. 65.

48 zlatých (3 zl. 70 kr. na opravy, 8 zl. na domovní daň).²⁵ Podle fragmentárně dochovaných stavebních spisů v Archivu města Ostravy prošly domy čp. 323 a 324 krátce před demolicí v letech 1941–1942 nutnými opravami střech, a to včetně budovy pekárny, která stála vedle domu čp. 323.

Počátkem šedesátých let 19. století vzešly ze Stavebního oddělení kamennouhelných dolů SDF ing. R. Sauera nové typy domů, jež společnost SDF začala v revíru stavět v letech 1861–1862 a které se v následujících desetiletích staly prototypickými způsoby řešení bytové otázky dělnictva kamennouhelných dolů SDF i jiných těžáren. Přízemní čtyřbytový dům s byty o předsíni (2,25 m²), představené před samotný vchod v příčné frontě domu, světnici (18,18 m²), podsklepené komoře (10,2 m²), půdě (27,28 m²), přístupné dřevěným schodištěm z komory, a malém sklepu byl doplněn dvorkem o výměře 51 m² se záchodem a chlívkem pro domácí dobytek, dříví a uhlí a dále zahrádkou o plošné výměře 100 m². Domy byly stavěny z cihel na podezdívce z lomového kamene a kryty byly sedlovou střechou s lepenkou nebo šindelem, přičemž náklady na jeden dům činily 2 000 zlatých a roční nájemné z bytu bylo 30 zlatých (3 zl. na opravy, 4 zl. 70 kr. domovní daň). V revíru Moravská Ostrava společnost SDF postavila do roku 1868 tři domy po dvou bytech (čp. 323, 324, 336) a čtyři domky po čtyřech bytech (čp. 325, 326, 334, 335).²⁶

S výstavbou obytných domů jámy Jindřich pokračoval Horní inspektorát SDF – v době všeobecné hospodářské konjunktury a v okamžiku velkých nároků na pracovní sílu při nízkém stupni technické vybavenosti a mechanizace práce – v lokalitě zvané Podstaví na parcelách č. 940 a 942 po 26. červnu 1869, kdy se dopisem obrátil na obecní zastupitelstvo, kterému sděloval úmysl postavit v průběhu následujícího roku na parcelách č. 802, 807 a 808 *vis a vis jámy Jindřich u Moravské Ostravy* dvacet obytných dělnických domů z kamenného zdiva a se střechami krytými šindelem. Již o rok dříve ztroskotala snaha Horního inspektorátu SDF zakoupit parcelu č. 952 o rozměrech 1,2 ha v městské lokalitě Rybníčny, na níž měla vyrůst hornická kolonie pětácti domů, zamítnutá ovšem městským úřadem mj. z bezpečnostně-policejních důvodů: *...eine ganz separierte Colonie zu bilden und selbe wegen der nicht möglichen Überwachung polizeilicherseits, der Willkür und gesetzwidrigen Treiben der daselbst wohnenden Arbeiter – zu überlassen.*²⁷

2. července 1869 se na místě budoucí kolonie konalo komisionální šetření a již 25. listopadu 1869 byly zkolaudovány první čtyři čtyřbytové dělnické domy o kuchyni a komoře čp. 391–394. Původní stavební dokumentace se ve spise nedochovala, lze však předpokládat, že domy měly identickou vnitřní dispozici a podobné, možná o něco větší rozměry než domy čp. 325–326 a 334–335. Ani ne za rok se konala kolaudace dalších sedmi domů čp. 395–401 (*šesti dělnických domů v kolonii a jednoho na ulici*), jejichž výstavba však vážla pro nedostatek stavebních materiálů a vytíženost místních stavebních firem. K domům čp. 395–401, jimž bylo 26. září 1870 uděleno právo užívání, přibýly na jaře 1871 domy čp. 409 a 410, které na půdorysu 18,68 × 10,76 m původně obsahovaly dva byty o kuchyni, dvou světnicích a spíží se sklepem (přinejmenším dům čp. 410). Dům čp. 409 byl nejpozději od roku 1900 využíván jen k administrativním, nikoliv obytným účelům. Posledních sedm čtyřbytových dělnických domů čp. 402–408 bylo dokončeno 25. září 1871

²⁵ NOUŠOVÁ, J. (MYŠKA, M.): K počátkům, s. 34.

²⁶ Tamtéž, s. 35–36.

²⁷ MYŠKA, M.: c. d., s. 68–69: *...vybudovat [od zástavby] zcela izolovanou kolonii a tutěž kvůli policii nezajistitelnému dozoru přenechat svévůli a protizákonnému řádění zde bydlicích dělníků* (překlad M. Jemelka).

a zkolaudováno na svatého Václava téhož roku. Krátce po roce 1900 bylo všech dvacet domů čp. 391–410 napojeno na obecní kanalizační síť, za jejíž používání platil Horní inspektorát SDF v roce 1909 81,60 korun ročního poplatku (*Kanalerhaltungsgebühr*).²⁸

Posledním domem Jindřišské kolonie byl obytný objekt čp. 417 v průmyslovém areálu jámy Jindřich, jehož stavební dokumentace je datována červencem 1865, je však pravděpodobné, že budova byla postavena až na přelomu let 1868 a 1869, možná později. Nepodsklepená dvoupodlažní dělnická noclehárna na půdorysu 16,80 × 11,34 m byla přístupná vchodem z Nádražní třídy, ústícím do podlouhlé chodby osově rozdělující přízemí na dvě poloviny a vedoucí celým přízemím až ke schodišti do prvního patra. V přízemí vlevo byly umístěny dvě identické bytové jednotky o průchozí kuchyni a světnici na ploše 27,70 m² (jeden byt sloužil jako byt správce kasárny), v přízemí vpravo se pak nacházela průchozí kuchyně (30,60 m²) s okny do ulice, umývárna (14 m²) a místnost pro nemocné s okny do dvora („marodka“ byla přístupná průchozí kuchyní!). Schodištěm na konci chodby, za nímž byl situován dvorní rizalit s toaletami a žumpou, se vstupovalo do prvního patra, v němž byly umístěny čtyři samostatně přístupné ložnice (každá měla 33,60 m²), osvětlované vždy dvěma okny a vytápěné jedněmi železnými kamny. Z chodby v patře bylo přístupné sociální zařízení. Na konci 19. století byla noclehárna demolována a na jejím místě byl postaven jednopatrový dozorecký dům na půdorysu 20,60 × 11,65 m, v němž byly čtyři bytové jednotky o spíži, průchozí kuchyni a třech obytných místnostech se sociálním zařízením ve schodišťovém rizalitu. Byty v přízemí byly na ploše 80,17 m², byty v patře měly 83,50 m² a 93,30 m² obytné plochy. Na podzim 1936 byla domu za 3600 Kč opravena fasáda a provedeny malířské a natěračské práce, o deset let později proběhly opravy válečných škod (4 900 Kčs) a poslední opravy doložené stavební dokumentací proběhly v roce 1955.

S demoličními pracemi bylo v Jindřišské kolonii započato nezvykle brzy, a to ani ne čtyřicet let po dostavění posledních domů. Nejprve byly v prvním desetiletí dvacátého století demolovány přízemní domy čp. 404 a 410, na jejichž místě vyrostly novostavby s identickými čísly popisnými pro ubytování zaměstnanců jámy Jindřich. Přízemní dozorecký dům čp. 410 byl demolován po 21. dubnu 1908, začátkem září byla již na jeho místě hotova hrubá novostavba a dvoupatrový dělnický dům, postavený na parcele č. 1435 stavitelem Paulem Hawlikem, byl dokončen den před Štědrým dnem 1908. Rohový třípodlažní dům čp. 410 na půdorysu nepravidelného písmene U (v Nádražní třídě je 26 m a v ulici Bieblově 29,10 m dlouhý) měl v přízemí osm bytů o kuchyni a světnici, v prvním a druhém patře pak vždy po devíti bytech o kuchyni a světnici na ploše kolem 34 m². Ke každému bytu byl přidělen sklepní a půdní box a sociální zařízení na společné chodbě. V letech 1936 a 1939 opravený dům přešel 3. září 1962 z majetku společnosti OKR-Důl Vítězný únor do majetku Obvodního národního výboru Ostrava 1 a dnes je jako budova v obecním vlastnictví využíván k obytným i komerčním účelům.

Rok po demolicí dozoreckého domu čp. 410 musel novostavbě jednopatrové dělnické noclehárny ustoupit dům čp. 404 (dnes Bieblova 8) na parcele č. 514, jehož místo mezi 28. květnem a 29. červencem 1909 zaujala dvoupodlažní hornická kasárna, postavená pro Horní inspektorát SDF moravskoostravským stavitelem Paulem Hawlikem a zkolaudovaná při komisionálním šetření 20. listopadu 1909. Vzhledem k absenci původní stavební

²⁸ Statutární město Ostrava (SMO), Úřad městského obvodu Moravská Ostrava a Přívoz (ÚMOB MOaP), Odbor stavebního řádu a přestupků, stavební spisovna, stavební spis čp. 410, stavební dokumentace k domům čp. 391–410.

dokumentace se omezím jen na konstatování, že v letech 1924, 1925 (společně s domy čp. 406, 408, 410) a 1931 prošla budova několika adaptacemi, přičemž při poslední z nich byly z místností, dosud pronajatých spotřebnímu družstvu Budoucnost, upraveny dva nové byty. V roce 1946 byly na domě odstraněny válečné škody (30 374 Kčs), o patnáct let později provedena generální oprava budovy, sloužící tehdy jako ubytovna Báňských staveb. Dnes je dům v majetku společnosti OKD, a. s. – Správa budov.²⁹

Další dvoupatrová dělnická noclehárna čp. 406 (Grünwaldova, dnes Bieblova 6) vyrostla na místě starší budovy téhož popisného čísla mezi 30. dubnem 1914 (demolice původního domu) a 31. prosincem 1914, kdy za účasti stavitele Roberta Hladische proběhlo místní komisionální šetření. Jelikož se ani k této budově nedochovala původní stavební dokumentace, lze na základě fragmentárního stavebního spisu stať o stavebním vývoji kolonie doplnit jen informacemi o dokončení přístavby ke kasárnám ing. Arthurem Rozhonem (20. července 1921), předání chodníku před budovou do majetku obce (září 1925) a válečných, resp. poválečných rekonstrukcích v letech 1940 a 1946 (113 320 Kčs). V devadesátých letech místnosti v domě využíval Úřad práce Ostrava a v majetku města zůstal dům dodnes. V prvním roce první světové války byl ještě dán do užívání dvoupatrový dělnický dům pro patnáct rodin čp. 408 stavitele Karla Rossmanna, který nahradil starší přízemní čtyřbytový dělnický dům téhož popisného čísla (demolován do 31. března 1914) a po povolení stavby (8. května) a jejím dokončení (3. prosince) byl zkolaudován 22. prosince 1914. Třípodlažní dům na půdorysu 27,90 × 10,40, resp. 14,15 s dvorním risalitem, obsahoval v přízemí a dvou patrech vždy pět bytů o předsíni (6,55 m²), spíží (2,80 m²), kuchyni (12,25 m²) a světnici (21,50 m²), přístupných po 1,90 m široké pavlači se sociálním zařízením pro každý byt o světlé výšce místností 3,05, resp. 3,926 m v přízemí. Pominuli opravy z let 1936, 1940 a 1946 (odstraňování válečných škod ve výši 305 920 Kčs), prošel dům čp. 408 zásadní proměnou v rámci generální opravy od září 1964, kdy začal národní podnik OKR-Báňské stavby s výměnou pavlačového zábradlí, všech oplechování a oken (okna o rozměrech 100 × 200 cm nahradila nová okna o rozměrech 150 × 180 cm), přestavbou komor v bytech na koupelny (WC na pavlači byly proměněny v komory) a rozsáhlými úpravami kuchyní (původní umyvadla a kachlová kamna nahradily dvoudílné dřezy a uhloplýnové sporáky).³⁰

Demoliční práce pokračovaly v Jindřišské kolonii ve druhé polovině roku 1929, kdy byly mezi 31. červencem a říjnem 1929 demolovány přízemní domy čp. 326, 397 a 399, *aby bylo umožněno provedení kanalizace a prodloužení ulice Poděbradovy přes území naší dělnické osady jámy Jindřich v Moravské Ostravě*. Náhradou za dvanáct demolovaných bytů byl již v roce 1928 na parcele č. 1445 postaven rohový podsklepený dvoupatrový dům pro dvanáct rodin čp. 146 v křížení Poděbradovy a Grünwaldovy (Bieblovy) ulice, který na nepravidelném půdorysu písmene L zahrnoval ve třech podlažích vždy čtyři byty, tři o předsíni, spíží, WC, kuchyni a pokoji na ploše 49,60 m² a jeden byt, který měl kromě uvedených místností ještě kabinet (56,95 m²).³¹ Přibližně ve stejnou dobu (patrně v roce 1930) byl ing. Edmundem Ženatým postaven i dvoupatrový rohový dům čp. 1845 a 1846 (dnes Poděbradova 86 a 88/Gorkého 15), modernizovaný v roce 1987, a třípodlažní domy

²⁹ Tamtéž, stavební spisy čp. 410 a 404.

³⁰ Tamtéž, stavební spisy čp. 406 a 408.

³¹ AMO, Sběrka stavebních spisů demolovaných domů, Moravská Ostrava, čp. 326, 397 a 399 (kart. 66, 73); Archiv OKD, a. s., Sběrka výkresů, map a plánů, Stará technická dokumentace, č. 2–3.

čp. 1550 a 1552 (dnes Poděbradova 82 a 84) na půdorysu $13,65 \times 10,50$ m, které byly ještě na sklonku osmdesátých let minulého století určeny na dožití, protože byly obývány *starobními důchodci a osobami s nízkými nároky na bydlení*.³²

Většina domů v Jindřišské kolonii, jejichž další rekonstrukce či adaptace byla společností SDF shledána nerentabilní, byla pro stáří, provlhllost zdí a zcela nevhodné hygienické podmínky demolována za náhradu během Protektorátu Čechy a Morava, jmenovitě na jaře 1939 (čp. 334), na jaře 1940 (čp. 325, 335, 398) a v letech 1941 (čp. 324) a 1942 (čp. 323, 336, 391–392, 394, 396). Demoliční práce prováděly místní firmy M. Řezníčka a architektka V. Kadlece, které uvolnily stavební prostor paralelně budované a dosud stojící výstavbě několikapodlažních nájemních domů SDF. Tak byl na místě demolovaného přízemního dělnického domu čp. 334 4. září 1939 zkolaudován podsklepený dvoupatrový dům E téhož popisného čísla (dnes Gorkého 13 a 13a) o rozměrech $13,25 \times 10,35$ m, postavený ing. Arthurem Rozhonem a obsahující šest bytových jednotek o předsíni, kuchyni s koupelnovým koutem, WC, spíží a pokoji. Základy domu, který prošel v roce 1987 rozsáhlou modernizací, byly betonové, zdivo cihlové a do budovy byl zaveden plyn, voda a elektřina. Současně s domem čp. 334 byl 4. září 1939 zkolaudován i sousední identický dům F čp. 1470, postavený v době 20. března – 26. srpna 1939. Podobně byl mezi 13. březnem (žádost o vydání stavebního povolení) a 23. září 1939 (kolaudace) postaven na parcele č. 1442 a 1443 stavitelem ing. Arthurem Rozhonem podsklepený dvoupatrový dům A čp. 1473 (dnes Bieblova 10) se šesti byty o předsíni, WC, kuchyni s koupelnovým koutem, spíží a pokoji na ploše 48 m^2 , jehož základy byly betonové, zdivo cihlové, stropy železobetonové a střechy kryté azbestocementovou břidlou. V roce 1987 prošel dům nákladnou modernizací, během níž byly v bytech zřízeny koupelny a WC, instalováno plynové topení s ohřevem teplé vody a dále kromě fasády vyměněny dveře a podlahové krytiny.

Podle osvědčené stavební dokumentace byl stavební firmou ing. Edmunda Ženatého mezi 4. březnem (stavební povolení) a 6. září (kolaudace), resp. 18. září 1940 (povolení k užívání) postaven na půdorysu $13,25 \times 10,50$ dvoupatrový dělnický dům čp. 335 na místě staršího přízemního dělnického domu téhož popisného čísla. Původní přízemní dělnický dům čp. 325 nahradil 13. října 1941 zkolaudovaný třípatrový dům M ($20,61 \times 10,50$ m) téhož popisného čísla na rohu dnešních ulic Poděbradova a Gorkého, jehož stavitelem byl ing. Karel Bumbík a který měl původně v každém podlaží obsahovat tři byty o předsíni s WC a spíží, kuchyni a pokoji (průměrně $44,83 \text{ m}^2$) a jeden byt s kabinetem navíc ($58,07 \text{ m}^2$), nakonec však má v každém podlaží jen tři byty o předsíni s WC a spíží, kuchyni a dvou pokojích. Během Protektorátu Čechy a Morava byl ještě na parcele č. 1482 postaven dvoupatrový dělnický dům V čp. 2086 (Gorkého 9) stavitelů ing. Jindřicha Koláře, Edmunda Ženatého a Arthura Rozhona, který byl nadvakrát zkolaudován 28. února 1942 a 20. července 1944 a jehož šest bytů na ploše $61,02 \text{ m}^2$ zahrnovalo vždy předsíň, kuchyň, dva pokoje, WC, koupelnu a balkon do dvora.³³

Po druhé světové válce, během níž se nová výstavba na místě bývalé hornické kolonie přízemních domů realizovala i vlevo od Poděbradovy ulice směrem k ostravsko-frydlantské a báňské dráze, zůstal stát v areálu Jindřišské kolonie z původní přízemní zástavby už jen dům závodního inženýra čp. 311, novostavbami obklopené domy čp. 393 a 395 (de-

³² SMO, ÚMOB, MOaP, Odbor stavebního řádu a přestupků, stavební spisovna, stavební spisy čp. 1550, 1552, 1845 a 1846.

³³ Tamtéž, stavební spisy čp. 325, 334, 335, 1470, 1473, 1482, 2086.

molovány po komisionálním šetření patrně ve druhé polovině roku 1946, nejpozději před 3. únorem 1947), dům čp. 405, u něž byla v listopadu 1953 zkolaudována přízemní, nepodsklepená, zděná budova prádelny (9 × 6,50 m) se dvěma koupelnami, mandlovnami a prádelnami, a domy čp. 407 a 409, z nichž poslední byl obýván ještě počátkem šedesátých let. Zchátralý dům čp. 405 (naposledy Jindřichova osada 3) byl pro vlhkost zdí, nedostatečné osvětlení místností a prohnílost podlah demolován po 1. červenci 1959, kdy byl k zániku odsouzen i dům čp. 407, v němž 20. května 1959 proběhlo komisionální šetření: např. jednopokojový byt bez příslušenství, jehož uživatelem byl Václav Uher s manželkou, pravnučkou, vnučkou a jejím manželem, měl zdivo provlhlé a plesnivé do výše 80–120 cm, prohnílé podlahy a zchátralé příslušenství ve dvoře. Byt byl následně vyklizen a používán jen k uskladnění dřeva a uhlí pro ostatní nájemníky v domě. Jedním z posledních demolovaných domů Jindřišské kolonie byl dům čp. 409, který byl až do třicátých let obsazen jen kancelářemi jámy Jindřich, které v roce 1936 nahradily dvě bytové jednotky o předsíni, kuchyni, dvou pokojích a záchodu. Dům byl v roce 1939 renovován (opravy fasádních omítek, pokrývačské, natěračské, malířské práce), v roce 1946 na něm byly odstraněny následky válečných škod a obýván byl ještě v roce 1963, kdy už ovšem nebyl v majetku Dolu Vítězný únor, ale byl součástí bytového fondu Obvodního národního výboru Ostrava 1. Podle problematické topografie hornických kolonií OKR z pera J. Bílka (1966) mohla být v polovině šedesátých let *kolonie U Jámy Jindřichovy ... již považována za zaniklou: z původních 26 domů se ve vnitřním prostranství blokové zástavby zachovaly jen dva domy, jimiž byly domy čp. 409 a 405, případně 407 z původní přízemní zástavby kolonie.*³⁴

Bytový standard

Charakteristickým rysem bytového standardu ostravských hornických kolonií, závodní osadu jámy Jindřich nevyjímaje, byla vysoká hustota obyvatel a značná zabydlenost na byt a dům. Podle sčítacích operátů ze sčítání obyvatel v letech 1890–1921 obývalo Jindřišskou kolonii 602 (1890 = 3,1 % obyvatel Moravské Ostravy), 634 (1900 = 2,1 % obyvatel Moravské Ostravy), 773 (1910 = 2,1 % obyvatel Moravské Ostravy), resp. 893 obyvatel (1921 = 2,1 % obyvatel Moravské Ostravy), přičemž na jednoho obyvatele připadalo v uvedených letech z přibližně 2,5 ha rozlohy kolonie průměrně 41,0 (1890), 39,1 (1900), 32,1 (1910), resp. 27,8 m² plochy (1921). S vysokou hustotou obyvatel korespondovala i extrémní zabydlenost na dům a byt, která se v letech 1900 a 1921 pohybovala v hodnotách 25,8/5,8 (1910) a 29,8/6,2 (1921) osob na dům a byt.³⁵

Dalším příznačným rysem bytového fondu Jindřišské kolonie bylo jeho brzké opotřebování, jemuž nezabránily ani opravy střech a klempířské práce v roce 1936 (čp. 311, 336, 392, 396, 401, 409), ani stavby nových dřevěných nebo hrázděných hospodářských budov v roce 1898 (čp. 409), resp. 1937 (u domů čp. 393 a 395 byly postaveny nové hrázděné hospodářské budovy na betonovém podkladu 4,5 × 1,8 m se suchými záchody, chlěvy a prostorem k uskladnění paliva), ani kosmetické úpravy během protektorátu či odstraňování válečných škod po roce 1945. Brzké znehodnocení závodního bytového fondu jámy

³⁴ BÍLEK, J.: Staré hornické kolonie v ostravsko-karvinském revíru: topografie, stav a perspektivy. *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě*, řada C-1, Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti, I, 1966, sv. 1, s. 133.

³⁵ AMO, OÚ MO, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva obce Moravská Ostrava v roce 1900 (kart. 4–6), 1910 (kart. 85, 87), 1921 (kart. 128 a 129); SOKa Frýdek-Místek, OÚM, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva obce Moravská Ostrava v roce 1890, Místní přehled (inv. č. 1047, kart. 1567).

Jindřich, způsobené mj. použitými stavebními materiály a postupy a v neposlední řadě i civilizačními návyky obyvatel, dokládají a interpretují již na samém konci 19. století stížnosti opakovaně publikované místním sociálnědemokratickým tiskem.³⁶

Problematická bytová situace Jindřišské kolonie se výrazněji nezměnila ani ve dvacátých letech, kdy Masarykova liga proti tuberkulóze pravidelně konala statistická šetření za účelem zjištění bytových poměrů v Moravské Ostravě a kdy byl v *Duchu času* z 16. června 1925 publikován následující příspěvek: *Bytová krise v Mor. Ostravě a tuberkulóza: Bytová krise na Ostravsku neprojevuje se jen tím, že je zde veliký nedostatek bytů a že by jich bylo třeba postavit aspoň 1800 až 2000, aby všichni nebydlící měli kde bydlet. Kromě toho veliké procento všech bytů je zdravotně závadných, vlhkých, mokrých, bez slunce, bez větrání, příliš malých atd. Nejhorší v tomto směru jsou právě byty v závodních koloniích hornických, jak o tom svědčí statistická data, vyšetřená Masarykovou ligou proti tuberkulóze. Masarykova liga proti tuberkulóze zakládá již několik let bytový katastr, aby poměry bytové byly ilustrovány spolehlivými čísly. Čísla tato jsou strašlivá. [...] V Jindřišské kolonii bylo vyšetřeno 25 domků a 2 kasárna, v nichž bydlí 147 rodin ve 126 bytech. Nehygienických bytů je 68, tedy 54 %. Z toho je 55 vlhkých, 13 mokrých, 17 zanedbaných a 48 špatně větraných. Pokročilou tuberkulózu má 10 osob, 3 dospělí a 7 dětí. Dostatečný počet lůžek je jen v 23 rodinách.*³⁷ Jakkoliv jsou údaje Masarykovy ligy proti tuberkulóze vztahující se k Jindřišské kolonii alarmující, nebyla na tom závodní kolonie jámy Jindřich ze sledovaných moravskoostravských hornických kolonií nejhůře: nejlepší poměry panovaly v Šalomounské kolonii (40,6 % vyšetřených bytů bylo závadných), horší v Hlubinské (57,2 %) a Jiřské (74,5 %), nejhorší pak ve druhé části Jiřské kolonie (U Dubu), která náležela k jámě Jindřich (93,75 % vyšetřených bytů bylo závadných).³⁸ Dlouhodobá a sociálnědemokratickým tiskovým orgánem *Duch času* v roce 1899 zmiňovaná absence veřejného osvětlení nekomplikovala jen každodenní život obyvatel Jindřišské kolonie, ale usnadňovala i pohyb kriminálních živlů, a to i v době, kdy už byla v areálu závodu Jindřich dislokována policejní expozitura.

Detailní svědectví o standardu bydlení Jindřišské kolonie mezi světovými válkami podal ing. Theodor Myslivec, vedoucí stavebního oddělení SDF, podle nějž byla v roce 1929 naprostá většina domů přízemních a z masivního cihlového zdiva, střechy domů byly kryty

³⁶ *Duch času*, 3. 2. 1899, roč. 1, č. 2, s. 3: *V dělnické kolonii u X. jámy Severní dráhy je 25 domů se 100 rodinami. Mají jedinou kašnu, nikoliv ale uprostřed, nýbrž na konci kolonie, ovšem u domu závodního. Kuchyňské odpadky a mrva zůstávají ležet, až si je obyvatelé sami do pole odvezou. U každého domku jsou kobky, v nichž chovají vepře nebo kozy, mezi domy jsou nepokryté stoky, do kterých se pro nedostatek kanálů škopky a nočníky vylévají. Všechno to ohrožuje veřejné zdraví nejvyšší měrou. Ale na tom není dosti. Byty jsou malé a přeplněné. Kolonie je ohraničena mlýnským potokem, smrdící výkaly s sebou nesoucím, černým, nepokrytým, neohrazeným to kanálem. Na druhé straně tohoto kanálu jsou pole, na něž obec vylkaly města rozlévá a hnůj města rozváží a rozprostírá. Zápach z této mrvy je, najmě v létě, v koloniích nesnesitelný. Zbytečno dodati, že kolonie osvětlení ani dláždění nemají, ačkoliv uprostřed města na hlavní jeho třídě leží. – Za to, že byty Severní dráhy v kolonii jámy Jiřího jsou o maličko větší, nestydí se inženýr Pospíšil cpátí do každého z těchto bytů, skládajícího se z jizbičky a kuchyňky, dvě i tři dělnické rodiny. Z toho vzešlá nemrav, sváry mezi dělnictvem, otopování lidských citů, nemoc a mor. – A co obecní správa? Co zdravotní policie? Co městský lékař Dr. A. Zeisel? Co okresní lékař? Žádný z těchto orgánů svou povinnost nedělá, proti líceným zlořádům nezakročuje, ačkoliv volají do nebe. Dále *Duch času*, 1. 9. 1899, roč. 1, č. 17, s. 4: *Úřední dozání. Městský lékař Dr. Zeisl v Moravské Ostravě připouští teď veřejně, že jednotlivé části Moravské Ostravy jako dusné, tmavé byty v kolonii na X. jámě, jejichž stěny po celý rok nevysychají, dále Krausová kolonie se svými nehuskými žumpami a jejich nehuskými závoři, dále starší části vnitřního města jako: Pitlerská a Kostelní ulice atd. (to atd.! je velmi pěkné, poznámka redakce) potřebují pilně asanace, tj. úpravy za tím účelem, aby neohrožovaly více veřejné zdraví...**

³⁷ *Duch času*, 16. 6. 1925, roč. 27, č. 139, s. 3.

³⁸ Tamtéž, s. 3–4.

převážně přírodní nebo umělou břidlicí, méně lepenkou a jen ojediněle taškami. Domy v Jindřišské kolonii byly zásobovány vodou z komunálního vodovodu města Moravské Ostravy, přičemž vodovodní výpustky uvnitř bytu měly většinou jen úřednické byty, zatímco pro dělnictvo byly zřízeny vodovodní výpustky na chodbách domů, které byly společné pro dvě až sedm rodin, anebo v exteriéru kolonie pro dvacet až třicet rodin. Za 1 m³ pitné vody z městského vodovodu se platilo 1,50 Kč. K účelu zásobování užitkovou vodou byl pro kolonie Jindřišskou a Jiřskou zřízen zvláštní závodní vodovod s užitkovou vodou. Jen třináct domů v osadách jámy Jindřich a Jiří mělo vlastní kanalizaci, ostatní byly napojeny na kanalizační síť města. Elektrické osvětlení bylo na rozdíl od pitné vody zavedeno do všech obytných domů v kolonii: vlastním elektrickým proudem ze závodní elektrárny bylo osvětleno 303 bytů dolu Jindřich, dva byty měly elektrinu z elektrárny města Moravské Ostravy. K vybavení Jindřišské kolonie patřila kromě studny u domu čp. 311 ještě pekárna a udirna u čp. 323 a od roku 1953 nová prádelna u čp. 405.³⁹ Samozřejmě součástí každého domu bylo hospodářské zázemí, skládající se z malé zeleninové zahrádky a šopy s chlívkem pro uskladnění otopu, sena a pro chov drobného domácího zvířectva. Podle sčítacích operátů ze sčítání obyvatel k 31. prosinci 1900 si doplňkové hospodářství složené z domácích zvířat drželo přinejmenším 49 ze všech sledovaných 111 domácností (44,1 % všech domácností, u osmi domácností se údaje o případném chovu domácího zvířectva nedochovaly). V Jindřišské kolonii se v uvedené době chovalo celkem 131 slepic, 37 prasat, 18 hus, 8 kusů jiné drůbeže, 4 kozy, 3 ovce, a v domácnostech závodního kočího a jednoho horníka dokonce 19 kusů hovězího dobytka, resp. jeden včelí úl. Nejčastěji byla v kolonii chována drůbež (36 domácností) – nejvyšší počet drůbeže (21 kusů) byl v domácnosti závodního inženýra Jindřicha Wajdy – a vepřový dobytek (24 domácností).⁴⁰

V exkurzu do problematiky standardu bydlení obyvatel, resp. zaměstnanců jámy Jindřich bych neměl opomenout ani údaje o počtu, resp. podílu zaměstnanců ubytovaných v závodních domech, a zbavených tak břemene vyšších nájmu v privátních bytech nebo zdlouhavé docházky za prací z okolních obcí: podle M. Myšky mohl závod Jindřich na sklonku šedesátých let 19. století ubytovat v závodních a pronajatých bytech 35 % z 530 všech zaměstnanců dolu a briketárny a na konci roku 1872 po dostavění Jindřišské kolonie pak ve vlastních bytech 29,2 % všech zaměstnanců závodu Jindřich, což byl sice ve srovnání s těžišťvy Rothschildovým (42 %), Wilczkovým (38 %) a Zwierzínovým (40 %) výrazně menší podíl; údaje z roku 1882, kdy v dole pracovalo 135 ženatých dělníků s 477 rodinnými příslušníky, však napovídají, že téměř všichni ženatí zaměstnanci dolu s rodinami mohli v závodních domech najít ubytování.⁴¹ Údaje o počtu a podílu v závodních bytech ubytovaných zaměstnanců dolu Jindřich jsou pro dvacáté století zjištělné především ze sčítacích operátů ze sčítání obyvatel: v roce 1900, kdy v dole Jindřich v dělnických profesích pracovalo průměrně 778 osob, obývalo Jindřišskou kolonii koncem

³⁹ MYSLIVEC, T.: Bytová péče a jiná blahobytná zařízení ostravsko-karvinského revíru. In: *Kamenouhelné doly ostravsko-karvinského revíru*, IV. Moravská Ostrava 1929, s. 411–412: K roku 1929 měla jáma Jindřich pro ubytování svých zaměstnanců postaveno celkem 49 dělnických, čtyři úřednické a tři společné obytné domy v Jindřišské (26 domů) a Jiřské osadě (16 domů v sousedství domů jámy Jiří) a kolonii U Dubu (pět domů), v nichž bylo situováno 27 úřednických a 326 dělnických bytů, přičemž další dva úřednické a tři dělnické byty byly v jiných závodních budovách určených k jiným než obytným účelům. Naprostá většina domů jámy Jindřich byla jen částečně podsklepena (40 domů), úplně podsklepených domů bylo v koloniích patnáct a jeden dům nebyl vůbec podsklepen.

⁴⁰ AMO, OÚ MO, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva obce Moravská Ostrava v roce 1900, kart. 4–6.

⁴¹ MYŠKA, M.: c. d., s. 67, 74–75.

roku 162 zaměstnanců dolu v dělnických profesích. Přinejmenším 20,8 % zaměstnanců v dělnických profesích tak našlo ubytování v závodní kolonii. S výstavbou hromadných dělnických ubytoven po roce 1900 počet a podíl ubytovaných dělníků výrazně stoupl: v roce 1921, kdy pracovalo při dole Jindřich v dělnických profesích 722 osob a Jindřišskou kolonii v den sčítání obyvatel obývalo 893 osob, našlo v závodních bytech v areálu dolu a kolonie ubytování přibližně 44 % dělnických zaměstnanců.⁴² Jak napovídá stavební vývoj Jindřišské kolonie po roce 1939, kdy kolonii přízemních dvou- a čtyřdomků nahradila nová několikapodlažní výstavba, podíl zaměstnanců jámy Jindřich (připojené tou dobou již k přívozskému dolu František) ubytovaných v závodních bytech s novou výstavbou stoupal, jeho přesné stanovení by však již překračovalo možnosti této studie.

Nová obytná zástavba budovaná po roce 1900, která postupně nahrazovala a nakonec pohltila původní hornickou kolonii přízemních dvou- a čtyřdomků, představovala v bytovém a životním standardu obyvatel Jindřišské kolonie očividný kvalitativní skok (růst průměrné obytné plochy dělnického bytu z přibližně 30 m² v roce 1861 na 34 m² v roce 1908, 42 m² v roce 1914 a 61 m² v roce 1942, sociální zařízení pod uzamčením na chodbě nebo v bytech), doložený nejen stavební dokumentací, ale i vzpomínkami bývalých obyvatel.⁴³ V žádném případě bychom však na základě vzpomínek obyvatel Jindřišské kolonie neměli propadnout iluzi, že nová zástavba budovaná po roce 1900 s sebou automaticky přinášela v oblasti bytového standardu kvalitativní skok srovnatelný se současnými nároky na bydlení. Příkladem může být stížnost na poměry v hromadné ubytovně čp. 404 (1909), publikovaná již rok po jejím dostavění v sociálnědemokratickém tiskovém orgánu *Duch času* a potvrzující skutečnost, že kvalita bydlení nebyla determinována jen stavebně-architektonickými parametry budov, ale i sociokulturními determinantami a morálními, resp. mravními dispozicemi jejich obyvatel: *Ještě se nevyskytla jedna kasárna, na kterou by nebylo stížností. Zásadně jsme se už vícekrát vyjádřili proti tomuto hromadnému kvartýtování a stravování, ale proto přece musíme časem na jednotlivé šlendriány upozorňovati. Na Jindřišské jámě mají kasárnu novou, ale i odtud jdou stížnosti, že nepořádek přenáší se sem ze starých a čištění se neprovádí ani z polovice takovým způsobem, jak to je určeno domácím*

⁴² AMO, OÚ MO, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva obce Moravská Ostrava v roce 1921 (kart. 128 a 129); FANTA, E.: Hospodářský vývoj revíru ostravsko-karvinského. In: *Kamenouhelné doly ostravsko-karvinského revíru*, IV. Moravská Ostrava 1929. Příloha č. 4: stav dělnictva u jednotlivých důlních závodů ostravsko-karvinského kamenouhelného revíru v letech 1900–1927.

⁴³ *Na Františkově jsme dlouho nepobyli, protože v roce 1940 anebo 1941 jsme se stěhovali do Moravské Ostravy Na Desáté, do domu v ulici naproti šachtě Jindřišky. Naše adresa byla Chvalkovského čp. 334/13a a bydleli jsme v nově postaveném dvoupatrovém domě v přízemí, protože maminka byla slabá na srdce a moc si přála bydlet v přízemí. (To Vám byl paradox: když jsme bydleli Na Františkově, jezdil otec za prací do Ostravy na šachtu Jindřich, a když jsme bydleli na Jindřišce, jezdil zase do Přívozu na šachtu František.) Naproti našemu domu stavěli za protektorátu čtvercovou vybetonovanou požární nádrž a oknem do dvora jsme se zase dívali na starou kolonii sevřenou bloky baráků. Okno z ložnice jsme měli do ulice, viděli jsme na plynárnu a Poděbradovu ulici, okno z kuchyně vedlo do dvora, v němž měl každý dům vybetonovaný dvorek. Na dvorku jsme měli králíkárnou – tatínek se za války staral, abychom neměli hlad – a na trávu jsme chodili s kufrem, abychom nebyli nápadní, do dnešních Komenského sadů přes zeleninové zahrady Bulharů, z nichž jsme si vždycky odnesli nějakou tu kedlubnu. V našem domě sevřenou bloky horníci. Byt jsme měli nádherný: vešlo se do předšňky s šatní skříň, vlevo byla komora, vpravo splachovací záchod, rovně se šlo na balkonek. Pak jsme vešli do čtvercové kuchyně, která byla z poloviny kryta dřevěnou podlahou a z poloviny kachličkami, přičemž tam, kde byla vykachičkováná podlaha, jsme měli vanu a výlevku. Vedle kuchyně, ve které stála nádherná, hráškové zelená kachlová kamna, byla ložnice. Maminka si naše bydlení moc pochvalovala – na tu dobu to byl krásný byt. Maminka si ale naše bydlení dlouho neužila (zemřela ve třiatřiceti letech v roce 1941) a tatínek v roce 1945 ohrnul, tak jsme se stěhovali do Sudet. To už stará kolonie mezi baráky téměř nestála, protože se za protektorátu kvůli nevyhovujícímu bydlení zbourala. Podle ústního sdělení Ludmily Kleinové (*1935) dne 5. března 2010.*

řádem. Stejně je tomu i se stravou. A to ještě není-li některý dělník spokojen se stravou paní dozorcové a vrátí jí její smrdutý vuřt, může se mu přihodit, že dostane vynadáno, po případě třeba mít strach, že mu manžel její kosti poláme. Jest zajisté nejdříve k očekávání, že správa závodu se zde o nápravu postará.⁴⁴

Okolí kolonie a zařízení občanské vybavenosti

Přestože kolonie jámy Jindřich vznikla v letech 1853, resp. 1859–1871 původně v řídce zastavěném území Moravské Ostravy, strategická poloha dolu a kolonie na Nádražní třídě v polovině cesty mezi Moravskou Ostravou a Přívozem se železniční stanicí na trati Břec-lav–Bohumín měla za následek rychlé srůstání dělnické osady s rozšiřující se okolní privátní nebo komunální zástavbou, která mezi světovými válkami prostor hornické kolonie zcela obklopila a za protektorátu nakonec pohltila: *Osada je příkladem splynutí s okolní zástavbou: při svém založení počátkem sedmdesátých let stála zcela mimo zastavěný obvod města a dnes je uprostřed města.*⁴⁵ V bezprostřední blízkosti Jindřišské kolonie si v první polovině roku 1887 nechali postavit dvoupatrový činžovní dům s obchodními a hostinskými místnostmi v přízemí manželé David a Louise Feinerovi (autorem projektu a realizátorem stavby byl významný místní stavební podnikatel Klemens Hladisch). V roce 1907 byla budova čp. 768 na rohu Nádražní a Grünwaldovy ulice (naposledy třída Jiřího Dimitrova 79/Bieblova 1) rozdělena na dva třípodlažní domy čp. 768 a 775 a k dalším významným stavebním úpravám došlo při adaptacích hostinských místností v letech 1924–1926.⁴⁶

Další obytný dům s obchodními místnostmi čp. 813, jehož stavebníky byli manželé Josef a Johanna Freislerovi, vyrostl mezi březnem a srpnem 1890 v Grünwaldově ulici (naposledy Bieblova 5). Počátkem třicátých let minulého století byla u domu podle projektu ing. Arthura Rozhona provedena přístavba a nadstavěno první patro a posledními rozsáhlejšími úpravami dům prošel v roce 1949, kdy v něm byly umístěny kanceláře Československých stavebních závodů. Dům čp. 813 byl demolován koncem šedesátých let.⁴⁷ Vedle domů s obchodními a hostinskými místnostmi, které kromě hostinců U Dubu čp. 415/416 a hostince Ignáce Liewera v domě čp. 539⁴⁸ na Nádražní třídě bezpochyby navštěvovali i obyvatelé Jindřišské kolonie, lze zmínit i jednopatrovou vilu čp. 1157 s vedlejšími a dílenskými místnostmi, kterou si podle vlastního projektu v Liebknechtově ulici (naposledy Gorkého 2) v letech 1899–1900 postavil Alois Mihatsch. Na počátku dvacátých let se majitelem objektu stala německá firma na opravu důlních strojů Demag Duisburg, která opakovaně prováděla adaptace neobývaných místností. V roce 1928 začala v domě působit natěračská dílna E. Poláška a J. Procházky, po odstranění válečných škod nakonec autoopravna Františka Tučka (od roku 1948).⁴⁹

Co se školských zařízení týče, zatímco ostatní moravskoostravské hornické kolonie jam Hlubina, Jirí a Šalomoun měly nejpozději mezi světovými válkami vlastní, v případě kolonií

⁴⁴ *Duch času*, 16. 7. 1910, roč. 12, č. 57, s. 3–4.

⁴⁵ MYSLIVEC, T.: c. d., s. 306.

⁴⁶ AMO, Sbíрка stavebních spisů demolovaných domů, Moravská Ostrava, čp. 768 (kart. 107 a 109).

⁴⁷ Tamtéž, čp. 813 (kart. 114).

⁴⁸ JEMELKA, M.: Židé ze Šalomouny: obyvatelé největší moravskoostravské hornické kolonie a místní židé. In: PÁLKA, P. (ed.): *Židé a Morava XV. : Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 5. listopadu 2008*. Kroměříž 2009, s. 203.

⁴⁹ AMO, Sbíрка stavebních spisů demolovaných domů, Moravská Ostrava, čp. 1157 (kart. 155).

Hlubina a Šalomoun původně závodní mateřské školy, nejmenší obyvatelé Jindřišské kolonie navštěvovali od podzimu 1906 mateřskou školu čp. 1295 ve III. okrese (naposledy Kochanova / Jindřichova ulice) za areálem obecné školy na Nádražní třídě čp. 1217, postavené v roce 1902 (lidově tzv. škola U Hodin podle hodin na fasádě průčelí). České a německé obecné a měšťanské školy navštěvovaly děti z Jindřišské kolonie v Moravské Ostravě anebo v Přívoze, kde byla v roce 1882 postavena německá obecná škola SDF čp. 700 (*Nordbahnschule*) pro děti z Jindřišské a Jiřské kolonie a pro děti drážních zaměstnanců.⁵⁰ Přinejmenším na konci 19. století bylo jejich školné hrazeno ze závodní pokladny.⁵¹ Navštěva obecné školy U Hodin na Nádražní třídě a tzv. Bílé školy na dnešní ulici 30. dubna ožila i ve vzpomínkách Ludmily Kleinové: *Do školy jsem chodila do školy U Hodin (budova na Nádražní třídě), ale za války jsme asi půl roku chodili do tzv. Bílé školy na dnešní ulici 30. dubna nedaleko Nové radnice (Červená škola byla německá), kde to ovšem bylo velmi kruté, protože hned vedle sídlilo gestapo a při otevřených oknech vyslyšelo a mučilo vězně. Zřejmě pro excesy při výsleších vězňů škola v budově za války dlouho nepobyla. Ve dvoře za školou U Hodin byla i malá budova školky, do níž jsem taky chodila. Vzpomínám si na malé proutěné taštičky, ve kterých jsme si z domu nosili svačinky. Ředitelem školy U Hodin by vlastenec Čeněk Svoboda, který nás měl na němčinu, ale moc nás toho k mé dnešní lítosti nenaučil, protože si vzal noviny a četl a my jsme pak německy uměli jen věty jako „das ist kočka“ a podobně. Když byl nálet, utíkali jsme se schovat domů, abychom nemuseli do sklepa ve škole. Hned vedle školy U Hodin bylo sokolské hřiště, na které jsme v zimě chodili s bruslemi na kličku bruslit. Nejpozději sčítacími operáty ze sčítání obyvatel v roce 1921 je však pro obyvatele Jindřišské kolonie předškolního a školního věku doložena i docházka do polské mateřské školy v Moravské Ostravě (jedna osoba) a polských obecných škol v Moravské a Polské Ostravě, které navštěvovalo třicet čtyři dětí, tedy 17,4 % v kolonii přítomných dětí ve věku od šesti do patnácti let.⁵²*

Podobně jako v ostatních ostravských hornických koloniích působili v Jindřišské kolonii kromě filiálky spotřebního družstva Budoucnost (v budově čp. 404) nejpozději mezi světovými válkami i další, tentokrát přímo z hornické osady pocházející drobní živnostníci, doplňující skromným podnikáním servis poskytovaný podnikateli a živnostníky v okolní zástavbě nebo nedalekém městském centru. Zatímco podle obchodního adresáře z roku 1920 podnikala v Jindřišské kolonii jen hokynářka Emerencie Fraschová (Jindřišská kolonie čp. 334),⁵³ o pět let později se již v kolonii drobným podnikáním živily hokynářky a prodavačky ovoce a zeleniny Marie Chodacká (čp. 399) a Anna Lazarová (čp. 297 sic!), mlékařka a prodavačka vajec Marie Korbášová (čp. 407) a prodavačka ovoce a zeleniny Emerencie Fraschová (čp. 334). Podle Adresáře Velké Ostravy a okol-

⁵⁰ BARCUC, A. – ROHLOVÁ, E.: Místopis starého Přívozu. Ostrava : Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska, 1991, sv. 16, s. 233.

⁵¹ JIŘÍK, K.: *Trojice 1894: K stodesátému výročí hornického krveprolití ve Slezské Ostravě*. Šenov u Ostravy 2004, s. 172: Zprávy ministra orby o podnikových a dělnických poměrech v ostravsko-karvinském kamenouhelném a falknovsko-loketském hnědouhelném revíru a o výsledcích provedených šetření, k nimž dala podnět stávka v dubnu a v květnu 1894: *Důl Jindřich v Moravské Ostravě. Zde je postaveno 39 dělnických domů a jedna dělnická kasárna s celkovým počtem 162 dělnických bytů, v nichž je ubytováno 142 svobodných a 174 ženatých dělníků. Děti navštěvují obecnou školu v Moravské Ostravě a Přívoze, školné se platí ze závodní pokladny. Také zde je sklad s potravinami a lázně s koupelnou pro dělníky.*

⁵² AMO, OÚ MO, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva obce Moravská Ostrava v roce 1921 (kart. 128 a 129).

⁵³ *Obchodní adresář uhelného revíru ostravsko-karvinského s městem Bohumínem*. Moravská Ostrava 1920, s. 93–95.

ních obcí moravských a slezských v kolonii bydlel i profesionální hudebník Štěpán Domašovský (čp. 408).⁵⁴

Tabulka: Typologie, periodizace výstavby a počet obyvatel Jindřišské kolonie v Moravské Ostravě v letech 1890–1921

Dům čp.	Výstavba	Typ domu	Demolice	Počet bytových jednotek	Počet obyvatel			
					1890	1900	1910	1921
293	1853–54	dozorecký	po 1965	7	29	34	?	43
311	1859–60	inženýrský	?	1	10	7	7	6
319A	1859	doz./magazín	1898	4	0	0	0	0
319B	1898	dozorecký	?	4	0	24	24	19
323	1859	dozorecký	1942	2	14	10	14	15
324	1859	dozorecký	1941	2	11	5	7	10
325A	asi 1861	dělnický	1940	3, 4, 4, 4	17	13	26	26
325B	1941	smíšený	stojí		0	0	0	0
326	asi 1861	dělnický	1929	4	17	25	18	20
334A	1862	dělnický	1939	4	29	21	21	21
334B	1939	smíšený	stojí		0	0	0	0
335A	1862	dělnický	1940	4	21	25	21	25
335B	1940	smíšený	stojí		0	0	0	0
336	1862	dozorecký	1942	2	7	7	14	15
391	1869	dělnický	1942	4	18	22	18	24
392	1869	dělnický	1942	4	22	24	24	19
393	1869	dělnický	1946	4	23	23	21	30
394	1869	dělnický	1942	4	23	24	17	17
395	1870	dělnický	1946	4	20	24	32	28
396	1870	dělnický	1942	4	23	27	22	22
397	1870	dělnický	1929	4	20	29	34	29
398	1870	dělnický	1940	4	22	21	20	18
399	1870	dělnický	1929	4	24	24	31	27
400A	1870	dělnický	1928–1935	4	23	22	23	26
400B	1928,35?	smíšený	stojí	0	0	0	0	0
401	1870	dělnický	1946	4	24	20	30	24
402	1871	dělnický	cca 1940	4	19	24	25	23
403	1871	dělnický	1946/1947	4	31	30	20	17
404A	1871	dělnický	1909	4	27	24	0	0
404B	1909	kasárna	stojí	2	0	0	71	99
405	1871	dělnický	po 1960	4	28	23	28	21
406A	1871	dělnický	1914	4	25	25	26	0
406B	1914	kasárna	stojí	2	0	0	0	49
407	1871	dělnický	po 1960	4	20	23	19	20
408A	1871	dělnický	1914	4	24	21	22	0
408B	1914	smíšený	stojí	15	0	0	0	74
409	1871	kanceláře	po 1960	4	3	0	0	0
410A	1871	dozorecký	1908	2	14	14	0	0
410B	1908	smíšený	stojí	26	0	0	105	107
417	1865–68/69	dělnický	?	4, 4, 4, 5	14	19	33	19
Celkem					602	634	773	893

Státní okresní archiv Frýdek-Místek, Okresní úřad Frýdek-Místek, Sčítací operáty ze sčítání obyvatel 1890; Archiv města Ostravy, Okresní úřad Moravská Ostrava, Sčítací operáty ze sčítání obyvatel 1900, 1910 a 1921, Sběrka stavebních spisů demolovaných domů, obec Moravská Ostrava

⁵⁴ *Adresář Velké Ostravy a okolních obcí moravských a slezských*. Moravská Ostrava 1924, s. 79–80, 92, 95–96, 115, 117, 130.

Významné osobnosti spjaté s kolonií

Pokud se již dostalo na v podstatě zapomenutá jména obyvatel Jindřišské kolonie z řad místních drobných podnikatelů, neměl bych opomenout osud zámečnicka dolu Jindřich a obyvatele domu čp. 405 Karla Žolného (* 14. června 1912, Moravská Ostrava), který byl jednou z mnoha ostravských obětí heydrichiády (umučen byl 11. února 1942 v Mauthausenu),⁵⁵ a hlavně postavu významného polského báňského odborníka Franciszka (Franze) Brzezowského, spjatého pracovištěm a nějakou dobu i bydlištěm s jámou a kolonií Jindřich. Haličský, resp. dnes ukrajinský rodák Franciszek Brzezowski (2. dubna 1844 Dobromil – 10. ledna 1908 Přívoz), absolvent báňské akademie v Báňské Štiavnici, přišel do Moravské Ostravy z Wieliczky v roce 1871, kdy se stal zaměstnancem společnosti Kamenouhelné doly c. k. priv. Severní dráhy Ferdinandovy. Začínal jako důlní měřič, v roce 1876 se oženil s Marií Pflugrovou a v polovině června 1879 se ujal vedení dolu Jindřich. Za dobu jeho působení na postu ředitele jámy Jindřich (1879–1894) nedošlo ve jmenovaném dole k žádnému smrtelnému úrazu. Od osmdesátých let byl aktivně činný v komunální politice v Přívoze, kde od roku 1889 vlastnil dům čp. 248 s národnostně značně rozrůzněnými obyvateli českého, německého, polského a židovského původu. Coby polský nacionalista hájil zájmy polských intelektuálů a německy mluvícího obyvatelstva. Před odchodem do důchodu (1899) zastával místo technického referenta báňského inspektorátu SDF a od roku 1894 byl členem komise pro výzkum problematiky třaskavých plynů v ostravsko-karvinském revíru. Mimoto zastával řadu funkcí v obecním zastupitelstvu obce Přívoz (v roce 1903 mu bylo uděleno čestné občanství), usiloval o častější používání polštiny v místní duchovní správě v Moravské Ostravě a výrazně přispěl na stavbu Polského domu. Po roce 1905 se stáhl do ústraní a zemřel po letité plicní chorobě v lednu 1908. Po přistěhování do Ostravy bydlel nejprve v Jindřišské kolonii (1871–1876), po sňatku se přestěhoval do domu společnosti SDF čp. 154 na dnešní třídě Československých legií a po nástupu na místo závodního jámy Jindřich se s manželkou a prvními dvěma z pěti dětí nastěhoval zpět do Jindřišské kolonie, resp. do úřednického domu čp. 311 na rohu dnešních ulic Nádražní a Gorkého. V domě čp. 311 se manželům Brzezowským, s nimiž byt obývala i Franciszkova matka, narodili synové Roman (1880), Franciszek (1883) a Ludvik (1890). Dům obýval s rodinou do roku 1894, kdy se tento *znamenitý odborník, vážený Němci a Čechy, ale také aktivní Polák – vlastenec* přestěhoval do Přívozu.⁵⁶

Závěr

Předkládaná studie o závodní kolonii dolu Jindřich, nejstarší moravskoostravské dělnické kolonii, je sice součástí širšího výzkumu a musela se obejít bez důkladné analýzy populačních poměrů, kterou autor připravuje pro jiné odborné periodikum, přesto však přinesla několik zásadních poznatků, použitelných nejen pro topografii a dějiny Moravské Ostravy, ale hlavně pro tolik potřebný komparativní výzkum ostravských dělnických kolonií. Předně byla úvodem studie Jindřišská kolonie přesně lokalizována v městském areálu, a to s přihlédnutím k okolní zástavbě, zařízením občanské vybavenosti a dopravní infra-

⁵⁵ ŽAMPACH, V.: Oběti heydrichiády na Ostravsku v roce 1941. *Ostrava : Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska*, 1989, sv. 15, s. 238.

⁵⁶ PRZYBYLOVÁ, B.: Polský báňský odborník Franciszek (Franz) Brzezowski. *Ostrava : Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, 2007, sv. 23, s. 572–590.

strukturu. Většinu studie, koncipované na základě studia dobového tisku,⁵⁷ pamětnických vyprávění a hlavně archivních materiálů z několika moravskoslezských archivů (Archiv města Ostravy, Archiv OKD, a. s., Státní okresní archiv Frýdek-Místek), však kromě závěrečné zmínky o významných osobnostech spjatých s kolonií zaujímá exkurz do jejího stavebně historického vývoje s reflexí bytových poměrů. Poprvé tak byla v návaznosti na starší studie M. Myšky periodizována a typologizována kolonijní zástavba realizovaná v letech 1853–1871, definitivně stanoven počet domů v areálu dolu (3) a kolonie (28) nebo artikulován problém brzkého znehodnocení bytového fondu, vedoucího k demolici závodního sídliště v protektorátních letech a definitivně po roce 1957, kdy byl zpracován projekt výstavby sousedícího sídliště panelových domů Jindřiška, které s konečnou platností nahradilo stejnojmennou hornickou kolonií přízemních domů.

Zusammenfassung

Betriebsiedlung der Schacht Jindřich in Moravská Ostrava (Mährisch-Ostrau) Martin Jemelka

Die Studie über die Betriebsiedlung des Steinkohlenbergwerkes Jindřich in Mährisch-Ostrau, der ältesten Arbeiterkolonie auf dem Stadtgebiet, ist Teil eines breit gefassten Forschungsvorhabens, dessen Ziel die Veröffentlichung von drei historisch-topographischen Publikationen zu Arbeitersiedlungen in Ostrau (2011, 2012, 2013) darstellt. Diese Untersuchung knüpft zwar an die Forschungen von M. Myška an, die der Grube Jindřich gewidmet sind, bislang handelt es sich aber um die einzige geschlossene Bearbeitung der ca. seit einem halben Jahrhundert erloschenen Siedlung bei der Schacht Jindřich. Im einleitenden Teil werden die grundlegenden Informationen zur Schacht Jindřich gegeben, darüber hinaus wird die gleichnamige Arbeitersiedlung im Rahmen des Stadtgelände lokalisiert und zwar bei Berücksichtigung der umliegenden Bebauung, der Bürgereinrichtungen und der Verkehrsstruktur. Dieser Aufsatz stützt sich einerseits auf die Untersuchung der zeitgenössischen Pressemittellungen, andererseits wurden auch die Erzählungen der Augenzeugen und Materialien aus mehreren mährisch-schlesischen Archiven (Stadtarchiv Ostrau, Betriebsarchiv OKD, AG, Staatskreisarchiv Friedek-Mistek) gebraucht. Den großen Teil dieser Untersuchung stellen der Exkurs in die baugeschichtliche Entwicklung dieses Gebiets und die Betrachtung der Wohnverhältnisse dar, ungeachtet der einschließenden kurzen Notiz von bedeutenden Persönlichkeiten, deren Tätigkeit mit der Siedlung verbunden war (ing. Franczisek Brzezowski). Dadurch wird erstmal, in Anlehnung an die älteren Studien von M. Myška, eine präzisere Periodisierung und Typologisierung der Siedlungsbauung vorgenommen, die in den Jahren 1853–1871 realisiert wurde, darüber hinaus wird definitiv die Zahl der Häuser im Schachtareal (3), sowie auf dem Siedlungsgelände festgelegt. Daneben wird auch das Problem der relativ früh erfolgten Entwertung des Wohnungsfonds, die zum Teilabriss der Betriebsiedlungsbauten in den Protektoratsjahren und ihrer endgültigen Niederreißen nach 1957 führte. In diesem Jahre wurde auch das Projekt der angrenzenden Plattenbausiedlung Jindřiška bearbeitet, die endgültig die gleichnamige Bergmannsiedlung der Parterrehäuser ersetzte.

⁵⁷ *Duch času*, tiskový orgán místní sociální demokracie (vycházel v letech 1899–1938), nebyl pro excerpci novinových článků k tématu vybrán náhodně: předně byl tribunou politického subjektu, jehož voličstvo mělo v ostravských dělnických koloniích ještě po vzniku KSČ (1921) dominantní zastoupení, a sociální kritika za použití často vyhroceného vokabuláře patřila od dob jeho vzniku k tradičním prostředkům verbální konfrontace mezi zaměstnanci a zaměstnavateli podniků, které investovaly do výstavby dělnických kolonií. Užití tematicky relevantních ukávek z jiných místních periodik by jistě bylo vhodné, při absenci komparativního aspektu této studie a vzhledem k časové náročnosti vyhledávání novinových článků se vztahem ke konkrétní lokalitě však bylo od excerpcie jiných periodik upuštěno.

„Takové mezi sebou nechceme!“

Formování negativního obrazu špatného pracovníka v hornictví a jeho prezentování na stránkách *Haviřské pravdy*

PETR GÁBA

Gába, Petr: We do not want guys like those! The creation of a negative image of bad worker in the mining industry and its presentation in “Haviřská pravda” magazine

The aim of this article is to do justice to a formation of bad workers reputation in connection with phenomena such as absenteeism and stuff turnover in Ostrava – Karviná district in the fifties and sixties of the 20th century. The article intends on formation of such reputation in “Haviřská pravda” magazine – company magazine of ZS ROH of “Důl Československé armády” (the Czechoslovak Army Mine), “Karviná II – Doly”. The magazine presented negative examples on one hand and on the other hand it presented good ones as well. The common features can be found in the way of compiling the portraits by various authors as well as in their expression using. Those features became characteristic for two opposite types of miners – good ones and bad ones.

Key words *brigadier * absentee * stuff turnover * miner * labour force*

Contact *Ostravská univerzita v Ostravě; petr_gaba@email.cz*

Enormní potřeba pracovních sil v poválečném budování průmyslového Ostravska

Ostrava i oblast širšího Ostravska byly po druhé světové válce budovány jako mohutná základna těžkého průmyslu. Preferování takových odvětví jako hornictví, hutnictví aj. vnášelo nové prvky také do sociálních struktur oblasti a formovalo kvalitativně nové impulzy pro urbanizační procesy. Nedostatek pracovních sil byl jednou z hlavních příčin rozsáhlých migračních přesunů v této oblasti. Pracovní migrace měla různou podobu – byla časově omezená, případně realizovaná dojížděním za prací, nebo byla spojena přímo se stěhováním.

Prvotní poválečné pracovní nadšení, které se projevovalo v organizování dobrovolných brigádnických závezků, a mimořádná pracovní aktivita horníků snažících se přispět k obnově provozu dolů Ostravsko-karvinského revíru (OKR) nemohly plně pokrýt skutečnou potřebu pracovníků. Odpovědní činitelé a orgány se snažili motivovat pro práci v dolech zejména mzdovými prostředky a naturálními výhodami. Velký problém ovšem představoval také nedostatek vhodných ubytovacích kapacit i nových bytů a nefungující hromadná osobní doprava.

Počátkem roku 1947 začali v dolech pracovat rovněž první vojenští brigádníci. Výrazně přispěli k pokrytí naléhavých potřeb československého průmyslu. Značný nárůst jejich počtu se projevil poté, co vláda vydala roku 1948 nařízení příkazující příslušníkům ar-

mády odpracovat ve druhém roce jejich prezenční služby v rámci zákona o národní mobilizaci pracovních sil (zákon č. 87/1947 Sb.) devět měsíců v hornictví nebo zemědělství.¹ Samostatnou kategorií vojenských pracovních sil, na něž se vztahovaly zvláštní předpisy, tvořily ještě oddíly Pomocných technických praporů. Početní stav vojenských brigádníků (bez oddílů PTP) pracujících v dolech OKR se proměňoval v závislosti na aktuální potřebě. Zatímco v roce 1947 dosahoval čísla 1598, o rok později se již jednalo o číslo 5369.² V průběhu let 1947–1955 dosáhl početní stav nejvyšších hodnot za rok 1953 – 8095 osob.³ Kromě vojenských brigádníků se navýšily také počty brigádníků civilních, často ze slovenských či příhraničních polských regionů, čímž se na určitou omezenou dobu znovuobnovila tradice polských „pendlerů“ přejíždějících dennodenně hranici za prací v karvinských dolech. Pestrý rezervoár pracovních sil však stále nebyl kvantitativně dostačující, a proto byl v roce 1951 zřízen celostátně organizovaný nábor. Jeho cílem bylo doplnění již existujících forem brigádnického úsilí (k původním masově nasazovaným krátkodobým brigádám, které se brzy stávaly dlouhodobými, přibyl relativně fungující nábor dorostu).

Původní dobrovolnický zápal brigádníků však postupně vyprchal, a v náborové argumentaci proto převažovaly zvláště různé zajímavé výhody. Uplatňování politických hesel rychle nabylo čistě formální podoby a rozhodujícím činitelem se stala finanční zajímavost nabídky. Stát navíc do situace zasáhl prostřednictvím ministerstva pracovních sil vytvořením kvót, které sloužily coby měřítko pro rozdělování brigádníků krajům a podnikům. Podstatné byly i některé právní změny. Zatímco před fungováním organizovaného náboru zůstával brigádník (užíval se také pojem přechodný pracovník)⁴ zaměstnancem svého mateřského podniku a po skončení brigády se do něj vrátil, nyní již s mateřským podnikem přímo rozvázal pracovní poměr a navázal nový s podnikem, v němž brigádu vykonával.⁵ Metody náboru nebyly vždy zcela korektní, často byl využíván přímý či nepřímý nátlak na jednotlivce a někteří pracovníci náboru nepodávali pravdivé informace. Vydávali například mzdu nejlepšího havíře dolu za průměrný plat, což vedlo ke značnému rozčarování při přímém střetu získaného pracovníka se skutečnou situací. Neutěšené byly rovněž bytové podmínky v regionu, byť se horečně stavěly nové byty v rámci monstrózního projektu výstavby nových socialistických měst na Ostravsku. Tyto okolnosti se musely projevit také v přístupu pracovníků – stálých i přechodných – k vykonávané práci. Celkově měl velký převis pracovních příležitostí na trhu práce spolu se zoufalou potřebou pracovních sil a způsobem jejich získávání vážné důsledky především ve vzrůstu absence a fluktuace. Značný přísun pracovních sil a jejich velká obměna v regionu navíc nenásledovala dostatečnou opatření materiálního i kulturního rázu, která by nově příchozí pracovníky motivovala k přestěhování a k trvalé práci v tomto regionu. Přes materiální preferenci

¹ Kol.: *Uhelné hornictví v Ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava 2003, s. 123.

² WYSOCKI, K.: *Problémy fluktuace a stabilizace pracovních sil v Ostravsko-karvinském revíru 1945–1964*. Ostrava : *Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 1966, sv. 3, s. 134–164, s. 137, tab. č. 3.

³ Tamtéž.

⁴ Pojem přechodný pracovník vymezuje například Štěpán Prochovnik takto: *Je jím charakterizován takový pracovník, který, i když má své stálé mateřské pracoviště v místě svého bydliště nebo působení, po poskytnutí určitých výhod dobrovolně odchází zapojit se na určitou dobu do výroby na společensky důležitém pracovním úseku, kde chybí pracovní síly a jsou nespplněny pracovní úkoly, aby pomohl tyto nedostatky odstranit. Tyto skutečnosti jsou sankcionovány pracovní smlouvou mezi pracovníkem a zaměstnavatelem. Viz PROCHOVNÍK, Š.: *Sociologie přechodně bydlících obyvatel na Ostravsku*, část I.: Přechodní pracovníci. Praha – Ostrava 1968, s. 6. (23. sv. komplexního sociologického výzkumu města Ostravy).*

⁵ Tamtéž, s. 12.

zvláště hornických brigádníků se objevovala řada problémů – nespokojenost s ubytováním a stravováním, bulačství jako forma pasivního odporu brigádníků vůči dosavadním pracovním i osobním podmínkám jejich života (tento pasivní odpor byl vyjádřen zameškáním směny bez omluvy; termín bulka – zameškaná směna bez omluvy), fluktuace⁶ aj. Veškeré nedostatky v životě hornických brigádníků se snažily odpovědné orgány řešit a vyvinuly také značné propagandistické úsilí na stránkách různých tiskovin či pomocí rozhlasového vysílání a dalších prostředků. Vysoká míra pohybu pracovních sil (například v letech 1948–1964 přišlo do Ostravsko-karvinského revíru 591 000 dělníků a 559 000 jich v téměř období revír opustilo)⁷ měla za následek některé negativní jevy, kterých si byli vědomi také vedoucí činitelé – zdůrazňován byl hlavně zhoršující se morální profil některých brigádníků, zvyšující se míra alkoholismu a další sociálněpatologické jevy.⁸

Profil dobrého a špatného havíře na stránkách *Havířské pravdy*

Obraz dobře pracujícího horníka i jeho protipólu – špatného pracovníka – se samozřejmě objevoval na stránkách vydávaných tiskovin. Věnujme se nyní charakteristice jedné z nich, *Havířské pravdě*, závodnímu časopisu zaměstnanců dolu Československé armády v Karviné II – Dolech. *Havířská pravda* začala být vydávána v roce 1950, zprvu s frekvencí jedenkrát za měsíc, později ve formě čtrnáctideníku a nakonec týdeníku. Hornické povolání bylo ve své době prezentováno jako jedno z nejčestnějších, proto každá skvrna, která na něm ulpěla, byla tvrdě kritizována vedením dolu a také ostatními havíři, označovanými přívlastky jako poctiví, uvědomělí atd. Zároveň je nutné vzít v úvahu skutečnost, že řada provinění byla podle tehdejších platných zákonných norem a opatření právně postižitelná, vždyť zameškání určitého počtu směn bylo důvodem k nahlášení provinilce

⁶ Fluktuace, tj. pohyb pracovních sil, byla zprvu jednoznačně prezentována jako jev negativní. Přitom jde o jeden ze základních faktorů zdravé úrovně zaměstnanosti a jisté míry nezaměstnanosti v hospodářství země. Teprve od druhé poloviny šedesátých let 20. století byla fluktuace chápána víceméně jako normální jev. Do té doby se rozlišovala tzv. zdravá a nezdravá fluktuace. Pracovní trh byl řadou opatření svazován a dosti rigidně řízen. Rozvázání pracovního poměru z pozice zaměstnance nebylo vůbec jednoduchou záležitostí. V pracovním právu byla uplatňována řada omezení a regulujících opatření, např. Vládní nařízení č. 52/1953 Sb. ze dne 3. června 1953 o opatřeních proti fluktuaci a absenci, i když platilo jen krátce. Blíže viz STÁTŇÍK, D.: *Sankční pracovní právo v padesátých letech : Vládní nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci č. 52/1953 Sb.* Praha 1994 (Ediční řada Sešity ÚSD, sv. 17).

⁷ WYSOCKI, K.: *Problémy fluktuace a stabilizace*, s. 146.

⁸ Mohutný proud pracovní migrace pochopitelně citelně proměňoval také stávající profil sociální struktury oblasti. Problematikou s tím spojenou se z různých pohledů zabývali mnozí autoři. Viz PROCHOVNÍK, Š.: *Život hornických brigádníků na Ostravsku*, Praha 1966 (kandidátská práce obhájená na Vysoké škole politické ÚV KSČ); TÝŽ: *Sociologické problémy fluktuace pracovních sil*. Praha 1969 (habilitační práce obhájená na Vysoké škole politické ÚV KSČ). V rámci komplexního sociologického výzkumu města Ostrava zpracoval Prochovník roku 1968 sv. 23 a 24, viz PROCHOVNÍK, Š.: *Sociologie přechodně bydlicích obyvatel*, I (23. sv. – přechodní pracovníci) a TÝŽ: *Sociologie přechodně bydlicích obyvatel*, II (24. sv. – studenti a učni). Již v letech 1963–1967 prováděl Prochovník s Karlem Wysockým a Rudolfem Růžičkou sociologické průzkumy pracovních a životních podmínek přechodných pracovníků v OKR, ve stavebnictví a ve Vítkovických železárnách Klementa Gottwalda (VŽKG). Viz WYSOCKI, K.: Sociologický průzkum pracovních a mimopracovních podmínek života horníků OKR. *Ostrava : Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 1966, sv. 3, s. 293–300. Dalibor Státník ve své publikaci (STÁTŇÍK, D.: c. d., s. 72, pozn. č. 145) označuje za nepřesné Prochovníkovo tvrzení na s. 2 jeho habilitační práce, že s prvními výzkumy fluktuace se u nás začalo v roce 1963 na Ostravsku, a připomíná práce staršího data. Uvádí například ŠŮRA, J.: *O některých příčinách nestálosti pracujících v zaměstnání*. Jde o nepublikovanou sociologickou zprávu rozebírající dotazníkový výzkum v jednom pražském elektrotechnickém závodě provedený na přelomu ledna a února 1948 (dnes uložena ve Všeodborovém archivu, fond Ústřední rada odborů – Sociální oddělení, inv. č. 96/15b, k. 97).

prokurátorovi.⁹ Časopis se tak mimo jiné stával tribunou s výchovným cílem – špatnými příklady měl varovat a dobrými inspirovat, případně zbloudilým ze správné cesty řádných pracujících ukazovat možnost nápravy. Příspěvky věnované problematice absence, bulačství a fluktuace v rámci celé republiky i daného dolu byly doplňovány jednoduchými ilustracemi, často humorně podávanými. Mnozí absentéři a bulači byli v jednotlivých příspěvcích jmenovitě uváděni, aby tak každý znal jména těch, kteří maří společné úsilí. Můžeme rozlišit nejméně tři typy pracovníků dolu: vzorné havíře, napravené bulače (prezentováno např. článkem *Z bulače – vzorný pracovník. Příklad soudruha Gagatka*)¹⁰ a bulače nenapravitelné, kteří se dříve či později objevili v postupně ustálené rubrice časopisu pojmenované *Soudnička Havířské pravdy*. Přinášela zprávy ze soudní síně, z projednávání jednotlivých případů takových pracovníků. Tito horníci často ještě předtím prodělali tzv. čestný havířský soud – jenž byl složen ze vzorných havířů, kde byli pranýřováni vlastními spolupracovníky, kteří po nich žádali vysvětlení a nápravu. Někteří byli napraveni, jiní skončili až před soudem skutečným.

Havíři byli prezentováni jako široký uvědomělý pracovní kolektiv významně přispívající k prosperitě a blahobytu země. Měli proto údajně dostatek sil k tomu, aby některým jednotlivcům pomohli vrátit se na správnou cestu – mnohdy tzv. čestný soud rozhodl o zařazení bulače do nějakého vzorného kolektivu šachty či do spolehlivé party. Toto prostředí se snažilo svým příkladem a soustředěným výchovným působením přetvořit bulače v zodpovědného pracovníka. Ani tato snaha nebyla vždy úspěšná.

Nahlédneme nyní do několika příspěvků, které blíže ilustrují danou problematiku. Časopis z 30. května 1953 přinesl na titulní stránce obsáhlý článek s názvem *V boji za likvidaci absence a fluktuace*.¹¹ Havíři v něm zaujali rozhodné stanovisko k prohlášení představenstva Ústřední rady odborů z 15. května téhož roku a sami navrhli některá opatření: požadovali omezení prodeje alkoholických nápojů jen na některé dny, protože se alkohol velkou měrou spolupodílí na zameškání směn, dále soustavné kontroly v pohostinských zařízeních příslušníky SNB, sankce v podobě odebrání sociálních výhod, veřejné pranýřování nespolehlivých brigádníků místním rozhlasem i krajským tiskem.¹² Následoval popis jednoho odstrašujícího případu: *Třebas takový Vladimír Kaduch, nastoupil k nám víc jak před půl rokem jako hornický kursista, který kurs nedodělal a žádal, aby byl převeden za stálého zaměstnance. Podívejme se na jeho pracovní morálku. Jako zaměstnanec odpracoval 61 směn, 63 zbulil a 63 byl na nemocenské. Jelikož zásada našeho lidově demokratického zřízení říká, že i takovými lidmi zatíženými kapitalistickými přežitky je nutno se zabývat i je převychovávat, bylo s ním rovněž pětkrát hovořeno při flukтуаční komisi. Byly hledány všechny cesty, aby se jmenovanému v novém prostředí zalíbilo, a konečně mu byla poskytnuta i svobodárna. To však pro Kaducha nebylo stále postačující a bulal znovu. Bylo tedy zjištěno při komisi, že jde tudíž o naprostého darebu, který se vyhýbá poctivé práci, a rozhodnuto postoupit ho příslušným činitelům. Jeho drzost a ješitnost sáhala tak daleko, že si dokonce zašel ztěžovat pro asociální zacházení až na ministerstvo! [...] Leč svými pohyby a nějak uměle vytvářenými posicemi odhalil svoji bezduchost a absolutní bezcharakternost, kterou lze srovnat s figurami fašistických hrdlořezů, kteří si také ve své vlastní domýšlivosti vyslapali*

⁹ Viz STÁTNIK, D.: c. d.

¹⁰ *Havířská pravda*, 9. 6. 1955, roč. 6, č. 24, s. 7.

¹¹ Tamtéž, 3. 5. 1953, roč. 4, č. 10, s. 1–2.

¹² Tamtéž, s. 1.

*cestu vlastní záhuby. Jestliže nezmění Vladimír Kaduch svoje stanovisko, pak sotva jinak skončí.*¹³ V podobném duchu se nesou také další příspěvky na stránkách *Haviřské pravdy*. Dobrou představu je možno si udělat již z jejich titulků: *Trpělivost došla – nyní budeme účtovat!*; *Brzdí naši cestu k socialismu – Vypovězme boj bulačům směn*; *Od bulek a krádeží do vězení – Soudnička Haviřské pravdy*; *Přehledka smutných postav – Těžká je jejich nemoc „Fluktuansis lenorum“*; *S bulači se mazlit nebudeme*; *Takové nechceme!* aj.

Pozoruhodná byla i některá nápaditá opatření namířená proti bulačům. Jedním z nich byl systém tzv. červených známek a lamp s červenými pásy. Ředitelství dolu nařídilo, aby se zaměstnanci, jenž zamešká jednu či více směn, zavěsila ve známkovně na jeho číslo červeně natřená známka. S tou se musel dostavit k vedoucímu rajonu nebo jeho zástupci. Jestliže směnu zameškal nezaviněně, získal poté zpět normální známku. Pokud šlo o záměr či nedbalost, absolvoval pohovor také a kvůli červené známce posléze v lampárně dostal lampu s červeným pásem. Tu pak nosil normálně na směnu až do konce měsíce.¹⁴ Autor příspěvku konstatuje, že šlo o opatření dosti účinné (ze 150–180 denně bulači zameškaných směn se jejich počet snížil na 50).¹⁵ Veřejné označení a pranýřování provinilců bylo tedy považováno za běžný a účinný prostředek boje proti těmto nežádoucím jevům. K dalším možnostem pranýřování bulačů patřila chvíle vyplácení mezd: *Panečku to bylo sáčeků! Až se deska od stolu prohýbala. Vlastně začalo to tak. Na velkodole Československé armády přišli na nový způsob výchovného prostředku, jak působit na lidi povětšinou duševně nevyzrálé, mnohým z nich se ještě kolem zobáčku jako mladým vrabčatům žlutí. Jim to však nevadí. Nadýmají se, holí si i dvakrát týdně ještě chmýřím porostlou bradu, aby dělali dojem mezi ženským pohlavím, že jsou již muži, často i poslední halíř utratí za různé kosmetiky nebo módy. Bohudík, nic to však nepomáhá. Vypadají stále uboze, jak po těle, stejně v oblékání, a jejich hlavy, kromě rozcuchaných vlasů (nemají asi na hřeben), zejí, dokonce až duní prázdnotou. Tyto všelijak pokroucené a bezduché postavy jsme viděli v sobotu dne 28. července, jak jim byla po zásluze na vyhrazeném a nedůstojném místě vydávána jejich mzda. [...] Někteří se přece jen alespoň trochu styděli. [...] Byli i šílenci. Třeba takový Korbel. Vlasy ulízané. Uchopil z posledních sil zábradlí (neměl již asi vládu nad tělem) a šíleně, nesouvisle řval jak pavián: „Co si to dovolujete, zadržovat mně výplatu! Kdo vás k tomu oprávnil? Vite, že je trestné zadržovat dělníkovi mzdu?“ Pro Korbela však není trestuhodné, že okrádá svoje tři nezaopatřené děti. Má zameškáno 32 směn!*¹⁶

Srovnejme nyní předchozí obraz s vykreslením portrétu jednoho vzorného brigádníka z pera redaktora Milana Kacara v příspěvku *Nezklamali nás. Hornictví se jim zalíbilo*:¹⁷ *Máme u nás na velkodole nejeden příklad, že lidé, kteří přišli do hornictví na brigádu, ukázali, že dovedou svědomitě pracovat, a někteří z nich se rozhodli zůstat i nastálo. Jaroslav Hamták je rodák z Prahy. Přišel na Hlubinu v roce 1955. Je dosud svobodný a nedávno slavil své jednadvacáté narozeniny. Soudruh Hamták je pracovník, na kterého je vždy a ve všem spolehnutí, úkoly plní rád a svědomitě. V závodní škole práce si udělal kurs šramače a nyní již také pracuje jako šramač v porubu 819. Stroje jsou jeho koníčkem a o svoji šramku samozřejmě dobře pečuje. Ví, že dá-li stroji to, co potřebuje, stroj mu to pak mnohonásobně*

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, 15. 3. 1956, roč. 7, č. 11, s. 2: *Bulači nechtějí chodit s červenou lampou.*

¹⁵ Tamtéž, s. 2.

¹⁶ Tamtéž, 2. 8. 1956, č. 31, s. 4: *Tentokrát o bulačích a spol. S mikrofonom u výplatního stolu bulačů.*

¹⁷ Tamtéž, 6. 8. 1959, roč. 10, č. 31, s. 1.

vrátí. I mimo pracovní dobu se věnuje práci pro celek. Vychovává mladé pionýry a dá se říci, že velmi úspěšně. Jako většina mladých lidí i on rád čte knihy a nedá si ujít dobrý film. Mají ho rádi nejen jeho soudruzi v kolektivu, ale všichni, kdož ho znají. Letos již zanechal brigádníčení a podepsal závazek nastálo. Vždyť dnes má v hornictví ty nejlepší perspektivy do budoucna. Přejeme mu jménem celého havířského kolektivu na Hlubině, aby tak čestně pracoval vždycky a aby již brzy dostal byt. A až si vezme své děvče, pak hodně rodinných přídavků!

Rozdíly mezi prezentováním vynikajících pracovníků a bulačů jsou jasně patrné. Jména bulačů se sice v jednotlivých příspěvcích mění, kostra příběhu však zůstává téměř stejná. Bulač je představován jako pravý typ povaleče, pásek s načesaným „emanem“ a drzým čelem, individuum s odporem k práci a s kriminálními sklony. Ostatně cesta od bulačství k loupežím a krádežím vedoucí přímo do kriminálu byla často líčena jako nevyhnutelná.

V podobném duchu se problematikou nezabývala jen *Havířská pravda*. Celorepublikový dosah měl zejména časopis Svazu zaměstnanců v hornictví *Československý horník*. Jeho periodicita byla různá, postupně se ustálila na formě týdeníku. Vycházel od druhé poloviny čtyřicátých let a v mnohém měl podobnou skladbu a náplň jako *Havířská pravda*. Jak dokládají některé příspěvky, s problematikou bulačství se obdobně vyrovnávaly také ostatní země socialistického tábora, viz například *Jak bojují proti bulačům v Německé demokratické republice*. Jedná se o český překlad článku z deníku odborářů NDR *Tribüne*, uveřejněný v originálním znění pod titulem *Výchova pomocí kolektivních soudů*. Zachycuje vznik a fungování těchto soudů v závodech Wismut-AG, kde byly ustaveny v roce 1951. Na období jednoho roku bylo z celého osazenstva podniku voleno 15 spolehlivých soudruhů, kteří v těchto kolektivních soudech zasedali. Jednání byla veřejná, ale mohli se jich přímo účastnit pouze zaměstnanci závodu. Po projednání přestupku byl soud oprávněn vynést tyto tresty: 1. veřejná důtka, 2. varování, 3. zpráva rodině o přestupku, 4. odebrání poloviny prémie na dobu tří měsíců, 5. návrh k vedení závodu na změnu pracovního místa, 6. návrh k vedení závodu na propuštění s určitou lhůtou a 7. návrh k vedení závodu na okamžité propuštění. Rozhodnutí vždy obdržela správa závodu i souzený provinilec a navíc bylo po dobu sedmi dnů vyvěšeno na tabuli v závodě.¹⁸

Závěr

Vysoká míra absence a fluktuace připadala nejvíce na přechodné pracovníky, proto bylo vyvinuto značné úsilí s cílem stabilizovat řádné brigádníky a připojit je ke skupině stálých pracovníků. Pro bližší představu – kupříkladu Karel Wysocki uvádí pro rok 1962 celkem 530 811 zameškaných směn v rámci neomluvené absence v OKR; tuto ekonomickou ztrátu způsobili přechodní pracovníci asi ze tří čtvrtin.¹⁹ Stabilizační snahy však dlouho nepřinášely žádané výsledky, vždyť za celá padesátá léta se podíl stálých pracovníků v revíru navýšil jen v řádech několika procent. Centrální orgány a odpovědní činitelé proto neustále vyzývali ke zvýšenému úsilí v boji proti nešvarům na pracovištích a v pracovních kolektivech. Důrazná řečnická vystoupení funkcionářů však nebyla doprovázena realizací potřebných opatření, která by ke stabilizaci skutečně přispívala.

Schematičnost vystupování některých činitelů je dobře patrná například z projevu Jana Tepera, tehdejšího předsedy Svazu zaměstnanců v hornictví. Namátkou vybíráme z jeho

¹⁸ *Československý horník*, 22. 1. 1953, roč. 8, č. 4, s. 4: *Jak bojují proti bulačům v Německé demokratické republice*.

¹⁹ WYSOCKI, K.: *Problémy fluktuace a stabilizace*, s. 146, pozn. č. 9.

úderného projevu *Zesílíme boj proti absenci a fluktuaci, rychleji půjdeme vpřed! Absence a fluktuace nám napáchala největší škody právě na úseku báňské výroby. Trpět i nadále tento zlořád, který se projevuje v celém našem hospodářství, a ještě neodpovědným živlům poskytovat podíl na revolučních vymoženostech, by znamenalo provádět zločinnou politiku na vlastním lidu. Kořeny absence a fluktuace tkví přímo v přežitcích kapitalistické morálky. [...] Kolektivní převychovávání, přesvědčování i kritika je v rukách odborářských pracovníků mocným nástrojem. Stane se však skvělým bojovým prostředkem proti vlivům třídního nepřítele na úseku pracovní disciplíny jen tenkrát, když odborové skupiny jej správně použijí za aktivní podpory pracujících. [...] Provedená peněžní reforma, zrušení lístků na průmyslové zboží a potraviny upevnilo naši korunu. Tato opatření jsou velikým, historickým vítězstvím dělnické třídy. Každé vítězství nás zavazuje. Zavazuje k tomu, abychom ještě směleji potírali staré představy pracujících na zvyšování životní úrovně a abychom každého vedli k odpovědnosti, aby všechny úkoly, které jsou nám ukládány, plnil co nejlépe a nejsvědomitěji.²⁰*

Tato schematicnost se přenáší i do nižších úrovní, a je proto dobře patrná a sledovatelná na stránkách takových tiskovin, jako jsou *Haviřská pravda*, případně *Československý horník*, ale i další jim podobné. Závodní časopisy tedy představují zajímavý typ pramene – mohou posloužit nejen k poznání činnosti závodu, ale i pro charakteristiku pracovního prostředí a jeho negativních rysů.

Milan Kacar: Smutný příběh²¹

*Je to život na tom světě,
možno říci k zbláznění,
pravil sobě bulač Alois –
nezjistil jsem příjmení.*

*Nikdo nemá pochopení,
pro ty jeho „koníčky“,
lidé leccos nemilují,
on má rád jen ženičky.*

*V neděli se poznal s Ančou,
v pondělí šel na úřad
vyřizovat svatbu rychlou,
kterou nemoh plánovat.*

*Bulku z toho měl velikou,
smíchu ještě víc.
Rozhodl se bulač Alois
svůj žal v sklence utopit.*

*Svůj žal pivem zalil lehce,
pít chtěl ale pořád dál.
Když nerobil, neměl peněz,
a tak si je prostě vzal.*

*Vypůjčil si padesátku,
jinému vzal boty,
někdo přišel o hodinky,
další o dvě stovky.*

*Na práci již nepomyslíl,
ta už se mu nezdála.
Lepší bylo po hospodách
dělat štráfka – pardála.*

*Když s námi pracovat nechce
a jen tropí škandály,
nechceme ho mít na šachtě,
vyndáme mu sandály.*

*Nevyhnali ho havíři.
Proč? – Myslíte z lítosti?
Dřív si totiž pro něj přišli
z Veřejné bezpečnosti.*

*Proto slyšte bumelanti,
ze všech našich závodů,
Alois není pro vás příklad!
Škodí nám i národu.*

²⁰ *Československý horník*, 9. 7. 1953, roč. 8, č. 28, s. 1: *Zesílíme boj proti absenci a fluktuaci, rychleji půjdeme vpřed!* (autorem Jan Teper).

²¹ *Haviřská pravda*, 12. 10. 1961, roč. 12, č. 41, s. 4.

Ivo Stolařík Portrét vědce, publicisty a člověka (1923–2010)

KAREL STEINMETZ

Steinmetz, Karel: Ivo Stolařík. A portrait of a musicologist, publicist and a man (1923–2011)

During his life in the Ostrava region, music historian and ethnomusicologist Ivo Stolařík carried out an enormous work not only as a musicologist, but also as a publicist, an organiser of the music life and an educator, who after graduating from the Charles University in Prague and the Masaryk University in Brno worked in the Czechoslovak Radio in Ostrava, Brno and Prague, in the Silesian Institute in Opava, State (later Janáček) Philharmonic Orchestra, in the Prague music label Supraphon and in the Valachian Museum in Rožnov pod Radhoštěm. The paper is a concise profile of this personality.

Keywords *Ostrava * music historian and folklorist * music regionalism * ethnomusicology * Silesia*

Contact *Ostravská univerzita v Ostravě; karel.steinmetz@osu.cz*

Začátkem minulého roku 2010 zemřel ve věku 87 let PhDr. et dr. h. c. Ivo Stolařík, CSc., – bezesporu nejvýznamnější hudební historik,¹ etnolog a etnomuzikolog, který se narodil v Ostravě a v tomto městě a jeho širším okolí také působil a práci vyplnil většinu svého bohatého a nesmírně plodného života. A ten celý prostupovaly jednak jeho niterný

¹ Ivo Stolařík (snad spolu se starším Vladimírem Gregorem, který však do Ostravy přišel až na konci padesátých let minulého století) byl na Ostravsku a v českém Slezsku skutečným zakladatelem hudebněvědného oboru a patřil k jeho nejvýznamnějším představitelům. Toto konstatování zvláště přesvědčivě vyvstane, uvědomíme-li si, v jakém stavu se nacházel obor v regionu severovýchodní Moravy a českého Slezska do poloviny minulého století. Ivo Stolařík jej sice nezačal úplně budovat tak říkajíc „na zelené louce“, ale pokud srovnáme, co udělali v oblasti hudební vědy ve 2. polovině 19. a začátkem století 20. v Praze Otakar Hostinský a jeho žáci Zdeněk Nejedlý, Otakar Zich, Josef Hutter a Vladimír Helfert a co vykonali po přechodu posledního jmenovaného muzikologa do Brna na jeho následovníci Jan Racek, Bohumír Štědron, Karel Vetterl, Teodora Straková a další v moravské metropoli, musíme konstatovat, že na Ostravsku v té době vlastní hudebněvědné bádání téměř neexistovalo. Zužovalo se převážně jen na populárně psané historické statě vztahující se ke slezským rodákům a k významným osobnostem hudebního života ve Slezsku. Pro rozvoj zdejší hudební publicistiky měla ovšem určitý význam programová stať zakladatele časopisu *Hudební obzor* Karla Budíka *O nynějším směru a stavu hudebním na Moravě a ve Slezsku*, otištěná v *Lidové revue moravskoslezské*, I. Mor. Ostrava 1905, a pak kritická a publicistická činnost mezi světovými válkami ostravských hudebních kritiků, rekrutujících se většinou z řad skladatelů a interpretů Milana Balcara, Josefa Schreibera a Františka Míty Hradila – ten např. za války uveřejnil významnou stať o hudbě na Ostravsku ve sborníku *Od Ostravice k Radhošti* (Moravská Ostrava 1941, s. 92–108) – ale teprve příchodem Iva Stolaříka do Slezského studijního ústavu byl položen základ k systematickému vědeckému zkoumání zdejšího terénu v oblasti hudební historie (srov. STOLAŘÍK, I.: Hudební věda ve Slezsku po roce 1945. *Slezský sborník*, 1960, roč. 58 s. 575–580; PETRÁŠ, O.: Úkoly hudebně vědeckého referátu SSÚ. *Zprávy SSÚ*, prosinec 1949; FICEK, V.: *Ediční činnost Slezského ústavu ČSAV 1946–1960*. Ostrava 1961; FICEK, V.: *Slezský ústav ČSAV v Opavě 1948–1968*. Ostrava 1961; KNAPÍK, J.: *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1958*. Praha 2004).

vztah k hudbě a umění vůbec, jednak láska k pravdě, k vlasti a také ke svému rodnému městu, které se k němu, hlavně v době tzv. normalizace, zachovalo – i eufemisticky řečeno – hůře než macešsky. Kvůli svým charakterovým vlastnostem a životní filozofii nemohl Ivo Stolařík nepřijít do konfliktu s oběma totalitami, kterými náš národ v minulém století prošel.

O zhodnocení přínosu tohoto vědce,² který se nikdy neuzavíral do „přítmi akademických pracoven“, ale vždy (jak to vlastně vyžadovaly i hlavní předměty jeho badatelského zájmu) pracoval v terénu a jehož vědecká práce se komplementárně doplňovala s činností publicistickou,³ pedagogickou, organizačskou i uměleckou, se pokusili autoři publikace *Ivo Stolařík. Osobnost hudebního Ostravska*.⁴ Zachycují v ní nejen Stolaříkovo mládí, ale hlavně činnost ve všech jeho „pracovních devítiletkách“, jak nazýval jednotlivá pracovní období svého života, a to v Československém rozhlasu v Ostravě, Brně i Praze (1945–1953), ve Slezském studijním ústavu v Opavě (1954–1963), ostravské Státní (pak Janáčkově) filharmonii (1963–1974), pražském Supraphonu a rožnovském Valašském muzeu v přírodě (1974–1983).⁵ Ačkoliv jsou v této malé stolaříkovské monografii vykresleny všechny uzlové body jeho životní dráhy, o kterých je samozřejmě plasticky pojednáno ve Stolaříkových pamětech⁶ (a my je připomeneme níže), přece se musíme nejprve zastavit u jeho odbojové činnosti v protektorátní době, která pak ovlivnila jeho lidské postoje i politické názory na celý život.⁷ Mladý Ivo Stolařík se totiž dostal na konci války až do vězeňských cel ostravského gestapa a pak do brněnských Kounicových kolejí, ze kterých

² Ivo Stolařík vědecky pracoval od svých vysokoškolských studií téměř po celou dobu aktivní kariéry, ačkoliv interně nepůsobil ani na vysokých školách, ani ve standardních vědeckých ústavech (výjimkou snad bylo jen jeho devítileté působení ve Slezském studijním ústavu /Slezský ústav ČSAV/ a pak před důchodem, když byl zaměstnán ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm).

³ Srv. MALURA, M.: Soupis publikační činnosti – PhDr. Ivo Stolařík, CSc. *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě*. Řada U-3. Ostrava 1999, s. 99–118; pak také TÝŽ: *Ivo Stolařík : Bibliografie 1940–1999*. Ostrava 2000.

⁴ STEINMETZ, K. – BOŽENEK, K. – MAZUREK, J.: *Ivo Stolařík : Osobnost hudebního Ostravska*. Ostrava 2006.

⁵ V celé své pracovní kariéře od roku 1945 do odchodu do důchodu byl Ivo Stolařík přinucen sedmkrát měnit pracoviště, a v některých letech dokonce „s doporučením“ najít zaměstnání mimo Ostravu. Když dosáhl důchodu, chyběla mu pouze dvě řemesla, aby se potvrdila pravdivost lidového rčení devatero řemesel – desátá bída. Ovšem ta dvě chybějící „řemesla“ se jaksi „uchýlila do anonymity“ – ale byla, a to ve válečných letech: vozač v ostravsko-přívozském dole František a vězeň v nacistických káznicích. Z těchto devíti Stolaříkových pracovních úseků (důl František, vězení, rozhlas, vojenská služba, opět rozhlas, opavský Slezský studijní ústav, Janáčková filharmonie, Supraphon a rožnovské muzeum) pouze dva umožňovaly vědecky pracovat: bylo to v letech 1954–1963 v Opavě a v době 1979–1983 v Rožnově pod Radhoštěm (srovn. pozn. č. 2).

⁶ STOLAŘÍK, I.: *Život není fráze : Paměti*. Šenov u Ostravy 2002. Tyto své vzpomínky opírá nejen o své pečlivě vedené záznamy, ale většinu událostí bohatě dokumentuje úryvky z pramenů, jako jsou novinové články, úřední listiny, protokoly, programy atd. včetně fotografií osob i dokumentů.

⁷ Vychován v masarykovsky orientovaném rodinném prostředí se v době svého pracovního nasazení na šachtě v Ostravě-Přívoze zapojil do odbojové činnosti, za kterou byl tvrdě perzekvován. Silně zklamán poválečným chováním některých partyzánů (hádky o německé konfiskáty) sám zachoval pevnost svým morálním zásadám jak ve 2. polovině 40. let (kvůli odmítnutí vstupu do KSČ se dokonce nedostal přičiněním moskevského parašutisty a pozdějšího stranického funkcionáře Rudolfa Pešla do poválečné evidence lidí zapojených do odboje; přesto dobrovolně nastoupil v letech 1946–1948 vojenskou službu, od které mohl být osvobozen), tak v 50., 60. i 70. letech, hlavně v Čs. rozhlasu a ve filharmonii. Zvláště po opožděném návratu ze zahraničí po sovětské okupaci byl z podnětu stranických a odborových funkcionářů v orchestru (se kterými se již dříve dostával pro své čestné chování do nesmířitelných konfliktů) jako nestraník zproštěn ředitelské funkce. Následovalo pak sledování StB, domovní prohlídky, výslechy a zařazení Stolaříkova jména do seznamu nepřátel normalizačního režimu, jehož smyslem bylo zabránění tzv. pravičákům pracovat ve sdělovacích prostředcích, školství, kultuře a podobně.

vězňové v té době vycházeli většinou jen na popravistiště. Přesto se mu podařilo odtud dostat pryč za velmi dramatických okolností, když byla fronta těsně před Brnem v dubnu 1945.

Ačkoliv Stolařík nevystudoval obecnou historii, byl těmito zážitky i pozdější erudicí historických oborů, získanou na Karlově a Masarykově univerzitě, přímo předurčen k napsání a publikování komentovaných dokumentů a vzpomínek k činnosti Obrany národa na Ostravsku *Patřili k prvním*.⁸ Materiály k této tematice začal sbírat v druhé polovině sedmdesátých let, kdy u nás nebyla pražádná naděje na zveřejnění nejen dokladů, ale i jakýchkoliv připomínek o nekomunistickém protinacistickém odboji. Po nuceném odchodu Iva Stolaříka do důchodu⁹ práce pokračovaly, a když se mu podařilo po smrti Rudolfa Ichnovského,¹⁰ počátkem devadesátých let, získat archivní dokumentaci k činnosti partyzánského oddílu Jan Žižka v Moravskoslezské zemi i xerokopii obsáhlého protokolu o rozsudcích smrti nad sedmi členy krajského štábu Obrany národa na Ostravsku, dokončil svou zdařilou knížku z oblasti literatury faktu¹¹ o počátcích protinacistického odboje. Ten prováděli převážně mladí českoslovenští důstojníci a dřívější členové Sokola, vedení podplukovníkem Edmundem Klímkem.¹²

* * *

Ivo Stolařík se narodil 17. října 1923 v Ostravě-Přívoze jako druhorozené dítě¹³ v rodině úředníka ředitelství Severní dráhy Ferdinandovy (později pracoval jako knihovník na ředitelství Ostravsko-karvinských dolů) Andělína Stolaříka a jeho manželky Štěpánky, rozené Lubojacké. Jako osmiletý se začal učit hře na klavír u Josefa Schreiberera, který mu dal pevné hudební základy a později ho uváděl i do tajů hudební teorie; tehdy se u chlapce projevila i vrozená hudební dispozice – absolutní sluch). Po obecné škole navštěvoval Ivo Stolařík v letech 1934–1942 gymnázium v Matiční ulici, kde na něj měl velký vliv dr. Josef Kolář. Ten externě vedl v ostravském rozhlasě vysílání pro školy a také založil studentský činoherní rozhlasový soubor, v němž se bohatě uplatňovali i sourozenci Stolaříkovi. Ti se také angažovali v roce 1940 založeném souboru Kytice,¹⁴ který se pak po válce stal zákla-

⁸ STOLAŘÍK, I.: *Patřili k prvním : Komentované dokumenty a vzpomínky k činnosti obrany národa na Ostravsku*. Ostrava 1994.

⁹ Poněvadž Ivo Stolařík figuroval v *Jednotné centrální evidenci představitelů a exponentů pravice*, vypracované na pokyn Ústředního výboru KSČ v letech 1970–1973, musel po dovršení 60 let odejít do důchodu. Přesto jej ředitel muzea zaměstnával dále jako externího spolupracovníka na dohodu o pracovní činnosti. Srov. STOLAŘÍK, I.: *Život není fráze*, s. 347–348 aj.

¹⁰ Rudolf Ichnovský († 1992), poručík čs. armády, za války velitel partyzánského oddílu městského charakteru Bílá Ivice, který se 1. března 1943 přejmenoval na Partyzánský oddíl Jan Žižka moravskoslezský. Spolu se dvěma důstojníky Janem Bařinou a Janem Čapkou veleli partyzánům, kteří prováděli sabotážní akce (např. dynamitem destrukovali stožáry dálkového vedení vysokého napětí), po nichž neodcházel do hor, ale vraceli se do svých domovů, aby ráno šli normálně do práce.

¹¹ Ve svých pamětech vzpomíná Ivo Stolařík, jak dostal dopis *od spisovatelské kapacity literatury faktu PhDr. Mirosłava Ivanova, který se o knize nejenom pochvalně vyjádřil, ale vybídl mne, abych se přihlásil za člena Klubu autorů literatury faktu při Obci spisovatelů, že mne doporučí*. Srov. STOLAŘÍK, I.: *Život není fráze* s. 356.

¹² Plk. E. Klímek (1892–1942), před německou okupací velitel 1. praporu 8. pěšího pluku a současně velitel posádky Moravská Ostrava. Po rozpuštění československé armády se zapojil do organizace *Obrana národa*. V červenci 1939 byl jmenován generálem Všetickkou krajským velitelem kraje Moravská Ostrava. Tuto funkci vykonával do zatčení gestapem v listopadu téhož roku (popraven v Berlíně 24. září 1942).

¹³ Jeho o necelé dva roky starší sestra Věra (1921–1944), jež byla velmi nadaná básnička a prozaička, ve věku necelých 23 let náhle zemřela na tehdy neléčitelnou dětskou mozkovou obrnu.

¹⁴ Soubor sice působil při Mládeži Národního souručenství (MNS), organizaci, v níž v době protektorátní okupace museli být organizováni všichni mladí čeští lidé (podobně jako později ve svazu mládeže), ale Ivo Stolařík

dem Divadla mladých, pozdějšího ostravského Divadla Petra Bezruče. V tomto souboru Ivo nejen recitoval, ale samozřejmě se staral i o hudební doprovod (například k Erbenově *Polednici* hrál na klavír vlastní „scénickou hudbu“). Své hudební nadání a u profesora Schreiberera získané vědomosti a dovednosti využil ve varhanické a sbormistrovské činnosti v Husově sboru Československé církve¹⁵ a ve slezskoostavském pěveckém spolku Zábój.

Jen několik měsíců po maturitě byl Ivo Stolařík pracovníčně nasazen na šachtě František v Ostravě-Prívově, kde fýral až do svého zatčení koncem roku 1944. Po válce začal pracovat v Československém rozhlasu v Ostravě a v Praze jako hudební režisér a redaktor a přitom studoval (1947–1949) hudební vědu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Vysokoškolskou přípravu ukončil promocií (v oborech hudební věda a etnografie jako žák profesorů Jana Racka, Bohumíra Štědroně a Antonína Václavíka) na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v roce 1952; titul PhDr. získal na základě dizertace *Hrčava. Příspěvky k monografii goralské obce ve slezské oblasti ČSR*.

Po absolvování brněnské filozofické fakulty – při řádném studiu však stále pracoval v rozhlasu až do konce roku 1953 – Ivu Stolaříkovi nabídl prof. Jan Racek místo odborného asistenta na brněnské katedře hudební vědy. Poněvadž se v té době Stolařík *na čistě vědeckou práci necítil*¹⁶ (měl spíše silnou afinitu k praktickému muzikantství), tuto lákavou nabídku odmítl. Prof. Racek (spolu s velkým příznivcem rozhlasové práce, muzikologem a folkloristou dr. Karlem Vetterlem, a to na přání ředitele Slezského studijního ústavu v Opavě dr. Bohumila Sobotíka) po roce znovu zasáhl a tentokrát úspěšně přemluvil Iva Stolaříka, aby přijal uvolněné místo referenta pro hudební vědu ve SSÚ. A tak Stolaříkova činnost v tomto ústavu začala v lednu 1954. Vycházela ze dvou linií formulovaných zásadními statěmi, které byly otištěny ve Slezském sborníku,¹⁷ a samozřejmě také ze Stolaříkova zaměření na hudební historiografii a folkloristiku. Vědecké studie se slezskou a moravskou folklorní tematikou pak publikoval Stolařík ve *Slezském sborníku* a *Radostné zemi* i v zahraničních (zvl. polských a německých) sbornících. V oblasti etnologie a etnomuzikologie debutoval mladý vědec vydáním své dizertace *Hrčava. Monografie goralské obce ve Slezsku*.¹⁸ Byla to pozoruhodná práce o komunikačně odlehle goralské obci na pomezí česko-slovensko-polském, ideálním terénu pro zkoumání původního uchování tradiční kultury s minimálním množstvím civilizačních vlivů. Stolařík v ní shromáždil a popsal množství materiálu vypovídajícího o životě lidí v obci, o jejich hmotné kultuře, způsobu života plného specifických zvyků a obyčejů, o svérázných písních a tancích a podobně. Je

z MNS v září 1941 vystoupil, což písemně oznámil Bratrskému Okresnímu náčelnictvu MNS v Moravské Ostravě; patrně proto i několik měsíců po maturitě dostal příkazovací výměr k práci horníka v podzemí do Dolu František v Ostravě-Prívově, viz STOLARÍK, I.: *Život není fráze* s. 38.

¹⁵ Na kůru sboru (který se za německé okupace přejmenoval na Husův sbor Českomoravské církve) se scházeli ostravští hudebníci, instrumentalisté (zde měl mladý Ivo Stolařík možnost poprvé řídit malý orchestrík a uplatnit tak i to, čemu se naučil na konzultacích u tehdejšího dirigenta ostravské opery Františka Jílka), při schůzkách mládeže se ve sboru na půdě evangelické církve husitské zpívaly lidové písně a také zde muzicirovali mnozí přední ostravští amatérští, ale i profesionální umělci jako Lída Červinková, Eduard Hrubeš, Romuald Kuzník, Václav Krůček aj.

¹⁶ STOLARÍK, I.: *Život není fráze*, s. 166.

¹⁷ RACEK, J.: Problémy a úkoly slezské hudební historiografie. *Slezský sborník*, 1954, roč. 52, s. 1–23; VETTERL, K.: Některé otázky hudební folkloristiky ze zvláštním zřetelem k slezské oblasti. *Tamtéž*, s. 24–34.

¹⁸ STOLARÍK, I.: *Hrčava : Monografie goralské obce ve Slezsku*. Ostrava 1958.

tu například otištěno na 40 písni, které se předzpěvovaly k tanci *ověňzok*, a více než desítka písni spojených s jeho závěrečnou rychlou částí zvanou *kulanego*. Notovými zápisy předzpěvů a nákrasy figur je tu dokumentován tento typický dvoudobý párový točivý tanec; ve spojitosti s ním se na Hřčavě zachovalo také archetypální hudecké seskupení – hudec (*skrzypek*) a gajdoš (*gajdek*).

Tato velmi úspěšná pracovní etapa ve Stolaříkově životě skončila zrušením tří uměnovědných referátů opavského ústavu – literárního, kunsthistorického a muzikologického pražským Presidiem ČSAV. Ivo Stolařík byl pak jmenován ředitelem Státní filharmonie Ostrava a na vědeckou práci už mu nezbylo příliš času (přesto na ni – jak dosvědčuje Stolaříkova bibliografie sestavená Miroslavem Malurou¹⁹ – úplně nezapomínal²⁰ ani na svých dalších „nevědeckých“ pracovištích, byť v omezeném rozsahu).

Od 50. let 20. století napsal a zveřejnil řadu studií s hudebněhistorickou problematikou, zejména regionálně zaměřenou ve *Slezském sborníku* (např. rozsáhlá studie *K dějinám hudby v Ostravském kraji, Janáčkovy skladby v Ostravě, Symfonická hudba v Ostravě*)²¹ a ve sborníku *Ostrava (Kruh přátel vážné hudby v Moravské Ostravě, Národní umělec Beno Blachut)*²² a ve *Sborníku prací Pedagogické fakulty v Ostravě (Ostravská éra dirigenta Jana Šoupala)*.²³ Stolaříkovy časopisecké studie s janáčkovskou tematikou poskytly podklady pro publikace *Leoš Janáček ve vzpomínkách svých spolurodáků* (Praha 1958), resp. edice korespondence *Jan Löwenbach a Leoš Janáček. Vzájemná korespondence* (Opava 1958), *Leoš Janáček mezi svými* (Šenov u Ostravy 1999) a *Leoš Janáček ústy pamětníků* (Šenov u Ostravy 2003). Jeho hudebněhistorická badatelská práce umožnila novodobou premiéru Myslivečkovy opery *Medont, král epirský* v opavské opeře (1961).

Ivo Stolařík externě působil v 80. a na počátku 90. let minulého století na katedře hudební výchovy Pedagogické fakulty v Ostravě (navázal tak na svou učitelskou činnost v oboru hudební folkloristiky na filozofických fakultách Masarykovy univerzity a Univerzity Karlovy z 50. a 60. let). Svě organizátorské schopnosti v kulturních institucích projevil jak v rozhlase (zde mj. v roce 1948 založil a pět let vedl Dětský rozhlasový sbor Ostrava), tak i ve Slezském studijním ústavu, kde např. vybudoval Balcarovu tonotéku jako ostravské detašované pracoviště, a zvl. v době svého působení ve Státní filharmonii Ostrava, když k orchestru přivedl jeho pozdějšího dlouholetého šéfdirigenta Otakara Trhlika, s nímž se mu podařilo prosadit nové jméno orchestru – Janáčkova filharmonie. Zásluhou Ivo Stolaříka s tímto orchestrem spolupracovala řada vynikajících světových i domácích umělců (např. Gaetano Bardini, Jaens Schröder, Ino Savini, Karel Ančerl, Ivan Moravec, Václav Hudeček či Rudolf Friml). Neobyčejně významná byla téměř po celou 2. polovinu 20. století Stolaříkova redaktorská a režijní činnost v Československém rozhlase. Jejím

¹⁹ Srov. pozn. č. 4.

²⁰ Svědčí o tom nejen publikace vědeckých studií, ale zvláště získání kandidatury (CSc.) v době Stolaříkova dojíždění do pražského Supraphonu.

²¹ STOLAŘÍK, I. – ŠTĚDROŇ, B.: K dějinám hudby v Ostravském kraji. *Slezský sborník*, 1955, roč. 53, s. 195–229; STOLAŘÍK, I.: Janáčkovy skladby v Ostravě v letech 1918–1938. *Tamtéž*, 1958, roč. 56, s. 560–566; TÝŽ: Symfonická hudba v Ostravě v letech 1918–1938. *Tamtéž*, 1974, roč. 72, s. 124–134.

²² TÝŽ: Kruh přátel vážné hudby v Moravské Ostravě. *Ostrava: Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 1963, sv. 1, s. 327–336; TÝŽ: Národní umělec Beno Blachut. *Ostrava: Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, 1987, sv. 14, s. 331–335.

²³ TÝŽ: Ostravská éra dirigenta Jana Šoupala. *Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě*. D-26. Praha 1989, s. 111–121.

výsledkem byly stovky rozhlasových pořadů, přibližujících problematiku české umělecké hudby, moravského a slezského hudebního folkloru, hudebněvýchovných a kulturněpolitických problémů širšího dosahu (i v době tzv. normalizace přispíval do ostravského tisku – do *Nové svobody*, *Ostravského večerníku*, *Ostravského kulturního zpravodaje* (měsíčníku) a *Kulturního měsíčníku*, většinou se jménem skrytým pod různými šiframi.²⁴ Spolupracoval i s ostravským studiem Československé televize, a to hned od jeho vzniku. Televiznímu ztvárnění orchestrální svity ostravského skladatele Karla Kupky *Picassiáda* (námět, scénář a režie Ivo Stolařík) byl v roce 1964 v Cannes udělen čestný diplom v oboru výchovných filmů.

K etnografické a etnomuzikologické práci se mohl soustavně vrátit až ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm a odborné publicistice věnoval několik závažných studií, popularizačních edic lidových písní i scénářů k televizním relacím i scénářů k soubojovým pořadům a přehlídkám na folklorních festivalech.

Po společenské proměně let 1989–1990, kdy mohl důchodce Ivo Stolařík svobodně publikovat i své vzpomínky a poznatky o nekomunistickém protinacistickém odboji, dokončil knihu *Patřili k prvním*.²⁵ Po zveřejnění této práce v roce 1994 začal připravovat k vydání své nejvýznamnější hudebněhistorické dílo, na kterém dlouhou dobu pracoval – *Umělecká hudba v Ostravě 1918–1938* (Šenov u Ostravy 1997). V něm zpracoval rozsáhlý pramenný materiál shromážděný při heuristickém vytěžení mnoha archivů (Archiv města Ostravy s fondy spolků, sdružení i institucí, Slezský zemský archiv v Opavě, kde je uložen fond Policejního ředitelství v Moravské Ostravě s prezidiálními spisy a relacemi ze schůzí spolků a hudebních a divadelních institucí, Zemský archiv v Brně, Janáčkův archiv Moravského zemského muzea v Brně, literární a hudebně historický archiv Národního muzea v Praze apod.) a také získaný excerpce dobového denního tisku. Ten nejprve vyhodnotil v kandidátské práci *Hudební kultivace ostravského obyvatelstva v letech 1918–1938*, obhájené v roce 1979 na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze,²⁶ a pak i v této pozoruhodné monografii o hudbě v prvorepublikové Ostravě.

Posledním velkým dílem I. Stolaříka byla jeho autorská spolupráce na prvních třech svazcích velké monografie o etnografickém regionu a lidové kultuře na Těšínsku z přelomu tisíciletí (1997, 2000, 2001), na kterých pracoval společně s Jaroslavem Štikou a Věrou Tomolovou z rožnovského muzea.²⁷ V nich byla použita obdobná metodologie (tentokrát aplikovaná na celý etnografický rajon) jako při zpracování jedné lokality obce Hřčava. Tímto unikátním pracovním a edičním počinem se završilo více než půlstoletí trvající období vědecké a aktivní publikační činnosti, v němž Ivo Stolařík zveřejnil pět větších knižních publikací, dvanáct menších knížek a edic korespondence, na padesát sborníkových a časopiseckých studií a statí, sedm desítek hesel hudebníků z Ostravska a českého

²⁴ Za normalizace bylo poprvé zveřejněno celé jméno Iva Stolaříka v interview, které s ním vedla redaktorka *Nové svobody* Jaroslava Hořanská po jeho návratu z Moskvy v roce 1978, kam byl pozván na devadesáté narozeniny sovětské spisovatelky Marinetty Šagiňanové. Srov. STOLARÍK, I.: *Život není fráze*, s. 202 a 322.

²⁵ TÝŽ: *Patřili k prvním: Komentované dokumenty a vzpomínky k činnosti Obrany národa na Ostravsku*. Ostrava 1994.

²⁶ V době Stolaříkova pražského zaměstnání, kdy mu bylo zabráněno působit v místě bydliště, ho vyzvala profesorka Jarmila Vrchotová-Pátová k podání kandidátské dizertace na Univerzitě Karlově – srov. pozn. č. 20. O složitě cestě k získání titulu kandidáta věd viz STOLARÍK, I.: *Život není fráze*, s. 311–312.

²⁷ STOLARÍK, I. – ŠTIKA, J. – TOMOLOVÁ, V. (eds.): *Těšínsko, I–V*. Šenov u Ostravy 1997–2002.

Slezska v *Československém hudebním slovníku osob a institucí*,²⁸ kolem osmi set novinových článků, nekrologů, recenzí, kritik, zpráv o výzkumu, rozhovorů, rozborů skladeb do koncertních programů apod., přes tři sta rozhlasových pořadů, téměř čtyřicet televizních scénářů a scénářů veřejných produkcí. Na tomto místě je vhodné znovu připomenout, že Ivo Stolařík byl ve své pracovní kariéře zaměstnán jen ve dvou vědecko-výzkumných institucích, kde se mohl soustavně věnovat vědecké práci, a to relativně krátkou dobu. Ta u něj proto často musela být jen vedlejší, zájmovou činností. V ní se Stolařík zaměřil zvláště na dva příbuzné obory: hudební historiografii svého regionu (na samém počátku stála – jak již bylo uvedeno – rozsáhlá studie z roku 1955 ve *Slezském sborníku*, napsaná v autorské spolupráci s prof. Bohumírem Štědroněm, *K dějinám hudby v Ostravském kraji*, a završuje ji kniha *Umělecká hudba v Ostravě 1918–1938*, vydaná roku 1997) a etnologii (v tomto oboru stojí na prvním místě knižně vydaná disertace *Hrčava* (1958) a uzavírá jej výrazné spoluautorství monografie *Těšínsko*.

Stolaříkova nesmírně záslužná vědecká a hudebněpublicistická práce na poli kulturním, pedagogickém i organizátorském přesáhla svým významem region širšího Ostravska. Získala nejen celostátní, ale i mezinárodní ohlas. A za ni mu v roce 2005 udělila Ostravská univerzita titul *doctor honoris causa* (dr. h. c.). Bylo to spravedlivé ocenění této mimořádně pracovitě, skromně, vysoce mravní a čestné osobnosti, kterou lze skutečně přiléhavě, výstižně a přesně charakterizovat úvodními slovy prvního biblického žalmu *beatus vir*.

²⁸ ČERNUŠÁK, G. – NOVÁČEK, Z. – ŠTĚDROŇ, B. (eds.): *Československý hudební slovník osob a institucí*, sv. 1–2. Praha 1963–1965.

Bádání o nejnovější polské historii na počátku 21. století

RYSZARD KACZMAREK

Kaczmarek, Ryszard: Research on the newest Polish history at the beginning of the 21st century

In his article, the author presents the latest research into the most recent Polish history from the perspective of Polish historiography after the year 1989. After Poland gained full sovereignty its historiography experienced radical changes. The end of communist censorship and the opening of previously restricted archives caused the majority of Polish historians to focus mainly on the political history of the 20th century, and only partly on economic and cultural history. The problem of the sovereignty of Poland during the 20th century became once again the main issue of research, similar to the Polish historiography regarding occupations during the 19th century. The article presents a general overview of historical studies divided into chronological order: the twentieth century, the inter-war period, World War II and the Polish civil war, as well as into individual thematic fields: politics, society, economics, culture and science.

*Keywords Polish historiography * 20th century * 21st century * the inter-war period * World War II * the Polish civil war*

Contact *Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polsko; ryszard.kaczmarek@us.edu.pl*

Polští historikové odmítají jednoduchou definici 20. století jako období mezi lety 1901–2000, místo toho většinou tuto historickou éru vymezují lety 1914/1918–1989/1990. Počátek tohoto období byl stanoven vzhledem ke změnám vyvolaným 1. světovou válkou. Velká válka zavedla na našem kontinentu nové pořádky a ukázala se být klíčem k dalším událostem v Evropě. V této době se zároveň začaly, i když, jak se později ukázalo, jen přechodně, angažovat Spojené státy ve tvorbě systému kolektivní bezpečnosti. Byl to také počátek globalizace a rozpadu koloniálního systému.

V poslední době se stále častěji jako počátek nejnovějších dějin uvádí také rok 1945. Politické a sociální změny vyvolané 2. světovou válkou byly natolik zásadní, že umožňují akceptovat i tuto teorii. V tomto případě by se 20. století mohlo jevit jako éra dvou historických období: postmoderního (od 1914–1918 po rok 1945) a tzv. nejnovější historie (1945–1989/1990). Druhá světová válka není důležitým mezníkem v politické historii pouze z důvodu vzniku bipolárního systému ve světě. Započala také éru internacionalizace sociálního života, který byl po rozpadu Sovětského svazu a vědecko-technické revoluci determinován už jen standardy „globální vesnice“.

Určení horní hranice 20. století je kontroverzní vzhledem k nezodpovězené otázce, zda můžeme historicky analyzovat určité období, aniž bychom měli časový odstup a možnost

pohlédnout na problém perspektivně a retrospektivně. Tato hranice je tedy v nejnovější historii neustále přesouvána dopředu. Avšak zánik Polské lidové republiky (PLR) a změny vyvolané rozpadem SSSR a znovuzískáním suverenity zemí střední a východní Evropy výrazně poukazují na to, že konec epochy započaté 1. světovou válkou, revolucí v Rusku a vznikem bipolárního světa spadá do období mezi lety 1989 a 1990. V případě Polska je tato hranice plně odůvodnitelná znovuzískáním suverenity a nezávislosti. S ohledem na to můžeme uznat konec osmdesátých let 20. století jako závěr celé historické epochy, kterou je pak už možné analyzovat nejen politologickými a sociologickými, ale i historickými metodami.

Z dnešního pohledu se zdá být zřejmé, že uplynulé století polských dějin bylo pro svou státnost a celý národ přelomovým obdobím.¹ Díky využití příznivé politické konjunktury, jež byla výsledkem 1. světové války, získali Poláci roku 1918 nezávislost, a ukončili tak 123 let trvající nesvobodu způsobenou dělením Polska. Neocitli se tak mezi početnými národy, které v běhu dějin nenávratně ztratily svou nezávislost. Obrození, ke kterému v roce 1918 došlo, můžeme srovnávat pouze s několika klíčovými momenty polských dějin: vznikem piastovského státu v 10. století, opětovným sjednocením piastovského státu ve 13. století nebo se vznikem Polsko-litevské unie na přelomu 15. a 16. století.

Po znovuzískání nezávislosti museli polští státníci rozhodnout, jaké strategické cíle budou sledovat v zahraniční politice a jaké politické, společenské a ekonomické vize se budou snažit realizovat v Polsku. Převzetí zodpovědnosti za budoucnost vlastního národa a státu se ukázalo být nejdůležitějším problémem polské politiky 20. století. Neustále si bylo nutné odpovídat na základní otázku určující novodobé polské dějiny – jaké jsou hranice suverenity polského státu? Spolu s tím se po celé století táhne diskuse o principech, na kterých mělo být znovu vystavěno samostatné Polsko se zajištěnou vnější bezpečností a také zaručeným materiálním blahobytem občanů, aniž by byla prolomena hranice stanovená zásadou společenské solidarity.

Tyto dvě základní otázky se opět vynořily, když se Polsko v roce 1989 dočkalo obnovy plné svrchovanosti. Nejdůležitější roli začala hrát témata, která byla dosud kvůli cenzuře v oficiální historiografii opomíjena: polsko-sovětské vztahy, historie Polské lidové republiky (PLR) jako pokračování nebo přerušování dějin nezávislého Polska nebo problematika 2. světové války. Vzhledem k zásadním změnám v metodologickém přístupu v historiografii byly některé otázky nastolovány opakovaně.

Pro potřeby tohoto článku, jenž je pouze obecným přehledem polské historiografie v posledních dvou desetiletích (výběr jsme omezili na knihy, protože analýza či malé části výsledků bádání uveřejněných časopisecky by nebyly možné. Naštěstí jsou dostupné v elektronických vydáních a v *Bibliografii historie Polska*),² jsme chronologicky rozdělili práce vydávané od devadesátých let minulého století na ty, které se týkají historie meziválečného Polska, jež se věnují období 2. světové války, a které se zabývají lidovým Polskem.

¹ Takto to hodnotí všichni autoři syntéz polské historie 20. století. Z posledních, které byly v Polsku vydány, je nutné zmínit: CZUBIŃSKI, A.: *Historia Polski XX wieku*. Poznań 2000; ROSZKOWSKI, W. [Andrzej Albert]: *Historia Polski 1914–2000*, Warszawa 2001; ZGÓRNIAK, M.: *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1945)*. Kraków 2003; BRZOZA, C. – SOWA, A. L.: *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945) : Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*. Kraków 2003; GARLICKI, A.: *Historia 1815–2004 : Polska i świat*. Warszawa 2005; KACZMAREK, R.: *Historia Polski 1914–1989*. Warszawa 2010.

² Je dostupná také on-line na webové adrese <http://www.bibliografia.ipn.gov.pl/portal/bhp/1046/8338/Katalog.html> [cit. 12. 2. 2011].

Toto rozdělení zároveň reflektuje hlavní směry, jakými se ubíral výzkum polských historiků.

1. Obnovené Polsko (1918–1939)

Politické dějiny

Vzhledem ke klíčové roli, jakou po zkušenostech z období komunismu sehrála v politických diskusích v letech 1989/1990 otázka nezávislosti Polska, je pochopitelné, že se problematika státní suverenity ocitla ve středu zájmu polské historiografie, a to nejen při příležitosti různých výročí, ale i při nevyhnutelném porovnávání let 1918 a 1989. K tomu přispělo také bilancování celého 20. století na konci tisíciletí.³

Zvláštní pozornosti se dostalo problematice určení státních hranic druhé polské republiky a také dalšímu osudu polského území, které se po 2. světové válce ocitlo za hranicemi Polska (tzv. Kresy Wschodnie). Na západě země se pak zájem obracel především k dějinám Velkopolska a Pomoří.⁴ V posledních dvaceti letech se také intenzivně rozvinula bádání o historii Slezska ve 20. století. Věnují se jak sporům o hranice v letech 1918–1922,⁵ tak následujícím dějinám německého⁶ a polského⁷ Slezska. Československé Slezsko se v těchto bádáních objevovalo téměř výlučně v kontextu bilaterálních vztahů mezi Prahou a Varšavou.⁸

³ PAJEWSKI, J.: *Odbudowa państwa polskiego: 1914–1918*. Warszawa 1980; JASIAKIEWICZ, M. (ed.): *Z perspektywy 70 lat, w rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości: Materiały z konferencji naukowej zorg. przez Międzynarodowe Studium Nauk Politycznych Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, Wrocław 13 XI 1988*. Wrocław 1989; PAJEWSKI, J.: *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926*. Kraków 1995; GARLICKI, A.: *Drugiej Rzeczypospolitej początki*. Wrocław 1996; AJNENKIEL, A. (ed.): *Rok 1918. Odrodzona Polska w nowej Europie*. Warszawa 1999; TYŻ (ed.): *Rok 1920. Z perspektywy osiemdziesięciolecia*. Warszawa 2001.

⁴ PIOTROWSKI, B.: *O Polskę nad Odrą i Bałtykiem: Myśl zachodnia i badania niemcoznawcze Uniwersytetu Poznańskiego, 1919–1939*. Poznań 1987; WRZOSEK, M.: *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–1921*. Warszawa 1992; KOTŁOWSKI, T. (ed.): *Siedemdziesiąta rocznica odzyskania niepodległości i wybuchu Powstania Wielkopolskiego*. Poznań 1992; ŁUKOMSKI, G.: *Walka Rzeczypospolitej o kresy północno-wschodnie 1918–1920: Polityka i działania militarne*. Poznań 1994; GULCZYŃSKI, A.: *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (1919–1922)*. Poznań 1995; ŁUKOMSKI, G. – POLAK, B.: *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919: Działania bojowe, aspekty polityczne, kalendarium*. Koszalin – Warszawa 1995; CZUBIŃSKI, A.: *Wielkopolska w latach 1918–1939*. Poznań 2000; BARGANOWSKI, A. a kol.: *Plebiscyt na Powiślu – 11 lipiec 1920 rok*. Kwidzyn 2000; CZUBIŃSKI, A.: *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919: Geneza, charakter, znaczenie*. Poznań 2002.

⁵ HAUSER, P.: *Śląsk między Polską, Czechosłowacją a separatyzmem: Walka Niemiec o utrzymanie prowincji śląskiej w latach 1918–1919*. Poznań 1991; KAPAŁA, Z. – PRZEWŁOCKI, J.: *Zanim wybuchło III powstanie śląskie*. Bytom 1991; MALEC-MASNYK, B.: *Plebiscyt na Górnym Śląsku*. Opole 1991; BROŻEK, A. (ed.): *Powstania Śląskie i plebiscyt w procesie zrastania się Górnego Śląska z macierzą: Materiały z sesji naukowej historyków powstań śląskich i plebiscytu zorganizowanej w dniach 24–25 kwietnia 1991 roku w Bytomiu oraz na Górze Św. Anny*. Bytom 1993; KAPAŁA, Z. – DYŻEWSKI, W. (ed.): *Nad Odrą, Olzą i Bierawką podczas III Powstania Śląskiego: Materiały z V Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstań Śląskich i Plebiscytu zorganizowanego w dniach 27–28 maja 1993 roku w Rybniku, Wodzisławiu Śląskim i Raciborzu*. Bytom 1995; BROŻEK, A. – KULAK, T. (ed.): *Podział Śląska w 1922 roku: Okoliczności i następstwa*. Wrocław 1996.

⁶ JONCA, K.: *„Noc kryształowa” i casus Herschela Grynszpana*. Wrocław 1992; MASNYK, M.: *Dzielnica I Związku Polaków w Niemczech (1923–1939)*. Opole 1994.

⁷ WANATOWICZ, M. W.: *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1945*. Katowice 1994; WANATOWICZ, M. W. (ed.): *Rola i miejsce Górnego Śląska w Drugiej Rzeczypospolitej: Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 15–16 czerwca 1992 roku w 70 rocznicę przyłączenia części odzyskanego Górnego Śląska do Macierzy*. Bytom–Katowice 1995; SERAFIN, F. (ed.): *Województwo śląskie (1922–1939): Zarys monograficzny*. Katowice 1996; MYSZOR, J.: *Historia diecezji katowickiej*. Katowice 1999; MUSIALIK, W.: *Górnoślązacy w parlamentach II Rzeczypospolitej (1919–1939)*. Opole 2004.

⁸ Práce věnované tomuto tématu byly popsány níže v představení výsledků bádání o polské zahraniční politice.

Stejně velké a vlastně ještě větší oblíbě se vzhledem k zániku cenzury těšil výzkum věnovaný východní politice.⁹ Po letech opomíjení tohoto tématu oficiální komunistickou historiografií bylo po roce 1989 napsáno mnoho prací především o polsko-sovětské válce v letech 1920–1921, která se tak dočkala celé řady kratších analýz i syntéz.¹⁰

K popularitě výzkumu věnovaného vzniku druhé polské republiky po 1. světové válce přispělo kromě odstranění překážek vzniklých komunistickou cenzurou také hledání kontinuity polské státnosti. Z tohoto pohledu je logické, že se hlavní pozornost historiků soustředila na mechanismy vzniku nezávislého státu po období dělení Polska a na fungování státního aparátu. Byly analyzovány změny v polské politice v průběhu meziválečného dvacetiletí,¹¹ vznik vládní elity,¹² hodně místa se věnovalo především meziválečnému polskému parlamentarismu a jeho kolapsu po květnovém převratu.¹³ Mnoho prací se také týkalo právního systému druhé polské republiky, z nějž se výrazně čerpalo během systémových změn po roce 1989.¹⁴ Historikové se také zabývali administrativním dělením¹⁵

⁹ MĘDRZECKI, W.: *Województwo wołyńskie 1921–1939: Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*. Wrocław 1988; KOZŁOWSKI, M.: *Między Sanem a Zbruczem: Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Kraków 1990; SIELICKI, F.: *Życie gospodarcze i społeczne, szkolnictwo oraz kultura wiejska na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*. Wrocław 1991; SREBRĄKOWSKI, A.: *Sejm Wileński 1922 roku: Idea i jej realizacja*. Wrocław 1993; KRAJEWSKI, Z.: *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*. Lublin 1996; BONUSIAK, A.: *Lwów w latach 1918–1939: Ludność, przesterzeń, samorząd*. Rzeszów 2000; SAWICZ, C.: *Wileńszczyzna 1919–1939*. Warszawa 2003; JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, J.: *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*. Katowice 2010.

¹⁰ KORYN, A. (ed.): *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku: Przebieg walk i tło międzynarodowe: Materiały sesji naukowej w Instytucie Historii PAN, 1–2 października 1990*. Warszawa 1991; MUSIALIK, Z.: *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*. Wrocław 1991; KARPUS, Z.: *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924: Z dziejów militarno-politycznych wojny polsko-radzieckiej*. Toruń 1991; WYSZCZELSKI, L.: *Niemien 1920*. Warszawa 1991; ŁUKOMSKI, G. – POLAK, B.: *W obronie Wilna, Grodna i Mińska: Front litewsko-białoruski wojny polsko-bolszewickiej 1918–1920*. Koszalin – Warszawa 1994; WOJCIECHOWSKI, M. (ed.): *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*. Toruń 1998; WYSZCZELSKI, L.: *Kijów 1920*. Warszawa 1999; KRAŚNICKA, U. – FILIPOW, K. (ed.): *Bitwa Niemeńska*. Białystok 2000; WYSZCZELSKI, L.: *Bitwa na przedpolach Warszawy*. Warszawa 2000; TYŻ: *Operacja Niemeńska 1920 roku*. Warszawa 2003; ODZIEMKOWSKI, J.: *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919–1920*. Warszawa 2004.

¹¹ KAWALEC, K.: *Spadkobiercy niepokornych: Dzieje polskiej myśli politycznej 1918–1939*. Wrocław 2000; TYŻ: *Wizje ustroju państwa w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939: Ze studiów nad dziejami polskiej myśli politycznej*. Wrocław 1995; JACHYMEK, J. – PARUCH, W. (eds.): *Więcej niż niepodległość: Polska myśl polityczna 1918–1939*. Lublin 2005.

¹² FARYŚ, J. – PAJEWSKI, J. (eds.): *Gabinety Drugiej Rzeczypospolitej*. Szczecin – Poznań 1991; CHOJNOWSKI, A. – WRÓBEL, P. (eds.): *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*. Wrocław 1992; PAJEWSKI, J.: *Gabriel Narutowicz: pierwszy prezydent Rzeczypospolitej*. Warszawa 1993; ŚLIWA, M. (ed.): *Władza i społeczeństwo w najnowszych dziejach Polski*. Kraków 1993; MALINOWSKI, L.: *Politycy Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939 (służba i życie prywatne)*, cz. 1. Toruń 1995; TYŻ: *Dramaty ludzi władzy II Rzeczypospolitej*. Łomża 2001.

¹³ ZAKRZEWSKI, A. (ed.): *Sejmy Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1990; AJNENKIEL, A.: *Sejmy Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1990; ZAPOROWSKI, Z.: *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939: Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe*. Lublin 1992; WASIK, Z.: *Wpływ ugrupowań politycznych na funkcjonowanie parlamentu II Rzeczypospolitej (1921–1935)*. Toruń 1993; AJNENKIEL, A.: *Konstytucje Polski w rozwoju dziejowym 1791–1997*. Warszawa 2001.

¹⁴ Syntetykny charakter zde měl další svazek *Historii prawa w Polsce* (PEŁAZA, S.: *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. 3: *Okres międzywojenny*. Kraków 2001), kromě toho byly také vydány např.: MARSZAŁEK, P. K.: *Rada Obrony Państwa z 1920 roku: Studium prawnohistoryczne*. Wrocław 1995; GÓRNICKI, L.: *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*. Wrocław 2000; MATERNIAK-PAWŁOWSKA, M.: *Ustrój sądownictwa powszechnego w II Rzeczypospolitej*. Poznań 2003.

¹⁵ KUKLIŃSKI, A. – SWIANIEWICZ, P. (eds.): *Polskie województwo. Doświadczenia i perspektywy*. Warszawa 1990; STAWARZ, A. (ed.): *Mazowsze w dwudziestolecu międzywojennym (w granicach województwa warszawskiego)*. Warszawa 1998.

a bezpečnostními složkami, především pak policií a její roli v mocenském systému hlavně po roce 1926.¹⁶ Velkého prostoru se dostalo také úloze, jakou v druhé polské republice zastávala armáda; badatele zajímal nejen její početní stav a vybavenost,¹⁷ ale také politické vlivy po roce 1926¹⁸ nebo stav příprav na válku v období eskalace napětí na západní a východní hranici koncem třicátých let.¹⁹

Množství publikací bylo věnováno také podrobné historii politických stran a hnutí v meziválečném Polsku. Po roce 1989 se soustředilo největší usilí na popis dvou klíčových politických táborů meziválečného Polska: národně-katolického,²⁰ zvláště pak jeho vlivu na polskou politiku,²¹ a sanaci – vládnímu táboru po roce 1926.²² Druhým velmi

¹⁶ MISIUK, A.: *Policja Państwowa 1919–1939 : Powstanie, organizacja, kierunki działania*. Warszawa 1996; MAĆZYŃSKI, M.: *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej : Organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*, Kraków 1997; MISIUK, A.: *Stużby specjalne II Rzeczypospolitej 1918–1939*. Warszawa 1998; POLIT, I.: *Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934–1939*. Toruń 2003.

¹⁷ WIZOR, D.: *Najwyższe władze wojskowe w strukturach politycznych II Rzeczypospolitej (1918–1939)*. Zegrze 1994; STAWECKI, P.: *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*. Warszawa 1994; LENKIEWICZ, A.: *Naczelní wodzowie II Rzeczypospolitej*. Wrocław 1996; BIELSKI, M.: *Generałowie Odrodzonej Rzeczypospolitej*, t. 2: Front Pomorski, Dowódcy Obozu Warownego „Toruń”, Dowódcy Piechoty Dywizyjnej 4 Dywizji Piechoty, Komendanci Obozu Szkolnego Artylerii i Centrum Wyszkolenia Artylerii, Generałowie tytularni, Generałowie na funkcjach administracyjnych. Toruń 1996; CIEPLEWICZ, M.: *Wojsko Polskie w latach 1921–1926 : Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*. Wrocław 1998; SMACZNY, H.: *Polska zbrojna 1919–1939*. Białystok 1999.

¹⁸ MIROWICZ, R.: *Edward Rydz-Śmigły : Działalność wojskowa i polityczna*. Warszawa 1988; MAJCHROWSKI, J. M.: *Ulubieniec Cezara Bolesław Wieniawa-Długoszowski : Zarys biografii*. Wrocław 1990; RZEPNIEWSKI, A.: *Wojsko polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego (13 maja 1935 – 31 sierpnia 1939 r.)*, cz. 1–2. Warszawa 1992; ADAMCZYK, A.: *Generał dywizji Sławoj Felicjan Składkowski (1885–1962) : Zarys biografii politycznej*. Toruń 2001; STAWECKI, P.: *Wojsko Marszałka Józefa Piłsudskiego, 12 V 1926 – 12 V 1935*. Warszawa 2004; CICHOCKI, P.: *Droga ku anatemie : Wacław Kostek-Biernacki (1884–1957)*. Warszawa 2009.

¹⁹ GROCHOWSKI, L. (ed.): *Korpus Ochrony Pogranicza : W 70 rocznicę powołania (1924–1994) : Materiały z konferencji popularnonaukowej, Centrum Szkolenia Straży Granicznej, Kętrzyn 15–16. 11. 1994*. Kętrzyn 1995; POMORSKI, J.: *Korpus Ochrony Pogranicza w obronie Rzeczypospolitej 1924–1939*. Pruszków 1998; PINDEL, K.: *Polska południowa w systemie obronnym Drugiej Rzeczypospolitej*. Siedlce 2001; PROCHWICZ, J. – KOSTANKIEWICZ, A. – RUTKIEWICZ, J.: *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*. Warszawa 2003.

²⁰ WAPIŃSKI, R.: *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*. Wrocław 1980; WĄTOR, A.: *Działalność Związku Ludowo-Narodowego w latach 1919–1922*. Szczecin 1992; SOB-CZAK, M.: *Stosunek Narodowej Demokracji do kwestii żydowskiej w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław 1998; WAPIŃSKI, R.: *Ignacy Paderewski*. Wrocław 1999; TYSZKIEWICZ, A.: *Obóz Wielkiej Polski w Małopolsce 1926–1933*. Kraków 2004; SOSNOWSKI, M.: *Krew i honor : Działalność bojówkarska ONR w Warszawie w latach 1934–1939*. Warszawa 2005.

²¹ GROTT, B.: *Nacjonalizm chrześcijański : Myśl społeczno-państwowa formacji narodowo-katolickiej w Drugiej Rzeczypospolitej*. Kraków 1991; RYBA, M.: *Naród a polityka : Myśl społeczno-polityczna twórców ruchu narodowego w okresie międzywojennym*. Lublin 1999; MAJ, E.: *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928 : Studium z dziejów myśli politycznej*. Lublin 2000; MAJCHROWSKI, J. M.: *Polska myśl polityczna 1918–1939 : Nacjonalizm*. Warszawa 2000; MACAŁA, J.: *Polska katolicka w myśli politycznej II RP*. Głogów 2004; SCHRADER, U.: *Międzywojenna polska myśl narodowa : Od patriotyzmu do globalizmu*. Kraków 2004.

²² KULESZA, W. T.: *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935*. Warszawa – Wrocław 1985; CHOJNOWSKI, A.: *Piłsudzczy u władzy : Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem*. Wrocław 1986; FARYŚ, J.: *Piłsudski i Piłsudzczy : Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939)*. Szczecin 1991; PARUCH, W.: *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej : Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939)*. Lublin 1997; SENIÓW, J.: *W kręgu piłsudczyków : Poglądy ideowo-polityczne „Gazety Polskiej” (1929–1939)*. Kraków 1998; WAINGERTNER, P.: *„Naprawa” (1926–1939) : Z dziejów obozu pomajowego*. Warszawa 1999; KOSSEWSKA, E.: *Związek Legionistów Polskich 1922–1939*. Warszawa 2003; PARUCH, W.: *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*. Lublin 2005.

oblíbeným tématem byla role Józefa Piłsudského v dějinách druhé polské republiky. Badatelé v tomto případě navazují na početné práce z osmdesátých let.²³ Dějiny konzervativců a okrajových monarchistických hnutí byly analyzovány hlavně v kontextu jejich vztahu k programu národovců v období parlamentní demokracie²⁴ a politice sanace po květnovém převratu v roce 1926. V tomto případě se však většina prací soustředila na dějiny antisanační opozice, zvláště pak lidovců, socialistů a křesťanských demokratů.²⁵ Ze zorného pole v podstatě úplně zmizel výzkum komunistického hnutí, kterému byly věnovány jen nepočtené studie vydané ještě v devadesátých letech.²⁶

Pomineme-li otázky znovuzískání nezávislosti a vzniku suverénního státu, věnovali se v posledních dvou desetiletích polští historikové nejčastěji zahraniční politice druhé polské republiky. Otevření polských a zahraničních archivů umožnilo vznik celé řady nových prací – jak syntetických, které komplexně popisují státní zájmy meziválečného Polska²⁷ nebo dějiny diplomacie,²⁸ tak i monografií jednotlivých směrů zahraniční politiky. Tyto monografie analyzují úlohu Polska v mezinárodních vztazích²⁹ a úspěšnost vojenských

²³ GARLICKI, A.: *Józef Piłsudski 1867–1935*. Warszawa 1990; GARLICKA, A.: *Józef Piłsudski: życie i legenda*. Warszawa 1993; SULEJA, W.: *Józef Piłsudski*. Wrocław 1997; SUCHOŃSKI, A. (ed.): *Józef Piłsudski i jego współpracownicy*. Opole 1999; CICHORACKI, P.: *Legenda i polityka : Kształtowanie się wizerunku Marszałka Józefa Piłsudskiego w świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*. Kraków 2005.

²⁴ MAJCHROWSKI, J. M.: *Ugrupowania monarchistyczne w latach drugiej Rzeczypospolitej*. Wrocław 1988; MICH, W.: *Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918–1939)*. Lublin 1992.

²⁵ SULEJA, W.: *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948 : Zarys dziejów*. Warszawa 1988; DEREŃ, B. – HAMPPEL, J. – PRZYBOŚ, K. (eds.): *Strajk chłopski w Małopolsce w sierpniu 1937 roku*. Warszawa 1988; MICHAŁOWSKI, S.: *Myśl polityczna Polskiej Partii Socjalistycznej 1918–1939*. Lublin 1994; PIETRUSZA, J. (ed.): *Związek Polskiej Młodzieży Demokratycznej w okresie II Rzeczypospolitej i II wojny światowej*. Kraków 1998; ŚLIWA, M.: *Ludowcy i socjaliści w Parlamencie II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1995; KOŁODZIEJCZYK, W. – PARUCH, A. (ed.): *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego, t. 1: Od zaborów do okupacji (1895–1945)*. Warszawa 2002; KOŁODZIEJCZYK, A.: *Ruch ludowy a Kościół rzymskokatolicki w latach II Rzeczypospolitej*. Warszawa 2002; LASKA, A.: *Narodowa Partia Robotnicza 1920–1937 : Studia z dziejów ruchów społecznych w Drugiej Rzeczypospolitej*. Rzeszów 2004.

²⁶ CIMEK, H.: *Komuniści, Polska, Stalin 1918–1939*. Białystok 1990; TREMBICKA, K.: *Między apologią a negacją : Studium myśli politycznej Komunistycznej Partii Polski w latach 1918–1932*. Lublin 1995; ZAPOROWSKI, Z.: *Między sejmem a wiecem : Działalność Komunistycznej Frakcji Poselskiej w latach 1921–1935*. Lublin 1997.

²⁷ SIBORA, J.: *Narodziny polskiej dyplomacji u progu niepodległości*. Warszawa 1998; LUSIŃSKI, C.: *II Rzeczpospolita a Polonia 1922–1939 : Geneza i działalność Rady Organizacyjnej Polaków z Zagranicy i Światowego Związku Polaków z Zagranicy*. Warszawa 1998; OKULEWICZ, P.: *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*. Poznań 2001; WRZESIŃSKI, W.: *Między Królewcem, Warszawą, Berlinem a Londynem*. Toruń 2001.

²⁸ KAMIŃSKI M. K. – ZACHARIAS M. J.: *Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej 1918–1939*. Warszawa 1987; ŁOSSOWSKI, P.: *Polska w Europie i świecie 1918–1939 : Szkice z dziejów polityki zagranicznej i położenia międzynarodowego II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1989; ŁOSSOWSKI, P.: *Dyplomacja polska 1918–1939*. Warszawa 2001; BATOWSKI, H.: *Między dwiema wojnami 1919–1939 : Zarys historii dyplomatycznej*. Kraków 2001.

²⁹ PARAFIANOWICZ, H.: *Polska w europejskiej polityce Stanów Zjednoczonych w okresie prezydentury Herberta C. Hoovera (1929–1933)*. Białystok 1991; WINID, B. W.: *W cieniu Kapitolu : Dyplomacja polska wobec Stanów Zjednoczonych 1919–1939*. Warszawa 1991; MICHOWICZ, W. (ed.): *Polska wobec problemu rozbrojenia w okresie międzywojennym*. Łódź 1991; KARSKI, J.: *Wielkie mocarstwa wobec Polski : 1919–1945 od Wersalu do Jalty*. Warszawa 1992; BATOWSKI, H.: *Zachód wobec granic Polski: 1920–1940 : Niektóre fakty mniej znane*. Łódź 1995; BLOCH, C. – ZIELIŃSKI, Z. (ed.): *Powrót Polski na mapę Europy : Sesja naukowa poświęcona 70 rocznicy Traktatu Wersalskiego*. Lublin 1995; PAŁASZ-RUTKOWSKA, E.: *Polityka Japonii wobec Polski 1918–1941*. Warszawa 1998.

strategických aliancí s Francií³⁰ a Velkou Británií.³¹ Stejná míra pozornosti byla také věnována klíčovým vztahům se sousedními zeměmi, pro polskou bezpečnost tak důležitým.³² Samozřejmě se především jednalo o Německo³³ a Sovětský svaz,³⁴ které neskrývaly své revizionistické cíle, a to hlavně v době bezprostředně hrozícího nebezpečí ze strany těchto zemí před vypuknutím 2. světové války.³⁵ Monografie se také věnují polským sousedům v baltském prostoru³⁶ a nevyužitým šancím polské diplomacie v kontaktech se Skandinávií³⁷ a Litvou.³⁸ V početných pracích o polsko-československých vztazích³⁹ převažuje problém konfliktu o Těšínské Slezsko a záboru jeho československé části v roce 1938.⁴⁰

³⁰ BUŁHAK, H.: *Polska – Francja : Z dziejów sojuszu 1922–1939*. Cz. 1: 1922–1932. Warszawa 1995; BRZEZIŃSKI, A. M.: *Warszawa – Paryż – Genewa : Sojusz polsko-francuski a problem rozbrojenia w dwudziestoleciu międzywojennym (1919–1937)*. Łódź 1996; PASZTOR, M.: *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*. Warszawa 1999; BUŁHAK, H.: *Polska-Francja : Z dziejów sojuszu 1933–1936*. Warszawa 2000.

³¹ BAUMGART, M.: *Wielka Brytania a odrodzona Polska 1923–1933*. Szczecin 1990.

³² LECZYK, M.: *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921–1939*. Białystok 1997; KORYN, A. (ed.): *Odrodzenia Polska wśród sąsiadów 1918–1921*. Warszawa 1999.

³³ CZUBIŃSKI, A. – KULAK, Z. (eds.): *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1932 : XVII Konferencja Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL-RFN Historyków, 11–17 VI 1984 r., Augsburg*. Poznań 1990; CHAŁUPCZAK, H.: *II Rzeczpospolita a mniejszość polska w Niemczech*. Poznań 1992; WRZESIŃSKI, W.: *Sąsiad czy wróg? : Ze studiów nad kształtowaniem obrazu Niemca w Polsce w latach 1795–1939*. Wrocław 1992; WRZESIŃSKI, W.: *Polski ruch narodowy w Niemczech w latach 1922–1939*. Wrocław 1993; MROCZKO, M. (ed.): *Na rozstajach dróg. Gdańsk między Niemcami a Polską (1920–1939) : Zbiór studiów*. Gdańsk 1998; ŁUKOMSKI, G.: *Problem „korytarza” w stosunkach polsko-niemieckich i na arenie międzynarodowej: 1919–1939 : Studium polityczne*, Warszawa – Londyn 2000; STĘPNIĄK, H.: *Polska i Wolne Miasto Gdańsk (1920–1939) : Studium polityczne*, Gdańsk 2004; FIEDOR, K.: *Polska i Polacy w polityce Trzeciej Rzeszy 1933–1939*. Łódź 2005.

³⁴ ŻENCZYKOWSKI, T.: *Dwa komitety 1920, 1944 : Polska w planach Lenina i Stalina : Szkic historyczny*. Warszawa 1990; MATERSKI, W.: *Tarcza Europy : Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*. Warszawa 1994; GREGOROWICZ, S. – ZACHARIAS, M. J.: *Polska – Związek Sowiecki : Stosunki polityczne 1925–1939*. Warszawa 1995; KORNAT, M.: *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*. Kraków 2003; ZACKIEWICZ, G.: *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego 1918–1939*. Kraków 2004; MRÓZ, M.: *W kręgu dyplomacji watykańskiej : Rosja, Polska, Ukraina w dyplomacji watykańskiej w latach 1917–1926*. Toruń 2004; MATERSKI, W.: *Na widencie : II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*. Warszawa 2005.

³⁵ GRÜNBERG K. – SERCZYK J.: *Czwarty rozbiór Polski : Z dziejów stosunków radziecko-niemieckich w okresie międzywojennym*. Warszawa 1990; GUZ, E.: *Drugie Monachium 1939 : Kulisy zdrady*. Warszawa 1990; ŻERKO, S.: *Stosunki polsko-niemieckie 1938–1939*. Poznań 1998; RAINA, P.: *Stosunki polsko-niemieckie 1937–1939 : Prawdziwy charakter polityki zagranicznej Józefa Becka : Geneza wybuchu II wojny światowej*. Warszawa 1999; KORNAT, M.: *Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop-Mołotow : Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Warszawa 2002.

³⁶ ŁOSSOWSKI, P.: *Łotwa nasz sąsiad : Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*. Warszawa 1990; TYŻ: *Stosunki polsko-estońskie 1918–1939*, Gdańsk 1992; SKRZYPEK, A.: *Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*. Gdańsk 1997; PULLAT, R.: *Stosunki polsko-fińskie w okresie międzywojennym*. Warszawa 1998; TYŻ: *Od Wersalu do Westerplatte : Stosunki estońsko-polskie w okresie międzywojennym*. Kraków 2003.

³⁷ JAWORSKI, P.: *Polska niepodległa wobec Skandynawii 1918–1939*. Wrocław 2001.

³⁸ ŁOSSOWSKI, P.: *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*. Warszawa – Łowicz 1997.

³⁹ ORŁOF, E. (ed.): *Stosunki polsko-czesko-słowackie w latach 1918–1945*. Rzeszów 1992; ESSEN, A.: *Polska a Mata Ententa 1920–1934*. Warszawa 1992; PAŃKO, G.: *Polska i Polacy w czeskiej opinii publicznej w okresie międzywojennym*. Wrocław 1996; GRUCHAŁA, J.: *Czeskie środowiska polityczne wobec spraw polskich 1920–1938*. Katowice 2002; KACZMAREK, R. – MASNYK, M. (eds.): *Konsulaty na pograniczu polsko-niemieckim i polsko-czechosłowackim w latach 1918–1939*. Katowice 2004; SZCZEPAŃSKA, A.: *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1933*. Szczecin 2004.

⁴⁰ WANATOWICZ, M. (ed.): *Z najnowszych dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Katowice 1992; PYSZKO, J. (ed.): *Zaolzie w świetle faktów i dokumentów oraz oczach obcych: 1918–1945*. Bazylea 1998; NOWAK, K. (ed.): *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości 1918–1920*. Cieszyn 1999; JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ, J.: *Zaolzie w polityce rządu i opinii społeczeństwa polskiego (1925–1937)*. Katowice 2001; KAMIŃSKI, M. K.: *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*. Warszawa 2001; DESZCZYŃSKI, M.: *Ostatni egzamin :*

Vzhledem k pomĚrnĚ malĚ angaŹovanosti polskĚ diplomacie mimo oblast stĚdnní a vĚchodnní Evropy⁴¹ a jejĪ malĚ ūčasti na jednánĪch o bezpeĉnostnnĪch zārulkách se jiná témata (kromĚ článkŮ a pĚsĚvkŮ) vlastnnĪch monografiĪ nedoĉkala. JistĚ zājem vzbuzovaly nesmĚlĚ snahy polskĚ vlādy ze tĚicátĚch let zĪskat kolonie v Africe nebo JiŹnĪ Americe a svou senzacnoscĪ takĚ ĉinnost Polska nāmoĚnnĪ a koloniálnĪ ligy (Polska Liga Morska i Kolonialna).⁴²

Spoleĉnost v mezivālĚnnĚm období

Nutnost doplnit mnohĚ mezery v polskĚch politickĚch dĚjinách 20. stoletĪ zpŮsobila, Źe se bādání o sociálnĪch dĚjinách ocitla v poslednnĪch dvou dekadách na okraji zājmu hlavnĪho proudu polskĚch historikŮ.⁴³ PublikovanĚ syntetickĚ pĚace⁴⁴ byly vĚtšinou pokračováním vĚzkumu zapoĉatĚho jĪŹ v období lidovĚho Polska, i kdĪŹ novĚ nazĪrání na dĚjiny Polska ve 20. stoletĪ zmĚnilo zpŮsob vyprávĚnnĪ a usnadnilo pĚstup k dalšĪm pramenŮm.

HistorikovĚ si zaĉali všĪmat vĚznamu tĚch sociálnĪch vrstev, kterĚ byly dosud v bādánĪch marginalizovány, nebo jejichŹ pozitivnnĪ pĚnos byl dokonce pro vznik suverĚnnĪho Polska po roce 1918 pĚmo negován. PĚdevšĪm se to tĚkalo pracĪ o polskĚ niŹšĪ šlechtĚ⁴⁵ a ĉásteĉnĚ takĚ inteligenci. Na poslednnĪ jmenovanou skupinu existuje v souĉasnosti jinĪ pohled, kterĪ oceňuje jejĪ pĚnos ve vĚchovĚ novĚ generace PolákŮ, jeŹ bĚhem 2. svĚtovĚ války⁴⁶ ūspĚšnĚ sloŹila svou zkoušku z patriotismu. Velmi málo je vĚstupŮ bādání pojednāvajĪcĪho o dĚlnĪcĪch a zemĚdĚlcĪch.⁴⁷ Tyto nejpoĉetnnĚjšĪ skupiny mezivālĚnnĚho Polska se po roce 1989 ocitly na okraji badatelskĚho zājmu.

VelkĪ ohlas však vzbuzoval kaŹdodennĪ Źivot v mezivālĚnnĚm Polsku,⁴⁸ coŹ bylo tĚma v minulosti uznāvánĚ jakoŹto parketa publicistŮ a kronikārŮ. PĚd 2. svĚtovou válkou se objevily snahy vytvoĚit skupinovĪ portrĚt PolákŮ, jejich nārrodnĪch vlastnostĪ⁴⁹

Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939. Warszawa 2003; KOWALSKI, R. (ed.): *Od Zaolzia po Jaworzynę – rewindykacje graniczne jesienią 1938 roku : Materiały z seminarium naukowego zorganizowanego w 60. rocznicę powrotu Zaolzia i Jaworzyny do Polski.* Nowy Targ, 27 listopada 2003 r. Nowy Targ 2004.

41 MŮžeme pĚipomenout knihu STĚPNIAK, W.: *Dyplomacja polska na Bałkanach (1918–1926).* Warszawa 1998.

42 BUJKIEWICZ, Z.: *Aspiracje kolonialne w polityce zagranicznej Polski.* Zielona Gōra 1998.

43 Lze pĚipomenout rozsáhly soubor statistickĚch ūdājŮ vydanĪ prāvĚ na zaĉátku 21. stoletĪ *Historia Polski w liczbach*, t. 1: PaŹstwo i spoleĉenstvo, t. 2: Gospodarka. Warszawa 2003–2006, kterĪ je velmi vhodnnĪ pro vĚzkum sociálnĪ historie (a takĚ historie hospodārskĚ a politickĚ). Seznam se opĪrā o pĚd vālĚnnĚ statistiky hlavnĪho statistickĚho ūradu (GlŮwny Ūrząd Statystyczny).

44 WAPIŹSKI, R.: *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991; TABAKA, Z. – ŹALIŹSKI, H. (ed.): *Spoleĉenstvo i niepodleglość : Pokłosie sesji naukowej zorganizowanej w 70-lecie Odrodzenia PaŹstwowoŹci Polskiej.* KrakŮw 1992; ŹARNOWSKI, J.: *Polska 1918–1939 : Praca, technika, spoleĉenstvo.* Warszawa 1999; ŹARNOWSKI, J. (ed.): *Metamorfozy spoleĉne*, 2: Badania nad dziejami spoleĉnymi XIX i XX wieku. Warszawa 2007.

45 LESKIEWICZOWA, J. (ed.): *ZiemiaŹstwo polskie 1795–1945.* Warszawa 1985; GAŁKA, B. W.: *ZiemiaŹcie i ich organizacje w Polsce lat 1918–1939.* ToruŹ 1997; TŮŹ: *ZiemiaŹcie w parlamencie II Rzeczypospolitej.* ToruŹ 1999; MICH, W.: *Ideologia polskiego ziemiaŹstwa 1918–1939.* Lublin 2000.

46 NAĚĚCZ, D.: *Sen o wladzy : Inteligencja wobec niepodleglości.* Warszawa 1994; SIERAKOWSKA, K.: *Rodzice, dzieci, dziadkowie... : WielkomiĚjska rodzina inteligencna w Polsce 1918–1939.* Warszawa 2003.

47 JednnĪm z takovĚch nepoĉetnnĚch pozitivnnĚch pĚkladŮ je dĪlo MAZUR, E.: *Warszawska SpŮdzielnia Mieszkania 1921–1939 : Materialne warunki bytu robotnikŮ i inteligencji w eksperymentalnym osiedlu mieszkaniowym.* Warszawa 1993.

48 ŹOZIŹSKA, M. – ŹOZIŹSKI, J.: *Źycie codzienne i niecodzienne w przedwojennej Polsce.* Warszawa 1999; GARLICKI, A.: *PĚkne lata trzydzieste.* Warszawa 2008.

49 WŮJCIK, S.: *Cechy narodowe PolakŮw w polemikach okresu miĚdzywojennego: piłsudczykŮw i narodowych demokratŮw.* Lublin 1989; WAPIŹSKI, R.: *Polska i małe ojczyzna PolakŮw : Z dziejŮw ksztattowania siĚ ŹwiadomoŹci narodowej w XIX i XX wieku po wybuch II wojny Źwiatowej.* Wrocław 1994.

a politických názorů.⁵⁰ Na začátku 21. století se také objevily práce nové generace polských historiků, kteří svými zcela novými zájmy navazují na bádání světové historiografie, jakými jsou například *gender studies*.⁵¹

Existuje ale jedna oblast sociálních dějin, jež v posledních dvou dekádách zažila opravdový rozkvět. Je to výzkum etnických vztahů v meziválečném Polsku, zvláště pak národnostních a náboženských menšin. Analyzován byl především fenomén kulturního a etnického pluralismu, jež existoval na východních⁵² i západních okrajích druhé polské republiky. Na západě země se historikové zabývali především problematikou německé menšiny.⁵³ Stejně velké množství studií bylo věnováno polským Židům⁵⁴ a složitým polsko-židovským vztahům⁵⁵ a také ukrajinské otázce. Zde se zájem polských historiků soustředil na tři témata: na boj Ukrajinců za nezávislost na počátku dvacátých let 20. století,⁵⁶ dějiny ukrajinské menšiny v Polsku⁵⁷ a postoje státu k aktivitám ukrajinských nacionalistických

⁵⁰ WAPIŃSKI, R.: *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*. Łódź 1989; ODZIEMKOWSKI, J.: *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1996.

⁵¹ ŻARNOWSKA, A. – SZWARC, A. (eds.): *Równe prawa i nierówne szanse : Kobiety w Polsce międzywojennej*. Warszawa 2000; KAŁWA, D.: *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej : Dylematy środowisk kobiecych*. Kraków 2001.

⁵² TOMASZEWSKI, J.: *Rzeczpospolita wielu narodów*. Warszawa 1985; GIŻEJEWSKA, M. – STRZEMBOSZ, T. (eds.): *Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939–1941*. Warszawa 1995; KAPRALSKA, Ł.: *Pluralizm kulturowy i etniczny a odrębność regionalna Kresów południowo-wschodnich w latach 1918–1939*. Kraków 2000; WAPIŃSKI, R.: *Polska na styku narodów i kultur : W kręgu przeobrażeń narodowościowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku*. Gdańsk 2002.

⁵³ MATELSKI, D.: *Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce w latach 1919–1939*. Poznań 1997; MATELSKI, D.: *Niemcy w Polsce w XX wieku*. Warszawa 1999; FAŁOWSKI, J.: *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej*. Częstochowa 2000; ZYBURA, M.: *Niemcy w Polsce*. Wrocław 2001; GREINER, P.: *KACZMAREK, R.: Leksykon mniejszości niemieckiej w województwie śląskim w latach 1922–1939: zarys dziejów, organizacje, działacze*. Katowice 2002.

⁵⁴ Mezi jinými např. TOMASZEWSKI, J.: *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa 1990; MENDELSON, E.: *Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*. Warszawa 1992; POLONSKY, A. – MENDELSON, E. – TOMASZEWSKI, J. (eds.): *Jews in Independent Poland 1918–1939*. London – Washington 1994; ZALEWSKA, G.: *Ludność żydowska w Warszawie w okresie międzywojennym*. Warszawa 1996; RUDNICKI S., *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*. Warszawa 2004.

⁵⁵ BERGMANN, O.: *Narodowa Demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929*. Poznań 1998; TOMASZEWSKI, J.: *Preludium zagłady : Wygnanie Żydów polskich z Niemiec w 1938 r.* Warszawa 1998; NATKOWSKA, M.: *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski” : Antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931–1939*. Warszawa 1999; GONTARCZYK, P.: *Pogrom? : Zajścia polsko-żydowskie w Przemyklu 9 marca 1936 r. : Mity, fakty, dokumenty*. Biata Podlaska – Pruszków 2000; KULCZYKOWSKI, M.: *Żydzi – studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*. Kraków 2004.

⁵⁶ ŁUKOMSKI, G. – PARTACZ, C. – POLAK, B.: *Wojna polsko-ukraińska 1918–1919 : Działania bojowe, aspekty polityczne, kalendarium*. Koszalin – Warszawa 1994; KARPUS, Z. – REZMER, W. – WISZKA, E. (eds.): *Polska i Ukraina – sojusz 1920 roku i jego następstwa : Materiały z konferencji naukowej, Toruń 16–18 listopada 1995 r.* Toruń 1997; POTOCKI, R.: *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939)*. Lublin 1999; BRUSKI, J. J.: *Petlurowcy : Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1918–1924)*. Kraków 2000; GALUBA, R.: „*Niech nas rozsądzi miecz i krew...*” : *Konflikt polsko-ukraiński o Galię Wschodnią w latach 1918–1919*. Poznań 2004; PISULIŃSKI, J.: *Nie tylko Petlura : Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*. Wrocław 2004.

⁵⁷ Zde je především nutné zdůraznit význam vědeckých polsko-ukrajinských kontaktů, jejichž výsledkem je dlouholetá série: NIEDZIELKO, R. (ed.): *Polska – Ukraina : Trudné pytania*, t. 1–9. Warszawa 1998–2000. Kromě toho zde patří také např. TORZECKI, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków 1989; MATELSKI, D.: *Ukraińcy i Rusini w Polsce 1918–1935*. Poznań 1996; WISZKA, E.: *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*. Toruń 2004.

organizací.⁵⁸ Mnoho prací se také týká jiných národů a etnických skupin: Bělorusů⁵⁹ nebo „objevovaných“ Lemků, Tatarů a Kašubů.⁶⁰

Stejně velké oživení bĀdání o sociálních dějinách můžeme pozorovat v zájmu o konfesní problematiku. Zrušení cenzury se i v tomto případě projevilo vydáním velkého množství prací věnovaných dějinám katolické církve⁶¹ a její roli v politickém a společenském životě v nezávislém Polsku.⁶² Díky vlně zájmu o dějiny národnostních menšin a etnických skupin bylo také vydáno větší množství prací o jiných vyznáních, především pak o těch největších, jejichž dějiny byly integrálně spjaty s etnickými konflikty. Jde tedy o řeckokatolickou,⁶³ pravoslavnou⁶⁴ a evangelickou⁶⁵ církev. Publikovány byly však rovněž studie věnované okrajovým náboženským obcím v meziválečném Polsku, jako např. Polské národní katolické církvi nebo církvi Mariavitů.⁶⁶

Hospodářství meziválečného Polska

Pohled na meziválečnou polskou ekonomiku se po roce 1990 změnil. Byl verifikován dosavadní negativní postoj a místo jednoznačné kritiky neúspěšných pokusů o modernizaci za druhé polské republiky se objevily práce důkladně popisující také úspěchy, kterých se i přes nevýhodnou výchozí pozici v roce 1918 (dezintegrace, válečné ztráty, archaická

⁵⁸ KUPCZAK, J. M.: *Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939*. Wrocław 1994; ŹELEŃSKI, W.: *Zabójstwo ministra Pierackiego*. Warszawa 1995; POTOCKI, R.: *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*. Lublin 2003; WYSOCKI, R.: *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: Geneza, struktura, program, ideologia*. Lublin 2003.

⁵⁹ GOMÓŁKA, K.: *Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej 1918–1922*. Warszawa 1989; TÝŹ: *Białorusini w II Rzeczypospolitej*. Gdańsk 1992; BALCERAK, W. (ed.): *Polska–Białoruś 1918–1945*. Warszawa 1994.

⁶⁰ MIŚKIEWICZ, A.: *Tatarzy polscy 1918–1939: Źycie społeczno-kulturalne i religijne*. Warszawa 1990; HORBAL, B.: *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918–1921*. Wrocław 1997; MOKLAK, J.: *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej: Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*. Kraków 1997; KUTTA, J.: *Druga Rzeczypospolita i Kaszubi 1920–1939*. Bydgoszcz – Inowrocław 2003.

⁶¹ *Historia Kościoła*, t. 5: 1848 do czasów współczesnych. Warszawa 1985; KRASOWSKI, K.: *Episkopat katolicki w II Rzeczypospolitej: Myśl o ustroju państwa – postulaty – realizacja*. Warszawa 1992; WILK, S.: *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa 1992; JEŹYNA, K.: *Akcja Katolicka w II Rzeczypospolitej* (ed. J. Nagórny). Lublin 1996; MIKOŁEJKO, A.: *Tradycja i nowe drogi wiary: Obrazy religijności polskiej w latach 1918–1939*. Warszawa 2001; PLIS, J.: *Kościół katolicki w Polsce a prasa, radio i film (1918–1939)*. Lublin 2001; WILCZYŃSKI, L.: *Działalność Akcji Katolickiej w dekanatach Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej w latach 1936–1939 na podstawie materiałów Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*. Poznań 2004.

⁶² PIELA, M.: *Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924*. Lublin 1994; NAPIÓRKOWSKI, S. C. (ed.): *A bliźniego swego...: Materiały z sympozjum „Św. Maksymilian Maria Kolbe – Źydzi – masoni”*. Lublin 1997; BĀJOR, A. – ŹMIGRODZKI, Z.: *Tygodnik katolicki „Niedziela” 1926–1939*. Częstochowa 2002; SOLARCZYK, M.: *Duchowni katolicycy w parlamencie II Rzeczypospolitej*. Warszawa 2002; MODRAS, R.: *Kościół katolicki i antysemityzm w Polsce w latach 1933–1939*. Kraków 2004.

⁶³ KROCHMAL, A.: *Konflikt czy współpraca?: Relacje między duchowieństwem łacińskim i greckokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918–1939*. Lublin 2001; RZEMIENIUK, F.: *Walki polityczne greckokatolickiego duchowieństwa o niepodległość Ukrainy w okresie II Rzeczypospolitej (1918–1939)*. Siedlce 2003; TÝŹ: *Stosunek greckokatolickiego duchowieństwa do postanowień konkordatu w okresie II Rzeczypospolitej (1918–1939)*. Siedlce 2004.

⁶⁴ PAPIERZYŃSKA-TUREK, M.: *Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia 1918–1939*. Warszawa 1989.

⁶⁵ TUROWSKI, S.: *Kościół ewangelicko-unijny w Polsce 1920–1939*. Bydgoszcz 1990; ALABRUDZIŃSKA, E.: *Kościół ewangelicki na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Toruń 1999; TĀŹ: *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*. Toruń 2004.

⁶⁶ Takový charakter mají např. monografie E. WARCHOŁA: *Polski Narodowy Kościół Katolicki w Polsce (1922–1952)*. Radom 1995; *Starokatolicki Kościół Mariawitów w okresie II Rzeczypospolitej*. Sandomierz 1997.

struktura ekonomiky založená hlavně na zemědělství⁶⁷ podařilo dosáhnout. Takové bylo také vyznění syntéz, které byly v tomto období vydány. Jednalo se především o pokračování monumentální práce Z. Landaua a J. Tomaszewského,⁶⁸ ale také jiných autorů, kteří se komplexně zabývají tehdejšími polským hospodářstvím a ekonomickými myšlenkami, jež byly u základů ekonomických koncepcí všech vlád meziválečného Polska.⁶⁹

Poměrně málo pozornosti se věnovalo dvacátým letům. Pokud vůbec monografie, jež se jimi zabývaly, vznikly, týkaly se tehdejších pokusů o modernizaci země,⁷⁰ jakými byly investice do infrastruktury (především stavba uhelné magistrály a přístavu v Gdyni)⁷¹ a vzniku tržního hospodářství po konci války.⁷² Zájem také vzbuzovala úspěšná měnová reforma Władysława Grabského z roku 1926,⁷³ která místo polské marky zavedla polský zlatý a přinesla také vyrovnání stavu státních financí.⁷⁴

Velká hospodářská krize, která na několik let osudově zastavila první pokusy o modernizaci státu, zajímala badatele hlavně v kontextu postupu, jakým byla poražena. Ten byl nejprve jiný než na Západě – postupovalo se cestou deflační finanční politiky⁷⁵ – ve druhé polovině třicátých let však stejně přišel ke slovu státní intervencionismus, jehož symbolem se stala výstavba centrálního průmyslového regionu na soutoku řek Visly a Sanu,⁷⁶ který měl spolu s Horním Slezskem plnit klíčovou úlohu ve zbrojním průmyslu před blížící se válkou.⁷⁷

Polská kultura, věda a osvěta

Tento krátký přehled si neklade za cíl představit všechny publikace týkající se tak odborného problému, jakým jsou kulturní otázky, zvláště pak umělecká kritika děl, které vznikly

⁶⁷ SUŁKOWSKA, W.: *Dyskusja nad kierunkami przebudowy systemu agrarnego w Polsce (1918–1939)*. Kraków 1993.

⁶⁸ LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J.: *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*. Warszawa 1967–1990; TITIŹ: *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*. Warszawa 1999.

⁶⁹ KOZŁOWSKI, K. (ed.): *Problemy gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1989; ZAGÓRA-JON-SZTA, U.: *Spory o model gospodarki Drugiej Rzeczypospolitej: (problemy etatyzmu, planowania i kartelizacji)*, Katowice 1991; ORŁOWSKI, R. (ed.): *Idee gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*. Lublin 1996; ZAGÓRA-JON-SZTA, U. (ed.): *Myśl ekonomiczna II Rzeczypospolitej: Materiały z konferencji, Wisła 22–24. 10. 1997*. Katowice 1997; TRZECIAK, M.: *Bariery rozwoju II Rzeczypospolitej*. Radom 1999; SZMIDTKE, Z.: „Skarboferm” 1922–1939: *Związki polityki z gospodarką*. Opole 2005.

⁷⁰ ŁAPA, M.: *Modernizacja państwa: Polska polityka gospodarcza 1926–1929*. Łódź 2002.

⁷¹ WIDERNIK, M.: *Porty Gdańska i Gdyni w życiu gospodarczym II Rzeczypospolitej*. Gdańsk 1991; SOŁTYSIK, M.: *Gdynia – miasto dwudziestolecia międzywojennego: Urbanistyka i architektura*. Warszawa 1993; MIELCZA-REK, R.: *Budowa portu handlowego w Gdyni w latach 1924–1939*. Gdańsk 2001.

⁷² WŁUDYKA, T.: *Dwa dwudziestolecia gospodarki rynkowej w Polsce*. Warszawa 2008.

⁷³ SUŁKOWSKA, W.: *Źródła sukcesów i przyczyny niepowodzeń reform Władysława Grabskiego*. Wrocław – Kraków 1996.

⁷⁴ NOWAK, M. – WŁUDYKA, T.: *Rynek kredytowy w Drugiej Rzeczypospolitej*. Kraków 1992; MORAWSKI, W.: *Bankowość prywatna w II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1996.

⁷⁵ STANIEWICZ, W.: *Deflacja polska w latach 1929–1936*. Łódź 2003.

⁷⁶ GOŁĘBIEWSKI, J. TABAKA, Z. (eds.): *W pięćdziesięciolecie Centralnego Okręgu Przemysłowego*. Kraków 1991; SAMECKI, W.: *Centralny Okręg Przemysłowy (1936–1939): Wstępna faza programu uprzemysłowienia Polski*. Wrocław 1998; PIĄTKOWSKI, S. (ed.): *Centralny Okręg Przemysłowy. Infrastruktura – produkcja – procesy miastotwórcze: Materiały konferencji naukowej odbytej w Radomiu 19 grudnia 2005 roku*. Radom 2005.

⁷⁷ GOŁĘBIEWSKI, J.: *Przemysł zbrojeniowy Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Pionki 1993; TÝŻ: *COP: Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*. Kraków 2000; JABŁONOWSKI, M.: *Wobec zagrożenia wojną: Wojsko a gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939*. Warszawa 2001; DZIEMIANKO, Z.: *Przemysł zbrojeniowy w Centralnym Okręgu Przemysłowym*. Łysomice – Toruń 2004.

v meziválečném Polsku. To je úkol pro specialisty: historiky umění a literatury, antropology, odborníky na oblast médií atd. Historikové se touto tematikou zabývají pouze omezeně v rámci syntéz, v posledních dvou dekádách popisují spíše umělecké kruhy spojené s jednotlivými kulturními centry druhé polské republiky včetně těch dosud opomíjených na východní hranici země.⁷⁸

V následujícím přehledu jsme se soustředili hlavně na bádání, jejichž cílem bylo představit vliv kultury na politiku a sociální vztahy. Zajímavé byly publikace popisující působení kultury na veřejné mínění. Taková byla bezesporu role literatury⁷⁹ a divadelních scén nejen v metropoli, ale i v provinciích.⁸⁰

Obrovskou roli ve společnosti hrála už v této době média, ať už ta tradiční (tedy podobně jako v 19. století tisk),⁸¹ nebo nová. V teprve vznikajícím polském filmu byly na přelomu dvacátých a třicátých let patrné dva proudy: komerční, jenž navazoval na německou a americkou produkci, a společenský, jenž se snažil informovat o nejdůležitějších společenských jevech v obnovené republice a zároveň se pokoušel o jejich analýzu.⁸² Nesmírnou popularitu si od samého začátku získal polský rozhlas, který se ve třicátých letech stal pro většinu Poláků díky rozšíření radiopřijímačů hlavním zdrojem informací a postupně i zábavy.⁸³ Právě rozhlas měl zásluhu na tom, že sport přestal být chápán jako elitářský způsob trávení volného času a stal se fenoménem, který přitahuje pozornost stovek tisíc lidí, zejména během olympijských her; šlo zejména o disciplíny jako např. atletika a fotbal.⁸⁴

V historických bádáních posledních dvou dekád se také velmi často objevovaly otázky spojené s vědou. Nás zajímaly hlavně práce popisující působení akademického prostředí na politiku a život společnosti. Zájmu historiků se těšila otázka postoje členů akademické

⁷⁸ MALAK, K.: *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne w okresie międzywojennym*. Warszawa 1991; FILA-RECKA, B.: *Kultura międzywojennego Wilna : Materiały konferencji w Trokach (28–30 VI 1993)*. Białystok 1994; *Życie kulturalne Przemysła w okresie II Rzeczypospolitej (w zarysie)*. Przemysł 1997.

⁷⁹ PROKOP-JANIEC, E.: *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*. Kraków 1992; ULIASZ, S.: *Literatura Kresów – kresy literatury : Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej okresu dwudziestolecia międzywojennego*. Rzeszów 1994; ZAWADA, A.: *Dwudziestolecie literackie*. Wrocław 1995; URBANOWSKI, M.: *Nacjonalistyczna krytyka literacka : Próba rekonstrukcji i opisu nurtu w II Rzeczypospolitej*. Kraków 1997; SKÓRCZEWSKI, D.: *Spory o krytykę literacką w dwudziestoleciu międzywojennym*. Kraków 2002; SHORE, M.: *Kawior i popiół : Życie i śmierć pokolenia oczarowanych i rozczarowanych marksizmem*. Warszawa 2008.

⁸⁰ MYKITA-GLENSK, C.: *Polskie życie teatralne w okresie międzywojennym*. Opole 1990; RAWIŃSKI, M.: *Dramaturgia polska 1918–1939*. Warszawa 1993; POPIEL, J.: *Dramat a teatr polski dwudziestolecia międzywojennego*. Kraków 1995; GUDERIAN-CZAPLIŃSKA, E.: *Teatralna Arkadia : Poznańskie teatry dramatyczne 1918–1939*. Poznań 2004.

⁸¹ PACZKOWSKI, A.: *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918–1939*. Warszawa 1983; TOCZEK, A.: *Krakowski „Naprzód” i jego polityczne oblicze 1919–1934*. Kraków 1997.

⁸² GIŻYCKI, M.: *Walka o film artystyczny w międzywojennej Polsce*. Warszawa 1989; MADEJ, A.: *Mitologia i konwencje : O polskim kinie fabularnym dwudziestolecia międzywojennego*. Kraków 1994; GIŻYCKI, M.: *Awangarda wobec kina : Film w kręgu polskiej awangardy artystycznej dwudziestolecia międzywojennego*. Warszawa 1996.

⁸³ STINZING, R. – SZCZYGIĘŁ, E. – BEREZOWSKI, H.: *Złote lata radia w II Rzeczypospolitej*. Nowy Sącz 2000; PLESZKUN-OLEJNICZAKOWA, E.: *Sluchowiska Polskiego Radia w okresie piętnastolecia 1925–1939*, cz. 1: Fakty, wnioski, przypuszczenia, cz. 2: Rejestr sluchowisk piętnastolecia 1925–1939. Łódź 2000.

⁸⁴ SŁONIEWSKI, M.: *Zarys działalności polskiego ruchu olimpijskiego w latach 1919–1939*. Warszawa 1990; SZYMAŃSKI, L.: *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*. Wrocław 1995.

obce k politickým změnám po květnovém převratu a přechodu k autoritativnímu systému a také popularita krajní pravice na polských vysokých školách.⁸⁵

Práce o dějinách polské osvěty se naproti tomu soustředily na školní osnovy, které v polském školství platily postupně ve všech fázích druhé polské republiky. Historikové si všímají klíčové role státního aparátu, který diktoval podobu výchovných programů: do roku 1926 to byla národní výchova a později během vlády sanace ve třicátých letech tzv. státní výchova. Tento diktát byl jednoznačně identifikován jako realizace ideologických záměrů státu. Bylo také zdůrazněno, že hlavními neduhy polského vzdělávacího systému nebyly výchovné, ale strukturální a didaktické problémy, jakými byl např. analfabetismus (zvláště na východě země) a nedostatečná síť středních škol v provinciích.⁸⁶

2. Druhá světová válka (1939–1945)

Dějiny 2. světové války se intenzivně zkoumaly už v lidovém Polsku. Charakteristické však bylo, že tato bádání ignorovala celou řadu otázek. Dělo se tak buď z důvodu cenzury, nebo velmi často také z nedostatku zdrojových materiálů. Zbývala pouze možnost už existující fakta interpretovat, nebo je případně nově vyhodnotit. Jistý přelom v této situaci přinesla už osmdesátá léta, kdy byla – v oficiálních, nebo i ilegálních vydavatelstvích – vydána řada prací o 2. světové válce na polském území. Tyto publikace se týkaly především polského odboje a polsko-sovětských vztahů, avšak teprve v období po roce 1990 se mohly dostat k širšímu okruhu čtenářů.

Tyto změny spolu s téměř úplným přístupem ke zdrojovým materiálům (bohužel to stále neplatí v případě mnoha sovětských dokumentů) a širokou veřejnou diskusí o dosud opomíjených otázkách způsobily, že se historikové začali soustředit na jiná témata. Místo zájmu o výzkum dějin německé okupace, zářijové kampaně, účasti polských vojáků v bojích na frontě nebo genezi komunistického tábora v Polsku se ve středu pozornosti ocitly polsko-židovské vztahy a Polský podzemní stát (Polský tajný stát) zvláště na východní hranici země a sovětská okupace v letech 1939 až 1941.

Obranná válka v roce 1939

Téma vypuknutí 2. světové války 1. září 1939 a důvody polské porážky v obranné válce proti německé agresi postupně ztrácelo na významu, a to i přes dostupnost německých pramenů, které nebyly dosud příliš zkoumány. Syntézy, jež se objevily na počátku devadesátých let, odkazovaly v bodech věnovaných analýze vojenských operací na dřívější bádání.⁸⁷ Dokončení se dočkal pouze cyklus monografií věnovaný velkým polským jed-

⁸⁵ PILCH, A.: *Rzeczpospolita akademicka : Studenci i polityka 1918–1933*. Kraków 1997; PISKUREWICZ, J.: *Prima inter pares : Polska Akademia Umiejętności w latach II Rzeczypospolitej*. Kraków 1998; DYBIEC, J.: *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*. Kraków 2000; PILCH, A.: *Studenci Krakowa w Drugiej Rzeczypospolitej : Ich idee, polityczne i społeczne zaangażowanie*. Kraków 2004.

⁸⁶ POZNAŃSKI, K. (ed.): *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*. Lublin 1991; ŚWIEBODA, J.: *Rola Galicji w rozwoju nauki i oświaty II Rzeczypospolitej*. Rzeszów 1999; SADOWSKA, J.: *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej : Geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*. Białystok 2001; MAGIERA, E.: *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*. Szczecin 2003.

⁸⁷ JURGA, T.: *Obrona Polski 1939*. Warszawa 1990; PUŁASKI, M. (ed.): *Polska, Niemcy, Europa w 1939 roku : Materiały z sesji zorganizowanej w Uniwersytecie Jagiellońskim 14 grudnia 1989 r. z okazji 50 rocznicy wybuchu II wojny światowej*. Kraków 1991.

notkám, jež byl zahájen ještě v lidovém Polsku. V rámci tohoto cyklu byly vydány knihy o armádách „Poznaň“ a „Karpаты“.⁸⁸

V centru pozornosti se ocitla hlavně polsko-sovětská válka, kterou zahájila agrese Sovětského svazu 17. září 1939.⁸⁹ Tato v oficiální historiografii zamlčená kapitola dějin vzbuzovala obrovský zájem čtenářů. Tentokrát už nebylo zpracováno pouze politické vyhodnocení agrese, ale byl také uveřejněn (jak se později ukázalo) rozsáhlý zdrojový materiál o průběhu bojů na východě Polska v druhé polovině září 1939.⁹⁰

Jiné práce, které se věnují tématu „září 1939“, se spíše týkaly konkrétních problémů.⁹¹ Velkou senzaci vzbudila např. diskuse, zda má být začátek války spojován s ostřelováním polské posádky na Westerplatte v Gdaňsku, jak se dosud uvádělo, nebo spíše s bombardováním města Wieluň.⁹² Dnes se však stále více zdá, že snaha o revizi dosavadních závěrů byla spíše ukvapená. Stejně sporné se zdají být diskuse o jiných událostech, jež jsou symboly bojů v září 1939. Takovými momenty byl např. příjezd německé armády do Bydhoště⁹³ a Katovic.⁹⁴ Debaty o těchto kapitolách dějin jsou často velmi bouřlivé a emocionálně vypjaté, protože narušují symboly zakódované v historickém vědomí polského národa.

Německá a sovětská okupace

Podobný pokles zájmu o dosavadní výzkumné směry můžeme také pozorovat v dosud převažujících bádáních o německé okupaci. Historikové, kteří se touto tematikou dosud zabývali, se spíše soustředili na shrnutí bádání o utrpení polského národa⁹⁵ nebo na syntetický popis okupační politiky, ne však v celopolském měřítku, nýbrž v jednotlivých okupovaných polských regionech⁹⁶ s důrazem na specifika Generálního Gubernementu

⁸⁸ DALECKI, R.: *Armia „Karpаты” w wojnie obronnej 1939 roku*. Rzeszów 1989; REZMER, W.: *Armia „Poznań” 1939*. Warszawa 1992.

⁸⁹ ŁOJEK, J.: *Agresja 17 września 1939: studium aspektów politycznych*. Warszawa 1990; WŁODARKIEWICZ, W.: *Przed 17 września 1939 roku : Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921–1939*. Warszawa 2002.

⁹⁰ CYGAN, W. K.: *Kresy w ogniu : Wojna polsko-sowiecka 1939*. Warszawa 1990; SZABŁOWSKI, R.: *Wojna polsko-rosyjska 1939*, t. 1–2. Warszawa 1997; STAŃCZYK, H. (ed.): *Polski wrzesień 1939 r. – wojna na dwa fronty : Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej*. Piotrków Trybunalski 2000.

⁹¹ „A więc wojna...” : *Ludność cywilna we wrześniu 1939 r.* Warszawa – Lublin 2009; WYSOCKI, W. J. – WYSOCKA, M. W.: *Marszałek Edward Śmigły-Rydz : Portret Naczelnego Wodza*. Warszawa 2009.

⁹² TULISZKA, J.: *Westerplatte 1926–1939 : Dzieje Wojskowej Składnicy Tranzytowej w Wolnym Mieście Gdańsku*. Toruń 2002; WRÓBEL, J. (ed.): *Wieluń był pierwszy : Bombardowania lotnicze miast regionu łódzkiego we wrześniu 1939 r.* Łódź 2009.

⁹³ CHINCIŃSKI, T. – MACHCEWICZ, P. (eds.): *Bydgoszcz 3–4 września 1939 : Studia i dokumenty*. Warszawa 2008; CHINCIŃSKI, T.: *Forpocza Hitlera : Niemiecka dywersja w Polsce w 1939 roku*. Gdańsk – Warszawa 2010.

⁹⁴ KACZMAREK, R.: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej : Między utopią „niemieckiej wspólnoty narodowej” a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*. Katowice 2006; BĘBNIK, G. (ed.): *Katowice we wrześniu '39*: Katowice 2006; BĘBNIK, G. (ed.): *Wrzesień 1939 na Górnym Śląsku*. Katowice – Kraków 2008.

⁹⁵ GARLIŃSKI, J.: *Oświęcim walczący*. Warszawa 1992; DĘGUBORSKI, W. – PIPER, F. (eds.): *Auschwitz 1940–1945 : Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, t. I–V. Oświęcim Brzezinka 1995; CZECH, D.: *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*. Oświęcim 1995; WARDZYŃSKA, M.: *Był rok 1939 : Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce Intelligenzaktion*. Warszawa 2009; SZAROTA, T. – MATERSKI, W. (eds.): *Polska 1939–1945 : Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*. Warszawa 2009.

⁹⁶ BONUSIAK, W.: *Małopolska Wschodnia pod rządami Trzeciej Rzeszy*. Rzeszów 1990; BOJANOWSKI, T.: *Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej (1939–1945)*. Łódź 1992; ŁUCZAK, C.: *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939–1945)*. Poznań 1996; JANICKI, T.: *Wieś w Kraju Warty*. Poznań 1996; KACZMAREK, R.: *Pod rządami gauleiterów : Elity i instancje władzy w rejencji katowickiej w latach 1939–1945*. Katowice 1998.

a odlišnost území připojených ke třetí říši.⁹⁷ Také v tomto případě se však objevila bádání, která dosud neměla v polské historiografii analogii. Diskusi o kolaboraci zahájila monografie věnovaná okupační tzv. tmavěmodré policii,⁹⁸ která byla složená z polských policistů podřízených německým úřadům. Podobně vášnivé polemiky vyvolala práce popisující fungování tzv. Institutu německé práce na východě v Krakově, která vyvrací dosud panující dogma o neexistujících kontaktech polského akademického světa s okupanty.⁹⁹ Nového pohledu se v poslední době dočkal také problém nuceného rukování Poláků do wehrmachtu.¹⁰⁰

Stejně bouřlivé spory a velký počet publikací se týkaly také polsko-židovských vztahů v době realizace německého programu vyhlazení židovského národa na polském území. Nová bádání přinesla především rozsáhlé faktografické práce o ghettech¹⁰¹ a místech na polském území, na kterých byli Židé vyhlazováni.¹⁰² Zároveň se historikové pokusili zhodnotit pomoc, kterou Poláci poskytovali vyvraždovaným Židům a naopak spoluúčast Poláků kolaborujících s Němci na holocaustu. Zde sehrála významnou roli v probuzení emocionálních a bouřlivých diskusí publikace T. Grosse¹⁰³ a především tzv. kauza Jedwabne, vesnice, ve které byla prokázána spoluúčast Poláků na vyvraždění místních Židů.¹⁰⁴ Zároveň se vydala celá řada prací, jež popisují rozsah pomoci poskytované Židům, ať už se jednalo o pomoc organizovanou odbojem, nebo o spontánní akce jednotlivců.¹⁰⁵ Není však pochyb o tom, že tato tematika bude ještě po řadu let poutat pozornost badatelů, zvláště pak proto, že se na polské východní hranici pojila také s jinými komplikovanými etnickými konflikty.¹⁰⁶

Také nastolení otázky dosud zamlčovaných polsko-ukrajinských bojů během 2. světové války¹⁰⁷ se ukázalo být velmi dramatické. Cyklické vědecké konference, které byly na toto

⁹⁷ JASTRZĘBOWSKI, W.: *Przymus germanizacyjny na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej w latach 1939–1945: materiały z konferencji*. Bydgoszcz 1994.

⁹⁸ HEMPEL, A.: *Pogrobownicy kłeski. rzecz o policji „granatowej” w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*. Warszawa 1990.

⁹⁹ RYBICKA, A.: *Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej, Institut für Deutsche Arbeit Kraków 1940–1945*. Warszawa 2002.

¹⁰⁰ KACZMAREK, R.: *Polacy w Wehrmachcie*. Kraków 2010.

¹⁰¹ ROGALEWSKA, E.: *Getto białostockie : Doświadczenie Zagłady – świadectwa literatury i życia*. Białystok 2008; BARANOWSKI, J. – NOWINOWSKI, S. M. (eds.): *Getto łódzkie/Litzmannstadt Getto 1940–1944*. Łódź 2009; URYNOWICZ, M.: *Adam Czerniaków 1880–1942 : Prezes getta warszawskiego*. Warszawa 2009.

¹⁰² KOPÓWKA, E.: *Treblinka – nigdy więcej*. Treblinka – Siedlce 2002; LIBIONKA, D. (ed.): *Akcja Reinhardt : Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*. Warszawa 2004; NAMYSŁO, A. (ed.): *Zagłada Żydów na polskich terenach wcielonych do Rzeszy*. Warszawa 2008; KOTARBA, R.: *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942–1945*. Warszawa–Kraków 2009; NAMYSŁO, A.: *Zanim nadeszła Zagłada... : Położenie ludności żydowskiej w Zagłębiu Dąbrowskim w okresie okupacji niemieckiej*. Katowice 2009.

¹⁰³ GROSS, J. T.: *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*. Warszawa 2000.

¹⁰⁴ MACHCEWICZ, P. – PERSAK, K. (eds.): *Wokół Jedwabnego*. Warszawa 2002.

¹⁰⁵ NAMYSŁO, A. (ed.): *„Kto w takich czasach Żydów przechowuje?...” : Polacy niosący pomoc ludności żydowskiej w okresie okupacji niemieckiej*. Warszawa 2009; IRANEK-OSMECKI, K.: *Kto ratuje jedno życie... : Polacy i Żydzi 1939–1945*. Warszawa 2009.

¹⁰⁶ GNATOWSKI, M. – BOČKOWSKI, D. (ed.): *Polacy – Żydzi – Białorusini – Litwini na północno-wschodnich ziemiach Polski a władza radziecka (1939–1944) : W kręgu mitów i stereotypów*. Białystok 2005.

¹⁰⁷ TORZECKI, R.: *Polacy i Ukraińcy : Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1993; MOTYKA, G. – SZAPOWAŁ, J. (ed.): *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945*, cz. 1–2. Warszawa – Kijów 2005.

téma organizovány, skutečně *vygenerovaly*, jak se psalo v názvu polsko-ukrajinských setkání historiků,¹⁰⁸ nesmírně „obtížné otázky“. Na řadu z nich dosud neznáme odpovědi, zvláště pokud jde o počet obětí těchto bojů na obou stranách. Na polské straně se především upozorňuje na zločinnou činnost organizací ukrajinských nacionalistů,¹⁰⁹ kterou část polských badatelů vyhodnotila, vzhledem k masovému měřítku a jejich plánovanosti, jako genocidu.¹¹⁰ V této otázce nadále chybí i na vědecké úrovni shoda s ukrajinskými historiky.

V pracích týkajících se okupace byla zcela novým tématem sovětská okupace východní a centrální části Polska v letech 1939–1941 a také dosud zcela opomíjená litevská okupace (trvající do roku 1940) Vilniusu a okolí.¹¹¹ Výsledky bádání zdrojových materiálů byly novinkou nejen na úrovni interpretace, ale přinesly také dosud neznámý faktografický materiál. Díky otevření archivů bylo možné popsat dosud málo známá témata. Kromě prací, které synteticky popisují období sovětské okupace také konfrontačně,¹¹² se zájem badatelů soustředil hlavně na cíle sovětské politiky.¹¹³

Vzhledem k závažnosti problematiky se v Polsku se zvláštní pozorností sledoval pokrok v objasňování kauzy vyvraždění internovaných polských důstojníků, poddůstojníků a policistů Sověty, známé jako „katyňský masakr“. Komplexní shrnutí tohoto případu můžeme najít ve čtyřdílné publikaci *Katyň: dokumenty zbrodni* (Katyň: důkazy zločinu).¹¹⁴ Kromě toho se ale objevilo mnoho jiných publikací, které shrnují poznatky na toto téma¹¹⁵ nebo popisují deportace polských občanů do hloubi Sovětského svazu a jejich utrpení v Kazachstánu a na Sibiři.¹¹⁶

Polský podzemní stát a vojenská konspirace

Také zájem o aktivity polského odboje během války pokračoval. Bádání v této oblasti byla intenzivně rozvíjena už na sklonku existence lidového Polska, především pak v osmdesátých

¹⁰⁸ *Polska – Ukraina : Trudne pytania*, t. 1–11. Warszawa 1997–2009.

¹⁰⁹ TUROWSKI, J. – SIEMASZKO, W.: *Zbrodni nacionalistův ukraiňskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939–1945*. Warszawa 1990; MOTYKA, G. – LIBIONKA, D. (ed.): *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944 : Fakty i interpretacje*. Warszawa 2002.

¹¹⁰ KOMAŃSKI, H. – SIEKIERKA, S. (ed.): *Ludobójstvo dokonane przez nacionalistův ukraiňskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939–1946*. Wrocław 2004; SIEKIERKA, S. – KOMAŃSKI, H. – BULZACKI, K. (eds.): *Ludobójstvo dokonane przez nacionalistův ukraiňskich na Polakach w województwie łwowskim 1939–1947*. Wrocław 2006; SIEMASZKO, W. – SIEMASZKO, E. (eds.): *Ludobójstvo dokonane przez nacionalistův ukraiňskich na ludności polskiej Wołyńia: 1939–1945*, t. 1–2. Warszawa 2010.

¹¹¹ ŁOSSOWSKI, P.: *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*. Warszawa 1989; TOMASZEWSKI, L.: *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*. Warszawa 2001; TOMKIEWICZ, M.: *Zbrodnia w Ponarach 1941–1944*. Warszawa 2008.

¹¹² CHMIELOWIEC, P. (ed.): *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939–1941*. Rzeszów–Warszawa 2005; MŁY-NARCZYK, J. A. (Hg.): *Polen unter deutscher und sowjetischer Besatzung 1939–1945*. Osnabrück 2009.

¹¹³ GŁOWACKI, A.: *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*. Łódź 1998; SUDOŁ, A. (ed.): *Sowietyzacja Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej po 17 września 1939*. Bydgoszcz 1998.

¹¹⁴ *Katyň: dokumenty zbrodni*, t. 1–4. Warszawa 1995–2006.

¹¹⁵ Mezi jinými např. CHMIELEWSKI, Z. (ed.): *Katyň – 55 rocznica zbrodni: materiały z konferencji naukowej w Szczecinie 21–22 kwietnia 1995*. Szczecin 1996; KUNERT, A. K.: *Katyň – ocalona pamięć*. Warszawa 2010.

¹¹⁶ KISIELEWSKI, T. (ed.): *Polska droga do Kazachstanu : Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Żytomierz 12–14 października 1996 roku*. Warszawa 1998; CHRISTOFOROW W. a kol. (ed.): *Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku*. Warszawa 2003; WILCZEWSKI, W. F. (ed.): *Deportacje obywateli polskich do ZSRS w latach 1940–1941*. Białystok 2010.

letech, když se v Polsku poprvé objevila syntéza dějin zemské armády (*Armia Krajowa*) vydaná v londýnském exilu.¹¹⁷ Také v tomto případě jsme se díky zániku cenzury a získané možnosti popsat situaci ve východních vojvodstvích Polska dočkali rekonstrukce tragického epilogu této organizace, kterou Sověti v roce 1944 rozbili, i když bylo polské vojenské podzemí připraveno s nimi na východě Polska spolupracovat v boji proti Němcům.¹¹⁸

Velký zájem vzbuzovalo také varšavské povstání. Nové dokumenty, které byly získány v Moskvě, umožnily znovu zahájit diskusi, zda bylo správné toto (pro hlavní město Polska a jeho obyvatele tak tragické) povstání vyvolat. Výzkum se zaměřil na topografii povstaleckých bojů, způsob velení i na legitimitu politických rozhodnutí přicházejících z Londýna, Varšavy i Moskvy.¹¹⁹

Díky vydání syntéz na téma Polského podzemního státu došlo k docenění skutečného historického významu aktivit civilní konspirace.¹²⁰ Zkoumaly se také ohlasy společnosti na tento v evropském odboji ojedinělý fenomén i na individuální projevy činnosti Polského podzemního státu v podmínkách okupace,¹²¹ včetně aktivit nelegálních politických stran, především těch nejdůležitějších: socialistů, lidovců a nacionalistů.¹²²

Zcela utichla bádání o vzniku a aktivitách polského komunistického tábora během 2. světové války.¹²³ Publikace na toto téma byly ojedinělé, spíše se týkaly posledního období, ve kterém pod taktovkou Moskvy vznikala nový politický systém.

¹¹⁷ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Londyn 1970–1989.

¹¹⁸ PEMPEL, Z.: *ZWZ-AK we Lwowie 1939–1945*. Warszawa 1990; ROMANOWSKI, W.: *ZWZ-AK na Wołyniu 1939–1944*. Lublin 1993; ROMANOWSKI, W.: *ZWZ-AK na Wołyniu 1939–1944*. Lublin 1993; FIELDORF, M. – ZACHURA, L.: *Generał „Nil” – August Emil Fieldorf: Fakty, dokumenty, relacje*. Warszawa 1993; KOMOROWSKI, K. (ed.): *Armia Krajowa: Dramatyczny epilog*. Warszawa 1994; TÝŽ (ed.): *Armia Krajowa: Rozwój organizacyjny*. Warszawa 1996; WOŁKONOWSKI, J.: *Okręg Wileński Związku walki Zbrojnej – Armii Krajowej w latach 1939–1945*. Warszawa 1996; MOTYKA, G. (ed.): *Armia Krajowa na północno-wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej w latach 1942–1945: Materiały z sesji naukowej, która odbyła się 30 listopada 1996 r. w ISP PAN*, cz. 1–2. Warszawa 1997; BORADYN, Z. – CHMIELARZ, A. – PISKUNOWICZ, H.: *Armia Krajowa na Nowogródzczyźnie i Wileńszczyźnie (1941–1945)*. Warszawa 1997; KOMOROWSKI, K. (ed.): *Armia Krajowa: Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego państwa Podziemnego*. Warszawa 1999.

¹¹⁹ NEY-KRWAWICZ, M.: *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*. Warszawa 1990; PRZEMYSKI, A.: *Ostatni komendant generał Leopold Okulicki*. Lublin 1990; MAZURKIEWICZ, S.: *Jan Mazurkiewicz „Radosław” „Sep” „Zagłoba”*. Warszawa 1994; NEY-KRWAWICZ, M.: *Powstanie powszechne w koncepcjach i pracach sztabu Naczelnego Wodza i Komendy Głównej Armii Krajowej*. Warszawa 1999; LEWANDOWSKA, S. – MARTIN, B. (eds.): *Powstanie Warszawskie 1944*. Warszawa 1999; KACHNICZ, Z. (ed.): *Polska walcząca 1939–1945: Wydarzenia, kulisy, opinie: Studia i materiały*. Koszalin 2004.

¹²⁰ GÓRSKI, G.: *Polskie Państwo Podziemne 1939–1945*. Toruń 1998; HIRSZ, Z. J.: *II Rzeczpospolita: Polskie państwo podziemne 1939–1945*. Białystok 1998.

¹²¹ GÓRSKI, G.: *Administracja Polski Podziemnej w latach 1939–1945: Studium historyczno-prawne*. Toruń 1995; CZĘKANOWSKI, R. – KWIEK, J. (eds.): *Tajne nauczanie w polskim szkolnictwie cywilnym i wojskowym podczas konspiracji 1939–1945*. Kraków 1995; GÓRSKI, G. (ed.): *Terenowe struktury Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj 1939–1945: Materiały XI sesji naukowej w Toruniu w dniu 17 listopada 2001 roku*. Toruń 2002; GRABOWSKI, W.: *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*. Warszawa 2003; WILANOWSKI, J.: *Pęta zdrady: Konspiracja – wróg – polityka: Za kulisami Polski Podziemnej 1939–1944*. Warszawa 2003.

¹²² MULAK, J.: *Polska lewica socjalistyczna*. Warszawa 1991; DUNIN-WĄSOWICZ, K.: *Polski ruch socjalistyczny 1939–1945*. Warszawa 1993; KOMOROWSKI, K.: *Polityka i władza: Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939–1945*. Warszawa 2000.

¹²³ K nemnohým podobným pracím patří CIESIELSKI, S.: *Myśl komunistów polskich w latach 1939–1944*. Wrocław 1990; KOŁAKOWSKI, P.: *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*. Warszawa 2002.

Polská exilová vláda – diplomatické a vojenské aktivity

Samostatná a velmi intenzivní bádání se v posledních dvou desetiletích věnovala roli a významu polské exilové vlády během války. Polští historikové získali přístup ke všem archiváliím, které byly během války za vlády Władysława Sikorského i kabinetu Stanisława Mikołajczyka shromážděny, což jim velmi pomohlo k doplnění dosavadních poznatků a zároveň dalo impulz k dalšímu výzkumu. Výsledky bádání poukazovaly především na klesající vliv prezidenta Polské republiky i vlády sídlící v Londýně na situaci v Polsku a od roku 1941 také na rozhodování spojenců. Tato dramatická marginalizace důležitosti „polské otázky“ a zbavení legálních polských institucí možnosti podílet se na jejím řešení se tragicky prohloubila po přerušení polsko-sovětských vztahů po odhalení katyňského masakru. Od této chvíle se polské požadavky na zachování hranic ve stavu před 1. zářím 1939 a na vyšetření masakru v Katyni stávaly pro spojence čím dál nepřijemnějšími, až nakonec přestali spojenci po jaltské konferenci v únoru 1945 uznávat legální vládu Polské republiky úplně.¹²⁴ Z tohoto důvodu nebyla kromě vztahů s mocnostmi¹²⁵ diplomatická aktivita polské exilové vlády velká. Týkalo se to také hodně diskutovaných plánů z let 1939–1941 na vznik polsko-československé federace.¹²⁶

Vzhledem k tomu, že západní spojenci Polska zaujali během 2. světové války takto kritický postoj, nevenovali badatelé velkou pozornost polskému válečnému úsilí, které už podle nich bylo ve faktografické rovině dostatečně popsáno v publikacích vydaných v Polsku nebo v exilu, z nějž se pak po roce 1989 dostaly i ke čtenářům v Polsku. Práce, jež byly na toto téma publikovány, se týkaly pouze několika okrajově zkoumaných, nebo zcela opomíjených konkrétních problémů. Zájem historiků nejčastěji vzbuzovaly nové zdroje informací, například zveřejnění dokumentů o spolupráci polské a britské rozvědky.¹²⁷

3. Lidové Polsko (1944–1989)

Dějiny poválečného Polska se staly předmětem vědeckého výzkumu teprve od osmdesátých let, i když i tehdy se jednalo výlučně o popis druhé poloviny čtyřicátých let. Přelom bezpochyby nastal v okamžiku, kdy Institut paměti národa (IPN) přistoupil ke zveřejnění dokumentů shromažďovaných komunistickými bezpečnostními službami: ministerstvem veřejné bezpečnosti a později ministerstvem vnitra. Díky zveřejnění složek politických stran, především Polské sjednocené dělnické strany (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza), a státní správy se naskytla možnost představit celistvý obraz komunistického Polska.

¹²⁴ BATOWSKI, H.: *Polska dyplomacja na obczyźnie 1939–1941*. Kraków 1991; GARLIŃSKI, J.: *Politycy i żołnierze*. Warszawa 1991; HIRSZ, Z. J.: *Państwo polskie po układzie Ribbentrop – Mołotow (1939–1945)*. Białyostok 1991; DURACZYŃSKI, E.: *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945 : Organizacja, personalia, polityka*. Warszawa 1993; BAŻYŃSKI, Z. (ed.): *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*. Londyn 1994; MI-CHOWICZ, W. (ed.): *Historia dyplomacji polskiej*, t. 5: 1939–1945. Warszawa 1999.

¹²⁵ ŚLUSARCZYK, J.: *Stosunki polsko-sowieckie 1939–1945*. Warszawa 1993; TEBINKI, J. J.: *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939–1945*. Warszawa 1998.

¹²⁶ KISIELEWSKI T., *Federacja środkowoeuropejska : Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*. Warszawa 1991.

¹²⁷ DUBICKI, T. – NAŁĘCZ, D. – STERLING, T. (eds.): *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowca podczas II wojny światowej*, t. 1: Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej. Warszawa 2004; GLASS, A. – KORDACZUK, S. – STĘPNIEWSKA, D.: *Wywiad Armii Krajowej w walce z V-1 i V-2*. Warszawa 2000.

Zároveň však dodal souběh činnosti IPN s procesem připravované lustrace a dekomunizace tomuto výzkumu pachů senzace a bádání pak byla občas vnímána jako hon na bývalé komunistické politiky. Studie nevznikaly v naprostém klidu, nebylo na ně dost času a občas se omezovaly pouze na publikaci archiválií doplněných jen krátkými úvodami.

Většina bádání se, jistě také vzhledem k charakteru shromažďovaných zdrojových materiálů, soustředila na konflikt moci s opozicí. Relativně málo pozornosti se věnovalo hospodářské nebo sociální a kulturní historii, pokud mohly být spojovány s převažující tematikou politického konfliktu mezi státem a opozicí. Teorie o nesuverenitě polského státu také nepřála analýzám polské zahraniční politiky po 2. světové válce. Pokud bylo takové bádání zahájeno, představovalo většinou Polsko pouze jako předmět sovětské diplomacie nebo jako téma mezinárodních diplomatických jednání bez jeho účasti

Na prahu 21. století začaly být stále více vnímány nedostatky takto prováděných historických bádání o dějinách PLR a začaly se objevovat požadavky na rozšíření tematiky historických bádání o zmíněné sociální a hospodářské dějiny. Na výsledky této změny výzkumného směru však bude nutné počkat ještě několik let.

Moc – politický systém, státní správa, politické strany

Politika s jistotou představovala oblast výzkumu, o kterou se historikové zabývající se dějinami lidového Polska zajímali nejvíce. Struktury PLR byly porovnávány s polským státem obnoveným v roce 1918.¹²⁸ Zřízení lidového Polska bylo často identifikováno pouze s jednou svou formou – tou nejvíce represivní –, tedy stalinismem.¹²⁹ Málokdo si všímal vnitřní dynamiky komunistického systému v Polsku, a dokonce jakési evoluce: od represivního stalinismu přes komunistický nacionalismus až po pragmatismus tzv. reálného socialismu.¹³⁰ Chybějící úplná suverenity Polska po roce 1945 odrazovala historiky od analýzy fungování státních struktur. Byla přijata teze o nomenklатурním charakteru státní správy, o níž se rozhodovalo ve vedení strany a bezpečnostního aparátu, což ze státních institucí udělalo jen jakési loutky. Důsledkem této teorie byl poměrně malý počet prací věnovaných tomuto tématu, týkajících se buď centrálních orgánů (Sejm, vláda),¹³¹ nebo regionální státní správy na úrovni vojevůdství¹³² nebo okresů. Vzniklo ale velké množství monografií

¹²⁸ KERSTEN, K.: *Rok pierwszy*. Warszawa 1993; WRZESIŃSKI, W. (ed.): *Drogi do niepodległości 1918, 1944/45, 1989: wizje, drogi, spełnienie*. Warszawa 1998; FIC, M. – KRZYŻANOWSKI, L. – SKRZYPEK, M. (eds.): *Dwa dwudziestolecia RP: Polityka, prawo i administracja – gospodarka: Próba bilansu*, t. 1–2. Katowice 2010.

¹²⁹ KUPIECKI, R.: „Natchnienie milionów”: *Kult Stalina w Polsce 1944–1956*. Warszawa 1993; MUSIAŁ, F. – SZAREK, J. (eds.): *Pod znakiem sierpa i młota*. Kraków 2006; OSEKA, P.: *Rytuały stalinizmu: Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*. Warszawa 2007; WERBLAN, A.: *Stalinizm w Polsce*. Warszawa 2009.

¹³⁰ SZAROTA, T. (ed.): *Komunizm: Ideologia, system, ludzie*. Warszawa 2001; ZAREMBA, M.: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm: Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Warszawa 2005; MUSIAŁ, F. – SZAREK, J. (ed.): *Czerwone szwadrony postępu*. Kraków 2008; BRZECHCZYŃ, K.: (ed.): *Obrazy PRL: O konceptualizacji realnego socjalizmu w Polsce*. Poznań 2008.

¹³¹ MACHCEWICZ, P. (ed.): *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu 20 stycznia 1957 r.* Warszawa 2000; PA-CZKOWSKI, A. (ed.): *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*. Warszawa 2003; WENKLAR, M. (ed.): *Koniec jałtańskich złudzeń: Sfalszowane wybory – 19 I 1947*. Kraków 2007.

¹³² DZIUROK, A. – KACZMAREK, R. (ed.): *Województwo śląskie 1945–1950: Zarys dziejów politycznych*. Katowice 2007.

věnovaných jednotlivým obcím, ve kterých bylo problematice PLR věnováno stále více místa, a kterým občas předcházela důkladný výzkum pramenů.

Zarážející je také fakt, že i přes oprávněnou tezi o převaze Polské sjednocené dělnické strany (PSDS) v politickém životě státu se tématu fungování komunistické strany věnovalo jen málo prací.¹³³ Analýzy tohoto tématu bylo možné najít pouze v syntetických pracích. V jistém smyslu byly doplňkem těchto bádání v posledním dvacetiletí velmi populární biografie věnované stranickým vůdcům,¹³⁴ kteří stáli v čele státu nebo činitelům z politbyra, popřípadě provinčních struktur. Tuto skupinu lidí představují také některé souborné biografie mocenské elity PLR.¹³⁵

Podobné důvody – ztráta suverenity – měly za následek malý zájem o zahraniční politiku – kromě analýzy čtyřicátých let,¹³⁶ kdy se rozhodovalo o klíčovém určení hranic a o otázce nezávislosti. Kromě syntetických prací,¹³⁷ v nichž nebylo možné vynechat více než půl století historie polské diplomacie, se jiné práce zabývaly pouze epizodami důležitými pro vztahy mezi dvěma velmocemi, jejich spojenci a satelity bez úplné suverenity.¹³⁸

Pozornost historiků se při popisu politických témat soustředila především na represivní aparát a jeho fungování. Přímý přístup k úplným záznamům bezpečnostních úřadů nebo pozdější bezpečnostní služby (také na místní úrovni)¹³⁹ umožnil zrekonstruovat celou

¹³³ KOŁOMEJCZYK, N.: *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza 1948–1986*. Warszawa 1988; DYMEK, B.: *PZPR 1948–1954*. Warszawa 1989; TYMIŃSKI, M.: *PZPR i przedsiębiorstwo : Nadzór partyjny nad zakładami przemysłowymi 1956–1970*. Warszawa 2001; DĄBEK, K.: *PZPR – retrospektywny portret własny*. Warszawa 2006.

¹³⁴ WERBLAN, A.: *Władysław Gomułka Sekretarz Generalny PPR*. Warszawa 1988; ROLICKI, J.: *Edward Gierk: przerwana dekada*. Warszawa 1990; MACHCEWICZ, P.: *Władysław Gomułka*. Warszawa 1995; FRISZKE, A.: *Polska Gierka*. Warszawa 1995; LESIAKOWSKI, K.: *Mieczysław Moczar „Mietek” : Biografia polityczna*. Warszawa 1998.

¹³⁵ TORAŃSKA, T.: *Oni*. Warszawa 1989; GRELL, J.: *Wytłanianie elity władzy w Polsce Ludowej a kultura polityczna*. Poznań 1989. DUDEK, A.: *Ślady Peerelu : Ludzie, wydarzenia, mechanizmy*. Kraków 2000; TORAŃSKA, T.: *Byli*. Warszawa 2006.

¹³⁶ BORODZIEJ, W.: *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby : Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*. Londyn 1990; MARCZAK, T.: *Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1944–1950*. Wrocław 1995; KAMIŃSKI, M. K.: *W obliczu sowieckiego ekspansjonizmu : Polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski i Czechosłowacji 1945–1948*. Warszawa 2005; MAJERSKI, W.: *Dyplomacja Polski „lubelskiej” lipiec 1944 – marzec 1947*. Warszawa 2007.

¹³⁷ SIERPOWSKI, S. (red.): *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*. Poznań 2002; WOJCIECHOWSKI, M. – KARPUS, Z. (red.): *Polska polityka wschodnia w XX wieku : Studia*. Toruń – Włocławek 2004; GRZELOŃSKI, B.: *Dyplomacja polska w XX wieku*. Warszawa 2006.

¹³⁸ CIESIELSKI S. – MAJERSKI, W. – PACZKOWSKI, A.: *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*. Warszawa 2000; SKRZYPEK, A.: *Mechanizmy uzależnienia : Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*. Pułtusk 2002; KAMIŃSKI, Ł. (red.): *Przed i po 13 grudnia : Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 2. Warszawa 2007; SZAYNOK, B.: *Z historią i Moskwą w tle : Polska a Izrael 1944–1968*. Warszawa 2007; KAMIŃSKI, Ł. – MAJCHRZAK, G. (oprac.): *Operacja „Podhale” : Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970*. Warszawa 2008; ROKICKI, K. – STĘPIEŃ, S. (red.): *W objęciach Wielkiego Brata : Sowietci w Polsce 1944–1993*. Warszawa 2009.

¹³⁹ IWANECZKO, D.: *Urząd Bezpieczeństwa w Przemysłu 1944–1956*. Rzeszów 2004; PIETRZAK, L. (red.): *Rok pierwszy : Powstanie i działalność Aparatu Bezpieczeństwa Publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944 – czerwiec 1945)*. Warszawa 2004; IWANECZKO, D. – NAWROCKI, Z. (oprac.): *Rok pierwszy : Powstanie i działalność aparatu Bezpieczeństwa Publicznego na Rzeszowszczyźnie (sierpień 1944 – lipiec 1945)*. Rzeszów 2005; STEFANIAK, M.: *Działalność aparatu represji na zachodnim pograniczu Polski w latach 1945–1950*. Szczecin 2008; ŁUCZAK, A. – PIETROWICZ, A. (red.): *Zmagania ze społeczeństwem : Aparat bezpieczeństwa wobec Wielkopolan w latach 1945–1956*. Poznań 2008.

strukturu,¹⁴⁰ metody fungování a většinu operací politické policie.¹⁴¹ Díky tomu vznikla celá řada prací, které byly často doplněny rozsáhlými výběry tištěných pramenů. Tato bádání se také věnovala zbyvajícím prvkům represivního systému PLR, jež byly využívány k boji s politickou opozicí a odporem společnosti: soudnictví, milici a armádě.¹⁴²

Opozice – společenský odpor, politická opozice, katolická církev

Hlavní část výsledků historiografického výzkumu spojeného s obdobím lidového Polska představují práce o společenském odporu a politické opozici. Velmi důkladně bylo prozkoumáno období mezi lety 1944–1947, kdy se rozhodovalo o osudu poválečného Polska a opozice byla masová.¹⁴³ Materiály pořízené politickou policií umožnily zrekonstruovat činnost opozičních politických stran (ať už legalizovaných krátce po jaltské konferenci,¹⁴⁴ nebo nelegálních – spojených s národním hnutím nebo katolickou církví) ve čtyřicátých letech.¹⁴⁵

¹⁴⁰ DUDEK, A. – PACZKOWSKI, A. (oprac.): *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950–1952: Taktyka, strategia, metody*. Warszawa 2000; MAJCHRZAK, G. – PACZKOWSKI, A. (oprac.): *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1953–1954: Taktyka, strategia, metody*. Warszawa 2004; SZWAGRZYK, K. (red.): *Aparat bezpieczeństwa w Polsce: Kadra kierownicza, t. I: 1944–1956*. Warszawa 2005; PIOTROWSKI, P. (red.): *Aparat bezpieczeństwa w Polsce: Kadra kierownicza, t. II: 1956–1975*. Warszawa 2006; PIOTROWSKI, P. (red.): *Aparat bezpieczeństwa w Polsce: Kadra kierownicza, t. III: 1975–1990*. Warszawa 2008.

¹⁴¹ KRAJEWSKI, K. – ŁABUSZEWSKI, T. (red.): „Zwyczajny” resort : *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*. Warszawa 2005; MUSIAŁ, F. (red.): *Wokół teczek bezpieki : Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*. Kraków 2006; MUSIAŁ, F. – SZAREK, J. (red.): *Agentura w akcji*. Kraków 2007; ROKICKI, K. (red.): *Departament X MBP : Wzorce, struktury, działania*. Warszawa 2007; MUSIAŁ, F.: *Podręcznik bezpieki : Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*. Kraków 2007; TERLECKI, R.: *Miecz i tarcza komunizmu : Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*. Kraków 2007; MUSIAŁ, F. (red.): *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*. Kraków 2008.

¹⁴² JAKUBOWSKI, Z.: *Milicja Obywatelska 1944–1948*. Warszawa 1988; NALEPA, E. J.: *Wojsko Polskie w grudniu 1970*. Warszawa 1990; JAKUBOWSKI, G.: *Sądowictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*. Warszawa 2002; SZWAGRZYK, K.: *Prawnicy czasów bezprawia : Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*. Kraków 2005.

¹⁴³ DURACZYŃSKI, E.: *Generał Iwanow zaprasza : Przywódcy podziemnego państwa polskiego przed sądem moskiewskim*. Warszawa 1989; FIKUS, D.: *Pseudonim „Łupasza”*, Warszawa 1990; PACZKOWSKI, A.: *Stanisław Mikołajczyk, czyli klęska realisty*, Warszawa 1991; KRUSZEWSKI, R. – TYCNER, W.: *Proces Kazimierza Pużaka Prezydenta Podziemnego Państwa Polskiego*. Warszawa 1992; KOCHANOWSKI, J.: *Proces szesnastu*. Warszawa 1993; FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*. Londyn 1994; BRZOZA, C.: *3 maja 1946 w Krakowie : Przebieg wydarzeń i dokumenty*. Kraków 1996; *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956 : Słownik biograficzny, t. I–III*. Kraków – Warszawa – Wrocław 2002–2007; NIWIŃSKI, P. (red.): *Aparat represji a opór społeczeństwa wobec systemu komunistycznego w Polsce i na Litwie w latach 1944–1956*. Warszawa 2005; WNUK, R. (red.): *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*. Warszawa – Lublin 2007; KURPIERZ T. – PIĄTEK, P.: „Dobić wroga” : *Aparat represji wobec podziemia zbrojnego na Śląsku Cieszyńskim i Żywiecczyźnie (1945–1947)*. Katowice – Kraków 2007; TOBOREK, T.: *Stanisław Sojczyński i Konspiracyjne Wojsko Polskie*. Łódź 2007; PAWŁOWICZ, J.: *Rotmistrz Witold Pilecki 1901–1948*. Warszawa 2008; KOWALSKI, R. (red.): *Wokół legendy „Ognia” : Opór przeciw zniewoleniu: Polska – Małopolska – Podhale 1945–1956*. Nowy Targ 2008; PTASIŃSKA-WÓJCIK, M. (red.): *Stefan Korboński 1901–1989*. Warszawa 2009.

¹⁴⁴ BUJAK, W.: *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1946–1950*. Warszawa 1988; ANDRUSIEWICZ, A.: *Stronnictwo Pracy 1937–1950 : Ze studiów nad dziejami najnowszych chadecji w Polsce*. Warszawa 1988; BUCZEK, R.: *Na przełomie dziejów : Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*. Wrocław 1989; DUDEK, A. – PYTEL, G.: *Bolesław Piasecki : Próba biografii politycznej*. Londyn 1990.

¹⁴⁵ KULIŃSKA, L.: *Narodowcy : Z dziejów Obozu Narodowego w Polsce w latach 1944–1947*. Warszawa – Kraków 1999.

Velká část prací byla věnována také šedesátým a sedmdesátým létům, kdy se politická opozice soustředila do úzkých skupin především intelektuálů.¹⁴⁶ Teprve ve druhé polovině sedmdesátých let se objevily pokusy o zapojení dělníků, kteří měli vytvořit svobodné odbory, do opozičních aktivit.¹⁴⁷

Zvláštními kapitolami v těchto bádáních byly monografie věnované tzv. společensko-politickým krizím v poválečném Polsku, které zároveň ukazují chronologii politických dějin: rok 1956, kdy končilo období polského stalinismu ve své nejbrutálnější podobě,¹⁴⁸ rok 1968 a studentské protesty proti slibovaným, ale neuskutečněným slibům o demokratizaci politického života,¹⁴⁹ rok 1970 a krvavě potlačené dělnické protesty na pobřeží,¹⁵⁰ které měly za následek volbu nového a pragmatického I. sekretáře Ústředního výboru PSDS Edwarda Gierka, a rok 1976, kdy se zhroutilá koncepce výstavby tzv. socialismu s lidskou tváří a Polsko se začalo zmitat v hlubokém hospodářském a společensko-politickém úpadku.¹⁵¹

O pracích věnovaných katolické církvi a její roli v období lidového Polska je nutné zmínit se samostatně. Církev zůstala jedinou legální institucí, která prováděla opoziční činnost. To je nejspíše důvodem sepsání velkého množství knih zabývajících se touto problematikou a komplexností vztahů na ose stát – katolická církev po 2. světové válce¹⁵² nebo

¹⁴⁶ JEDLICKI, W.: *Klub Krzywego Koła*. Warszawa 1989; FRISZKE, A. (oprac.): *Jan Józef Lipski, KOR – Komitet Obrony Robotników, Komitet Samoobrony Społecznej*. Warszawa 2006; WALIGÓRA, G.: *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*. Warszawa 2006; KAMIŃSKI, Ł. – WALIGÓRA, G. (oprac.): *Kryptonim „Wasale”: Służba Bezpieczeństwa wobec Studenckich Komitetów Solidarności 1977–1980*. Warszawa 2007; MACHCEWICZ, P.: *„Monachijska menażeria”: Walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989*. Warszawa 2007; BYSZEWSKI, P. (oprac.): *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „Ruch”*, Warszawa 2008; KAMIŃSKI, Ł. – WALIGÓRA, G. (oprac.): *Kryptonim „Pegaz”: Służba Bezpieczeństwa wobec Towarzystwa Kursów Naukowych 1978–1980*. Warszawa 2008.

¹⁴⁷ NEJA, J. (red.): *Wolne Związki Zawodowe z perspektywy trzydziestu lat*. Katowice 2008.

¹⁴⁸ RYKOWSKI, Z. – WŁADYKA W.: *Polska próba : Październik '56*. Kraków 1989; MACIEJEWSKI, J. – TROJANOWICZ, Z. (red.): *Poznański czerwiec 1956*. Poznań 1990; MACHCEWICZ, P.: *Polski rok 1956*. Warszawa 1993; WŁADYKA, W.: *Październik '56*. Warszawa 1994; BRATKOWSKI, S.: *Październik 1956 pierwszy wyłom w systemie: bunt, młodość i rozsądek*. Warszawa 1996; DUDEK, A. – MARSZAŁKOWSKI, T.: *Walki uliczne w PRL : 1956–1989*. Kraków 1999; JANKOWIAK, S. – ROGULSKA, A. (red.): *Poznański czerwiec 1956*. Warszawa 2002; JANKOWIAK, S. – MACHCEWICZ, P. – ROGULSKA A.: *Zranione miasto : Poznań w czerwcu 1956 roku*. Poznań – Warszawa 2003; BIAŁECKI, K. – JANKOWIAK, S. (red.): *Poznański Czerwiec 56 : Uwarunkowania – przebieg – konsekwencje*. Poznań 2007; EISLER, J.: *„Polskie miesiące”, czyli kryzys(y) w PRL*. Warszawa 2008.

¹⁴⁹ EISLER, J.: *Marzec 1968: geneza, przebieg, konsekwencje*. Warszawa 1991; SULEJA, W.: *Dolnośląski Marzec '68: anatomia protestu*. Warszawa 2006; OSEKA, P.: *Marzec '68*. Kraków 2008; DĄBROWSKI, F. – GONTARCZYK, P. – TOMASIK, P. (red.): *Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 1: Niepokorni. Warszawa 2008; DĄBROWSKI, F. – GONTARCZYK, P. – TOMASIK, P. (red.): *Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 2: Kronika wydarzeń, cz. 1. Warszawa 2009.

¹⁵⁰ EISLER, J.: *Grudzień '70*. Warszawa 1995; EISLER, J.: *To nie na darmo... : Grudzień '70 w Gdańsku i Gdyni*. Pelplin 2006.

¹⁵¹ PIEKARZ, A. – STRASZ, M. (red.): *Czerwiec '76*. Warszawa 2002; SASANKA, P.: *Czerwiec 1976: geneza, przebieg, konsekwencje*. Warszawa 2006; SASANKA, P. – STĘPIEŃ, S.: *Czerwiec 1976: Radom, Ursus, Plock*. Warszawa 2006.

¹⁵² MICEWSKI, A.: *Kościół – państwo 1945–1989*. Warszawa 1994; DUDEK, A. – GRYZ, Z.: *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*. Kraków 2003; ZIELIŃSKI, Z.: *Kościół w Polsce 1944–2002*. Radom 2003; ŻARYN, J.: *Kościół w PRL*. Warszawa 2004; TERLECKI, R. – SZCZEPANIAK, J. (red.): *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury : Między bohaterstwem a agenturą : Studia i materiały*. Kraków 2007; NOSZCZAK, B.: *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*. Warszawa 2008.

infiltrací církve bezpečnostními službami.¹⁵³ Zájmu se také dostalo postojům duchovních a hlavně církevní hierarchie ke komunistickému režimu.¹⁵⁴

Zvláštní charakter měly práce na témata z osmdesátých let. Vznik „Solidarity“ a její pozdější činnost v letech 1980–1981 se dočkal celé řady monografií.¹⁵⁵ Stejně tomu bylo také v případě výjimečného stavu¹⁵⁶ a aktivit opozice v utajení v poslední dekádě existence PLR¹⁵⁷ a způsobů, jakými bezpečnostní služba tuto činnost potírala.¹⁵⁸ Ty byly analyzovány jak na centrální, tak i na místní úrovni. Mnoha z těchto prací však chyběl historický odstup od popisovaných událostí. Kromě toho se neustále objevovaly nové prameny, což si žádalo ověřování přijímaných závěrů a časté návraty ke stejným tématům. Takový charakter měla kauza infiltrace opozice bezpečnostní službou. V médiích a veřejné diskusi se strhla opravdová bouře po publikaci biografie Lecha Wałęsy, ve které byly popsány jeho kontakty s bezpečnostní službou v sedmdesátých letech.¹⁵⁹

Historická diskuse na téma osmdesátých let v Polsku stojí nadále před polskou historiografií. Zvláště v situaci, kdy jsou tehdejší události stále předmětem trvajících politického sporu. Obzvláště silné emoce vyvolávají podmínky dohody, která vedla ke „kulatému stolu“ a nenásilné změny systému v roce 1989. Část současných politiků chápe tehdejší kompromis jako zradu ideálů „Solidarity“.¹⁶⁰

¹⁵³ DZIUROK, A. (red.): *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*. Warszawa 2004; NOSZCZAK, B. (red.): *„Milenium czy Tysiąclecie”*. Warszawa 2006; MARECKI, J. – MUSIAŁ, F. (red.): *Niezłomni : Nigdy przeciw Bogu : Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*. Warszawa – Kraków 2007; MUSIAŁ, F. – SZAREK, J. (red.): *Operacja: zniszczyć Kościół*. Kraków 2007; MARECKI, J. – MUSIAŁ, F. (red.): *W obronie Ojczyzny i Kościoła : Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*. Kraków 2008.

¹⁵⁴ MY SZOR, J. (red.): *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989 : Pomordowani – więzieni – wygnani*, t. 1–3. Warszawa 2002–2006; BALBUS, T. – STRÓŻYNA, K.: *„Ojczyznę wolną rącz nam wrócić Panie...” : Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Henryka Gulbinowicza w latach 1970–1990*. Wrocław 2008; DZIUROK, A. – WYSOCKI, W. J. (red.): *Kościół i Prymas Stefan Wyszyński 1956–1966*. Katowice – Kraków 2008.

¹⁵⁵ ASH, T. G.: *Polska rewolucja: Solidarność 1980–1981*. Warszawa 1990; HOLZER, J.: *Solidarność 1980–1981: geneza i historia*. Warszawa 1990; HOLZER, J.: *Polska 1980–1981: czasy pierwszej Solidarności*. Warszawa 1995; BIERNACKI, L.: *Kronika Solidarności : 20 lat dzień za dniem...* Sopot 2000; BOROWSKI, A.: *Solidarność: XX lat historii*. Warszawa 2000.

¹⁵⁶ *Wejść nie wejść : Polska 1980–1982 : Wewnętrzny kryzys, międzynarodowe uwarunkowania*. Konferencja w Jachrance, listopad 1997. Londyn 1999; DUDEK, A. (red.): *Stan wojenny w Polsce 1981–1983*. Warszawa 2003; KAMIŃSKI, Ł. (red.): *Przed i po 13 grudnia : Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 1. Warszawa 2006; PACZKOWSKI, A.: *Wojna polsko-jaruzelska : Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 22 VII 1983*. Warszawa 2006.

¹⁵⁷ HOLZER, J.: *Solidarność w podziemiu*. Łódź 1990.

¹⁵⁸ MAJCHRZAK, G.: *Z dziejów „Tygodnika Solidarność” : Rozpracowanie „Tygodnika Solidarność” przez Służbę Bezpieczeństwa 1980–1982*. Warszawa 2007; KAMIŃSKI, Ł. – SAWICKI, W. – WALIGÓRA, G. (oprac.): *Solidarność Walcząca w dokumentach*, t. I: W oczach SB. Warszawa 2007; CENCKIEWICZ, S. (red.): *Operacja „Zorza II” : Służba Bezpieczeństwa i Komitet Wojewódzki PZPR wobec wizyty Jana Pawła II w Trójmieście (czerwiec 1987)*. Warszawa – Gdańsk 2008; BOROWIEC, J. (oprac.): *Kryptonim „Ośmiornica” : Służba Bezpieczeństwa wobec Rzeszowskiego Oddziału Solidarności Walczącej 1982–1990*. Warszawa – Rzeszów 2008; MYSIAKOWSKA, J. (red.): *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984*, t. 1. Warszawa 2009.

¹⁵⁹ CENCKIEWICZ, S. – GONTARCZYK, P.: *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*. Gdańsk – Warszawa – Kraków 2008.

¹⁶⁰ DUBIŃSKI, K.: *Magdalena*. Warszawa 1990; GARLICKI, A.: *Karuzela: rzecz o Okrągłym Stole*. Warszawa 2004; DUDEK, A. (oprac.): *Zmierzch dyktatury : Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów*, t. 1 (lipiec 1986 – maj 1989). Warszawa 2009.

Postoj společnosti vŭči komunistické moci

BĀdání o sociální historii lidového Polska byla, zvláštĕ vzhledem k velkému zájmu a potřebĕ popsat dosud opomíjenĕ politické události, odsouvána do budoucnosti. První velké syntĕzy na toto téma vznikly teprve na začátku 21. století.¹⁶¹

Vzhledem ke zmĕnám, ke kterým došlo v polské sociální struktuře po 2. světové válce, byla jevem, který nejvíce vzbuzoval pozornost historikŭ, migrace. Proces stĕhování z vesnic do měst spojený s industrializací byl už popsán v době PLR. Kvŭli tomu byla tato tematika chápána jako okrajová.¹⁶² S opravdovým zájmem se setkala dosud mystifikovaná skutečnost tvorby etnicky jednotné země po roce 1945. Posunutí Polska z východu na západ, které bylo spojeno s velkým transferem obyvatel, jež zcela zmĕnily po staletí budovanou společenskou strukturu osídlení a na tzv. západních území vytvořily nové společenské vztahy,¹⁶³ bylo po mnoho let existence lidového Polska interpretováno jako spravedlivý návrat Polska na „piastovské území“ u Odry a Lužické Nisy. Ztráta území na východ od řeky Bug byla naopak vysvětlována jako upuštĕní od chybnĕ strategie „jagellonského Polska“, která byla realizována po obnovení polského státu v letech 1918–1939. Výzkum provádĕný po roce 1989 ukázal dramatickous vysídlování Němcŭ z území na západĕ a severu (po léta nazývaných „znovu získaná území“), která byla k Polsku připojena na základĕ postupimské konference¹⁶⁴ i tzv. repatriace, ve skutečnosti vysídlování Polákŭ z území připojeného k Ukrajinĕ a Bĕlorusku.¹⁶⁵ Na východní hranici byly také představeny okolnosti vysídlení Ukrajincŭ z Polska, které bylo dosud popisováno jako výsledek boje proti „bandám“ ukrajinských nacionalistŭ.¹⁶⁶

Tato bĀdání byla spojena s „objevem“ národnostních menšin v lidovém Polsku. Desítkami let ustálený obraz národnostně jednotného poválečného Polska, na rozdíl od národnostními spory zmítané druhé polské republiky, byl natolik silně zakořenĕn, že se informace o stálĕ přítomnosti početných skupin Němcŭ,¹⁶⁷ Ukrajincŭ¹⁶⁸ nebo

¹⁶¹ CZUBIŇSKI, A.: *Polska i Polacy po II wojnie ŗwiatowej (1945–1989)*. Poznań 1998; MARODY, M. (red.): *Wymiary ŗycia społecznego : Polska na przelomie XX i XXI wieku*. Warszawa 2002; ŒLABEK, H.: *O spolecznej historii Polski 1945–1989*. Warszawa 2009.

¹⁶² NOWAKOWSKI, S.: *Miasto polskie w okresie powojennym*. Warszawa 1988; SZPAK, E.: *Miĕdzy osiedlem a zagrodą : Œycie codzienne mieszkaŇców PGR-ów*. Warszawa 2005.

¹⁶³ ŒĘKOWSKI, Cz.: *SpoleczeŇstwo Polski zachodniej i pŭlnocnej 1945–1956*. Zielona Gŕra 1994.

¹⁶⁴ KASZUBA, E.: *Miĕdzy propagandą a rzeczywistością : Polska ludnoŇ Wrocławia w latach 1945–1947*. Warszawa – Wrocław 1997; JANKOWIAK, S.: *Wysiedlenie i emigracja ludnoŇci niemieckiej w polityce wladz polskich w latach 1945–1970*. Warszawa 2005.

¹⁶⁵ CZERNIAKIEWICZ, J.: *Repatriacja ludnoŇci polskiej z ZSRR 1944–1948*. Warszawa 1987; JUCHNIEWICZ, M.: *Repatriacja ludnoŇci polskiej z ZSRR w latach 1955–1959*. Warszawa 2000; DZIUROK, A. – NIEDURNY, M. (red.): *Deportacje GŕrnoŒlązków do ZSRR w 1945 roku*. Katowice 2004.

¹⁶⁶ SOWA, A. L.: *Stosunki polsko-ukraiŇskie 1939–1947 : Zarys problematyki*. Krakŕw 1998; PISULIŇSKI, J. (red.): *Akcja Wisła*. Warszawa 2003; GRYCIUK, G.: *Przemiany narodowoŇciowe i ludnoŇciowe w Galicji Wŗchodniej i na Woŕyniu w latach 1931–1948*. Toruń 2005; CHUDZIK, W. (red.): *Akcja „Wisła” 1947*. Warszawa – Kijŕw 2006; MOTYKA, G.: *UkraiŇska partyzantka 1942–1960 : DziaŇalnoŇ Organizacji UkraiŇskich Nacionalistŕw i UkraiŇskiej PowstaŇczej Armii*. Warszawa 2006.

¹⁶⁷ MATELSKI, D.: *Niemcy w Polsce w XX wieku*. Warszawa – Poznań 1999; MADAJCZYK, P.: *Niemcy polscy 1944–1989*. Warszawa 2001.

¹⁶⁸ DROZD, R. – HAŁAGIRDA, I.: *UkraiŇcy w Polsce 1944–1989*. Warszawa 1999; SYRNIK, J.: *UkraiŇskie Towarzystwo Spoleczno-Kulturalne (1956–1990)*. Wrocław 2008.

Bělorusů,¹⁶⁹ kteří kultivují svou kulturní odlišnost, jen obtížně dostávaly do povědomí lidí. Teprve v devadesátých letech jsme se mohli z historických publikací dozvědět, že si tyto skupiny, zvláště Němci a Ukrajinci, po celé poválečné období uchovaly svoji identitu. Stalo se tomu tak i přes velký zájem politické policie o tyto menšiny,¹⁷⁰ v nichž viděla potencionální nepřátele systému, kteří ochotně přijmou nabídku ke spolupráci s cizími rozvědkami a šířitelé revizionistických názorů.

Podobně jako tomu bylo v pracích o dějinách druhé republiky, se zvláštnímu zájmu o výzkum poválečných národnostních menšin těšili Židé. Badatele nefascinovalo pouze fungování této skupiny ale i znovuoživení se antisemitismu po válce.¹⁷¹ Událostí se opět staly knihy J. T. Grosse¹⁷² popisující tragické případy poválečného pronásledování Židů. Nejvíce prací však bylo věnováno událostem z roku 1968, které skončily hromadným exodem polských Židů poté, co komunistická vláda obvinila představitele této menšiny ze sympatií k tzv. sionismu.¹⁷³

Sociální preference nebo vznik nových sociálních vrstev a skupin se ocitly na okraji zájmu historiků, ale výzkum těchto témat i nadále pokračoval. Především se hledala odpověď na otázku, jaký byl postoj Poláků vůči komunistické moci, zda měli v hromadném měřítku blíže k přizpůsobení se a oportunistismu, nebo ke společenskému odporu, jenž se projevoval během společenských krizí.¹⁷⁴

Největší zájem vzbuzovala inteligence¹⁷⁵ a především vztah této elitní skupiny ke komunistickému režimu.¹⁷⁶ Zdroj opozičního nebo oportunistického chování v této skupině badatelé chápali jako klíč k odpovědi na otázku, proč v období PLR¹⁷⁷ scházel hromadný odpor vůči ideologii a praktikám komunistické vlády. Z podobné perspektivy, tedy vztahu

¹⁶⁹ MIRONOWICZ, E.: *Białorusini w Polsce 1944–1949*. Warszawa 1993.

¹⁷⁰ ŚLĄBI, A.: *Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1989*. Szczecin 2008; SYRNYK, J. (red.): *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców*. Warszawa 2009.

¹⁷¹ KERSTEN, K.: *Polacy, Żydzi, komunizm : Anatomia półprawd 1939–1968*. Warszawa 1992; KAMIŃSKI, Ł. – ŻARYN, J. (red.): *Wokół pogromu kieleckiego*, t. I. Warszawa 2006; BUKOWSKI, L. – JANKOWSKI, A. – ŻARYN, J. (red.): *Wokół pogromu kieleckiego*, t. II. Warszawa 2008; CHODKIEWICZ, M. J.: *Po Zagładzie : Stosunki polsko-żydowskie 1944–1947*. Warszawa 2008.

¹⁷² GROSS, J. T.: *Strach : Antysemityzm w Polsce tuż po wojnie : Historia moralnej zapaści*. Warszawa 2008. TENTYŹ: *Złote żniwa : Rzecz o tym, co się działo na obrzeżach zagłady Żydów*. Kraków 2011.

¹⁷³ OSEKA, P.: *Syjonisci, inspiratorzy, wicherzyciele : Obraz wroga w propagandzie marca 1968*. Warszawa 1999; STOLA, D.: *Kampania antysyjonistyczna w Polsce 1967–1968*. Warszawa 2000; BERENDT, G. (red.): *Spoleczność żydowska w PRL przed kampanią antysemicką lat 1967–1968 i po niej*. Warszawa 2009.

¹⁷⁴ OTWINOWSKA, B. – ŻARYN, J. (red.): *Polacy wobec przemocy 1944–1956*. Warszawa 1996; JAROSZ, D.: *Polacy a stalinizm 1948–1956*. Warszawa 2000; KAMIŃSKI, Ł.: *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948 : Formy pozainstytucjonalnego żywiołowego oporu społecznego*. Toruń 2000; MIERNIK, G. (red.): *Polacy wobec PRL : Strategie przystosowawcze*. Kielce 2003; MUSIAŁ, F. – SZAREK, J. (red.): *Polska konfidencja*. Kraków 2006.

¹⁷⁵ HASS, L.: *Pokolenia inteligencji polskiej 1918–1997*. Łowicz 1997; HASS, L.: *Inteligencji polskiej dole i niedole : XIX i XX wiek*. Łowicz 1999.

¹⁷⁶ WÓJCIK, P. (red.): *Elity władzy a struktura społeczna w latach 1944–1957*. Warszawa 1992.

¹⁷⁷ PALSKA, H.: *Nowa inteligencja w Polsce Ludowej : Świat przedstawień i elementy rzeczywistości*. Warszawa 1994; ADAMSKI, J.: *Inteligencja bez maski*. Warszawa 1997; HIRSZOWICZ, M.: *Pułapki zaangażowania : Intelktualści w służbie komunizmu*. Warszawa 2001.

k novému komunistickému systému, byly interpretovány názory mládeže,¹⁷⁸ dělníků¹⁷⁹ a rolníků.¹⁸⁰

Ekonomická situace a každodenní život Poláků v PLR

Bádání o ekonomické historii PLR se ocitla téměř úplně na okraji zájmu historiků. Nečetné práce na toto téma byly spíše syntetického charakteru. Na základě již známých statistických údajů byly pouze nově interpretovány hospodářské procesy, které probíhaly v ekonomice PLR.¹⁸¹

Nové analýzy se prováděly především v kontextu výzkumu politických a sociálních jevů a z tohoto pohledu byl největší zájem o ekonomiku v době tzv. šestiletého plánu, který byl plněn v represivním a extrémně zideologizovaném období dějin PLR – v tzv. polském stalinismu na počátku padesátých let. Většina těchto prací se nezabývá přímo hospodářskou historií, jedná se spíše o analýzy sociálních změn determinovaných ekonomik: na venkově během kolektivizace¹⁸² a ve městech během industrializace.¹⁸³ Popisován byl také vliv stranického aparátu na zavádění plánovaného hospodářství a likvidaci tržních mechanismů.¹⁸⁴

Zcela novým fenoménem se po opojení znovu získanou suverenitou stala fascinace všedním životem v PLR. Příslušníci mladé generace stále častěji přistupují k tomuto období jako k poměrně vzdálené minulosti, která byla ve sféře všedního života spíše směšná než dramatická. Tento přístup měl za následek nečekaný nárůst obliby dobových filmů, zvláště komedií, které si mladá generace vykládá jako reálný obraz tehdejší skutečnosti. Na této vlně se pak nesly publikace, které podobně neobjektivně a vysmívavě popisovaly život průměrného občana PLR a socialistickou ekonomiku nedostatku.¹⁸⁵ Tyto publikace jsou však na míle vzdáleny důkladným vědeckým pracím, které popisují život a ekonomiku tehdejší doby komplexně.

Kultura a věda mezi spoluprací s mocí a odporem

Také poválečná kultura byla v historiografii posledních dvou dekad analyzována pouze skrze svůj postoj vůči komunistickému režimu. Historici se zajímali především o kulturu

¹⁷⁸ CERANKA, P. – STĘPIEŃ, S. (red.): „*Jesteście naszą wielką szansą*”: *Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*. Warszawa 2009; WIERZBICKI, M.: *Młodzież w PRL*. Warszawa 2009.

¹⁷⁹ MIERNIK, G. – PIĄTKOWSKI, S. (red.): *Robotnicy przemysłowi w realiach PRL*. Radom – Starachowice 2005; NEJA, J. (red.): *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy: Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*. Warszawa 2005.

¹⁸⁰ NADOLSKI, M.: *Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941–1956: mity i rzeczywistość*. Warszawa 1993; JAROSZ, D.: *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłop*. Warszawa 1998.

¹⁸¹ LANDAU, Z.: *Gospodarka Polski Ludowej*. Warszawa 1994; KALIŃSKI, J.: *Gospodarka Polski w latach 1944–1989: Przemiany strukturalne*. Warszawa 1995; GRALA, D.: *Reformy gospodarcze w PRL (1982–1989): Próba ratowania socjalizmu*. Warszawa 2005.

¹⁸² DOBIERZEWSKI, A.: *Kolektywizacja wsi polskiej 1948–1956*. Warszawa 1993; KURA, A.: *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*. Warszawa 2006.

¹⁸³ SAGAN, J.: *Procesy uprzemysłowienia powojennej Polski*. Gdańsk 1995; TERLECKI, R. – LASOTA, M. – SZAREK, J. (red.): *Nowa Huta – miasto walki i pracy*. Kraków 2002.

¹⁸⁴ TRACZ, B. (red.): *Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym, społeczno-politycznym i propagandzie PRL*. Katowice 2008.

¹⁸⁵ BIKONT, A.: *Małe vademezum PeeReLu: z wycinków gazet podziemnych w formie kalendarza robotniczego na rok 1990*. Warszawa 1990; PLESKOT, P.: *Wielki mały ekran: Telewizja a codzienność Polaków w latach sześćdziesiątych*. Warszawa 2007; KOT, W.: *PRL czas nonsensu: Polskie dekady 1950–1990*. Warszawa 2007; KOT, W.: *PRL jak cudnie się żyło*. Warszawa 2008.

a její vztah ke světu politiky, což bylo dané i tím, že stejným způsobem tento problém analyzovali také tehdejší političtí činitelé. Umělecká úroveň tvorby nebyla důležitá, rozhodující bylo, jak mohou díla pomoci v posilování pozice komunismu a zda nějakým způsobem nenarušují zásady fungování celého systému v domácí i zahraniční politice.

Stejnou cestou se vydaly také historické interpretace. Badatelé se zajímali o mechanismy, kterých využívala vláda, aby si zajistila poslušnost umělců.¹⁸⁶ Zároveň se soustředili také na osoby, které se odvážily režimu postavit, i když až do konce sedmdesátých let¹⁸⁷ se jakýkoliv odpor mohl zdát bez šance na vítězství, nebo alespoň na získání tvůrčí svobody.

Podobně byly analyzovány také výzkumná činnost a aktivity celého akademického prostředí, které spolu s dalšími představiteli inteligence velmi pečlivě sledovalo politická policie. Právě v tomto prostředí se očekávala možnost tvorby opozičních skupin, které budou schopny vytvářet protivládní politické programy. Financování vědeckého výzkumu bylo v komunistických zemích výlučně v rukou státní moci, která tak mohla využívat oportunistu některých vědců.

Z tohoto pohledu byly pro státní moc zajímavé především humanitní vědy, a tak nebyla ani historiografie ušetřena přímého nátlaku na výběr tematiky a použitých výzkumných metod. Tento proces degradace historického bádání v období lidového Polska se odrazil v syntézách dějin polské historiografie v éře PLR, které vznikly na začátku 21. století.¹⁸⁸

* * *

V současnosti je obtížné hovořit o možnosti rekapitulace výsledků polské historiografie na poli polských dějin ve 20. století. Po jednadvaceti letech, které uplynuly od roku 1989, je možné pouze posoudit její dosavadní stav. Tento už ne malý časový odstup můžeme porovnat s obdobím fungování samostatné a suverénní druhé polské republiky v letech 1918 až 1939. Z této perspektivy můžeme konstatovat, že:

1. V bádání převažoval především zájem o politickou historii. Odpověď na otázku, proč byly opomíjeny jiné historiografické oblasti, je jednoduchá. Vědci se snažili rychle zaplnit mezery způsobené dvěma faktory: cenzurou, která nedovolovala věnovat se mnoha (především politickým) tématům a nedostatkem zdrojů. Díky zpřístupnění archivů se naskytla možnost poměrně rychle a snadno sepsat historické práce, které byly alespoň po faktografické stránce novátorské;

¹⁸⁶ FIJAŁKOWSKA, B.: *Borejsza i Rózański*. Olsztyn 1995; PAWLICKI, A.: *Kompletna szarość : Cenzura w latach 1965–1972: instytucja i ludzie*. Warszawa 2001; KLEMENTOWSKI, R. – LIGARSKI, S. (red.): *Artyści a Służba Bezpieczeństwa : Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych : Materiały pokonferencyjne*. Wrocław 2008; CHOJNOWSKI, A. – LIGARSKI, S. (red.): *„Twórczość obca nam klasowo” : Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*. Warszawa 2009.

¹⁸⁷ FIK, M.: *Kultura polska po Jałcie : Kronika lat 1949–1981*. Londyn 1989; WŁODARCZYK, W.: *Socrealizm : Sztuka polska 1950–1954*. Kraków 1991; CHWIN, S.: *Literatura i zdrada*. Kraków 1993; KUNCEWICZ, P.: *Agonia i nadzieja: literatura polska od 1939 r.*, t. 2–4. Warszawa 1993–1994; MATUSZEWSKI, R.: *Literatura polska 1939–1991*. Warszawa 1999; KRĄJEWSKI, A.: *Między współpracą a oporem : Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*. Warszawa 2004; ROTTENBERG, A.: *Sztuka w Polsce 1945–2005*. Warszawa 2005; SIEDLECKA, J.: *Oblawa : Losy pisarzy represjonowanych*. Warszawa 2005; BIKONT, A. – SZCZĘSNA J.: *Lawina i kamienie : Pisarze wobec komunizmu*. Warszawa 2006.

¹⁸⁸ RUTKOWSKI, P. T.: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970 : Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa 2007; STOBIECKI, R.: *Historiografia PRL : Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana*. Warszawa 2007; BRZECHCZYN, K. (red.): *Oblicza komunistycznego zniewolenia : Między nauką a literaturą*. Poznań 2009.

2. Práce o meziválečném období se soustředily na problematiku spojenou s obnovením suverenity po 123 letech rozdělení země a vybudováním nové polské státnosti. O volbě této tematiky nerozhodoval jen nedostatek vědeckých prací z této oblasti, ale i nabízející se analogie se situací v roce 1989. Někteří politici ve snaze vyhnout se chybám meziválečného Polska, přesně podle Ciceronovy myšlenky, poměrně naivně věřili, že je možné přistupovat k historii jako k učitelce života. Díky tomu často docházelo k porovnávání druhé a třetí polské republiky;

3. V poválečném období se polská historiografie zabývala především hledáním odpovědi na otázku, která byla velmi často kladena už od dob dělení Polska v 18. století a po celé 19. století – proč zmizelo Polsko z politické mapy Evropy? Dva tehdy existující historické směry (tzv. krakovská a varšavská škola) zdůrazňovaly důležitost buď vnitřních (zhroucení ekonomiky i politického systému, absence reform), nebo vnějších faktorů (agresivita sousedních mocností). Tato otázka se nečekaně stala znovu aktuální v období Polské lidové republiky (PLR). Byl politický systém PLR Polákům vnucován, anebo ho byli schopni přijmout jako historickou nutnost? Odtud je už jen malý krůček k otázce, zda bylo téměř pět desítek poválečných let výlučně dějinami veřejného odporu, nebo snad (dodnes opomíjeného) docela dlouhého období normalizace a sociálního i politického smíru. Tyto otázky zůstávají i nadále nezodpovězeny a dá se očekávat, že ještě mnoho let budou budit spory nejen mezi historiky, ale i politiky;

4. Velmi patrné jsou nedostatky v bádání o nejnovější historii, zvláště pak o dějinách po roce 1945. Teprve v posledních letech se zájem vědců alespoň částečně přesunul k sociálním a kulturním dějinám. Nová generace historiků se do analýzy této problematiky zajisté pustí rozhodněji a odvážněji. První náznaky takového vývoje můžeme ve vydávaných knihách a článcích pozorovat už nyní;

5. Obavy budí úplný úpadek bádání o hospodářské historii. Zde budou nezbytné nové podněty a vznik nových výzkumných skupin, jež se budou díky novým výzkumným metodám schopny dostat z nynější slepé uličky.

Na sklonku 20. a počátku 21. století se objevilo mnoho syntéz polských dějin posledního století. Zanedlouho se tyto práce zajisté stanou předmětem kritických analýz. K tomu, abychom mohli hodnotit toto pro Polsko a Poláky tak důležité století, nám stále chybí časový odstup, jenž by umožnil interpretovat události uběhlých sta let s náležitou perspektivou, kterou představuje pouze více než tisíciletá historie Polska.

LITERATURA

Recenze

BABIC, Marek: *Od antiky k středověku : Dějiny neskorořímského císařství mezi roky 284–476.* Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury 2009, 331 s. ISBN 978-80-7325-202-1.

Mladý slovenský historik, který není odborné veřejnosti neznámý, vydal v roce 2009 svou knižní prvotinu s názvem *Od antiky k středověku*. Kniha přináší přehled (především politických) dějin pozdního římského císařství, pro které se v odborné literatuře užívá termín *dominát* (284–476 n. l.).

Monografii autor rozdělil na úvod a jedenáct kapitol, přičemž při jejich tvorbě uplatnil chronologický princip. Výjimku tvoří poslední tři, které pojednávají o specifické problematice.

V úvodu jsou představeny hlavní otázky a témata zkoumaného období, přičemž důraz je kladen na christianizaci a barbarizaci římské společnosti. Tyto dva fenomény pozdního císařství, které ovlivňovaly z velké míry i politický vývoj impéria, jsou základní kostrou celé knihy. Čtenář se tak na jejich stránkách seznamuje nejen s významnými politickými činiteli té doby, ale i s představiteli církevního života a předními osobnostmi mimořímského (barbarského) světa.

Mimořádně důležitou část práce představuje první kapitola (s. 23–41), která je celá věnována pramenům k pozdní antice, jejich typům a různorodosti. Jak sám autor poznamenal, šlo mu jen o *subjektivní výběr nejdůležitějších a klíčových odkazov neskorořímské říše* (s. 23). Z toho důvodu by na tomto místě čtenář marně očekával vyčerpávající informaci o veškeré produkci z uvedeného období. V této části se neztotožňujeme s tvrzením, že mince náležejí k literárním pramenům (s. 29). V druhé části první kapitoly se autor zaměřil na život a dílo tří významných antických historiků (Eusebios, Aurelius Victor, Ammianus Marcellinus), přičemž poukázal na reprezentanty obou táborů (křesťanského a pohanského) v historiografii pozdní antiky. Stručný přehled a charakteristika dalších spisů antických autorů se nachází na začátku každé z následujících kapitol (s výjimkou posledních dvou), přičemž v konkrétní kapitole jsou uvedeny jenom ty, které se k ní vztahují.

Druhá a třetí kapitola (s. 43–96) pojednávají o římské říši za vlády dvou nejvýznamnějších panovníků z období *dominátu* – Diocletiana (284–305 n. l.) a Constantina I. (306/324–337 n. l.). Autor si všímá jejich nástupu na trůn, náboženské politiky a především reform, v jejichž důsledku mohlo impérium přežít další dvě století své existence. Čtvrtá kapitola (s. 97–114) je věnována událostem, ke kterým došlo po smrti císaře Constantina I. Od dynastických sporů mezi Constantinovými syny přes mimořádně energickou vládu Iuliana Apostaty (361–363 n. l.) se tady dostáváme

ke krátkému působení císaře Ioviana (363–364 n. l.). Pátá kapitola (s. 115–130) seznamuje čtenáře s vývojem římského státu od nástupu Valentiniana I. (364 n. l.) až po smrt jeho bratra Valenta na bojovém poli u Hadrianopole roku 378 n. l. Pro Římany znamenala porážka v této bitvě katastrofu (padl nejen císař, ale také dvě třetiny východní armády). Na druhou stranu tato tragédie vytvořila podmínky pro nástup posledního velkého císaře Theodosia I., jehož vláda je předmětem šesté kapitoly (s. 131–151). V sedmé kapitole (s. 153–196) je pozornost věnována vzniku a vývoji barbarských států na území Západořímské říše (Vizigóti, Vandalové, Hunové). Výklad o politických událostech pozdního římského císařství uzavírá osmá kapitola (s. 197–234), která mapuje situaci v západní a východní části říše po jejím administrativním rozdělení v roce 395 n. l. až do zániku Západořímské říše v roce 476 n. l. Autor se v této kapitole mimo jiné snaží postihnout příčiny rozdílného vývoje v obou částech impéria. Mimořádně podnětné je také představení několika přístupů k otázce úpadku a pádu Říma. Devátá kapitola nese název *Neskorá antika v střednom Podunajsku* a je pěkným zpestřením celé publikace, a to z toho důvodu, že dějiny středoevropského prostoru jsou pro české a slovenské čtenáře geograficky přece jen bližší. V posledních dvou kapitolách se autor pokusil přiblížit literaturu, vzdělání (s. 259–277) a architekturu (s. 279–297) pozdní antiky, čímž čtenáře uvedl do kulturních dějin a dějin umění tohoto období.

Svůj výzkum postavil M. Babic především na literárních textech, které se zachovaly z dob pozdní antiky. V mnohem menší míře využil epigrafické a numizmatické prameny. Archeologické svědectví má v této publikaci jen doplňující úlohu. To není nejideálnější řešení, čehož si je však autor plně vědom (s. 21).

Knihu charakterizuje kvalitní práce s prameny a dobrá znalost sekundární literatury, což nemůže překvapit, protože se autor k psaní své publikace připravoval na prestižní Cambridgeské univerzitě, kde mohl čerpat z jednoho z nejlépe vybavených knižních fondů ke starověkým dějinám. Pozitivně vnímáme skutečnost, že slovenský historik při svém výkladu neváhal sáhnout k antickým textům a uvést překlad jejich úryvků. Část těchto ukázek pochází z antických děl, která nebyla zatím přeložena do češtiny ani slovenštiny (např. *Codex Theodosianus*).

Odborný charakter publikace umocňuje bohatý poznámkový aparát s odkazy na literaturu a prameny. Samotný text navíc doprovázejí různé seznamy, tabulky, mapy a početná vyobrazení (mince, antické památky apod.), ke kterým autor občas přidal svůj komentář.

Součástí knihy je rovněž poměrně rozsáhlá bibliografie (s. 299–322) a index jmen a hesel (s. 323–330).

Bibliografie je rozdělena na dvě části. V první se čtenář může seznámit s výčtem pozdně antických autorů a jejich děl, přičemž cenné jsou především informace o vydáních textů v originálních jazycích či překladech do českého a slovenského jazyka. Autor zde však nebyl důsledný. V některých případech poskytl čtenáři nedostatečné informace o tom, kde se překlad nachází, popř. zda jde jen o překlad úryvků (např. u *Liber de Caesaribus* od Aurelia Victora není čtenář upozorněn na to, že její překlad je součástí 30. svazku edice Antická knihovna, který vyšel pod názvem *Héródiános: Řím po Marku Aureliovi*. Praha 1975). V jiných případech překlad zcela chybí, i když existuje (např. český překlad spisu *Excerpta Valesiana* pořídila dvojice Jan Burian a Bohumila Mouchová a je součástí 38. svazku edice Antická knihovna *Synové slávy – oběti iluzí*. Praha 1977). Druhá část bibliografie obsahuje sekundární literaturu, která má posloužit případným zájemcům k prohloubení poznatků. V tomto případě se autor rozhodl nejprve seznámit čtenáře s obecnými monografiemi o pozdní antice a následně uvedl literaturu k jednotlivým kapitolám. Zvolený pracovní postup nebyl špatný, přesto v některých případech došlo k situaci, kdy se jednotlivé publikace opakovaly. Proto by bylo zřejmě vhodnější, kdyby se v těchto pracích uvedlo rozmezí stránek, které se vztahují ke konkrétní kapitole. Zcela zbytečné se nám také zdá uvádět jednu monografii v prvním i druhém vydání, resp. v překladu do češtiny (např. Gibbon, E.: *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*). Mimoto nerozumíme tomu, proč se mezi obecnými pracemi k pozdní antice nachází záznamy jako Škoviera, D.: *Edičná poznámka*. In: *Plutarchos – Životopisy slavných Grékov a Rimanov*. Bratislava 2008.

Užívanou formu latinských a řeckých jmen nechceme příliš komentovat (zvolený způsob je zdůvodněn v ediční poznámce). Možná by ale bylo lepší, kdyby některá řecká jména nebyla nahrazena latinským ekvivalentem (např. Eusebius, Zosimus). Jejich řecká forma je sice uvedena vedle latinské v indexu jmen a hesel, ale i tak máme proti tomu menší výhradu.

Úkol, kterého se M. Babic zhostil, nebyl vůbec jednoduchý. A to nejen z hlediska složitosti zkoumaného období, ale i z toho důvodu, že šlo o první větší práci mladého historika. Domníváme se, že kombinace obou zmíněných faktorů byla hodně odvážná. M. Babic však ukázal, že to nejen jde, ale jde to taky kvalitně. Snad se nezmylíme, když řekneme, že se tato práce může – a taky bezpochyby bude – srovnávat s prací významného českého historika Josefa Česky (*Zánik antického světa*, Praha 2000).

Tomáš Klokner

LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MAC-KOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti : Život v 19. století*. Praha : Karolinum, 2010, 430 s. ISBN 978-80-246-1683-4.

Milena Lenderová se svými kolegy Marií Mackovou a Tomášem Jiránekem koncipovala po řadě významných prací věnovaných konkrétním kulturním aspek-

tům života v 19. století první pokus o syntézu z dějin každodennosti v tomto „dlouhém století“. V zásadě autoři navázali na své předchozí vysokoškolské texty, jejichž spojením a obohacením vytvořili tuto obsáhlou publikaci. Je poměrně obtížné stanovit, co vše do sféry každodennosti patří, ba v jistém směru by snad bylo snadnější vymezit, co do této sféry nepatří, a proto tato práce není absolutní syntézou dějin každodennosti a svým názvem se ani k „absolutnosti“ nehlásí. Přesto zahrnuje velké množství oblastí, které nějakým způsobem zasahovaly do každodenního života lidí.

V prvním oddíle se Milena Lenderová zabývala *Kulisami každodennosti*, tzn. světem, který lidi obklopoval. Věnovala se obchodům a nakupování, bydlením v souvislosti s proměnami vnímání tepla a světla, čistotou, vývojem hygieny a zdravotnictvím, oblékáním, oděvní módou a způsoby stravování včetně hostinců a hospod. Na druhém oddíle se již částečně podíleli také další dva spoluautoři. Zabývali se „způsoby každodennosti“, tzn. světem, jak ho lidé žili. Vyšli z rodinného prostředí, shrnuli dosavadní poznatky o vývoji rodiny v 19. století a životních cyklech v rámci rodiny a společnosti, takže se postupně věnovali dětství, vzdělání a školství všeobecně či stáří a smrti. Zajímavým způsobem zahrnuli do této části také specifický životní cyklus mužů – život v armádě, kterým se podrobněji zabýval Tomáš Jiránek. Otevřel tím téma, kterému se zatím kulturní dějiny příliš nevěnovaly, a přitom některé informace by mohly vnést světlo do vztahů mezi obyvatelstvem a vojskem. Např. informace o tvrdém trestu za znásilnění venkovské dívky (s. 231) má jistě širší souvislosti než jen výraz úrovně vojenské spravedlnosti na konci 18. století

Do téhož oddílu zahrnuli autoři specifické prvky, které pozměnily způsoby života obyvatel v 19. století. Důraz položili na objev volného času v souvislosti s ekonomickými a sociálními změnami. Volný čas nabídl možnosti k rozvoji společenského života, nových forem slavnosti, „spolčování se“, ale i k čtení, sportu nebo cestování. Všechny tyto volnočasové aktivity se autoři pokusili podrobněji charakterizovat. Kniha tedy obsahuje množství informací, názorů a charakteristik života lidí v 19. století; škoda jen, že v naprosté většině jsou postaveny na výzkumech v Čechách, zejména v Praze a Hradci Králové. Třeba v případě popisu dělnického bydlení autoři využili studie z největší průmyslové aglomerace českých zemí, tzn. Ostravska.

V poslední kapitole se Milena Lenderová zamýšlela nad novým směrem historiografie – kulturními dějinami a obory, které lze ke kulturním dějinám zařadit nebo výrazně přispěly k rozvoji tohoto „postmoderního“ historiografického směru, tzn. historickou antropologií, dějinami každodennosti, historickou demografií, dějinami mentalit a gender history. Koncipovala velmi přínosný přehled vývoje těchto oborů včetně úvah nad problematikou nedostatčného metodického a předmětového vymezení. Popsala základní předpoklady a omezení, s nimiž historik kulturních dějin musí počítat, které však podle mého názoru mohou obsahovat rozpor samy v sobě. Lze souhlasit

s tvrzením, že není možno posuzovat minulost z nějaké ideologické pozice a z hlediska dnešních hodnotových představ. Přesto mám pocit, že tomuto se současný badatel nemůže vyhnout, i kdyby měl sebevětší vůli. Autorka také připomíná, že neexistuje žádná jediná pravdivá forma skutečnosti a nebezpečí banalizace nelze vyloučit.

Proto mám některé připomínky k chápání určitých jevů 19. století Nelze je vnímat jako kritiku, spíše jako jiný pohled na daný jev, protože kulturní dějiny se v zásadě opírají o konfrontaci teorií a pohledů. Mám za to, že zdůrazňování vlivů industrializace a urbanizace je určitým stereotypem vycházejícím z dosavadní historiografie ovlivněné doposud profuljickými sociálními dějinami. Nechci banalizovat dopady těchto procesů, ale právě kulturní dějiny se snaží tento socioekonomický pohled na vývoj některých dějinných rysů modifikovat. Dokonce se pod vlivem některých výzkumů kulturních dějin dá hypoteticky uvažovat, zda přímo procesy industrializace a urbanizace nebyly výsledkem určitých kulturních proměn. Ostatně autoři začínají většinu rozebíraných témat obdobím osvětcenství, pomineme-li některé aspekty sahající až do středověku, přes úvodní kapitolu na téma světa před sto lety a vývoje společnosti v dlouhém 19. století, ve které položili důraz na změny způsobené industrializací a urbanizací. Byly to tedy procesy industrializace a urbanizace, které změnilo 19. století, nebo máme hledat kořeny změn dále do minulosti? Na „průnik“ kategorie volného času mezi dolní vrstvy obyvatelstva (masy obyvatel) měly předpokladně větší vliv změny s průmyslovou revolucí než úvahy osvícenských myslitelů, ale řada dalších kategorií měla asi své kořeny už v proměně *mentalitě* v 18. století, ne-li ještě dříve.

Je-li cílem historika kulturních dějin neposuzovat minulost ze svého hodnotového hlediska, pak dle mého názoru nebyl tento aspekt dodržen při popisu tématu lásky a koncipování manželství. Podle tvrzení Mileny Lenderové byla láska v dnešní podobě při uzavření sňatku po dlouhá staletí nepodstatná a manželství byla ještě v 19. století uzavírána na základě pouhé rodičovské autority. Novější historikodemografické výzkumy ovlivněné kulturními dějinami toto hledisko do značné míry pozměňují. Především při výzkumech plodnosti obyvatelstva byly v řadě evropských zemí zjištěny vysoké podíly prvních porodů před dovršením devíti měsíců od sňatku, a tudíž vysoké množství předmanželských koncepcí už v období tzv. Ancien Régime. V této souvislosti se stále více objevuje hypotéza, že mladé páry si touto cestou vynucovaly na svých rodičích předání gruntů. Dokonce se otevřeně hovoří o existenci předmanželských sexuálních styků jako formě vzájemného poznávání se mladých lidí. I kdybychom neakceptovali tuto hypotézu, stále vysoký počet předmanželských koncepcí naznačuje, že se často stanovisko rodičů obcházel a láska možná hrála daleko větší roli, než si ji dnešní člověk dokáže u svých předků připustit. Navíc řada titulů krásné literatury 19. století naznačuje ještě jiné hledisko, které podle mě není v práci vůbec zohledněno. Copak nemohl strohý

kalkul ve věci sňatku existovat také u oněch mladých lidí – dívek a mláďenců? Např. v díle Karla Václava Raise se objevuje více narážek na dívky, které se nakonec rozhodly zvolit si jako životního partnera „toho zajištěnějšího“, přičemž Rais se podobně zmiňuje i o některých mužích, kteří se snažili vylepsit si své postavení sňatkem. Není ostatně podobný jev viditelný i dnes? Řídí se současný výběr partnera především láskou? Při použití zdrojů jako krásná literatura nebo deníky se navíc objevuje ještě jedna pochybnost. Do jaké míry lze brát jejich autory za skutečný předobraz situace ve společnosti? Předpokládám, že ke psaní deníku motivuje více nespokojenost, např. v manželství, než spokojenost. Raise také mohla přimět k častým útokům na strohý kalkul dívek nějaká vlastní životní zkušenost. Racionální kalkul podporoval společenský systém, v němž byly mladé páry vystaveny poměrně tvrdé ekonomické realitě, což je možná viditelné i dnes. Velmi málo víme o roli tzv. dohazovače, a přitom tato osoba stála za vznikem velkého počtu manželství a nepochybně podporovala racionální rozhodování. Zнала mladé lidi široko daleko, byla dobře informována o jejich rodinném i ekonomickém postavení a často sblížila dvě rodiny, jejichž členové o sobě ani nemuseli vědět. Zkrátka z mého pohledu byla záležitost sňatkové politiky podceňena a vyjadřuje hodnotové hledisko současníka, který dělá klasickou chybu racionálního moderního člověka, tzn. odmítá minulé jako něco nedokonalé (jako „barbarsství“). Není v tom skryté hodnocení minulosti z dnešního pohledu?

Jsem autorem velmi vděčen za zařazení kapitoly o čtení a čtenářství, ale podle mého názoru se v ní dopustili jistě banalizace, běžně v dosavadních historických pracích. Nemohu se zbavit dojmu, že na čtenářské snahy dolních vrstev obyvatel se současný badatel dívá jako na ne příliš hodnotné, protože byla čtena *triviální literatura, krvavý nebo milostný román*. Z mého pohledu je velmi důležité, že měly tyto vrstvy vůbec zájem o četbu. Samozřejmě vystývala z dané doby, v níž nevytlačovala masmédiá ostatní druhy zábavy, ale toto nemusel být hlavní důvod oné žádostivosti po psaném slovu. Ponechám-li bez komentáře, co mohlo být příčinou čtení dolních vrstev obyvatelstva, podstatné je, že se tak stávalo. Lidé z nižších vrstev se chápali knih, novin, časopisů. Účastnili se aktivně spolkového života, a postupem času dokonce sami zakládali různé spolky, např. divadelní ochotnické, v nichž přece také museli číst a učit se textům nejen brakové úrovně. K širším vrstvám obyvatelstva se dostávaly noviny a časopisy jako *Zlatá Praha* nebo *Světozor*, jejichž úroveň byla nesrovnatelná s nejménějším (bulvárními) časopisy současnosti. Tento jev byl podstatnou součástí procesu alfabetyzace a racionálního poznávání. Není důležité vnímat pouze kategorii literatury, ale i změny, které proběhly v rámci této kategorie. Je triviální literatura konce 19. století na stejné úrovni jako současná? Osobně si myslím, že například zábavná literatura pro -náctileté se velmi změnila. Stále sice sleduje především cíl pobavit, stále se v ní objevuje boj dobra se zlem, přesto v ní lze vidět podstatnou odlišnost.

Pokud srovnám nejčtenější knihy dobrodružné literatury přelomu 19. a 20. století a současnosti, tzn. třeba knihy Karla Maye nebo Julesa Vernea, J. R. R. Tolkiena a J. K. Rowlingové, pak spatřuji zásadní rozdíl v „prostoru“, kde se děj odehrává. Na počátku 20. století to byl tento svět, zatímco na počátku 21. století jsou to neidentifikovatelné vymyšlené světy. Tolkien sice tvořil již kolem poloviny 20. století, ale v současnosti obrovsky vzrostl zájem přinejmenším o jeho trilogii Pán prstenů. Podle mého názoru se nejedná pouze o odraz medializace jeho díla, ale i o dopad změny pohledu na tento svět a jeho vnímání. Jednoduše řečeno, knihy Julesa Vernea i Karla Maye byly zaměřeny na poznávání (!) tohoto světa. Byly odrazem pronikání racionálního poznávání do širokých mas obyvatelstva, což šlo ruku v ruce s objevováním světa. Dělo se formou vědeckou (kvazi vertikální) a cestovatelskou (kvazi horizontální). Jules Verne se sice zajímal o fiktivní světy, ale jeho fikce vycházela z racionální vědy, tzn. uvažovala nad směry a možnostmi budoucí vědy. Současná science fiction se odklonila od sledování budoucnosti člověka. Zapojuje fiktivní světy neuchopitelné rozumem. Do jisté míry naznačuje tento trend odklon od racionální vědy, od „věku rozumu“.

Mé úvahy nejsou míněny přímo jako výtky autorům. Slouží spíše k názorové výměně, k tolik potřebné diskuzi jako podstatě kulturních dějů. Studie Mileny Lenderové, Marie Mackové a Tomáše Jiráňka obsahuje velké množství informací zasazených do širokých souvislostí. Znalosti různých jevů a jejich souvislostí ukazuje vynikající přehled zejména Mileny Lenderové, která již zpracovala celou řadu přínosných analytických studií na témata z dějin každodennosti. Tento pokus o syntézu má vysokou úroveň, význam a přínos pro historickou obec, přičemž díky jímavé čtivosti textu ji lze doporučit i široké čtenářské obci.

Radek Lipovskí

PELC, Martin: *Struktury opavského sportu 1850–1938*. Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Supplementa Tomus VI. Opava : Slezská univerzita v Opavě, 2009, 201 s. ISBN 978-80-7248-549-9.

Přes všechny pohyby v tematickém zaměření české historiografické produkce posledních desetiletí zůstávají dějiny sportu stále jen odstrkovanou popelkou. Možné příčiny tohoto stavu lze hledat v nejednoduchosti metodologického uchopení tématu i specifčnosti pramenné základny. Ne že by se dosud jednalo o problematiku ležící zcela mimo zájem českých historiků, ovšem její pojmání často oscillovalo mezi překonaným faktograficko-popisným a statisticko-analytickým přístupem. Nových výzev, daných využitím teoretických východisek příbuzných vědních disciplín, se zatím jen málokdo chopil. K těm, které neprošlapnost nových cest neodrazuje, patří i vědecký pracovník Ústavu historických věd Slezské univerzity v Opavě Martin Pelc. Vybaven zevrubnou znalostí německé i domácí literatury a opřen o široce ukotvenou pramennou základnu se pokusil o aplikování strukturálních metodologických přístupů na tematiku spor-

ovního hnutí v 19. a 20. století z pohledu kulturních a zvláště sociálních dějin.

Mohlo by se zdát, že zpracování situace „pouze“ jedné lokality, byť by se jednalo o hlavní město historické země, nemůže mít vyšší ambici, než se stát profesionálně odvedenou regionální prací. Opava však ve své době nebyla „obyčejným“ městem, jehož obyvatelé holdovali tělovýchově a sportu stejně jako v desítkách jiných měst v tehdejších českých zemích. Opava se totiž v určitém smyslu stala (vedle Vídne a Prahy) jakousi branou moderních sportů, skrze níž se jejich znalost a obliba šířila do dalších částí monarchie. A i když studie nakonec nedává přímou odpověď na otázku, proč právě Opava byla tak významným střediskem moderního sportu s řadou vynikajících sportovců a proč právě jí patřila v mnohém průkopnická role, je velice zajímavým, poučným a podnětným čtením pro zájemce o historii společnosti a její kultury.

Studie je členěna do celkem dvanácti oddílů, v nichž autor mapuje vývoj celé řady tělesných a tělocvičných aktivit i sportovních odvětví od turnerství přes individuální sporty tzv. „první vlny“, populární kolektivní sporty až po činnosti, které se spíše řadí do kategorie společenské zábavy. Některé kapitoly jsou obohaceny o exkurzy, jež krátkými biogramy osobností či popisem významných sportovních událostí příhodně doplňují vlastní text. Z hlediska časového záběru je práce vymezena lety 1850 a 1938. Zatímco horní mezník je tradiční a vcelku logicky odvozený z politických dějin, u spodní časové hranice se zdá, že byla zvolena spíše symbolicky, ovšem vzhledem k obsahové stránce studie je kontext jasný. Vnitřní členění pak pracuje s klasickým přelomem 1918, jenž také dělí publikaci do dvou částí.

Počátky organizovaného sportu zkoumá autor ve spojitosti s měšťanským životním stylem, přičemž nepomíjí ani sociálně psychologický základ těchto aktivit. Kapitoly nazvané „Národní trénink“ a „Prožitek krajiny“ jsou zaměřeny na klasické projevy sportovní činnosti liberálních buržoazních vrstev – gymnastická cvičení v rámci národně profilovaných tělocvičných organizací a horskou turistiku. Na sportech dominujících před nástupem kolektivních míčových her, tzn. bruslení, veslování, plavání a cyklistice, pak dokládá mnohovrstevnatost a komplikovanost procesu emancipace a společenské akceptace sportování. Úspěšnost postupného vymaňování se ze stereotypů a předsudků konzervativního myšlení i šněrovaček měšťácké morálky by nebyla myslitelná bez úsilí výjimečných osobností, nefalšovaných all-round sportsmanů, těšících se nakonec nemalé společenské prestiži (samostatná kapitola věnovaná Augustu Strasillovi).

Sport a jeho provozování zasazuje M. Pelc do širších politických, sociálních a kulturních souvislostí opavských dějin druhé poloviny 19. století. Všimá si nejen pojítek mezi tělocvičným hnutím a světem praktické politiky, ale též např. proměny městské krajiny v souvislosti s budováním sportovního zázemí a šířením společenského významu tělovýchovy. Věnuje pozornost velmi zajímavé a dosud nepřilíš zkoumané

otázce zavádění tělocviku do školských osnov a jeho etablování jako pevné součásti systému vzdělávání mládeže. Při té příležitosti připomíná i pozapomenuté sportovní hry typické pro prostředí německé společnosti.

V meziválečné éře se v souvislosti s široce definovanými společenskými změnami dostávají do popředí kolektivní sporty anglického typu. Sport přestal být výsadou středních vrstev, či v některých případech dokonce jen vybraných elit, a otevřel se početným nižším vrstvám. Zároveň s masovým rozšířením začal být odhalován jeho integrační a zábavní potenciál, i když zrovna tento moment není v samotné studii příliš akcentován. Při popisu sportu ve 20. století, kdy se stále více uplatňuje jeho výkonnostní stránka a jednotlivá sportovní odvětví se rozvíjejí na soutěžní bázi v rámci svazových organizací, se asi nedá zcela vyhnout popisnému zpracovávání sportovní tematiky formou „brank, bodů, vteřin“. Navzdory tomu se autor stále snaží soustředit pozornost hlavně na hlubší jevy skrývající se pod povrchností výsledků, statistik a tabulek. A pokud už s nimi pracuje, užívá jich k dokumentaci strukturálních proměn, jakými prošel např. fotbal v éře první republiky, kdy v důsledku hospodářských a sociálních změn začaly tuto kolektivní hru ovládat „plebejské“ vrstvy způsobující její „zvolgarizování“.

Podobně tomu bylo u ledního hokeje, v němž Opava hrála mezi světovými válkami nepřehlédnutelnou roli. V souvislosti s hokejem přináší publikace také zajímavou mikroanalýzu národnostních vztahů mezi Čechy a Němci, respektive jejich národními svazovými organizacemi, a začlenění německých sportovců do „národních“ výběrů první ČSR na příkladu nejslavnějšího opavského hokejisty Wolfganga Dorasila. Tato pasáž asi nejvíce vybití k zamýšlení nad limity nahlížení dějin moderního sportu v českých zemích z úzce vymezených národnostních pozic, i když k tomu pochopitelně svým tématem směřuje kniha jako celek.

Právě u částí věnovaných sociálním posunům za první republiky napadne čtenáře, že by možná bylo rovněž vhodné hlouběji promýšlet a analyzovat vývojové změny struktury sportu v závislosti na generační výměně nositelů sportovních aktivit a zdokumentovat ji na některých organizovaných odvětvích s dlouhodobou kontinuitou. Je třeba však jedním dechem dodat, že to by si vyžádalo náročný výzkum sociální skladby členstva sportovních spolků, který mnohdy naráží na nepřekonatelné problémy s nedostatečnou pramenovou základnou. Snad jen v kapitole o fotbalu (*Míčové hry na vzestupu*) autor něco podobného naznačil – jak v otázce pro Opavu specifické podpory fotbalovému sportu na místní realce, tak provázanosti tohoto jevu s generační charakteristikou učitelského sboru na uvedeném škole.

Jestliže je úvodní kapitola studie věnována velkým tělocvičným organizacím budovaným na nacionální bázi, je jimi práce také příznačně uzavřena. Nemusí být totiž asi příliš zdůrazňováno, že tělovýchovné hnutí je nacionalismem prochnuto a že právě vyhovoceny politický nacionalismus přelomu 19. a 20. století

přivedl jeho atomizaci. Větší či menší míra „politizování“ je ostatně signifikantním znakem sportovních aktivit v 19. a první polovině 20. století, což současně z tohoto fenoménu moderních sociálních dějin činí (vedle jiného) i do budoucna badatelsky vzdědné téma.

Z hlediska jazykové stylistického zůstává studie M. Pelce i při svém vědeckém charakteru přístupná široké čtenářské veřejnosti. U odborné publikace to jistě není zanedbatelné pozitivum. Autor možná jen trochu ke škodě plynulosti četby a účelnosti v užívání poznámkových odkazů překládá všechny německé názvy spolků, což však lze mít za věc subjektivního náhledu. Jinak pozitivní dojem z jazykové stránky knihy poněkud ruší záměna symbolu pro procenta (x %) za symbol pro přívlastek „procentní“ (x%), která není náhodným dílem tiskařského šotka, neboť se vyskytuje v celém textu. Tento formální nedostatek však nesnižuje obsahovou kvalitu práce ani její fundovanou odbornou úroveň.

Radoslav Daněk

HOLUBEC, Stanislav: *Lidé periferie : Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni 2009, 329 s. ISBN 978-80-7043-834-3.

Od publikování kolektivní etnografické monografie *Stará dělnická Praha* (1981) brzy uplyne třicet let, během nichž se tematika pražského dělnictva artikulovala jen formou dílčích studií a musela se obejít bez potřebného monografického zpracování, které by těžiště zájmu o uvedenou problematiku přinejmenším v chronologické návaznosti na *Starou dělnickou Prahu* posunulo do let meziválečných, protektorátních a v ideálním případě i do časů pounorových. Publikace Stanislava Holubce *Lidé periferie : Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době* je nadějným dokladem probouzejícího se zájmu o problematiku (pražského) dělnictva, a to nejen metodologickou inovativností, odkazující na autorovo spíše sociologické než historické zázemí, ale i tematickou šíří a v závěru publikace deklarovaným zájmem ve výzkumu dlouhodobě přehlížené problematiky pokračovat.

Knihu otevírá selektivní zhodnocení domácích tradic sociálněvědního výzkumu dělnictva, doplněné drobným pohledem do evropské historiografie. Následuje přehledný exkurz k pojmům dělnická vrstva, třída a prostředí, resp. dělnictvo (autor se přiklonil k širšímu chápání pojmu dělnictvo, k používání pojmu sociální prostředí/milieu a k analýze pojmů určených pro dobové označení sociálního prostředí). Úvod pokračuje přehledem pramenů se zjevnou preferencí tištěných pramenů úřední provenience (statistiky, přehledy, výroční zprávy), denního, hlavně komunistického tisku a pamětnických výpovědí. Kapitulu uzavírá pasáž o metodologických obtížích, s nimiž se autor potýkal, jmenovitě o prostorovém vymezení tématu v rámci Velké Prahy s preferencí dělnických čtvrtí, generačním a genderovým aspektem problému anebo sociálně, politicky a statisticky reflektovaném

pojmu a statusu dělníka (autor se kloní k weberovsko-wrightovskému pojmání dělníků *coby osob pracujících za mzdu bez pravomocí nad ostatními pracovníky a s velmi malou kvalifikací*).

První kapitola je věnována struktuře, fungování a vztahům v dělnické rodině. S. Holubec otevírá témata jako hledání a volba partnera, symbolický kapitál a hodnotová orientace, věk, sociální postavení a původ snoubenců (venkovský původ a snaha o exogenní sňatky), průběh dělnické svatby, velikost rodin, neúplné rodiny a rozvody, vazby k ostatním příbuzným (prázdniny na venkově, konfliktní soužití více-generačních rodin), postavení muže a ženy (inspirace H. Rosenbaumovou), výchova a tělesné trestání dětí (Strassensozialisation, časově omezená a autoritativní výchova rodiči či staršími sourozenci). Podle autora se pražské dělnické rodiny velikostí, složením a výchovou značně odlišovaly od rodin středních a horních vrstev, analýza sňatkových chování pak prokázala silné sociální bariéry a ve výchově kombinaci tradičních metod se sklonem k fyzickým trestům se zjevnou emancipací.

Druhá kapitola pojednává o dělnickém zdraví a zdravotním kapitálu: prostřednictvím fenoménu nemocnosti, hygieny a sexuality, a to včetně jejich stinných stránek v podobě nemanželského mateřství, potratů a pohlavních nemocí, autor sleduje zdravotní stav pražského dělnictva, který byl přes „zdravotní revoluci“ značně neuspokojivý, a to nejen ve srovnání se středními či vyššími třídami či současností. Vysoká nemocnost determinovaná špatnou bytovou situací a nevyhovujícími hygienickými podmínkami činila ze zdravotního kapitálu klíčovou hodnotu v životě pražského dělnictva. Sexuální chování si pak přes zdravotní a legislativní rizika amatérských potratů uchovávalo liberálnější charakter, jehož odvrácenou stranou byla prostituce, sexuální násilí a rozšířená a komplikovaná léčitelná pohlavní choroba.

K recenzentovu uspokojení se autor nevyhnul bydlení pražských dělníků: četnost prvorepublikových statistických šetření a sociologických sond do oblasti bydlení mu umožnila detailně sledovat geografické rozdíly ve vybavenosti, velikosti, dispozici a výši nájemného dělnických bytů a otevřen byl i problém meziválečné legislativy na ochranu nájemníků, hygienických a technických zařízení, kultury spaní a estetiky dělnických domácností. Stručným exkurzem se S. Holubec pokusil o komparaci pražských bytových poměrů s národní a mezinárodní situací. Zajímavá je pasáž věnovaná pražským pokusům řešení komplikované bytové situace dělníků a publikace nezapomněla ani na svět nouzových kolonií, viděný i optikou většinové společnosti nebo státní správy a samosprávy. Přes všechny podobnosti v proměnách estetického vnímání obytného prostoru nebo jeho hierarchizaci, které Prahu nevzdalují jiným evropským metropolím, musel autor v závěru kapitoly konstatovat, že přes růst počtu a vybavení bytů nedošlo v Praze mezi světovými válkami k zásadnímu kvalitativnímu růstu (lépe na tom bylo i dělnictvo na Moravě).

Čtvrtou kapitolu autor věnoval kulturním praktikám a volnočasovým aktivitám pražského dělnictva. Sleduje problematiku vzdělanostní a kulturní úrovně, volného času dětí, mládeže a dospělých, zmiňuje stagnující spolkový život a naopak expandující trampingu. Autor nezapomněl na trávení volného času v biografu či hospodách, zájem o četbu či módu. S jistými deficity se však setkávám v subkapitolách věnovaných sportu a hudbě, divadlu a tanci: autor v podstatě popínl radikální změnu, k níž ve sledované době došlo v podobě přechodu od masové tělovýchovy založené na principu aktivní účasti a spoluprožívané tělesnosti k individuálnímu a na výkon orientovanému sportu a jeho síce masově, ovšem stále více pasivně prožívané účasti. V pasáži o dělnickém divadle pak postrádám informace o pražském dělnickém ochotníčení.

Závěrečné kapitoly věnované politickému životu a školství považuji za nejzdařilejší části recenzované knihy. V pořadí pátá kapitola je věnována politickému životu, specifikům volebního chování (mj. v závislosti na trvalém bydlišti v některé z pražských dělnických čtvrtí), charakteristice politických subjektů a jejich představitelů z řad ČSDSD a KSČ (např. sociodemografickým charakteristikám a analýze jejich trvalého bydliště) anebo relací mezi pražským dělnictvem a politickými stranami. Autor se nakonec dopracoval k bližšímu hodnocení sociálnědemokratického prostředí včetně přidružených organizací (SD mládež, DTJ, Dělnická akademie, odbory) a prostředí komunistického, v němž akcentuje jeho modernizační potenciál podle sovětských vzorů. V případě KSČ autora zajímala kulturní specifika, dilemata, strategické orientace a početnost členské základny. Podle autora byla pro pražské prostředí intenzivně vedených předvolebních bojů a volební podpory tzv. socialistických stran charakteristická omezená pravidelná politická aktivita (asi 10 % pražského dělnictva), exkluzivně a vůči většinové společnosti agresivně vystupující KSČ a prohlubování generačních rozdílů v řadách ČSDSD a mezi ČSDSD a KSČ. Podobu exkurzu má subkapitola věnovaná náboženskému životu, která ovšem (jako celé toto téma) volá po bližším zpracování. Kapitola „Pražské školství a dělnické prostředí“ je zajímavým pokusem o uchopení problematiky školství v dělnickém prostředí, a to analýzou prospěchu a sociálního původu žáků v obecných a měšťanských školách pražských dělnických čtvrtí a volby učňovských oborů či případného studia na gymnáziích, ojediněle vysokých školách. V pražském školství panovala podle autora výrazná sociální nerovnost, mezi dělníky se prosadila diferenciace vzdělanostních perspektiv (preferované a deklasované učňovské obory), dělnické děti pronásledovala vysoká míra propadání a u školou povinných dívek přetrvávala řada sociálních a profesních bariér.

Jaký je autorův výsledný obraz meziválečné dělnické Prahy? Metropole byla ve sledovaném období populačně expandujícím městem s největším počtem (nikoliv však podílem) dělníků, pracujících převážně v menších průmyslových provozech (jen deset závodů

zaměstnávalo více než 500 dělníků). V Praze stále nebyl ukončen proces industrializace, průmyslové závody expandovaly do jihovýchodních obcí Velké Prahy a město bylo místem protikladů: dělnictvo profitovalo z progresivní modernizace (lékařská péče a sociální zabezpečení), současně však žilo ve špatných bytových podmínkách v městských čtvrtích koncentrujících řadu sociálně patologických jevů. K autorovým zjištěním náleží rozdílné vnímání identity osobami, které by dobová i dnešní statistika považovala za dělníky (vydávání se za řemeslníky), značná sociálně-prostorová polarizace Prahy, preference zdravotního kapitálu před kapitálem sociálním či kulturním, problematické rysy školní docházky, relativně svobodomyšlný charakter sexuality a manželského soužití a rychlý nástup masové kultury, stírající dosavadní genderové a sociální hranice. Pražské dělnictvo tvořilo tou dobou etnicky homogenní skupinu obyvatel z řad starousedlíků a imigrantů ze středních Čech s velmi silným socialistickým smýšlením, ovšem politická a světónázorová orientace nebyly klíčovými prvky dělnické identity (trávení volného času bylo takřka výhradně apolitické). Přes preference zdravotního kapitálu se řada dělníků orientovala na zisk elementárního kapitálu kulturního (čebou, sebevzděláním), ale i sociálního a symbolického (význam módy v životě mladších generací). Pražské dělnictvo zažilo posun od fatalistické mentality (klesající úmrtnost) k racionálnější formám individuálního i kolektivního diskurzu a rostoucí vliv masové kultury, rozměňující hranice mezi sociálními skupinami a produkující stále významnější vizuální vnímání reality i vlastního já.

Samozřejmou součástí publikace je seznam 32 tabulek a 9 grafů a použitých pramenů a literatury se zjevnou preferencí české meziválečné sociologické literatury a německé (Zinnecker, Tenfelde, H. Rosenbaum ad.) a anglické historiografické produkce (E. P. Thompson, E. O. Wright, D. Nasaw, D. Healey ad.). Přílohy tvoří bibliogramy šestnácti respondentů (narození 1916–1930), jejichž vzpomínky byly zachyceny v letech 2005–2007, tabulky se základními sociálními a demografickými údaji pražských čtvrtí (1921 a 1931), vybranými údaji o nejčastějších pražských podnicích a přednostech domácností v nouzové dělnické kolonii Eden (Motol). Knihu uzavírá 43 obrazových příloh (mapy, denní tisk, dobové a současné fotografie nouzových kolonií ad.) a jmenový rejstřík. Hlavní handicap zatím ve skromné grafické podobě a malém nákladu vydané publikace, recenzované Janem Měchýřem a Mirjam Moravcovou, odhaluje v závěru práce sám autor, který si je dobře vědom skutečnosti, že přes ohromný tematický záběh jeho publikace v podstatě nerefektuje svět práce: *Tímto směrem bychom chtěli napřít své další badatelské úsilí* (s. 265). S. Holubec si však již nyní zaslouží poděkování za informačně bohatou publikaci, která – jak věřím – je jen prvním knižním výstupem autorova zájmu o problematiku pražského dělnictva a výchoiskem dalších výzkumů, v nichž by však mladý vědec neměl zůstat osamocen.

Martin Jemelka

JANAS, Karol: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, 112 s. ISBN 978-80-89335-30-5.

V roce 2010 vydal slovenský Ústav pamäti národa monografii Karola Janase s titulem *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*. Jak z názvu vyplývá, tématem monografie je perzekuce slovenského romského obyvatelstva v období druhé světové války, což je tematická oblast, která dosud stojí na okraji slovenské historiografie, ale rovněž ani česká historiografie doposud stoprocentně nepodalá přesný obraz života Romů v tomto období. Tento stav *okrajovosti* je způsoben pravděpodobně dvěma faktory. S odstupem času se historikové začali zabývat fenoménem holocaustu, který je, zejména laickou veřejností, chápán především jako židovská tragédie, což je vcelku pochopitelné, zvláště pokud přihlédneme k počtu obětí nacistického vyvraždění. O osudu Romů za druhé světové války toho bylo napsáno v porovnání s publikacemi o židovském holocaustu jen nepatrné množství. Druhým faktem ovlivňujícím *okrajovost* tématu romského holocaustu, který zmiňuje rovněž samotný Janas ve své monografii, je skutečnost, že historiografie na území československého komunistického státu plnila do roku 1989 jiné úlohy a prioritně se zaměřovala na odboj a dějiny komunistické strany (s. 7).

Janasova monografie je rozdělena do dvou částí, které jsou uvedeny úvodem a zakončeny závěrečným shrnutím. Úvodní kapitola nastiňuje základní východiska a některé metodologické problémy historického výzkumu daného tématu. Autor zde hovoří o stavu poznání romského holocaustu a již existující odborné literatuře. Dosavadní stav poznání je založen především na pracích českého historika Ctibora Nečase, kterého můžeme považovat za průkopníka v oblasti bádání o romském holocaustu. Jako první z českých, respektive československých vědců se začal zabývat osudem českých, moravských a slovenských Romů v období druhé světové války. Tím však výčet odborných prací o romském holocaustu téměř končí, protože až na některé práce etnologů či sociologů (například Emília Horváthová a její monografie *Cigáni na Slovensku*) se setkáme s nedostatkem relevantních publikací, ba co více, setkáme se zejména s nedostatečně zastoupenými pracemi historiků (s. 9).

Janas se při tvorbě monografie rovněž musel vypořádat s metodologickou otázkou, zda zkoumanou problematiku zpracovat jako postavení Romů na Slovensku, nebo ve slovenském státě. Autor se nakonec přiklání k užšímu vymezení, tedy osudu Romů ve slovenském státě, a osud Romů, kteří zůstali na územích postoupených Maďarsku, ponechává stranou. Zároveň však zdůrazňuje, že s událostmi tohoto období jak na území slovenském, tak i na území maďarském se musí vyrovnat nejenom slovenská, ale také maďarská historiografie (s. 10).

Při výzkumu romského obyvatelstva je taktéž nutné vyrovnat se s otázkou pojmenování příslušníků zkoumané populace, tedy zda příslušníky nazývat Romy (v současnosti pojmenování, které je přijímáno jako

politicky korektní), nebo Cikány, respektive Cigány ve slovenském jazyce (jako pojmenování, které v majoritní společnosti má negativní a pejorativní nádech, i když většinou bývá příslušníky dané skupiny běžně užíváno). Janas tuto otázku vyřešil jednoduše a logicky tak, že v textu striktně užívá termínu Róm, ovšem v případech, kdy cituje z dobových dokumentů, vyhlášek, nařízení či oběžníků, užívá pojmenování původního, tedy Cigán.

Období let 1939 až 1945 a přístup státu k Romům lze rozdělit do dvou období, čemuž odpovídá i rozdělení monografie do dvou částí. První období zahrnuje období mezi roky 1939 a 1944 (podzim tohoto roku) a je vnitřně členěno do tří fází (čemuž odpovídají kapitoly této první části). Druhé období, časově mnohem kratší, zahrnuje období let 1944 a 1945, tedy měsíce, kdy bylo Slovensko okupováno německou armádou a perzekuční opatření vůči Romům začala být přísnější a odlišná od období prvního.

První část monografie, *Prvé obdobie perzekúcií Rómov (1939–1944)*, obsahuje tři kapitoly. První kapitola (*Perzekučné opatrenia zamerané na likvidáciu kočovníctva*) řeší tři okruhy problémů. Prvním z nich je početní stav romské populace ve slovenském státě, který vychází z údajů ze sčítání lidu. Janas zde zmiňuje jednak sčítání lidu v roce 1938 (kdy bylo zjištěno 26 265 Romů na území Slovenska), jednak census v roce 1940, při kterém bylo zjištěno celkem 37 398 Romů. Zde však musíme upozornit na fakt, který se týká všech statistických šetření, jež zkoumala početní stav romské populace – veškerá tato sčítání a evidence nikdy nezaznamenaly veškerou romskou populaci, v mnoha případech byly zjištěné početní stavy podhodnocené, a proto k těmto údajům musíme přistupovat kriticky a s vědomím toho, že je nelze považovat za úplné.

Druhým okruhem, kterým se první kapitola zabývá, je vznik prvních opatření, která byla namířena především proti kočujícím Romům. Autor zde uvádí, že v počátečních letech nebyla vůči Romům uplatňována otevřená diskriminace, ale hlavní snahou bylo omezit vnější projevy romského způsobu života, tedy zejména omezit kočovníctví (s. 18). Následovala přízná další nařízení a vyhlášky, jež autor dokládá příklady jejich uplatňování, které získal studiem archivních pramenů. Velmi často byla jednotlivá nařízení doprovázena překážkami v podobě například neochoty majoritních úřadů dohlížet nad dodržováním nařízení nebo problematičností financování spojeného s nařízením odstraňování romských obydlí při cestách apod.

Posledním tématem první kapitoly jsou příklady opatření proti kočovníkům po roce 1944, která však byla doprovázena kompetenčními spory jednotlivých orgánů a rovněž neochotou samotných Romů dodržovat vyhlášky. Autor již zde uvádí, že v roce 1942 došlo k budování a otevírání prvních pracovních útvarů pro Cigány a asociály. K diskriminačním opatřením se v roce 1944 přidalo rovněž ministerstvo dopravy, když vyhláškou zakázalo Romům cestovat po železnici.

Druhá kapitola (*Pracovné útvary pre Rómov a tzv. asociálne osoby*) ve třech subkapitolách popisuje

vznik, fungování, problémy a zánik samotných pracovních útvarů pro Romy, které byly vytvořeny na území Slovenska. Janas podotýká, že první představy o pracovních útvarech se u části slovenských vládních elit objevují již v čase autonomie, ale skutečným iniciátorem se stal v roce 1941 ministr vnitra Alexander Mach. Na jaře roku 1941 ministerstvo vnitra rozhoduje o zřizování pracovních útvarů jako pracovních míst na hospodářské využití pracovních sil se zřetelem výchovným a karanténním (s. 34).

Druhá subkapitola je věnována pracovním útvarům se stálou pracovní příležitostí, což byly útvary, které byly zřizovány od roku 1942 a na rozdíl od pracovních útvarů zmiňovaných v předchozím odstavci měly mít trvalý charakter. Výnosem ministerstva vnitra z 26. května 1942 byl zřízen první z těchto pracovních útvarů v Hanušovicích nad Topľou, jehož zařazení měli pracovat na stavbě železniční trati Prešov – Strážské. V následujících pěti částech Janas popisuje na základě studia archivních pramenů jednotlivé pracovní útvary, které na slovenském území vznikly – již zmiňovaný pracovní útvary v Hanušovicích nad Topľou (tento útvary nebyl dislokován na jednom místě, ale byl rozmístěn do více míst poblíž stavby tratě), pracovní útvary v Dubnici nad Váhom (po jehož zrušení v listopadu 1944 byl na jeho místě zřízen zajišťovací tábor pro Cigány), pracovní útvary v Ilave (zřízen jako zdroj pracovní síly pro stavbu ilavské hydroelektrárny), pracovní útvary v Revúcej (v jihovýchodním Slovensku, který byl vybudován v souvislosti se stavbou železniční trati Revúca – Tisovec) a v neposlední řadě pracovní útvary v Ústí nad Oravou, který měl zajišťovat pracovní sílu pro stavbu Oravské přehrady. Autor u jednotlivých pracovních útvarů popisuje jejich samotné fungování, organizaci, důvody jejich vzniku (jak již bylo naznačeno, povětšinou se důvodem stalo budování strategických staveb). Z archivních pramenů rovněž dokládá konkrétní příklady vzniku problémů, jež se týkaly dostatečného, respektive nedostatečného počtu zařazenců, kteří se na stavbách podíleli. K poslednímu dni roku 1944 byly všechny pracovní útvary zrušeny. Důvodem, jak uvádí Janas, byl fakt, že v té době byla již jiná situace, než která panovala v době jejich vzniku – v důsledku Slovenského národního povstání se Slovensko stalo okupovanou krajinou, a tím se změnil i přístup státních úřadů k romskému etniku (s. 55).

Třetí podkapitola je věnována organizační struktuře pracovních útvarů a na téměř dvou desítkách stránek Janas popisuje život zařazenců v pracovních útvarech (například jejich dělení do dvou skupin – skupiny Cigánů a skupiny ostatních – a další dělení do tří kategorií; způsoby disciplinárního řízení za nejrůznější přestupky a další). Dále se věnuje otázce práce v zimních měsících, kdy pracovní útvary získaly po jistý čas stálý pracovní charakter, přesto většina z nich fungovala sezonně. Jen některé z útvarů fungovaly i v zimních měsících, ale toto jejich fungování bylo doprovázeno četnými problémy – nedostatkem pracovních příležitostí či nedostatkem vhodného zimního oblečení pro zařazence. Janas zde také popisuje

ubytovací podmínky v pracovních útvarech, problémy způsobené zejména překračováním jejich kapacity a nedostačujícími hygienickými podmínkami, účelností a hospodářskou správou, zdravotní zabezpečení v pracovních útvarech, strážení pracovních útvarů a také uvádí případy nepokojů (způsobené problémy s vyplácením mezd, z nichž byly zařazencům strhávány další povinné odvody, v některých případech i zadržování jejich výplaty), které v mnoha případech skončily útoky zařazenců z útvarů.

Poslední kapitola první části (*Perzekúcie v armáde slovenského štátu*) se na několika stránkách věnuje postavení Romů v armádních složkách Slovenska a autor zde dokládá, že opatření namířená proti Romům se nevyhnula ani armádě. Diskriminace se projevila rovněž v rozdílných uniformách – armáda využívala uniformy barvy khaki, zatímco Romové nosili uniformy hnědé (s. 82).

Druhá část monografie s názvem *Druhé obdobie perzekúcií Rómov (1944–1945)* představuje krátké období druhé poloviny roku 1944 a rok 1945 a je rozdělena do dvou kapitol. První kapitolu autor věnoval popisu zajišťovacího tábora pro Cigány v Dubnici nad Váhom, který vznikl na místě zrušeného pracovního útvaru. Jeho zřizovatelem bylo ministerstvo národní obrany (oficiální datum vzniku tábora je 2. listopad 1944). Autor studoval dostupné archivní materiály a na jejich základě podává poměrně podrobný popis fungování tábora, jeho organizační zajištění a pracovní povinnosti zajištěnců tábora. Podmínky v táboře byly katastrofální, neboť kapacita tábora (max. 300 osob) byla překračována, což mělo vliv na zhoršení hygienických a zdravotních podmínek. V prosinci roku 1944 propukla v táboře epidemie skvrnitého tyfu, která tábor paralyzovala, a došlo ke karanténě. Němci se nakonec rozhodli pro vyvraždění všech nemocných – 23. února 1945 do tábora vjely nákladní vozy, do kterých byli naloženi všichni nemocní pod záminkou transportu do nemocnic. Dvacet šest nakažených Romů bylo nakonec odvezeno do dubnického závodu, kde byli brutálně zavražděni v masovém hrobě. O den později byla oficiálně ukončena karanténa. Po osvobození města byla provedena exhumace masového hrobu – v hloubce asi 150 cm se nacházela vrstva mrtvol v různých polohách. Z vyšetřování vyplynulo, že němečtí vojáci nahnali všechny Romy do jámy, poté se kolem ní postavili a dávkami z automatů začali do Romů střílet. Když se jim zdálo, že všechny postříleli (ne všechny rány ale byly smrtelné), došlo k zahrnutí jámy (s. 97).

Druhá kapitola druhé části (*Případy priamej fyzickej likvidácie*) vyjmenovává stručně nejbrutálnější případy perzekuce Romů představované příjmem fyzickou likvidací. Většina z těchto aktů byla spáchána příslušníky německých okupačních sil, i když nalézáme případy aktivní pomoci slovenských přísluhovačů (s. 99). Zde se však autor dostal k pouhému vyjmenovávání několika míst, kde se masové popravy odehrály, aniž by uváděl podrobnější informace. Jedním z možných důvodů je pravděpodobně nedostatek archivního svědectví o těchto aktech.

V závěrečné části Janas hodnotí celé toto období a opatření, která byla namířena proti Romům a jejich důsledků. Zcela na místě podotýká, že opatření státu byla v podstatě nekoncepční, většina úředníků přistupovala k řešení problémů váhavě a bez většího zájmu. Perzekuční opatření nedosáhla stanovených cílů, přesto se závažným způsobem odrazila na způsobu života Romů (s. 103).

V závěru monografie autor uvádí seznam použitých pramenů. Z předloženého výčtu archivních pramenů vyplývá, že využil celkem patnácti slovenských archivů, které v textu knihy poměrně hojně cituje. Seznam použité literatury čítá celkem sedmdesát devět odkazů, přičemž devatenáct z nich jsou autorovy články a studie. V textu nalézáme četné citace, zejména z prací historika Ctibora Nečase, zabývajících se osudem Romů v letech druhé světové války. Monografie je doplněna dobovými fotografiemi, které zobrazují Romy v každodenním životě, ale i při pracích v pracovních útvarech, a rovněž se setkáváme s ukázkami dokumentů státních orgánů (např. vyhlášek).

Ač je monografie poměrně útlou knihou, představuje dílo, které může posloužit jako východisko dalšího, podrobnějšího bádání o osudech Romů během druhé světové války. Stále neprobádáno je zejména téma účasti Romů u partyzánských oddílů, avšak v tomto případě je otázka, nakolik jsou historikové schopni toto téma zpracovat na základě archivních pramenů. Můžeme však konstatovat, že celé toto téma – Romové v době druhé světové války – nebylo doposud dostatečně zpracováno a historiografie, nejenom slovenská, ale i česká, by se tak měla snažit zaplnit toto bílé místo v historii, a splatit tak dluh, který má majoritní společnost vůči romskému obyvatelstvu.

Jan Knejp

ŠMIGEL, Michal (ed.): UPA vo svetle slovenských a českých dokumentov (1945–1948), kniha 1. *Letopis Ukrajinskej povstaleckej armády*, Tomus 48. Toronto – Lviv 2010, 861 s. ISBN 978-1-897431-16-0.

Editor recenzovaného sborníku Michal Šmigel, pracovník katedry historie FHŠ Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici, se zabývá problematikou působení Ukrajinské povstalecké armády (UPA, tzv. banderovců)¹ na Slovensku a v českých zemích už několik

¹ Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) tvořila ozbrojené jednotky, přesněji řečeno frakci Stepana Bandery v rámci Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), její příslušníci byli proto zjednodušeně označováni jako banderovci. Vznikla během 2. světové války. Po přepadení SSSR nacistickým Německem S. Bandera vyhlásil ve Lvově 1. července 1941 Ukrajinský nezávislý stát. Po dobytí celé západní Ukrajiny nacisté připojili toto území k okupované Polsku a vedení UPA zatklí. Příslušníci UPA zahájili partyzánský boj proti okupantům za nezávislost Ukrajiny, působili především v oblasti Volyně a Haliče. V roce 1944 se jejich počet odhadoval na 35 tisíc, tvořili dobře

let. Na toto téma vydal samostatnou publikaci a celou řadu studií a článků ve sbornících a kolektivních monografiích.² Jeho úsilí o odhalení reálného průběhu banderovských „rejdů“ si všimla už také některá česká historická pracoviště i média. V současné době je v tisku jeho příspěvek *Bezpečnostná a politicko-spoločenské aspekty prienikov a činnosti Banderovcov na území krajiny (1945–1947)* přednesený na konferenci VHÚ v Praze konané 18.–19. října 2010 pod názvem *Od svobody k nesvobodě* (krátce před tímto vystoupením natočil pozoruhodný dokument pro ostravské studio České televize).³ Toto téma patří k „horkým“ událostem poválečného vývoje nejen tehdejší ČR (resp. také té části Ukrajiny, kde žili tzv. volynští Češi), ale také Polska a dalších zemí střední Evropy. Je opředeno spoustou mýtů, které vytvořily pod přímým mocenským vlivem SSSR také ozbrojená a politické složky států tzv. sovětského bloku. Pouhé nahlédnutí na internetové stránky po zadání hesla „banderovci“ ukazuje, že velká část českých čtenářů hrůzostrašné historiky o „řádní“ UPA na našem území v letech 1945–1947 dosud bere za naprosto věrohodné. Velkou pozornost a vesměs naprosto negativní komentáře vzbudilo v poslední době např. vyhlášení Stepana Banderu národním ukrajinským hrdinou (učinil tak prezident Juščenko před svým odchodem z funkce). Jen asi 20 % účastníků hlasování v anketě *tn.cz* tento akt schvalovalo, většina považuje bojovníky UPA za jakési dobové teroristy. Je proto třeba bezesporu uvítat, že český čtenář či divák má konečně šanci dozvědět se reálná fakta, která autor edice podložil dlouhodobým a velmi pečlivým studiem archivních materiálů různé provenience.

Recenzovaná edice dokumentů slovenského a českého původu o „rejdech“ oddílů UPA na slovenské a zčásti i české území v letech 1945–1948 (první část) vyšla v Kanadě a na Ukrajině jako 48. svazek *Letopisť UPA*. Dokumenty i vysvětlivky k nim jsou tištěné ve slovenském a českém originále s rozsáhlou (cca 38 s.) předmluvou editora v ukrajinštině, slovenštině a v anglickém překladu.

Michal Šmigel v úvodu nejdříve vysvětluje, že první průniky několika jednotek UPA na území východního Slovenska na podzim 1945 a na jaře 1946 měly přede-

vyzbrojené, ukázněné a v bojích zkušené oddíly, podporované značným množstvím civilního ukrajinského obyvatelstva. S příchodem Rudé armády se obrátily tyto jednotky proti obnovující se sovětské moci, působily také na území jihovýchodního Polska, kde se pod jejich kontrolou ocitlo rozsáhlé území, mj. i téměř 500 km hranice se SSSR. Odtud podnikly několik „rejdů“ na východní Slovensko.

² Srov. ŠMIGEL, Michal: *Banderovci na Slovensku (1945–1947) : Niektoré aspekty pôsobenia jednotiek Ukrajinskej povstaleckej armády na území krajiny*. Banská Bystrica 2007.

³ Dokument pod názvem *Banderovci* by měla vysílat Česká televize na 2. programu 18. nebo 19. května 2011.

vším politický charakter. Po skončení války se ukrajinskí nacionalisté pokoušeli rozšířit boj proti sovětskému režimu na územích, která se ocitla po osvobozenec-kém tažení sovětských vojsk ve sféře vlivu SSSR. Podle koncepce Ukrajinské hlavní osvoboditelské rady (UHVR) se národy střední a východní Evropy měly stát strategickými partnery v boji za obnovení ukrajinské státnosti a proti „bolševickému jármu SSSR“. Jak prokazují zejména texty dokumentů čtvrté části edice, které pocházejí přímo z provenience velení UPA v Polsku, měla vést spolupráce části obyvatelstva těchto zemí s UPA k vytvoření mezinárodního spojení („frontu“), opírajícího se o princip národního sebeurčení všech zúčastněných složek. Československo (zejména jeho východoslovenská část) hrálo podle autora předmluvy v plánech banderovců mimořádnou roli, byli totiž přesvědčeni, že nepodléhalo bezprostředně po válce rychlé sovětizaci. Existovala také určitá tradice spolupráce ukrajinských nacionalistů s ČR z meziválečné doby, kdy na jejím území působily emigrantské ukrajinské organizace, jejich tisk, vzdělávací spolky apod. Slovinci byli považováni za potenciální spojence i vzhledem ke svým antibolševickým postojům, část z nich byla podle přesvědčení velení UPA nespokojena s likvidací samostatného slovenského státu, navíc mezi nimi a Ukrajinci neexistovaly v minulosti žádné antagonismy.

Na československé území se jednotky UPA dostaly z jihovýchodního Polska, jejich cílem byla v prvé řadě propagace vlastního hnutí, cílů UHVR a rozšiřování rezistence proti narůstajícímu vlivu Sovětského svazu.⁴ Publikované dokumenty byly po dlouhá léta komunistického režimu v ČR (stejně jako v Polsku a dalších zemích) utajovány, pod vlivem komunistické propagandy se v tisku i v odborné literatuře šířilo jednostranné, stereotypní vnímání UPA. Cílem edice je zveřejnit co nejširší okruh archivních dokumentů, které jsou kromě informací o UPA zároveň velmi zajímavým svědectvím o celkové situaci v poválečném Československu, zejména o vývoji jeho vojenských a bezpečnostních struktur, zabezpečení hranic apod.

V další části úvodu editor seznamuje čtenáře s rozsáhlou heuristickou základnou svého výzkumu. Vedle fondů slovenských a českých vojenských a bezpečnostních archivů, Slovenského národního archivu v Bratislavě a Národního archivu v Praze obsahuje edice množství dokladů z archivů regionální provenience, samozřejmě především z oblasti východního Slovenska, kam „rejdů“ UPA v prvé řadě směřovaly. Celá edice se skládá z pěti základních oddílů řazených převážně chronologicky. V prvním z nich jsou zveřejněny doklady o průběhu prvního průniku jednotek UPA na Slovensko v srpnu až září 1945. Jak proka-

⁴ Teprve v poslední etapě svého působení v oblasti střední Evropy v roce 1947 se pokoušely oddíly banderovců probít přes naše území na západ. Tato etapa jejich působení však není předmětem recenzované edice, příslušné dokumenty budou zveřejněny ve druhé připravované knize.

zuje většina z celkem 52 dokumentů otištěných v této části publikace, první reakce na průnik banderovců na Slovensko byly ze strany zdejších orgánů velmi zmatené a protichůdné; jejich autoři nevěděli, o koho jde, a neorientovali se ani v účelu „rejdu“. Banderovci se mohli vzhledem k bezmocnosti zdejších ozbrojených složek pohybovat celkem volně po území východního Slovenska. Jejich ozbrojené hlídky předem zajišťovaly vytipované obce, po příchodu do nich obsadili další ozbrojenci zdejší četnické stanice a ujistili jejich posádku, že jí ani obyvatelům nehrozí žádné nebezpečí. Pak se snažili navštěvovat obyvatele obcí v domech, informovali je o cílech hnutí, zejména o jeho antisovětském charakteru, i na veřejně konaných shromážděních, rozdávali propagační materiály. Snažili se získat také jakési „zásobovací základny“, což podle editora (s. 63) byly vlastně jediné jejich prokázané akce, které mohlo domácí obyvatelstvo vnímat negativně vzhledem k celkové špatné zásobovací situaci v oblasti. Zajímavé jsou i číselné údaje – podle většiny zpráv působilo na zmiňovaném teritoriu v srpnu a září 1945 cca 1200–2000 příslušníků UPA, ale např. v hlášení pro prezidenta Beneše se uvádí dokonce deset tisíc ozbrojenců. Velmi dobrá organizace oddílů a jejich rychlé přesuny z místa na místo totiž vzbuzovaly u československých ozbrojených složek i u domácího obyvatelstva dojem, že je jich mnohem více, než prokazují vlastní záznamy. Dokumenty polského velení jednotek UPA svědčí o tom, že jejich příslušníci měli přísný zákaz jakéhokoliv agresivního zásahu proti civilnímu obyvatelstvu – ten by ostatně zcela nelogicky zmařil cíle, které hnutí na Slovensku sledovalo. Také analýza většiny dokumentů domácí proveniencí ukazuje, že se „vyslanci“ UPA chovali disciplinovaně. M. Šmigel v této souvislosti podrobněji rozebírá zejména hlášení z 30. srpna z Breznice v okrese Stropkov, kde byla banderovcům připisována vražda Michala Potomy. Poukazuje na to, že svědectví je postaveno na výpovědi jediného svědka a vyznívá zcela nevěrohodně.

Ještě závažnější je soubor dokumentů (bohužel neúplný, možná v minulosti i záměrně zčásti zničený) věnovaný vraždám celkem 18 Židů a komunistů v okrese Snina z listopadu – prosince 1945, připisovaným banderovcům.⁵ Tyto případy nejsou dosud dostatečně objasněny; vzhledem k jejich kontroverznímu charakteru publikuje editor ve druhé části knihy všechny dokumenty, které byly dosud v této souvislosti nalezeny. Dokumentuje tak zároveň zásadní přelom ve vnímání problematiky UPA ze strany oficiálních míst ČSR v následujících měsících po prvním „rejdů“, který je předmětem druhé části edice. Pod vlivem zmíněných násilných událostí se snažily československé orgány zabezpečit na počátku roku 1946 situaci na východním Slovensku, plánovaly také další akce proti bande-

rovcům. V souvislosti s událostmi v okolí Sniny Šmigel poukazuje na základní argument ukrajinských historiků, že v době spáchání vražd žádné oddíly UPA na Slovensku nebyly (jak jsem zmínila, první „rejd“ byl ukončen v září 1945). Po odchodu banderovců se však začaly množit na podzim 1945 na celém vojensky nedostatečně zabezpečeném slovenském území případy rabování a násilností na domácím obyvatelstvu, páchané různými domácími i zahraničními kriminálními živly. Pozdější československá historiografie tyto činy pak vesměs neoprávněně a bez důkazů připisovala banderovcům, které mimo jiné obviňovala z antisemitismu. Vyšetřování násilností z konce roku 1945 však jednoznačně popírá rasové důvody vražd spáchaných na Židech – šlo tu výlučně o ekonomické pohnutky. Ostatně i v části dobových dokumentů bezpečnosti a později také Povereníctva vnútra se hovoří o tom, že na účet banderovců se často dopouštějí násilnosti domácí kriminálními živly. K případům vražd v okrese Snina je možno uvést ještě další verzi: je prokázáno, že koncem roku 1945 působili na východním Slovensku příslušníci NKVD spolu se zbytky sovětské armády. V lednu 1946 byla mezi NKVD a slovenskými pohraničníky uzavřena dohoda o spolupráci při likvidaci banderovských oddílů. Z Ukrajiny i Polska je známo, že NKVD vytvářela v boji proti UPA pseudobanderovské oddíly, které měly diskreditovat toto hnutí různými násilnými činy včetně vražd. Nedá se tedy vyloučit podobný postup jednotek sovětské bezpečnosti ani v uvedených případech, ať už je přímo prováděly, či pouze iniciovaly.

Třetí oddíl edice se věnuje druhému „rejdů“ UPA na východní Slovensko v dubnu 1946. Skládá se z padesáti dokumentů, které popisují jak strategii, záměry a chování banderovců na sledovaném území, tak protipatření československých bezpečnostních struktur. Ta přišla vesměs opožděně, neboť druhý průnik měl pouze krátké trvání, k 29. dubnu byl definitivně ukončen. Čtvrtá část (zastoupená pouze 14 dokumenty, které ale přesvědčivě dokládají skutečné záměry propagačních „rejdů“ UPA) je jistě pro českého čtenáře velmi zajímavá, neboť obsahuje propagandistický materiál připravený v centrále OUN a UPA v jihovýchodním Polsku pro účely druhého průniku. Poslední část pak věnuje pozornost zpravodajským a situačním hlášením silových struktur ČSR o působení jednotek UPA v Polsku v roce 1946 a o navázání česko-polské spolupráce při jejich likvidaci.⁶ Z těchto dokumentů je také zřejmé, že české pohraniční oddíly (některé jednotky tzv. skupiny „Ocel“) spolupracovaly zejména při výměně zpravodajských informací zároveň s pohranič-

⁵ Podobnou analýzu tohoto případu prováděl M. Šmigel opakovaně nejen v citované publikaci z roku 2007 (viz pozn. č. 2), ale v několika svých dalších vystoupeních na různých konferencích na Slovensku i na udávané konferenci v Praze.

⁶ Shodou okolností právě v této době vychází u nás poměrně rozsáhlé zhodnocení polské produkce, která se zabývá činností Banderovců na území Polska z rozdílných úhlů pohledu a pochopitelně mnohem podrobněji, než jak ji zachycují historikové čeští a slovenští. Viz: VESELÝ, L.: Proti „fašistickým bandám UPA“ : Ukrajinci v propagandě lidového Polska. *Současné dějiny*, 2010, č. 4, s. 667–701.

ními útvary NKVD. Na československé straně se však činnost vojenských jednotek omezovala na ochranu hranic a zpravodajskou činnost, resp. na zajišťování civilistů, kteří byli obviněni z předcházející spolupráce s UPA nebo z jiné nezákonné činnosti. Banderovské oddíly v následujících měsících překračovaly hranice jen zcela výjimečně, když jim na polské straně hrozilo obklíčení, a zase se velmi rychle vracely. V této části jsou zveřejněny také dosud zcela neznámé dokumenty o vysídlování Lemků – utečenců z Polska na východní Slovensko jednotkami čs. armády a Národní bezpečnosti. V rámci této akce bylo vykázáno do Polska na čtyři tisíce lidí hledajících na Slovensku úkryt, další z nich pak byli internováni v utečeneckém táboře ve Strážském.

Pro českého čtenáře „odkojeného“ komunistickou propagandou, která se snažila oddíly ukrajinských nacionalistů diskreditovat všemi možnými způsoby, bude jistě bližší seznámení s obsahlou edicí i dalšími pracemi M. Šmigela překvapující. Je ovšem třeba přiznat, že komunikace editora se čtenářem, vedená přísně odbornými postupy i množstvím shromážděných relevantních dokumentů různé provenience vyznívá

vskutku přesvědčivě. Samotné propagandistické materiály OUN a UPA bychom mohli považovat za poplatné poválečné době, v níž se už vyhrocený nacionalismus provázený násilnostmi alespoň oficiálně „nenosil“. Pro přehodnocení role ukrajinských nacionalistů v poválečné době však hovoří i ostatní argumenty, které se podařilo shromáždit.

Na závěr proto už jen jedna poznámka, která má souvislost s českým prostředím. O roli banderovců (nebo spíše pseudobanderovců?) v jejich původním prostředí na Volyni bezprostředně po přechodu fronty bylo mnoho našich spoluobčanů (včetně autorky této recenze) informováno prostřednictvím reemigrantů – volynských Čechů. I oni vesměs vyprávějí až neuvěřitelné příběhy o vraždách, loupežných přepadech a dalších hrůzách, před nimiž prchali ze svého volynského domova. Tvrdili přitom, že se na nich podíleli jak bolševici, tak i ukrajinští nacionalisté. Pro českou (stejně jako slovenskou a ukrajinskou) historiografii se v tomto směru zřejmě otevírá další dosud zcela neprobádané téma, které by mohlo přinést řadu překvapivých, nových historických zjištění.

Nina Pavelčíková

Zprávy o literatuře

SZCZEPAŃSKI, Marek S. – NAWROCKI, Tomasz – NIESPOREK, Andrzej (eds.): *Deficity badań śląskoznawczych*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010, 232 s. ISBN 978-83-226-1942-1, ISSN 0208-6336.

Sborník příspěvků a výběru z diskusních vystoupení účastníků česko-polské konference zástupců humanitních věd, obírajících se problematikou Slezska jakožto objektu komplexního bádání. Konference se konala z podnětu konference rektorů slezských univerzit, Mezinárodního centra slezských studií a Ústavu sociálních věd Slezské univerzity v Katovicích dne 2. března 2009 a byla v pořadí druhou, jež se věnovala bilanci společenských věd výzkumů Slezska.⁷ Zástupci jednotlivých vědních oborů se ve svých vystoupeních zabývali na jedné straně již dosaženými výsledky bádání o Slezsku, ale důraz byl položen především na definování tematických okruhů a problémů, jejichž výzkum se buď vůbec nerozvinul, nebo vykazuje značné deficity, které brání dospět v dohledném časovém horizontu ke komplexnímu uchopení problematiky Slezska jako významného středoevropského regionu, nebo alespoň k jeho prvnímu stupni – projektované elektronické slezské encyklopedii.

O poměrně důkladnou a vyčerpávající bilanci dosavadního stavu historického bádání o Slezsku, realizovaného v Polsku, se pokusil Marek Czaplinski

(Uniwersytet Wrocławski), navazuje tak na výsledky konference *Deficity výzkumů historických věd v oblasti Slezska*, která se konala v září 2007 na vratislavské univerzitě. V kontrastu s tímto do hloubky jdoucím pohledem bylo vystoupení Zdeňka Jiráčka (Slezská univerzita v Opavě), bilancující výsledky a vacat české historické vědy při studiu slezské tematiky. Jeho pohled byl silně jednostranný, upřednostňující jeho opavské pracoviště a nedoceňující to, co bylo vykonáno na ostatních akademických, resp. odborných pracovištích. I historika zaujmou v referovaném sborníku bilanční statě k dějinám umění (E. Chojcka, Uniwersytet Śląski w Katowicach), literární vědě (K. Biliński, Uniwersytet Wrocławski) či vědě o architektuře (A. Niezabitowski, Politechnika Śląska, Katowice). Značné úspěchy, ale i nedostatky výzkumu současného jazyka ve Slezsku komentovala J. Tamborová (Uniwersytet Śląski w Katowicach). Problematika etnologických výzkumů ve Slezsku, regionu z tohoto hlediska velmi komplikovaném a dynamicky se proměňujícím, byla tématem bilanční zprávy I. Bukowské-Floreňské (Uniwersytet Śląski w Katowicach), na kterou zčásti navazovalo vystoupení J. Hajduk-Nijakowské (Uniwersytet Opolski) o bádání o slezském folkloru. Na konferenci zazněly i bilanční zprávy z oborů, které jsou v českém bádání o Slezsku dokonale bílými místy nebo jsou teprve ve stadiu rozvoje. Mám tu na mysli moderně koncipovaná tzv. regionální studia (ve smyslu interdisciplinární *regional science* – A. Klasik a F. Kuźnik, Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego w Katowicach),

⁷ CZAPLIŃSKI, M. – DEBICKI, J. – PRZERWA, T. (eds.): *Śląskoznawcze deficity badawcze nauk historycznych*. Wrocław 2007.

sociálně-ekonomické geografie (K. Heffner, taktéž z katovické ekonomické akademie), s regionem spjaté sociologie (W. Światkiewicz, Uniwersytet Śląski w Katowicach) a regionálně orientované politologie (A. Trzcielińska-Polusová, Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu).

Zdá se, a referovaný sborník k tomu přímo vyzývá, abychom se také my, kteří badáme o Slezsku na českých vědeckých pracovištích, pokusili o podobnou bilanci. Kdysi, před více než desíletím, se o to pokusili historikové.⁸ Ale i v této vědě došlo ke značnému pohybu a dnes je situace diametrálně odlišná. Mnohé z toho, co bylo formulováno jako postulát, se stalo skutkem, řada témat dosud zůstává nedotčena. Ještě horší situaci vidím v ostatních humanitních vědách. Nebylo by od věci vnímat katovickou konferenci jako výzvu?

Milan Myška

ŠUCH, Juraj: *Narativní konstruktivismus Haydena Whitea a Franka Ankersmita*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010, s. 234. ISBN 978-80-7368-935-3.

Mluví se dnes často v humanitních vědách o tom, že dějiny nám nemohou být přístupné jinak než v podobě konstruovaných kauzálních vztahů a především příběhů, pomocí nichž se pokoušíme spojit a pochopit události. Není proto překvapivé, že předmětem studia se v poslední době stává problém narativity (vyprávění) v historiografii, přičemž se reflektují rozdíly a shody mezi narativem textů historiografických a literárních. Je známým faktem, že hlavním iniciátorem této debaty je americký teoretik historiografie a literární vědec Hayden White. Podobné myšlenky rozvíjí jeden z jeho následovníků, holandský teoretik historie Frank Ankersmit. Na dílo těchto dvou osobností se zaměřuje monografie Juraje Šucha, filozofa Fakulty humanitních věd Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Autor oprávněně chápe oba badatele jako představitele tzv. narativního konstruktivismu, který je alternativou k tradičnímu pojetí historiografických výkladů chápaných jako rekonstrukce či snad objektivní kopie dějinné skutečnosti.

J. Šuch vykládá názory obou autorů vždy v chronologické perspektivě, a ukazuje tak velmi důkladně vývoj a proměny jejich myšlení. Předkládá popis, ale zároveň i základní interpretaci jejich názorového světa. Velmi užitečné jsou poznámky k rozsáhlé recepci knih H. Whitea v okruhu mezinárodní odborné veřejnosti, větší pozornost mohla být věnována polemickým reakcím v německém prostředí, které většinou nepřijalo vstřícně tezi o fikčnosti a literárnosti historiografie. Bylo by užitečné připomenout také fakt, že H. White formoval koncept amerického nového historismu, který se prosadil zejména v literárněvědném a kul-

turologickém bádání (srov. česky vydanou antologii *Nový historismus/New Historicism*, ed. J. Bolton, 2007). Výklady o Ankersmitovi jsou dosti objevené také proto, že znalost tohoto autora je v česko-slovenském kontextu minimální. Velmi přesná je charakteristika Ankersmitova konstruktivistického chápání historie v souvislosti s postmodernismem a narativismu v kontextu s novými formami historického psaní, jakými jsou dějiny každodennosti nebo mikrohistorie. Produktivní diskusi může jistě i ve slovensko-českém prostředí vyvolat zprostředkování Ankersmitových názorů o nostalgii jako o možném vůdčím principu postmoderní historiografie, na níž holandský teoretik oceňuje upřednostňování estetických kritérií před hledisky politickými a etickými.

J. Šuch předložil velmi důkladný, terminologicky precizní výklad s množstvím citátů. Vzhledem ke složitě teoretické problematice mu velmi prospívají názorné příklady. Na s. 79–83 je velmi šťastně rozvíjen na základě příkladů různých historiografických obrazů dění ve Slovenském státě v letech 1939–1945, na s. 125–126 podobně pomocí způsobů informování o zaplavení italského města Sarno sopečným bahnem v roce 1998. Podobná zkonkrétnění účinně přibližují dosti abstraktní látku i čtenáři, který je do tématu méně zasvěcen. Škoda že je tento postup spíš výjimečný; většinou se autorův výklad drží roviny teoretické. Přehlednost textu navíc narušuje nadužívání rozsáhlých poznámek pod čarou. Velmi dobrou pomůckou je naopak v této čtenářsky náročné knize jmenný rejstřík.

Myšlení Haydena Whitea v posledních letech dosti silně rezonuje i v českém prostředí. Také u nás začínají někteří badatelé uznávat a studovat literární aspekty historických děl, roli imaginace, rétoriky i narativity při jejich vzniku a působení (srov. Milan Řepa, *Poetika českého dějepiscectví*, 2006). Nechybí však ani hlasy polemické, a to z tábora historiků i literárních teoretiků (srov. zejména práci Lubomíra Dolžela, *Fikce a historie v období postmoderny*, 2008). Ostatně i ohlasy na nedávno v češtině vydanou Whiteovu *Tropiku diskurzu* (2010) dokládají, že se domácí historiografická a literárněvědná scéna s tímto typem uvažování potřebuje vypořádat. Slovenská monografie Juraje Šucha o narativním konstruktivismu může do této diskuse velmi výrazně vstoupit.

Jan Malura

CAMPBELL, Duncan B.: *Tábory římských legií 27 př. n. l. – 378 n. l.* Praha: Grada Publishing, 2009, 64 s. ISBN 978-80-247-2871-1

Vďaka vydavateľstvu Grada Publishing sa českému i slovenskému čitateľovi dostáva do rúk publikácia popredného odborníka na antické vojenské dejiny Duncan B. Campbella, ktorá poskytuje cenné poznatky o vývoji a vzhľade pevnosti rímskych legií cisárskeho obdobia. Kniha vychádza z výsledkov archeologických výskumov, ale aj zo štúdia literárnych a epigrafických prameňov, na ktoré sa autor odvoláva priamo v texte.

⁸ BORÁK, M. (ed.): *Slezsko v dějinách českého státu: Sborník z vědecké konference k 50. výročí Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě*. Opava 1998.

Po krátkom úvode do problematiky (s. 4) a stručnej chronológii (s. 5–6) prechádza Duncan B. Campbell priamo k priblíženiu vývoja a podoby rímskych legionárskych táborov. Časové vymedzenie jeho výkladu ohraničuje začiatok Augustovho principátu (27 pred n. l.) a ťažká porážka Rimanov v bitke pri Hadrianopole v roku 378 n. l. V prípade principátu (od Augusta po Severovcov) sa rozhodol postupovať tak, že vždy osvetlil vývoj vojenských základní legiónárov za vlády jedného či dvoch cisárov v chronologickej postupnosti (s. 7–32). Čitateľ sa na tomto mieste môže zoznámiť s rozmiestnením légii na celom území Rímskej ríše, s ich presunmi, vznikom, zánikom resp. zlúčením, čo podstatne vplývalo na výstavbu nových, prípadne úpadok alebo až zánik starých vojenských táborov. Na základe výpovedí prameňov sa autor okrem iného snaží objasniť príčiny týchto zmien v konkrétnych prípadoch. Zároveň si všíma účasť jednotlivých légii na politickom živote impéria. Výklad o vývoji legionárskych základní je po vymretí dynastie Severovcov prerušený a do popredia sa dostáva obraz pevnosti a jej súčasťi (s. 33–48). Pozornosť sa venuje celkovému plánu základne, jej opevneniu a budovám ako boli nemocnica (*valetudinarium*), obilnica (*horrea*), kúpele (*thermae*) či dielne (*fabricae*), ktoré neodmysliteľne patrili k takémuto táboru. Čitateľ sa tu oboznamuje nielen s využitím a obvyklým umiestnením týchto stavieb, ale aj so zaujímavými archeologickými nálezmi, ktoré boli v nich objavené počas výkopových prác. V nasledujúcej kapitole nazvanej *Život v legionárskom tábore* (s. 49–56) sa opisuje viac vnútorná štruktúra légie a jednotlivé druhy ubytovacích priestorov ako každodenný život legionára, ktorý napriek avizovanému názvu zostáva bokom.

V záverečnej časti nadväzuje Duncan B. Campbell na prerušený výklad o vývoji legionárskych táborov a podáva informácie o situácii za neskorého rímskeho cisárstva (dominát), pričom v porovnaní s principátom je tomuto obdobiu venovaný omnoho menší priestor (s. 57–61). Pri výklade sa v tejto časti naďalej dodržiava chronologický princíp, ale upustilo sa od členenia podľa vlády jednotlivých cisárov. V popredí autorovho záujmu tu stoja vojenské reformy cisárov Diocletiana a Constantina I. a s nimi súvisiaca otázka redukcie počtu mužov v légiiach.

Kniha obsahuje odporúčanú výberovú literatúru (s. 62), ktorú až na jednu výnimku reprezentujú cudzojazyčné publikácie. Zaujímavý doplnok publikácie predstavuje výkladový slovníček latinských pojmov (názvy ulíc, brán či úžitkových stavieb), ktoré musel ovládať každý obyvateľ rímskej vojenskej základne, aby sa mohol orientovať v jej areáli (s. 63).

Text knihy sprevádza množstvo čiernobielych i farebných nákrsov, mapiek, obrázkov a fotografií z archeologických výskumov, ktoré dopĺňa odborný komentár.

Na záver konštatujeme, že autori sa na pomerne malej ploche 64 strán podarilo podať plastický obraz rímskych legionárskych táborov a zachytiť hlavné trendy v ich vývoji počas cisárskoho obdobia.

Tomáš Klokner

PALÁT, Jiří – ŠRÁMEK, Pavel: 500 let výroby papíru v Českém Slezsku (1507–2007). Opava: vlastním nákladem, 2007–2010, s. p. ISBN chybí.

Autoři, technik J. Palát a archivář P. Šrámek, již několik let soustřeďují své badatelské úsilí na problémy historického vývoje papírnického řemesla a posléze průmyslu na území Českého Slezska. Pobídkou k této badatelské práci jim bylo blížící se pětisté výročí první zmínky o produkci papíru na území našeho dnešního Slezska v privilegii českého a uherského krále Ludvíka, potvrzeném v roce 1507 zemskému hejtmánovi opavskému Albertu Sobkovi tehdejším polským králem Zikmundem. Připomíná se v něm první „papírový mlýn“ na katastru Opavy a dnešního území Českého Slezska vůbec. Historie papíren je dovedena do druhé poloviny 20. století, do doby, kdy byly privátní papírny v regionu buď znárodněny, nebo zanikly. Rozvoj slezského papírenského průmyslu autoři periodizují do pěti epoch. První trvala od roku 1507 do konce 16. století, druhá od počátku 17. století do roku rozdělení Slezska (1742); autoři je charakterizují jako rozšiřování papírenské výroby na území Českého Slezska. Třetí fázi představuje období zániku ručních papíren a nástupu strojové výroby, čtvrtou pak rozvoj strojního papírenského průmyslu do roku 1945. Poslední fáze vyplňuje krátké období znárodnování tohoto odvětví průmyslu. Vedle stručných úvodních kapitol k jednotlivým obdobím vývoje papírenského průmyslu postupují autoři tak, že se v příslušném chronologickém úseku zabývají historií jednotlivých slezských papíren a prezentují ji převážně analitickým způsobem – totiž soupisem chronologicky seřazených událostí, relevantních k historii jednotlivých papíren. Autorům je třeba přiznat přímo mravenčí heuristickou práci. Excerptovali několik desítek fondů domácích i zahraničních (hlavně polských) archivů a sotva lze doufat, že se v dohledné době podaří někomu dalšímu rozšířit faktografickou základnu k jejich tématu. To má ovšem i druhou stránku: cesta ke skutečné syntéze vývoje odvětví od takto koncipované práce nebude ani snadná, ani rychlá. Knižka, o které přinášíme tuto stručnou informaci, je vlastně mechanickým souborem šesti separátů článků, otištěných v letech 2007 až 2009 na stránkách *Časopisu Slezského zemského muzea v Opavě, série B*. Lze pochválit, že autoři si dali velkou práci s výběrem obrazových i textových příloh (v počtu 113, z nichž jsou mnohé v barvě), které nebylo možné z nejruznějších důvodů připojit k jednotlivým statim uveřejňovaným časopisecky. Málo potěšující je konstatování autorů, že pro knižní vydání této užitečné práce se nenašel sponzor, a tak autoři zvolili cestu vlastního nákladu, neobvykle nízkého (30 výtisků).

Milan Myška

SVOBODA, Rudolf: Jan Prokop Schaaffgotsche : První biskup českobudějovický. Pontes pragenses, 54. Brno: L. Marek, 2009, 319 s. ISBN 978-80-87127-17-9.

Knihou Rudolfa Svobody se nám do rukou dostává snad dosud nejsystematičtější zpracování života

a působení prvního českobudějovického biskupa J. P. Schaaffgotscheho (1748–1813). Monografie, zčásti čerpající z informací předcházejících badatelů (typu K. A. Hubera či J. Kadlece),⁹ které jsou ovšem povětšinou kusé a místy nepřesné, se nesoustřeďuje na pouhou faktografii, ale i přes značnou absenci materiálů osobní povahy se snaží zařadit tohoto biskupa do dobových myšlenkových proudů.

V prvních kapitolách knihy se autor pokouší o definici osvicenství, potažmo s ním spojeného josefinismu, tedy období či směru, který Schaaffgotscheho ovlivnil a ze kterého ve svém působení vycházel. V tomto úvodu může čtenář naléznout i stručnou charakteristiku badatelů, již se zabývali josefinismem, především v jeho filozoficko-náboženské otázce. Myšlenky osvícenství, které v rakouské monarchii nabyly podoby tzv. rakouského osvícenství, byly ve způsobu vlády uplatňovány počínaje císařovnou Marií Terezií. Vrchol tohoto pronikání můžeme spatřovat v panování jejího syna Josefa II. (1780–1790). Jak se josefinismus projevoval v působení biskupů jakožto hlavních koordinátorů církve, z níž císař Josef učinil nepostradatelnou pomocnici své vlády, je ukázáno na třech jejich konkrétních zástupcích. Tímto úvodem si autor perfektně připravil půdu pro vyprávění následujících: Jan Prokop Schaaffgotsche pocházel z významné šlechtické rodiny původem ze Slezska. Ještě při studiu na vídeňském Terezianu se stává olomouckým domicelářem (čekatel na místo kanovníka) a roku 1771 je vysvěcen na kněze. Schaaffgotschova církevní kariéra už od počátku nabrala vysokých obrátek. Roku 1772 je jmenován sídelním kanovníkem v královhradecké diecézi a po smrti tamějšího biskupa Blümme-gena se do příchodu nového pastýře stará o diecézi z titulu generálního vikáře a oficiála. V Hradci Králové zastává tuto funkci i po příchodu dalších biskupů, navíc je pověřen i dohledem nad hradeckým kněžským seminářem. Po uvolnění místa v olomoucké kapitule přechází právě sem a v roce 1780 je jmenován tamním sídelním kanovníkem a arcijáhmem. V arcidiecézi působil do roku 1783, kdy byl císařem Josefem II. jmenován generálním vikářem a světicím biskupem pražské metropole se sídlem v Českých Budějovicích. V této době už ovšem uzrává u císaře plán na zřízení nového biskupství právě v tomto městě. Kniha velmi detailně popisuje proces vzniku tohoto biskupského stolce.

⁹ V případě Kurta Augustina Hubera jedne zejména o sérii článků k dvoustému výročí založení českobudějovického biskupství v časopise *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien*, 7, Festschrift zur zweiten Säkularfeier des Bistums Budweis 1785–1985. Königstein im Taunus 1985: Kirche in Südböhmen. Ein Überblick (s. 7–36), Die Gründung des Bistums Budweis 1784/85 (s. 37–49), Johann Prokop Graf Schaaffgotsche, erster Bischof von Budweis (s. 56–67) a Der Budweiser bichöfliche Visitationsbericht von 1811/12 (s. 68–87). Jaroslav Kadlec pojednává o Schaaffgotschově životě ve knize *Českobudějovická diecéze*. České Budějovice 1995.

I když je tento akt oficiálně ukončen až roku 1789, už o čtyři roky dříve je Schaaffgotsche jmenován do čela nové českobudějovické diecéze.

Schaaffgotsche se stává biskupem v období josefinských reformních kroků, jež nejenom na jihu pražské arcidiecéze znamenají zásah do života některých církevních institucí, ale které představují i redukci do té doby obvyklé barokní zbožnosti. Schaaffgotschovo působení autor sleduje velmi detailně a hodnotí je velmi pozitivně. Za jeden ze Schaaffgotschových důležitých počínů je bezesporu pokládáno založení biskupského kněžského semináře v Českých Budějovicích roku 1803.

Za nejzajímavější považují čtvrtou, poslední, část této monografie – ta se zabývá individualitou této osobnosti. Schaaffgotschův vztah ke státu a k papeži byl určován církevně-politickou realitou v habsburské monarchii, kdy byl určujícím činitelem panovník. Schaaffgotsche na této skutečnosti nemohl a ani nehodlal nic měnit. Mezi těmito dvěma stranami se snažil nacházet rovnováhu. Jeho loajalita patřila panovníkovi i papeži, ale každému úplně v jiných oblastech a nepochybně v tom neviděl rozpor.

Byla zde vyvrácena i starší „zařazení“ Jana Prokopa Schaaffgotscheho do dobových duchovních proudů. Schaaffgotsche nebyl vyhraněný jansenista, nebyl febronian, ale lze ho zařadit do katolického osvícenství. Jak autor píše: [...] *neodmítal vnitřní i vnější projevy zbožnosti z doby minulé, ale podporoval ty, které dle něj měly vnitřní hodnotu, a naproti tomu se stavěl proti těm, u nichž viděl vliv pověř.* Svou činností a osobní zbožností stavěl most mezi obdobími baroka a restaurace.

Celá monografie výborně balancuje mezi katolickým a nekonfesně vyhraněným hodnocením epochy josefinismu. I když se autor neuchyluje přímo k velení Schaaffgotscheho osoby, lze z díla jasně vycítit autorův obdiv k této postavě. I přesto jsem si poopravil pohled na josefinského duchovního, jímž Schaaffgotsche nepochybně byl a který je často katolickými badateli hodnocen spíše negativně: *Nedokázali se přiblížit prostým věřícím, jejichž jazyk neovládali, ani nižším duchovním a vedli ve svých palácích feudální život, který už v 19. století budil pohoršení.*¹⁰ U Jana Prokopa Schaaffgotscheho je opak pravdou.

Václav Lunga

KITZLER, Petr (ed.): Příběhy raně křesťanských mučedníků : Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury. Praha : Vyšehrad, 2009, 400 s. ISBN 978-80-7021-989-8.

Osudy raných křesťanských mučedníků a světců zachycené řeckou a latinskou hagiografií představují u nás dosud jen málo sledovanou oblast. Tyto texty, zachycující prizmatem osobního utrpení vyznavačů raného křesťanství střet mezi dosud dominujícím pohanstvím a soudobými vyznavači Krista, nepřipouštějí pochybnosti, která ze stran vítězné z odehráva-

¹⁰ POLC, J. V.: *Stručný přehled dějin českých a moravských diecézí po třicetileté válce*. Praha 1995, s. 9.

jícího se konfliktu. Z tohoto hlediska se hagiografie stala důležitým prostředkem k posílení sebevědomí utvářející se křesťanské komunity.

Předložený soubor překladů promyšleně vybraných 21 hagiografických obrazů je uveden obsírnou studií J. Šubrtu, jenž pod suggestivním názvem *Sanguis martyrum, semen Christianorum* přibližuje dnešku fenomén mučednictví v rané církvi z hlediska teologického, historického, ale i psychologického, rozšířeného u nekompromisních ctitelů Kristových do počátku 4. stol. po Kr. Hlavním cílem redakčního a překladatelského kolektivu *Příběhů* bylo představit českému zájemci řeckou a latinskou hagiografii v její chronologické a geografické rozrůzněnosti, jakož i v žárové pestrosti od strohých zápisů prováděných výsledků přes pokusy zachytit v širším záběru individuální hrdinství mučedníků po výtvoře sledující hlubší psychologické a svým způsobem i umělecké cíle.

Ké kvalitám publikace patří překladatelská přesnost a odpovídající české vyjádření originálního textu. Pozitivně se tu zřejmě projevila skutečnost, že se na překladech podílelo několik autorů, což v českém znění napomohlo jazykovému a stylistickému odstínění jednotlivých děl. Překladatelům se podařilo překonat i úskalí, které představuje sám slovník křesťanských spisovatelů, u nichž mnohé řecké a latinské výrazy nabývají významu odlišného od běžného úzu. Každý překlad je uveden samostatným úvodem, přibližujícím čtenáři zásadní problematiku daného textu. Tyto vstupní pasáže stejně jako vlastní překlady jsou provázeny podrobným věcným poznámkovým aparátem, v němž je soustavně využíváno rozsáhlé, zvláště nejnovější odborné bibliografie. Výsledný dojem, vyvolávaný výpovědí *Příběhů*, nemůže být jiný nežli vysoké ocenění hagiografie a její ideové funkčnosti v prostředí raných křesťanských pospolitostí, v nichž byly tyto texty nejen čteny, ale i společně předčítány. Jejich působivost byla zvyšována i výtvarnými prostředky (malířská či mozaiková výzdoba shromažďovacích prostorů, iluminace rukopisů). V předložené publikaci je této součásti pohledu na oběti pronásledování věnována rozsáhlá, z velké části barevná příloha. Výtvarné zpodobnění hrdinů pronásledování je působivým prostředkem k prohloubení pohledu na tento aspekt historie raného křesťanství, a to způsobem, jenž ani v odborných publikacích nebývá běžně aplikován a plně doceňován.

Jan Burian

PIERENKEMPER, Toni (Hrsg.): *Regionen und Regionale Industrialisierung : Zur wirtschaftlichen Entwicklung ostmitteleuropäischer Regionen im 19. Jahrhundert.* Aachen : Schaker Verlag, 2009, 207 s. ISBN 978-3-8322-7908-0, ISSN 0945-0815.

Publikace sestavená předním německým hospodářským historikem Toni Pierenkemperem přináší jedenáct příspěvků českých, polských a německých historiků, které zazněly na konferenci konané v roce 2005 na zámku v polských Pławniowicích. Mezinárodní konference byla koncipována jako přípravné jednání před

světovým kongresem hospodářských historiků v Hel-sinkách, který se konal v roce 2006. Ve finské metropoli pak velká část příspěvků zazněla v rámci sedmdesáté sekce s názvem *Industrialization in Middle Eastern European Regions during the XVIII and XIX Century.*

Studie uveřejněné v publikaci se věnují kapitalistické industrializaci jako fenoménu, který má bytostně regionální rozměr. Po zastrešujícím úvodu, kterým editor shrnul dosavadní stav bádání, následují vlastní příspěvky. Zájem autorů se přitom soustředil na několik významných středoevropských regionů. Velká pozornost jak německých, tak polských historiků byla již tradičně věnována regionu Horního a Dolního Slezska. Tři příspěvky byly zaměřeny na hospodářský vývoj Dolního Slezska. Zygfryd Piątek představil vývoj uhelného průmyslu v dlouhodobé perspektivě od 17. století do 19. století, Marcel Boldorf vývoj dolnoslezského lnářského průmyslu v 19. století a nestor polských hospodářských dějin Zbigniew Kwaśny prezentoval vývoj ostatních důležitých segmentů dolnoslezského průmyslu v 19. století, především soukenictví, bavlnářství, hutnictví železa, dolování rud a potravinářského průmyslu. Další čtyři příspěvky byly zaměřeny na region Horního Slezska. Toni Pierenkemper ve své studii rozpracoval velmi zajímavou otázku role státu v industrializačním procesu první poloviny 19. století, zvláště v oblasti těžkého průmyslu. Na určitá specifika hornoslezského podnikání upozornil mladý německý historik Klemens Skibicki, jehož příspěvek se týkal oblíbeného tématu velkopodnikání vysoké šlechty (tzv. „magnátů“) v Horním Slezsku. Zbývající dva příspěvky z pera německé badatelky Very Schulze a polského historika Wacława Długoborského jsou zaměřeny na specifická obor průmyslové výroby, který zaznamenal v průběhu 19. století ve Slezsku značný rozmach – na výrobu zinku.

Druhým zájmovým územím se pro výzkum regionálních souvislostí industrializačního procesu stala severovýchodní oblast habsburské říše, resp. oblast Moravy a Slezska. Na vývoj hutnictví železa v proto-industriálním období i v období průmyslové revoluce se dlouhodobě orientuje přední český hospodářský historik Milan Myška, který ve své studii sumarizoval dosavadní poznatky o vývoji moravskoslezského železářství v novověku. Oblasti průmyslového Ostravska se dotýkají dva publikované příspěvky. Aleš Zářický se věnoval proměněm forem podnikání v báňském průmyslu v oblasti ostravsko-karvinského revíru na přelomu 19. a 20. století. Pavel Kladiwa pak v souvislosti se svými výzkumy občanské společnosti Moravy a Slezska představil zajímavou spolkovou činnost a lokální politickou činnost průmyslového podnikatelstva na Ostravsku. Poslední v publikaci uveřejněná studie z pera brněnského historika Lukáše Fasory vznikla v souvislosti s jeho výzkumy brněnské městské společnosti druhé poloviny 19. století. Autor se v ní zabývá velmi zajímavým tématem hospodářského významu, společenského postavení a veřejného působení řemeslnických vrstev v modernizující se společnosti druhé poloviny 19. století.

Představovaná publikace zahrnuje tematicky velmi pestrá škála příspěvků, přičemž dle mého názoru dobře prezentuje současný stav bádání o hospodářském vývoji střední Evropy v dlouhém 19. století. Kniha by jistě neměla uniknout pozornosti nikomu, kdo se zabývá středoevropským industrializačním procesem.

Petr Popelka

SÝKORA, Jan: *Ekonomické myšlení v Japonsku*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2010, 198 s. ISBN 978-80-7308-309-0.

Jan Sýkora již vydal řadu prací o japonských dějinách v České republice i v Japonsku. Jeho nejnovější práce je výsledkem patnáctiletého studia hospodářských dějin a dějin předmoderního ekonomického myšlení. Tomu také odpovídá excelentní literární základna, ze které autor čerpal. Kniha postihuje více než 250 let historického vývoje. Jádrem je období od nástupu Tokugawů – tedy od počátku 17. století do začínající éry Meidži. Kniha je rozdělena na dvě části. V první autor podává teoretický úvod ke studiu dějin japonského ekonomického myšlení a širší výklad politického, ekonomického a intelektuálního rámce tokugawské společnosti. Ve druhé části se zabývá již vlastním ekonomickým myšlením.

Za největší přínos bych především považoval pokus o komparaci s některými evropskými hospodářskými procesy. Autor se například zmiňuje o přítomnosti výrazných protoindustriálních prvků, které se začínají v japonském hospodářství objevovat na přelomu 18. a 19. století. Z toho usuzuje, že nástup procesu formování ekonomické společnosti započal v Japonsku podstatně dříve než v roce 1868. Další otázkou, kterou si musí čtenář položit po přečtení takové práce, je, do jaké míry se dá mluvit o tzv. evropské výjimečnosti. Velice vhodný je také důraz, který autor klade v celém díle na pojmosloví, přičemž některé termíny jsou uvedeny v závorkách v japonštině, případně dále rozvedeny v poznámkovém aparátu.

Za naprosto nevhodné ovšem považují citování literatury, kde je uveden pouze autor a v závorce rok vydání knihy se stranami. To je značně nepřesné a čtenář musí neustále obracet na seznam literatury. Také se mi nelíbí některá autorova generalizující tvrzení hned v úvodu. Sýkora například píše (s. 7): *Direktivy, bez ohledu na jejich charakter a sílu, jsou totiž extrémním nástrojem ekonomické kontroly a z dlouhodobého hlediska připravují celý systém o jeho dynamiku*. Přestože má autor v seznamu literatury uvedeno jméno Josepha Aloise Schumpetera, není zde zařazeno jedno z hlavních děl tohoto ekonomy – *Kapitalismus, socialismus a demokracie* (Praha 2004), kde Schumpeter takový direktivní model představuje. Na jiném místě uvádí (s. 8): *Aby [...] však ekonomická společnost mohla vůbec vzniknout, musí být splněny dva základní předpoklady. Na jedné straně musí být vytvořeny objektivní podmínky pro hospodářský rozvoj, tj. např. příznivý demografický vývoj [...]*. Domnívám se, že oba aspekty tedy hospodářský rozvoj a demografický vývoj mohou

na sebe působit a tedy lze tvrdit, že demografický vývoj není pouze podmínkou, ale také (snad primárně) důsledkem hospodářského rozvoje. Není snad pravda, že industrializace přispěla vedle jiných aspektů k velké populační expanzi?

Adam Židek

CLEMENT, Werner – GRÜNWARD, Oskar a kol.: *Österreichs Verstaatlichte : Die Rolle des Staates bei der Entwicklung der österreichischen Industrie von 1918 bis 2008*. Wien : Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung GmbH, 2009, 210 s. ISBN 979-3-214-003-41-8.

Kniha, která se zabývá vztahem státního a soukromého sektoru hospodářství určité země, je na knižním trhu stále spíše výjimkou. Autoři publikace již v úvodu ve své práci deklarují, že nejsou historiky, ale svědky procesů, o kterých píší, a v neposlední řadě také spoluúčastníky těchto procesů. Jedná se v podstatě o zajímavou spolupráci šesti autorů z univerzitního prostředí a také bývalých reditelů či členů řídicího aparátu různých hospodářských podniků. Práce je rozdělena zhruba na dva stejně velké úseky. V první části se autoři snaží vylíčit kroky, ve kterých získával stát hlavní řídicí i vlastnickou roli v hospodářském systému země. Druhá část přibližuje čtenáři období od roku 1991 do roku 2008, které je příznačné převahou soukromého sektoru.

Autoři vycházejí z rozsáhlé literární základny. Jsou zde zahrnuta díla vycházející již od padesátých let dvacátého století. Výjimečně je užita i literatura starší. Za přínosné považují také citování některých prací pocházejících z univerzitního prostředí. Kniha je vcelku vyváženým způsobem rozdělena na více kapitol, přičemž každá kapitola sleduje určitou logicky vyměřenou etapu vývoje. Nejdříve je krátce vyloženo historický kontext určitého období, poté je většinou popsán vývoj hlavních průmyslových odvětví a jejich postavení v celém hospodářství země. Často autoři rozebírají detailně chod či postavení některého významného podniku a zacházejí tak až do přílišných detailů. Přínosem práce je, že se snaží zodpovědět otázky vlivu státu na chod ekonomiky nebo zasahování jednotlivých politických subjektů do chodu hospodářství. Pozitivně také hodnotím snahu o stálou komparaci s některými evropskými zeměmi a také četné využívání tabulek a přehledů, které napomáhají čtenáři v pochopení základních aspektů celé složité problematiky. Práci považují za další krok k postupnému pochopení nesmírně složitého vývoje hospodářských dějin ve dvacátém století.

Adam Židek

KRAJČOVIČ, Milan: *Slovenské národné hnutie v mezinárodnom kontexte : Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*. Bratislava : Slovak Academic Press 2010, 459 s., ISBN 978-80-8095-059-0.

Publikace odborníka na mezinárodní souvislosti slovenských dějin 19. a 20. století představuje významný příspěvek k poznání slovenského národního

hnutí od jeho počátků v raném 19. století až po vznik Československé republiky v roce 1918, resp. vznik Slovenského štátu v roce 1939. Celoživotní zájem o tuto problematiku, dlouholeté studium domácích i zahraničních (rakouských, maďarských, rumunských aj.) archivů, řada přípravných studií a monografií věnovaných jednotlivým časovým úsekům či dílčím problémům byly v tomto díle přetaveny do syntetického, komparativně pojetého a přehledně zpracovaného výkladu.

Chronologicky uspořádaná práce Milana Krajčoviče se skládá ze dvou částí (dále členěných celkem do deseti kapitol) s mezníkem v polovině osmdesátých let 19. století, který znamenal posun od rostoucího nacionálního útlaku k oživení a aktivizaci slovenského národního hnutí až k jeho vrcholu v roce 1918 (1939). Autor se koncentruje především na vnější faktory a souvislosti emancipačního úsilí Slováků, stranou zájmu však nezůstaly na rozdíl od jeho předchozích studií ani vnitřní (slovenské) dějinné okolnosti. Metodologickým východiskem práce je komparativní přístup s jinými národními hnutími v Uhrách, jež umožnil vytvoření vskutku originální syntézy a nové vyhodnocení slovenského národního hnutí.

Těžiště obsahem i rozsahem (459 stran) úctyhodného díla spočívá v kapitolách 1 až 7 (s. 19–411). V prvních šesti je čtenáři předložen mezinárodní kontext slovenské otázky příslušného časového období a analýza dalších národních hnutí v Uhrách (Chorvatů, Srbů, Rumunů), včetně jejich spojení se slovenským protějškem. Mapuje v nich podrobně vývoj slovensko-jihoslovenských vztahů do roku 1914, proměnu jejich kvality a intenzity. Zdrojem jsou vedle takřka vyčerpávající bibliografie k tématu rovněž bohaté tištěné a archivní prameny slovenské i zahraniční proveniencí, z nichž některé byly v minulosti badatelům nedostupné (např. *Matice chorvatská* 1863–1875). Důležitým mezníkem je autorovi rok 1875 a vypuknutí velké východní krize let 1875–1878, což mělo za následek změnu mezinárodního kontextu slovenského národního hnutí v závěru 19. století – obrat od priority chorvatské solidarity k jiným národům a státům (Češi, Rumuni, Srbsko, Rusko). Sedmá kapitola se věnuje období let 1914–1918, přičemž se koncentruje na zahraniční odboj, mezinárodní koncepcie řešení slovenské otázky (propolská, promaďarská, proněmecká, velkorakouská, pročeská) a národní hnutí v Uhrách. Osmá kapitola (s. 413–420) je potom stručným shrnutím mezinárodního kontextu slovenského národního hnutí v letech 1820–1918.

Emanipační snahy Slováků po roce 1918 jsou předmětem zájmu deváté kapitoly (s. 421–448). Tato kapitola představuje vstup do další fáze slovenského národního hnutí v novém poválečném uspořádání středoevropského prostoru se završením ve vytvoření Slovenského štátu v roce 1939. Sám autor ji v názvu označuje za „dodatek“, což ukazuje do jisté míry na její místo v monografii. Koncentruje se v ní především na situaci v prvních poválečných letech, rozbor existujících zahraničněpolitických koncepcí slovenských separatistů dvacátých a třicátých let (středoevropská

federace, kombinace federace a autonomie s Polskem, promaďarská koncepcie, proitalská, proněmecká) a emancipační snahy v meziválečném období.

K jinak znamenité práci lze snad mít jen několik drobných, spíše formálních výhrad. Text je sice doprovozen bohatým a hodnotným poznámkovým aparátem, ale výrazně zde schází seznam použité literatury a pramenů, tedy standardní výbava každé vědecké práce. Snad by vzhledem k poměrně velkému výskytu jmen uvítal čtenář také sestavení jmenného rejstříku. Rovněž místo resumé období let 1820–1918 v podobě osmí kapitoly by knize zřejmě více prospělo zařazení závěru za kapitolu o meziválečném období, kde by autor pojednal o celém sledovaném období.

Bezesporně přínosné, faktograficky vyčerpávající, metodologicky podnětné a stylisticky bravurně napsané syntetické dílo Milana Krajčoviče by nemělo zůstat mimo pozornost české historické obce. Naopak splňuje navýsost veškeré předpoklady, aby se stalo vítaným zdrojem informací o slovenských emancipačních snahách v letech 1820–1939.

Petr Kadlec

LACKO, Martin (ed.): *Zrod Slovenského štátu v kronikách slovenskej armády*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, 183 s., ISBN 978-80-89335-19-0.

Recenzovaná publikace mladého historika Martina Lacka (*Ústav pamäti národa*) je věnována otázce zrodu Slovenského štátu, tedy tématu, které je slovenskou historiografií posledních deseti let poměrně často reflektováno. Autor, jež koncentruje svůj badatelský zájem na obecné a vojenské slovenské dějiny let 1939–1945, předkládá ve svém díle čtenáři komentovanou edici kronik z roku 1939 pocházejících od různých složek slovenské armády. Završuje tak vydávání malé řady edic dobových armádních pramenů (od roku 2007). Leitmotivem jeho práce je, jak sám podotýká, snaha přiblížit se publikováním a využitím armádních kronik k historické pravdě o zkoumaném období. Otázkou zůstává, do jaké míry může tomuto účelu posloužit právě tento analyzovaný pramen.

Rozsahem nevelké dílo (183 stran) lze rozčlenit na dvě hlavní části: úvod a část věnovanou edici armádních kronik, jež je dále členěna podle kronik vybraných armádních složek. Za poněkud matoucí lze považovat to, že nadpis úvodní části nekorresponduje s jejím názvem v obsahu. Rovněž zpracování úvodu knihy (s. 9–20) nelze přijmout zcela bez výhrad. Autor zde dává čtenáři nahlédnout do obecných dějinných souvislostí, vývoje a struktury slovenské armády či základních historických děl k tématu. Analyzuje zde také základní pramen – armádní kroniky – a vysvětluje způsob, jakým s nimi pracoval. Celkově působí obsáhlý úvod velmi zmateným dojmem. Zřejmý záměr vméstnat do něj co nejvíce informací způsobil, že se místo „standardního“ úvodu jedná spíše o chaticky uspořádaný shluk rozličných sdělení. Navíc části věnované obecným historickým souvislostem, které by měly být pilířem úvodu, byly pojaty snad až příliš stručně a povrchně. Naopak za zdařilé je možné

považovat pasáže o armádních kronikách či výstižnou ediční poznámku. Dílu by nepochybně prospělo, kdyby její úvodní část byla přehledně rozdělena alespoň do dvou kapitol věnovaným historickému pozadí vzniku Slovenského štátu a rozboru armádních kronik, resp. ediční poznámce.

Stěžejní část práce představuje komentovaná edice dvaadvaceti kronik různých složek slovenské armády z roku 1939, uložených v opisech v bratislavském Vojenském historickém archivu (s. 21–164). Ocenění si zaslouží jejich výběr z hlediska struktury slovenské armády, neboť jsou zastoupeny různé vojenské útvary – divize, pluky, prapory..., ale i specializované útvary typu vojenských nemocnic. Stejně tak je zdařilě geografické rozložení původců zvolených kronik pokrývající ve dvanácti lokalitách v podstatě celé území Slovenska. Přepisy kronikářských zápisů z roku 1939 jsou doplněny poznámkovým aparátem s autorovým komentářem, jenž vysvětluje některé termíny, objasňuje historické souvislosti, přibližuje některé osobnosti či upozorňuje na některé odborné práce k tématu. Při této příležitosti je možné namítnout, jestli by si řada osobností zmíněná touto formou nezasloužila spíše samostatnou kapitolu v závěru knihy. Zde by se o nich mohlo přehledně pojednat kupříkladu pomocí abecedně seřazených biogramů o jednotlivých osobnostech.

Velmi kladně je nutné ohodnotit precizně zpracovaný jmenný a místní rejstřík. Cenný je rovněž seznam zkratk, i když někteří méně zasvěcení čtenáři v něm budou jistě některé zkratky z textu postrádat (např. VHA – Vojenský historický archiv). Dílo naopak velmi postrádá seznam citované odborné literatury či výběrovou bibliografii k tématu. Přes veškeré výše zmíněné výhrady se práce Martina Lacka jistě dočká ocenění ze strany zájemců o tuto oblast studia, ať již z řad odborných historiků, či laické obce.

Petr Kadlec

DVOŘÁK, Jan: *Židé v opavském Slezsku 1918–1945*. Opava : Slezská univerzita 2009, 176 s. ISBN 978-80-7248-548-2.

V minulém roce vydal Ústav historických věd při Slezské univerzitě v Opavě publikaci s názvem *Židé v opavském Slezsku 1918–1945*. Kniha vznikla v rámci projektu *Slezsko v dějinách českého státu a střední Evropy* a jejím autorem je Jan Dvořák. Monografie, jak již samotný název napovídá, pojednává o osudech židovského obyvatelstva na území tzv. opavského Slezska v letech 1918 až 1945. Rozsahem nevelké dílo je rozděleno do sedmi systematicky uspořádaných kapitol, přičemž každá je dále členěna na jednotlivé podkapitoly.

Po úvodní kapitole následuje druhá, jež je věnována podrobnému rozboru pramenné základny a literatury, z níž autor při psaní dané publikace vycházel. Stručný exkurz do minulosti vývoje židovského obyvatelstva na území opavského Slezska před vznikem samostatného Československa je předmětem třetí kapitoly. Následující dvě kapitoly pojednávají o životě Židů v mezi-

válečném období a jejich osudech během válečných let. Jejich život v meziválečném období stručně vystihují jednotlivé podkapitoly věnované židovským obcím na Opavsku, politické angažovanosti Židů či sionistickému hnutí. Mimoto je čtenář seznámen s významem a podílem židovských obchodníků a podnikatelů na hospodářském životě daného regionu, získá informace o jejich vzdělání, kultuře a společenském životě včetně židovských spolků. Autor neopomenul uvést rovněž antisemitické projevy ze strany místních obyvatel či politických stran, které lze vůči židovskému obyvatelstvu pozorovat již od třicátých let 20. století. Tato část se stala volným přechodem z meziválečných let, pro Židy poměrně poklidných, ke krušným letům pod nacistickou okupací.

Předmětem páté kapitoly je život Židů v opavském Slezsku během nacistické okupace. Autor poukazuje mimo jiné na nárůst antisemitismu a s ním související vyhánění Židů z pohraničí, pronásledování či jejich útoky do jiných zemí, popř. vnitrozemí. Ve stručnosti se zmiňuje o zavedení říšského zákonodárství a proti-židovských zákonech, výrazně ovlivňujících do té doby poměrně poklidný život zdejšího židovského obyvatelstva. Hospodářské aktivity židovských podnikatelů a obchodníků byly již na počátku okupace omezeny a postupně byli Židé vyřazeni z hospodářského života úplně. Menší podkapitoly jsou věnovány transportům místních Židů do koncentračních táborů, pochodům smrti a nakonec osvobození a obnovení židovských obcí.

Velmi zajímavý je obsah předposlední šesté kapitoly, kde se autor publikace věnuje popisu a charakteristice židovských památek na území opavského Slezska. Kapitolu rozděлил na dvě podkapitoly, z nichž jedna je zaměřena na synagogy a druhá na hřbitovy postavené na tomto území v minulosti.

V monografii se autor pokusil zachytit život Židů v opavském Slezsku v letech 1918 až 1945, což se mu povedlo. Kniha si jistě získá čtenáře všech věkových kategorií, kteří se o dané téma zajímají. Její systematická a nezabředávání do zbytečných maličností jistě přiláká nejen odbornou, ale také laickou veřejnost, a zařadí se tak po bok ostatních publikací zabývajících se životem židovských obyvatel na našem území.

Eva Bánská

BIEBERLE, Josef: *Cestou necestou mou krajinou historie*. Olomouc : Olomoucké vzdělávací sdružení, o. s., 2010, 146 s. ISBN 978-80-254-8316-9.

Také Josef Bieberle, senior olomouckých univerzitních historiků a legenda společenského života „druhého hlavního města Moravy“, se odhodlal, následuje příkladu svých generačních vrstevníků, vydat své vzpomínky. Záměrně zdůrazňují „vydat“, protože napsány byly již dávno, v daleko větším záběru a rozsahu – a lze jen litovat, že pro knižní vydání byl vybrán jen jejich fragment. Autor rezignoval na vzpomínání na své zážitky a prožitky v plném rozsahu svých osmi

desítek let života a – jak napsal v úvodu – jen *chtěl připomenout několik míst, která přispěla k utváření mého pohledu na dějiny*. První dva oddíly memoárů jsou věnovány dětství v Lošticích (před válkou a za války) a studiu na gymnáziu v Lošticích, kde jeho osobnost formovalo několik vynikajících profesorů. Svě setkávání a střetávání se s fenoménem „sovětské reality“ vypsal v další kapitole, kde svá „setkávání“ sledoval od chvíle nadšení z osvobození svého města v roce 1945 Sovětskou armádou přes peripetie vyrovnávání se s tímto fenoménem v době svého univerzitního působení až po „socialistickou tragédii“ – okupaci v roce 1968 a pobyt Sovětské armády v Olomouci v normalizačním období. Význam působení prostředí beskydských horalů ze Starých Hamer a Bílé na formování jeho osobnosti v časech letních pobytů v pronajaté chalupě pár kroků od soutoku Bílé a Černé Ostravice je námětum kapitoly-eseje *Lidé ze zátopy*. Vyprávění o tom, jak hluboce zasáhlo do života desítek rodin beskydských horalů budování přehrady Šance a jaké byly jejich reakce na někdy násilné formy vyhánění, bude jistě v budoucnu cenným pramenem pro historika i historizujícího sociologa. K rozhodně nejzajímavějším, ale také nejkontroverznějším (pro sílu názorové osobitosti) patří poslední kapitola, která pojednala o spolupráci novověkých historiků někdejšího Severomoravského kraje, tedy hlavně jeho vědeckých center Olomouce, Ostravy a Opavy. Umožňuje v ní alespoň zběžně nahlédnout do poměrů a komplikovaných personálních vztahů na půdě olomoucké univerzity. Čtenář jen lituje, že takto informovaný autor toho neprozradil více. Byl by to nesporně významný přínos a zdroj informací pro příští historiografy této druhé nejstarší univerzity v našem státě. Knihu vzpomínek zakončuje esej o *Cestě životem a Historických pracích Josefa Bieberleho z pera Svatopluka Ordelta a Miloše Trapla*.

Milan Myška

HLŮZOVÁ, Vlasta: *Osobnosti Šternberska*. Šternberk : Vlasta Hlůzová, 2007, 261 s. ISBN 978-80-254-4735-2. **TÁŽ: *Osobnosti Šternberska ve 20. století***. Šternberk : Vlasta Hlůzová, 2009, 278 s. ISBN 978-80-254-4735-2. **TÁŽ: *Prošli Šternberskem : Výběrový slovníček 225 osobností***. Šternberk : Vlasta Hlůzová, 2010, 168 s.

Šternberská biografka připravila v krátkém období let 2007–2010 tři svazky pojednání o osobnostech spjatých se Šternberskem. Úvodní dva svazky sledují životní příběhy osobností, jejichž pouť je již ukončena a těžiště jejich činnosti tkví ve 20. století, někdy s časovými přesahy přes jeho počátek i zakončení. V prvním svazku (32 biogramů) autorka představuje většinou ty, kteří přispěli k rozvoji národního života v regionu, případně se zasloužili o obnovení svobody a demokracie, ve druhém svazku (40 osobností) jsou v popředí zájmu především tvůrci v oblasti výtvarného umění a literatury. Autorka chce čtenáře zaujmout, proto do textu často vkládá citace z literatury i pramenů, v zá-

věru jsou začleněny ukázky z tvorby, v některých případech i výběrová bibliografie. Na konci jednotlivých hesel uvádí příslušnou literaturu, někdy v jejím rámci i prameny, původce ústních sdělení (obvykle rodinných příslušníků) a internetové zdroje. Úvod medailonu přináší vedle základních životních dat rovněž foto osobnosti.

Třetí svazek – „výběrový slovníček“ – navazuje na předchozí, ale podstatně rozšiřuje počet zastoupených osobností i časový záběr. Vedle historických postav (Albrecht II. ze Šternberka, Karel starší ze Žerotína aj.) vystupují i četní současníci, v některých případech teprve v počáteční etapě své tvůrčí kariéry (např. v 80. letech narození Stanislav Černý, Adam Dostál). Představeny jsou nejen osobnosti, které v regionu trvale působily, ale též významní rodáci (Hana Maciuchová) či ti, kteří tu na čas zakotvili (Ivo Viktor), případně byli jen občasnými návštěvníky (Gabriela Preissová). Biogramy jsou ve srovnání s předchozími dvěma svazky většinou stručné, někdy zahrnují jen několikařádkový přehled se základními životními daty. Na rozdíl od *Osobnosti Šternberska* autorka neuvádí u jednotlivých hesel výchozí zdroje, pouze v závěru jsou začleněny oddíly *Literatura* (s. 157–161) a *Internetové zdroje a další prameny* (s. 161–162). Vybraná foto jsou umístěna na obálce s grafickým naznačením a jménem na konci publikace.

Autorčinným pracovním úsilím i obětavostí (práce vydala vlastním nákladem) byl vytvořen potřebný zdroj pro kulturněhistorické poznání regionu, který takové dílo dosud postrádal.

Lumír Dokoupil

KELLER, Jan: *Tři sociální světy : Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha : Sociologické nakladatelství (Slon), 2010, 211 s. ISBN 978-80-7419-031-5.

Nejnovější práce prof. Jana Kellera je výstižnou analýzou struktury současné společnosti. Domnívám se, že kniha není přínosem pouze pro obor sociologie. Vzhledem k autorově sondě do vývoje společnosti předchozích šedesáti let, tedy do období do druhé světové války, je práce užitečná i pro historiky, ekonomy a politology. Důležitější však je, že tato studie neoslovuje pouze odbornou obec, ale nachází mnoho čtenářů i mimo univerzitní prostředí. Důvodem je jistě autorův nesmírně zajímavý a přesný výklad podložený rozsáhlou českou, německou, anglickou a francouzskou literaturou. Autor vychází z široké komparace vývoje v mnoha zemích, a nalézá tak někdy až překvapivě podobné rysy v historickém vývoji napříč Evropou. Pokud se ve středověku mluvilo o trojím lidu – ti, co se modlí, ti, co válčí, a ti třetí, co na obě předchozí skupiny pracují, můžeme dnes podle prof. Kellera rozdělovat populaci na tři sociální světy (elita, střední vrstvy a deklasované). S myšlenkou, dle které společnost přechází od pouhé nerovnosti k naprosté nesouměřitelnosti, se bohužel nedá než souhlasit.

Adam Židek

KRONIKA

Symbolika měst a obcí ve střední Evropě. Proměny komunální heraldiky, sfragistiky a vexilologie v kontextu politického společenského vývoje středoevropského prostoru v období od počátku 19. století do současnosti, Olomouc 3.–4. června 2010.

Ve dnech 3.–4. června 2010 uspořádaly Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, katedra historie též instituce a Zemský archiv v Opavě v sídle olomoucké pobočky Zemského archivu mezinárodní seminář *Symbolika měst a obcí ve střední Evropě* s podtitulem *Proměny komunální heraldiky, sfragistiky a vexilologie v kontextu politického společenského vývoje středoevropského prostoru v období od počátku 19. století do současnosti*.

Seminář slavnostně zahájil ředitel Státního okresního archivu v Olomouci Bohdan Kaňák. Vlastní jednání bylo rozděleno do tří bloků. První část nazvanou *Historická východiška komunální politiky* otevřel referátem *Od pečeti k logu – cesty a slepé uličky komunální heraldiky v novověku* jeden ze spolupředatelů akce Tomáš Krejčík (Ostravská univerzita v Ostravě), ve kterém se pokusil zhodnotit vývoj současné komunální heraldiky a rovněž poukázal na některé možné aspekty, k nimž by měli přítomní ve svých vystoupeních, popř. diskuzích přihlížet. Jan Županič (Univerzita Karlova v Praze) na několika konkrétních příkladech poukázal na podmínky právní regulace komunálních znaků v Rakousko-Uhersku. Na spíše syntetizující Županičův příspěvek navázali Stanislav Mikule (Ždár nad Sázavou), který hovořil o zajímavé kategorii novotvarů užívaných v komunální heraldice v letech 1848–1918, a další ze spolupředatelů – Jiří Brňovják (Ostravská univerzita v Ostravě) – který přítomným představil konkrétní příklad vzniku znaku města Přívoz (dnes součást Ostravy) v kontextu dobové komunální, národně zbarvené politiky.

Následná diskuze upozornila na možnosti využívání městských, krajských či institucionálních log, polemizovala o časové udržitelnosti loga, jehož „umělecká (ne-)hodnota“ je úzce svázána s kulturním klimatem doby, a gradovala – z hlediska především heraldiků – u jistě poněkud kontroverzní otázky „znak kontra logo“. Bouřlivou atmosféru v jednacím sále uklidnil svým rozsáhlým koreferátem o novověké a moderní pražské městské heraldice a vexilologii až Jakub Hrdlička (Archiv hlavního města Prahy), který srovnal řadu ikonografických a hmotných heraldických, sfragistických a vexilologických pramenů tzv. pražským nidrlágem počínaje a současnými znaky a vlajkami hlavního města Prahy a jednotlivých obvodů konče.

Druhý blok s názvem *Vexilologické proměny komunálních symbolů v 19. a 20. století* zahájil Aleš Brožek

(Severočeská vědecká knihovna, Ústí nad Labem), který ve svém referátu přiblížil zajímavou otázku vyjadřování Archivu ministerstva vnitra v Praze před rokem 1948 k nově vytvářeným komunálním vlajkám. Následovalo vystoupení Zbyška Svobody (Praha) na téma komunální vexilologie v České republice, jež je chápána jako symbol právní subjektivity obcí v poválečném období, resp. současnosti. Posledních dvacet let (1991–2009) vexilologické praxe ve svém referátu statisticky zhodnotil Petr Exner (Univerzita Hradec Králové), který také představil vexilologické webové stránky <http://www.vexi.info/>.

V neméně vzrušené diskuzi zazněla kritika činnosti Podvýboru pro heraldiku a vexilologii při Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky, a to zejména jeho heraldické části, ve věci schvalování městských znaků, u nichž mnozí přítomní především kritizovali nedostatečné respektování platných heraldických zásad. Zajímavou tečku za tímto blokem učinil koreferát Jana Štěpána (Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc), který přítomně přenesl na konec 16. století a počátek 17. století na panství olomouckých biskupů Stanislava Pavlovského z Pavlovic a Karla Františka z Dietrichštejna a seznámil je se zdejší praxí udělování městských a vesnických znaků.

Druhý den jednání semináře byl věnován heraldice a vexilologii v sousedních zemích, resp. specifických regionech. Sławomir Górczyński (Wydawnictwo DiG, Warszawa) se ve svém referátu zaměřil na odraz zprůměrování města a krajiny v městské heraldice na příkladu hornoslezské průmyslové aglomerace (Katowice, Gliwice, Zabrze apod.). Poměrně komplikovaným přechodem státní symboliky Rakousko-Uherska k Rakouské spolkové republice se detailně zabýval Michael Göbl (Österreichisches Staatsarchiv, Wien), obdobný proces komunální symboliky města Bolzano/Bozen a s důrazem na fašistické období představil Gustav Pfeifer (Südtiroler Landesarchiv Bozen / Archivio Provinciale Bolzano). Pozapomenutým obdobím nacistické okupace československého pohraničí, tj. Říšské župy Sudety, se v rámci komunální heraldiky zabýval Karel Müller (Zemský archiv, Opava). Do současné tvorby komunální symboliky a problematiky snah o její právní regulaci v současném Slovensku přítomně zavedl příspěvek Ladislava Vrteľa (Ministersvo vnitra SR, Bratislava).

V pořadí již třetí olomoucké setkání příznivců pomocných věd historických a z nich především heraldiky, prokázalo důležitost diskuze nad otázkou minulé i současné heraldické tvorby a díky skutečně mezinárodnímu obsazení dokázalo diskutované téma uvést do širšího kontextu středoevropské habsburské monarchie a jejich nástupnických států.

Aleš Zářícký

Mezinárodní vědecké konference *Národnostní menšiny a identita* (11. října 2010) a *Národnostní menšiny a integrace cizinců ve dvaceti letech svobody* (12. října 2010).

Otázka národnostních menšin, jejich identity, integrace a soužití s majoritní společností patří v poslední době k hojně diskutovaným tématům nejenom odborníků různých společenskovědních oborů, ale rovněž i široké veřejnosti. K místům, kde dochází k setkávání a diskuzi na uváděná témata, patří nejrůznější domácí či mezinárodní vědecké konference. Dvě z těchto konferencí se konaly ve dvou listopadových dnech – první z nich se uskutečnila 11. října 2010, druhá pak následujícího dne, tedy 12. října 2010.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR uspořádal dne 11. října 2010 mezinárodní konferenci s tématem národnostních menšin a jejich identity, která navazovala na konferenci z předchozího roku 2009, jež se nesla v duchu tématu *Menšiny, multikulturalita, vzdělávání*. Téma konference v roce 2010 její organizátoři posunuli od otázky vzdělávání menšin k tématu poněkud volnějším – *Národnostní menšiny a identita*. Spolupředatelem této mezinárodní konference byl Ústav pro filozofii a sociologii lotyšské Akademie věd a Univerzity v Rize a také Sociologický ústav ruské Akademie věd v Moskvě. Na konferenci při jednání v plénu vystoupilo celkem osmnáct odborníků, vědců a výzkumníků jak z České republiky, tak i z Lotyšska, Ruska a Slovenska.

Úvodního slova konference, která se konala ve Velké zasedací síni Nové radnice hl. města Praha na Mariánském náměstí, se ujal jednak velvyslanec Lotyšské republiky v ČR a v Chorvatsku J. E. Kaspars Ozoliņš, dále pak Oldřich Tůma (ředitel ÚSD AV ČR), Leokadia Drobiževa (Sociologický ústav ruské AV, Centrum výzkumu mezinárodních vztahů) a Romana Hrabáková (ředitelka Domu národnostních menšin).

Následovala jednotlivá jednání v plénu a vystoupení účastníků konference, která byla zakončena v pozdních odpoledních hodinách. Jako první vystoupila Mara Kiope (Ústav pro filozofii a sociologii lotyšské AV), která ve svém příspěvku hovořila o zkušenostech z výzkumu, který propojoval národní identitu s vnímáním času, zmínila historicko-společenský pojem „věčné Lotyšsko“, vliv křesťanství, literatury a dalších faktorů na utváření lotyšské národní identity. Druhým vystoupením byl referát Leokadiji Drobiževy (Sociologický ústav ruské AV, Centrum výzkumu mezinárodních vztahů). Její příspěvek se týkal vzájemného vztahu občanské a etnické identity v Moskvě a dalších ruských městech, obsahoval jednak teoretická východiska výzkumu, ale také konkrétní výsledky sociologických výzkumů etnické identity mezi Rusy od počátku devadesátých let do současnosti. Jako další vystoupila Nina Pavelčíková (katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě) s tématem věnujícím se romskému obyvatelstvu – hovořila o vybraných problémech vnímání etnické identity Romů v České republice, zmínila se o otázce existence romského národa, o absenci kolektivní identity mezi Romy a dalších příbuzných tématech.

Po přestávce následovala druhá část jednání v plénu, které zahájil Vladislavs Volkovs (Ústav pro filozofii a sociologii lotyšské AV, Univerzita v Rize a Univerzita v Daugavpils) s tématem zaměřeným na individuální a kolektivní hodnoty v národní identitě se zaměřením na obyvatelstvo v Ruské federaci. Dále vystoupil Petr Bednářík (ÚSD AV ČR, Fakulta sociálních věd UK). Ten se ve svém příspěvku zaměřil na židovské obyvatelstvo v českých zemích, konkrétně na vnímání židovské identity v československých zemích v průběhu 20. století. Jako třetí v této části vystoupila Inese Runce (Ústav pro filozofii a sociologii lotyšské AV, Univerzita v Rize), jejíž příspěvek se nesl ve znamení kladení otázek týkajících se identity národnostních menšin ve světle vztahu církví a státu v Lotyšsku v časovém období dvacátých a třicátých let minulého století. Dalším vystupujícím byla Nadežda Pazuhina (Ústav pro filozofii a sociologii lotyšské AV, Univerzita v Rize), která hovořila o tématu dávné minulosti očima lotyšských starověrců a problému kulturní identity v mnohovrstevném kulturním prostředí. Na závěr této části jednání vystoupil Yasar Abu Ghosh (ÚSD AV ČR, Fakulta humanitních studií UK) s teoreticko-sociologickým tématem zabývajícím se studiem romské identity po roce 1990 (s názvem příspěvku *Antropologie bez identity*).

Další blok jednání v plénu byl zahájen Vladimírem Mukomelem (Sociologický ústav ruské AV). Ve svém příspěvku se zabýval problémem politiky ruského státu ve vztahu k menšinám migrantů, zmínil rovněž demografické prognózy vývoje počtu obyvatel a migrantů či xenofobní nálady, které se odrážejí v ruské společnosti ve vztahu k migrantům. Další příspěvek přednesla Jekaterina Arutjunova (Sociologický ústav ruské AV) a zaměřila se na vztah ruské společnosti k migrantům jako pozitivní a negativní charakteristice identity v Rusku, čímž navázala na vystoupení svého předchůdce. Poté předstoupila před plénum Andrianna Skorobogataja s historickopolitologickým příspěvkem věnujícím se Abcházií a čtrnácti letům, jež uběhla od získání nezávislosti, doplněném o psychologicko-sociologicko-religiózní výzkum ve vybraných městech tohoto regionu.

Třetí blok jednání v plénu zahájil Jan Knejp (katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě), jenž ve svém příspěvku hovořil o kvalitativně orientovaném výzkumu vybraných historických aspektů procesu integrace ostravských Romů, kteří pocházejí z oblasti východního Slovenska. Dalším vystupujícím byl Igors Gubenko (Ústav pro filozofii a sociologii lotyšské AV, Univerzita v Rize), jenž poukázal ve svém příspěvku s titulem *Od logiky totožnosti k politice různosti* na některé následky narušení chápání identity v současné filozofii. Jako další vystoupila Petra Hirtlová (Academia Rerum Civium Kolín), která hovořila o problematice národnostních menšin ve výchově k občanství po roce 1989. Posledním aktivním vystupujícím byl Igors Šuvajevs (Ústav pro filozofii a sociologii lotyšské AV, Univerzita v Rize), který v příspěvku nazvaném *Zpověď a biopolitika* –

poznámky k etnohistorii poukázal na některé aspekty tzv. biopolitiky, na podmínky vzniku koncentračních táborů (nejenom těch, které jsou známé z období druhé světové války) vznikajících na území evropských států.

Součástí této konference byla rovněž prezentace kolektivní monografie, jež byla sestavena z příspěvků přednesených na předchozí první mezinárodní konferenci *Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání*, která byla vydána Ústavem pro soudobě dějiny AV ČR.

Následujícího dne proběhla na stejném místě mezinárodní konference s titulem *Národnostní menšiny a integrace cizinců ve dvaceti letech svobody*, kterou pořádalo hlavní město Praha v rámci 10. setkání národnostních menšin za spolupráce Domu národnostních menšin a Ústavu pro soudobě dějiny AV ČR.

Slavnostní zahájení konference proběhlo za přítomnosti předsedy kanadského senátu Noëla A. Kinsella, který ve svém projevu hovořil o kanadské společnosti jako multikulturní společnosti, vyzdvihl význam různorodosti pro fungování současně, nejenom kanadské společnosti a konkrétních příkladů multikulturní politiky v Kanadě. Jako další vystoupil Ondřej Klípa (sekretariát Rady vlády pro národnostní menšiny), který ve svém příspěvku hovořil o aktuálních výzvěch v oblasti tzv. problematiky národnostních menšin na území České republiky. Další vystupující se ve svých vystoupeních věnovali jednotlivým národnostním menšinám, které žijí na území českého státu: Helena Nosková (USD AV ČR) hovořila o postavení slovenské menšiny po roce 1989 s krátkým exkurzem do období celého 20. století; Igor Zolotarev (Rada vlády pro národnostní menšiny) se zaměřil na menšinu Rusů v České republice; Gabriela Hraňáková (Rada vlády pro záležitosti romské komunity) se soustředila na začleňování Romů u nás a v kontextu Evropské unie; Petr Popov se jako představitel bulharské národnostní menšiny zaměřil na Bulhary a proměny této národnostní skupiny u nás; Liběna Glogowski ve svém příspěvku hovořila o německé národnostní menšině v České republice.

Další z příspěvků se zaměřovaly na témata, která souvisejí s národnostní problematikou a problematikou cizinců na území českého státu, případně v zahraničí. Leokadija Drobiževa (ruská AV, Centrum mezinárodních vztahů) hovořila o občanské identitě starých a nových menšin v Ruské federaci; Pavla Novotná (oddělení koncepcí a analýz Odboru azylové a migrační politiky MV ČR) se zabírala novými výzvami a problémy v oblasti integrace cizinců, kteří přicházejí na území České republiky; dále vystoupila Anna Ludwinek (zástupce Eurofound) s příspěvkem o využívání evropských fondů pro rozvoj a působení jednotlivých národnostních menšin na území evropských států; Dušan Drbohlav (Přírodovědecká fakulta UK) představil výsledky některých výzkumu pracovní migrace v Česku v podmínkách globální ekonomické krize; posledním vystupujícím byl Miloš Vraspír (Magistrát města Brna), který hovořil o národnostní poli-

stice města Brna a o kulturních aktivitách jednotlivých národnostních skupin na místní, tedy brněnské úrovni.

Jan Knejp

Seminář *Encyklopedia Śląska* v Prudniku, 16.–17. listopadu 2010.

Ve dnech 16. a 17. listopadu 2010 se uskutečnil v Prudniku (Polsko) seminář k přípravě projektu *Encyklopedie Śląska* připravovaného z podnětu Konference rektorů slezských univerzit. Organizátory setkání byly Institut Śląski v Opolí a Mezinárodní centrum slezských studií při Konferenci rektorů slezských univerzit. Jednání zahájil současný předsedající Konference doc. PhDr. Rudolf Žáček, CSc., rektor Slezské univerzity v Opavě.

Jednání proběhlo ve třech blocích, z nichž první byl věnován zhodnocení dosavadních výsledků encyklopedických bádání a publikací o Slezsku, druhý řešil koncepční problémy přípravy projektu *Encyklopedie Śląska*, panelová diskuse ve třetí části vyústila ve formulaci vstupního návrhu projektu a postupu při jeho realizaci.

V úvodním referátu prof. Milan Myška (Ostravská univerzita v Ostravě) pojednal o základních motivech a metodických přístupech při zacelování tzv. „bílých míst“ v informační infrastruktuře, k nimž slezská tematika u nás náleží, a upozornil na realizaci *Biografického slovníku Śląska a severní Moravy*, který je konkrétním příkladem tohoto úsilí. Jeho vystoupení doplnili prof. Lumír Dokoupil (Ostravská univerzita v Ostravě) informací o *Encyklopedii Śląska* (Maketa) a prof. Jiří Svoboda (Ostravská univerzita v Ostravě) analýzou dvoudílné *Kulturněhistorické encyklopedie Śląska a severovýchodní Moravy* (Ostrava 2005). V návaznosti na tato vystoupení dr. hab. Rafał Eysymontt (Uniwersytet Wrocławski) nastínil historii encyklopedického snažení v Dolním Slezsku s vymezením jeho základních etap. Pracovníci opolského Institutu prof. Michał Lis, prof. Stanisława Sochacka a prof. Bogusław Wyderka soustředili svou pozornost na opolské projekty encyklopedického a slovníkového charakteru; prof. Sochacka konkretizovala výsledky dlouhodobého výzkumu slezských místních jmen, u jehož zrodu stál prof. Rospond z vřatislavské univerzity, prof. Wyderka pojednal o projektu *Słownik gwar polskich*, jehož posledním výstupem je desátý svazek z roce 2008. Ředitel sociologického pracoviště katovického Uniwersytetu Śląskiego prof. Wojciech Świątkiewicz zhodnotil výsledky encyklopedických prací v katovickém a těšínském centru. Poukázal na meze využití starších prací, např. z produkce zaniklého Śląského Institutu Naukowego v Katowicích s ohledem na jejich ideologické ovlivnění a neúplnost zpracování. Dr. Piotr Greiner (Archiwum Państwowe w Katowicach) obrátil pozornost k informačním zdrojům a možnostem využití archivního materiálu. Závěrečné vystoupení v této části, připravené doc. Irenou Korbelářovou ve spolupráci s doc. Rudolfem Žáčkem (Slezská univerzita v Opavě), analyzovalo výsledky

dosavadního zpracování slezské tematiky v encyklopedii *Wikipedia* i možnosti jejich funkčního využití.

V druhé části, zaměřené již k základním problémům připravovaného projektu, přednesl nejprve prof. Marek S. Szczepański (Uniwersytet Śląski w Katowicach) úvahu o hlavních cílech, základní koncepci, zastoupení jednotlivých oborů i vymezení hlavních etap realizace díla. Prof. Dariusz Pawelec z téhož pracoviště obrátil pozornost k možnostem využití moderních technických postupů při realizaci projektu i při publikování syntézy.

Závěrečnou část jednání vyplnila panelová diskuse, v níž vystoupili i další účastníci jednání (např. prof. Jacek Bałuch, prof. Ryszard Gładkiewicz). Dotkla se širokého spektra problémů spojených s přípravou projektu, postupem prací při jeho realizaci a v neposlední řadě také s jeho finančním zabezpečením. Výsledkem jednání je předběžný projekt, který byl postoupen zúčastněným pracovištím, jeho konečná podoba bude výsledkem dalšího jednání. Referáty budou publikovány ve sborníku vydaném Instytutem Śląskim v Opoli.

Lumír Dokoupil, Jiří Svoboda

Knížecí rod Liechtensteinů v historii zemí Koruny české. Mezinárodní vědecká konference, Arcidiecézní muzeum v Olomouci, 24.–26. listopadu 2010.

Arcidiecézní muzeum v Olomouci mělo tu čest hostit v posledních listopadových dnech roku 2010 významnou společenskou a vědeckou událost. Konala se zde totiž třídenní mezinárodní vědecká konference věnovaná knížecímu rodu Liechtensteinů a jeho historii v rámci zemí Koruny české. Konferenci uspořádaly Historický spolek Liechtenstein a Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě. Záštitu nad konferencí převzali vládnoucí lichtenštejnský kníže Hans-Adam II., arcibiskup olomoucký a metropolitita moravský Mons. Jan Graubner a pomocný biskup olomoucký a titulární biskup thunudrumský Mons. Josef Hrdlička. Organizace konference se ujali děkan Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě Aleš Zářícký společně s Markem Vařekou, Jiřím Brňovjákem a Pavlem Juříkem.

Úvodní slova pronesl Aleš Zářícký, Mons. Jan Graubner a Pavel Juřík. Jak z jejich zdravic vyplynulo, nesouvisela důležitost konference pouze s její vědeckou rovinou, ale zvláštního významu nabyla také s ohledem k nedávnému navázání užších diplomatických styků mezi Českou republikou a Lichtenštejnskem. Tuto skutečnost vyzdvihl rovněž kníže Hans-Adam II. ve své zahajovací řeči. Jak zasnělo při slavnostním zahájení konference, bylo hlavním cílem setkání přestavit a prodiskutovat bohatou historii rodu Liechtensteinů v co nejširších souvislostech, a to zejména ve vztahu k zemím Koruny české. Přednesené referáty byly uspořádány do několika tematických bloků a přiblížily nejen samotnou historii rodu, ale věnovaly se také politickým, hospodářským a kulturním aktivitám jeho jednotlivých představitelů. Stranou nezůstaly ani příspěvky k poznání majetkového

vlastnictví rodu, jeho nabytí i ztráty. Problematika byla proto studována rovněž z pohledu dějin měst a panství, které Liechtensteinové v českých zemích vlastnili. Opomenut nebyl ani podíl členů rodu na rozvoji kultury, architektury a umění, zejména v souvislosti se stavebním vývojem jejich sídel. Konference se kromě uvedených vzácných hostů a organizátorů zúčastnilo a se svými příspěvky vystoupilo na čtyřicet historiků z České republiky, Rakouska, Německa, Polska, Lichtenštejnska a Velké Británie.

Úvodní referát Marka Vařky (Ostravská univerzita v Ostravě, Masarykovo muzeum v Hodoníně) nastínil základní historické mezníky v dějinách rodu Liechtensteinů na území českého státu. Paul Vogt (Landesarchiv Liechtenstein Vaduz) pak představil pramenou základnu a možnosti studia archivního materiálu uloženého v Zemském archivu v Lichtenštejnsku. První tematický blok pak sledoval působení Liechtensteinů na Moravě ve středověku a v předbělohorském období. Se svým referátem zde vystoupil Miroslav Plaček (Masarykova univerzita), jenž zmapoval původní rakouská sídla Liechtensteinů před jejich příchodem na Moravu. Heinz Dopsch (Universität Salzburg) na něj navázal svým výkladem a přiblížil působení rodu na Moravě v letech 1249–1395. Miroslav Svoboda (SOA v Břeclavi se sídlem v Mikulově) názorně vyzložil proces postupné kumulace rodového majetku a získ klíčových panství. Petr Futák (Městské muzeum ve Veselí nad Moravou) představil pozadí dvou sňatků Alžběty z Lichtenštejna. Blok uzavřel Marek Starý (Univerzita Karlova v Praze), který sledoval uplatnění příslušníků rodu v moravské zemské správě, resp. vylíčil dobové pozadí obsazování zemských úřadů v předbělohorském období.

Nejvíce příspěvků bylo zařazeno do velkého tematického okruhu s názvem *Vzestup a sláva knížecího rodu Liechtensteinů*, jenž se věnoval období mocenského vzestupu rodu v pobělohorském období a snažil se je uvést do širších společenských souvislostí. Kupříkladu Tomáš Knoz (Masarykova univerzita) přednesl referát, v němž srovnával možnosti a limity kariér tří mocných aristokratů – Karla z Lichtenštejna, Františka z Dittrichštejna a Albrechta z Valdštejna. Rodový erb Lichtenštejnů a jeho proměny v souvislosti s problematikou heraldiky tzv. nových knížat se stal předmětem zájmu Tomáše Krejčíka (Ostravská univerzita v Ostravě). Gerald Schöpfer (Universität Graz) ve svém příspěvku poukázal na důležité dějinné a válečné momenty, které dopomohly k růstu skutečné moci rodu v českých zemích v uvedeném období. Angažovanost členů rodu ve státních službách byla ústředním tématem také několika dalších referátů. Jako příklad může posloužit příspěvek Dušana Uhlíře (Slezská univerzita v Opavě), který se zabýval vojenskou a diplomatickou účastí knížete Jana z Lichtenštejna v napoleonských válkách. Důsledky vzrůstající prestiže a bohatství rodu pak vystihl referát Rostislava Smiška (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích), barvitě popisující projevy nákladné sebereprezentace Anthonína Floriána z Lichtenštejna, císařského vyslance

v Římě na sklonku 17. století. Obdobně zaměřený příspěvek prezentoval Herbert Haupt (Archiv des Kunsthistorischen Museums Vídeň), předmětem jeho zájmu byla osoba Jana Adama I. knížete z Lichtenštejna. Jiří Brňovják (Ostravská univerzita v Ostravě) naopak hledal odraz věhlasu rodu v panovníckých privilegiiích udělujících vysoké šlechtické tituly a přídomky (knížecí stav, přídomek Durchlaucht). První jednací den byl zakončen společenským večerem, který probíhal za účasti všech vzácných hostů a jenž se nesl v neformální atmosféře.

Druhý den byl dopoledne vyhrazen komentované prohlídce centra Olomouce a návštěvě připravované barokní expozice v Arcidiecézním muzeu. Poté následoval blok příspěvků, jež měly přiblížit Lichtenštejny jako pozemkovou vrchnost. O problematice dědických smluv Lichtenštejnů a jejich snaze o udržení rodového majetku pohovořil Miroslav Geršič (Lichtenštejnský dům v Břeclavi). Systém správy na moravských panstvích Gundakara z Lichtenštejna byl středem zájmu Thomase Winkelbauera (Univerzita Wien), který detailně rozvedl strukturu a hierarchii úřednického aparátu. S podobným referátem týkajícím se úřednictva Lichtenštejnských statků, avšak v 19. století, vystoupila rovněž Marie Macková (Univerzita Pardubice). Václav Štěpán (Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc) přítomné seznámil se zajímavým exkurzem věnujícím se sklářské výrobě na panstvích Lichtenštejnů. Blok uzavřel svým diskusním vystoupením Evžen Koridovský (Mikulov) o hospodářském a populačním vývoji jihomoravských panství.

Regionálně zaměřen byl následující tematický blok, jenž prezentoval působení Lichtenštejnů na Opavsku a Krnovsku, čemuž odpovídaly přednesené příspěvky: Radima Ježe (Muzeum Těšínska, Český Těšín) o sňatku Gundakara z Lichtenštejna s těšínskou kněžnou Alžbětou Lukrécieí a o důsledcích tohoto svazku pro mocenské ambice Lichtenštejnů v oblasti Těšínska; o holdování novému opavskému knížeti Karlu Eusebiovi roku 1632 v Opavě podle unikátního tisku Jana Václava Sedlnického z Choltic hovořil Karel Müller (Zemský archiv v Opavě); na konkrétní aspekty vztahu knížecí rodiny Lichtenštejnů k Rakouskému Slezsku, kde v jeho opavsko-krnovské části drželi značné majetky, upozornila Hana Šústková (Ostravská univerzita v Ostravě).

Osudy Lichtenštejnů v českých zemích ve 20. století byly náplní dalšího, byť poměrně krátkého bloku referátů, které se dotýkaly zejména problému ustavení a uznání samostatného lichtenštejnského státu a ztrátě majetku v českých zemích. Zde vystoupil David Beattie (Londýn), který referoval o snahách o mezinárodní uznání samostatného alpského Lichtenštejnského knížectví v období let 1919–1922, tedy po ukončení první světové války a rozpadu tradičních monarchií. Ondřej Horák (Univerzita Palackého v Olomouci) ve svém rozvedl problematiku majetkoprávních sporů mladého československého státu s rodinou Lichtenštejnů. Z technických i organizačních důvodů v rámci tohoto bloku vystoupili také Hellmut

Lorenz (Univerzita Wien) a Petr Vojtal (Slezská univerzita v Opavě), jejichž příspěvky se dotýkaly oblastí dějin umění a architektury. P. Vojtal upozornil na problém nedostatečné ochrany historických staveb na příkladu demolice areálu Červeného dvora u Krnova, H. Lorenz referoval o významné sérii mědirytin od Johanna Adama Delsenbacha, nalézajících se v Lichtenštejnských uměleckých sbírkách.

Třetí den jednání olomoucké konference byl rozdělen do čtyř tematických bloků. První z nich se věnoval rodu Lichtenštejnů a náboženské otázce v 17.–18. století. Zbýlé tři měly přiblížit vztah rodu k umělecké tvorbě na příkladě jejich sídel a také poukázat na podporu, již Lichtenštejnové věnovali kulturnímu životu, a upozornit na Lichtenštejnské sbírky a muzea. První blok jednání zahájil Arthur Stögmann (Liechtenstein Museum, Vídeň), který ve svém příspěvku zkoumal vztah Lichtenštejnů k protireformačnímu úsilí habsburských panovníků. Otázkou konfesních střetů na opavském knížectví v 70. letech 17. století na konkrétním příkladu panství Hošťalkovy se zabýval Jan Al Saheb (Muzeum Těšínska, Český Těšín). Následovalo vystoupení Katarzyny Brzeziny (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie), která přednesla referát o okolnostech vzniku a stavebního vývoje kostela v Lichnově na Opavsku. Poslední přednášející tohoto bloku Jiří Mihola (Masarykova univerzita, Brno) zpravil účastníky o historii paulánského konventu ve Vranově u Brna a v souvislosti s Lichtenštejny (kteří zde mají rodovou hrobku) ji doplnil rozbohem vztahu církevního řádu a jeho donátora.

V sekci zaměřené na uměleckou tvorbu na panstvích a sídlech Lichtenštejnů vystoupil Petr Czajkowski (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně), který ve svém referátu poukázal na dispoziční uspořádání Lichtenštejnských zámků na Moravě v 17. a 18. století. Osobu architekta Antona Johanna Ospela a jeho působení ve Valticích představila Christiane Salge (Freie Universität, Berlín). V rámci diskusního vystoupení pohovořil Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy) o Lichtenštejnském paláci v Praze v kontextu šlechtických rezidencí pozdní renesance a baroka.

Následující blok byl věnován Lichtenštejnské podpoře lokálního kulturního života. Příspěvek charakterizující kulturní dění v lednicko-valticko-břeclavském areálu v letech 1785–1918 Pavla Zatloukala (Muzeum umění Olomouc) byl z technických důvodů přednesen již předchozí den odpoledne. Marcin Dziedzic (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu) pohovořil o přínosu Lichtenštejnů na rozvoj turistiky v Jeseníkách v 19. a na počátku 20. století. Miloš Hořejš (Národní technické muzeum, Praha) vystoupil s příspěvkem zaměřeným na počátky automobilismu a povímal si vztahu rodu Lichtenštejnů i šlechty obecně k tomuto novému fenoménu (spoluautorem referátu byl Jurij Křížek, který se však konference osobně nezúčastnil).

Poslední blok celé konference seznámil přítomné s Lichtenštejnskými sbírkami umění a muzei v minu-

losti a současnosti. Se svým příspěvkem *Von Sammeln zum Museum: eine vierhundertjährige Geschichte* vystoupil Johann Kräftrner (Lichtenstein Museum, Vídeň). Marie Mžýková (Univerzita Karlova v Praze) přednesla referát o vyobrazeních Lichtenštejnů v českých a moravských sbírkách. S pětadvacetiletou historií kulturního využití Lichtenštejnského zámku Wilfersdorf v Dolních Rakousích seznámil přítomné Hans Huysza (Kultur- und Tourismusverein Lichtenstein Schloss Wilfersdorf). Jako poslední vystoupila Marta Sedláková (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně) se svým referátem týkajícím se restaurování významných akvizic Lichtenštejnů na zámku v Lednici.

Závěrečné zhodnocení celého průběhu konference se ujal Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy). Konference proběhla za velkého zájmu odborné veřejnosti a velmi potěšující byla skutečnost, že kníže Hans-Adam II. a princové Karl Emmeram a Wolfgang si vylisovali všechny příspěvky a rovněž se zapojovali do četných diskuzí. V konečném zhodnocení lze vyjádřit spokojenost nad touto významnou vědeckou i společenskou událostí, která jistě přispěla nejen k poznání a prohloubení historie Lichtenštejnů, ale naznačila také další možnosti bádání a spolupráce. Organizátoři konference plánují vydání přednesených referátů formou konferenčního sborníku.

Adam Polášek, Eva Bánská

10. mezinárodní vědecká konference *InteRRa 10* a 30. setkání Hnutí spolupracujících škol R s názvem *Sociální, edukační a zdravotní práce a výzkumná činnost orientovaná na etnické a marginalizované skupiny ve spektru posledního dvacetiletí (9.–10. prosince 2010 v Ústí nad Labem)*.

Na počátku prosince roku 2010 se v Ústí nad Labem uskutečnila mezinárodní vědecká konference, jejímž hlavním tématem se stalo romské obyvatelstvo z pohledu různých vědeckých oborů. Tzv. romská problematika, termín v současnosti již zprofanovaný a mnohými, nejen akademickými pracovníky a výzkumníky, odmítaný, byla tématem příspěvků odborníků z řad nejenom sociologie, antropologie, historie či kulturologie, ale rovněž z oblasti sociální práce zdravotních věd.

Konference InteRRa 10, která nesla poměrně krkolomný název *Sociální, edukační a zdravotní práce a výzkumná činnost orientovaná na etnické a marginalizované skupiny ve spektru posledního dvacetiletí*, se uskutečnila na půdě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, která byla zároveň jedním ze dvou pořadatelů. Druhým z nich bylo Hnutí spolupracujících škol R, zkráceně Hnutí R, především pak jeho pražská pobočka spolu se slovenskou pobočkou ve Spišské Nové Vsi. Partnerky konference byly Vysoká škola pedagogická v Lodži (Polsko), Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Katolická univerzita v Ružomberku (Slovensko) a občanské sdružení Fundacja Integracji Społecznej

PROM (Polsko). Součástí konference bylo zároveň 30. setkání Hnutí spolupracujících škol R, zkráceně Hnutí R, pod stejným názvem.

Filozofie konference InteRRa 10 spočívala, jak jsme uvedli v původní pozvánce, v návaznosti na sérii mezinárodních vědeckých konferencí InteRRa a na tradici, která byla dána dvaceti lety výzkumu orientovaného na romskou národnostní menšinu a problematiku interkulturního vzdělávání na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a tradičním setkáváním Hnutí R. Pořadatelé konference tak usilovali o propojení akademické a vědecké práce se zkušenostmi z praktické práce s cílovými skupinami a terénní aplikací získaných vědeckých poznatků. Zároveň je nutné zmínit, že konference InteRRa 10 se nesla v duchu slavnostním, neboť se konala u příležitosti dvacátého výročí založení Ústavu pro studium romské kultury na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem, v roce 1996 přejmenovaného na Centrum romistiky a od roku 2003 nesoucího název Centrum interkulturního vzdělávání.

Program původní konference byl doslova napěchován příspěvky téměř osmi desítek vystupujících a referujících, díky čemuž byla konference rozdělena jednak do tří sekcí (Přístupy v oblasti sociální práce a zdravotnické intervence; Přístupy v oblasti pedagogické a psychologické intervence; Filozofické a kulturologické aspekty práce se sociálně znevýhodněnými skupinami), jednak do dvou dnů. Vzhledem ke špatným klimatickým podmínkám však počet vystupujících výrazně poklesl; sněhová nadílka, která v oněch dnech zavalila celou Českou republiku i okolní státy, způsobila, že se více než tři čtvrtiny původně přihlášených účastníků nedostavily. Organizátoři konference tak vyřešili celou situaci tím, že dvoudenní konferenci zredukovali na jeden den a rovněž zrušili jednotlivé sekce. Ač se konference nesla v duchu interdisciplinarity, přesto má na jednotlivých konferencích rozdělení do sekcí své opodstatnění a tím, že organizátoři tyto sekce zrušili, vznikl nesourodý soubor příspěvků sice zajímavých, ale pro účastníka konference velmi náročných, pokud jde o udržení pozornosti (zvláště poté, co se i přes takto malý počet vystupujících podařilo dostat organizátorům do časového sklužu).

Slavnostního zahájení konference se ujal jeden ze zakládajících členů Hnutí R, Jaroslav Balvín, jehož slova doplnili dva zástupci pořadající univerzity, tedy Helena Vomáčkova jakožto prorektorka UJEP a Zdeněk Radvanovský coby děkan PF UJEP. Poté v úvodním slovu pokračoval opět Jaroslav Balvín, který (vedle svých vlastních vzpomínek) poukázal na – a zejména vysvětlil – svou koncepci tzv. *interrismu*. Zdůraznil, že pojem *interrita* chápe jako jakýsi stav harmonizace sociální reality, jako nejobecnější termín, který stojí nad pojmy jako je multikulturalita, interkulturalita a pluralita. Ve svém příspěvku podal obraz nové doby světa, která je odvozena na existenci nových typů osobností, postupně vznikajících a označovaných jako *interristé*. V úvodní, zahajovací části konference rovněž vystoupily osoby, které stály u zrodu Hnutí R či

se podílely na jeho fungování. Jednu z nejznámějších osobností představovala Eva Davidová, přední česká romistka. Součástí úvodní pasáže konference bylo rovněž předání několika desítek ocenění a titulů *interista* významným členům Hnutí R.

Po krátké přestávce následovala první skupina příspěvků a referátů, které přednesli Zdeněk Svoboda (PF UJEP), jenž se věnoval aktuální situaci v oblasti řešení dětské chudoby a přístupu sociálně znevýhodněných ke vzdělání, dále Dagmar Pitnerová a Bronislava Štěpánková (Ústav pedagogiky a sociálních studií Univerzity Palackého v Olomouci) s tématem terénní asistenční služba v rodinách ohrožených sociální exkluzí a David Urban (Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích), který prezentoval výzkumný projekt GAČR s názvem *Kvalita života, střední a zdravá délka života z aspektu determinant zdraví u romského obyvatelstva v České a Slovenské republice*.

Dále vystoupili Eva Igariová a Petr Sobek, kteří se ve svém referátu zaměřili na praktické zkušenosti realizace sociálních projektů pro osoby bez přístřeší v praxi. Následoval příspěvek Dagmar Kubátové (PF UJEP) nazvaný *Trendy v biologickém vývoji a způsobu života dětí etnických Romů v Ústeckém kraji*, který se zaměřoval na antropologický výzkum mezi romskými dětmi v porovnání s dětmi z majoritní společnosti na základě dostupných biologických dat. Po tomto příspěvku přednesl svůj referát Branislav Peťko (ředitel Parazitologického ústavu Slovenské akademie věd), který nesl název *Črevné helmintózy u romských dětí vybraných oblastí východního Slovenska*. V tomto příspěvku prezentoval závěry výzkumu výskytu střevních onemocnění u dětí, které pocházejí z romských osad především Prešovského kraje, a mimo jiné ukázal na to, že míra chudoby je u Romů desetkrát vyšší než u majoritního (slovenského) obyvatelstva a že životní podmínky, ve kterých slovenští Romové žijí, k tomu nízká vzdělanostní úroveň, informovanost a nízký standard bydlení se odrážejí v poměrně vysokém počtu výskytu střevních onemocnění u romských dětí.

Po krátké přestávce následovaly další referáty a vystoupení. Karel Komárek (Fakulta zdravotnictva, Katoľická univerzita v Ružomberku) se zaměřil na zdravotní a sociální výchovu v komunitách slovenských Romů, zmínil nové alternativy řešení problému inte-

grace, vyzdvihl význam interdisciplinarity a dialogu jako cesty spolužití mezi různými skupinami obyvatel. Jeden z nejzajímavějších příspěvků přednesla Dana Bittnerová, která své vystoupení věnovala konceptu úcty a hanby jako jednoho z aspektů edukace dětí z vyloučené lokality ve spojení s prostředím majoritní školy, které je pro mnohé romské žáky prostředím nepřátelským. A nepřátelství spočívá, dle její interpretace, ve faktu, že škola neposkytuje romským dětem úctu, což je u romských skupin jeden z výrazných regulativů chování jednotlivce. Následoval příspěvek Evy Davidové (Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích), která hovořila o romské rodině ve vývojových souvislostech v rámci měnících se kulturologických aspektů práce se sociálně znevýhodněnými skupinami.

Jako další vystoupila Lucie Čechovská (Muzeum romské kultury v Brně) a hovořila o sociálněpedagogické práci s romskými žáky, kterou uskutečňuje Muzeum romské kultury v Brně s žáky ze sociálně znevýhodněného prostředí. Poté vystoupil Jan Knejp (katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě) se svým příspěvkem o historicko-spoolečenských aspektech výzkumu romských migrací po roce 1945 ze Slovenska do českých zemí, kde zároveň představil výzkumný projekt historických aspektů procesu integrace ostravských Romů, který v roce 2010 realizovala katedra historie FF OU v rámci specifického vysokoškolského výzkumu. Jako poslední vystoupila Jana Poláková (Muzeum romské kultury v Brně), která se ve svém příspěvku zaměřila na specifika výzkumu (zejména etnologického) mezi Romy, a to jak v prostředí českém, tak i ve specifickém prostředí slovenských romských osad.

Po skončení konference InteRRa 10 v téměř večerních hodinách se účastníci přesunuli (díky časovému skluzu bezprostředně po odeznění posledního referátu) do prostor univerzitní menzy, kde se konal společenský večer v doprovodu hudby ústecké skupiny slovenských Romů. Přínos konference pro zástupce Ostravské univerzity spočíval zejména v možnosti setkat se s Evou Davidovou a Janou Polákovou a konzultovat výsledky výzkumného projektu specifického vysokoškolského výzkumu, a navázat tak další spolupráci těchto dvou osob na pokračování výzkumu v roce 2011.

Jan Knejp